

ISSN 2414-9012
ISSN (Online) 2616-8766

НАУКОВИЙ
ВІСНИК

ЧЕРНІВЕЦЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ
ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

Рік заснування 1996

№ 1/2025 (61)

ІСТОРІЯ

Чернівці
Чернівецький національний
університет
2025

HISTORY
JOURNAL

OF
YURIY FEDKOVYCH
CHERNIVTSI
NATIONAL UNIVERSITY

Foundation year 1996

№ 1/2025 (61)

**HISTORY
SCIENCES**

Chernivtsi
Chernivtsi National
University
2025

Засновник і видавець — Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
Виходить 2 рази на рік, заснований у 1996 р.

Журнал входить до переліку наукових фахових видань України з історичних наук категорії «Б»
Наказ Міністерства освіти і науки України № 409 від 17.03. 2020 р.
Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21905-11805ПР від 05.02.2016 р.

Журнал індексується науково-метричними базами
Index Copernicus, DOAJ Listing, ERIH PLUS criteria for inclusion, Google Scholar, Scilit, Sherpa Romeo
і Національною бібліотекою України імені В.І. Вернадського

Веб-сайт: <http://hj.chnu.edu.ua>

Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія
Ч-49 Федьковича : Історія. Чернівці : Чернівецьк. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2025. № 1. 132 с.
<https://doi.org/10.31861/hj2025.61>
ISSN 2414-9012
ISSN (Online) 2616-8766

Тематика наукового вісника охоплює питання історії України, всесвітньої історії, археології, етнології, спеціальних історичних дисциплін та краєзнавства.

У збірнику публікуються дослідницькі роботи та рецензії. Статті друкуються українською, польською, румунською, англійською, німецькою та французькою мовами.

Редколегія випуску:

Олександр Добржанський, д-р іст. наук, науковий редактор (Чернівці, Україна);
Богдан Боднарюк, д-р іст. наук (Чернівці, Україна);
Степан Борчук, д-р іст. наук (Івано-Франківськ, Україна);
Юрій Макар, д-р іст. наук (Чернівці, Україна);
Анджей Гіль, д-р іст. наук (Люблін, Польща);
Роман Дрозд, д-р іст. наук (Слупськ, Польща);
Лізавета Дубінка-Гуца, канд. іст. наук (Копенгаген, Данія);
Оксана Каліщук, д-р іст. наук (Луцьк, Україна);
Тарас Ковалець, канд. іст. наук (Чернівці, Україна);
Мирослав Кметь, д-р іст. наук (Банська Бистриця, Словаччина);
Антоній Мойсей, д-р іст. наук (Чернівці, Україна);
Штефан Пурич, д-р іст. наук (Сучава, Румунія);
Олександр Руснак, канд. іст. наук (Чернівці, Україна);
Олександр Сич, д-р іст. наук (Чернівці, Україна);
Людмила Стрільчук, д-р іст. наук (Луцьк, Україна);
Вікторія Тельвак, канд. іст. наук (Дрогобич, Україна);
Сергій Троян, д-р іст. наук (Київ, Україна);
Володимир Фісанов, д-р іст. наук (Чернівці, Україна);
Назарій Христан, канд. іст. наук (Чернівці, Україна);
Михайло Чучко, д-р іст. наук (Чернівці, Україна);
Йоханнан Петровський-Штерн, д-р іст. наук (Чикаго, США);
Микола Гуйванюк, канд. іст. наук, відповідальний редактор (Чернівці, Україна).

Адреса редколегії: Україна, 58002, м. Чернівці, вул. Коцюбинського, 2,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
факультет історії, політології та міжнародних відносин, тел. +38-050-538-51-10
e-mail: o.dobrzanskiy@chnu.edu.ua

Founder and Publisher Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University
Publication frequency: twice a year, founded in 1996

Academic Journal Category «B»
Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 409 dated 17.03.2020
Certificate of registration KB № 21905-11805ІІР dated 05.02.2016

The journal is indexed by scientific-metric bases
Index Copernicus, DOAJ Listing, ERIH PLUS criteria for inclusion, Google Scholar, Scilit, Sherpa Romeo,
and National Library of Ukraine named after V.I. Vernadskyi

Website: <http://hj.chnu.edu.ua>

History Journal of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. Chernivtsi :

Ч-49 Chernivtsi University, 2025. № 1. 132 p.

<https://doi.org/10.31861/hj2025.61>

ISSN 2414-9012

ISSN (Online) 2616-8766

The Journal keeps readers up-to-date with concise, thoughtful reviews of key topics on all aspects of the History of Ukraine, World History, Archaeology, Ethnology, Anthropology and Regional Studies.

The backbone of the Journal comprises research and reviews. Languages: Ukrainian, Polish, Romanian, English, German and French.

Editorial Board:

Oleksandr Dobrzhanskyi, Doctor of History, Editor-in-Chief (Chernivtsi, Ukraine);

Bohdan Bodnariuk, Doctor of History (Chernivtsi, Ukraine);

Stepan Borchuk, Doctor of History (Ivano-Frankivsk, Ukraine);

Yurii Makar, Doctor of History (Chernivtsi, Ukraine);

Andrzej Gil, Doctor of History (Lublin, Poland);

Roman Drozd, Doctor of History (Slupsk, Poland);

Lizaveta Dubinka-Guscha, PhD in History (Copenhagen, Denmark);

Oksana Kalishchuk, Doctor of History (Luts'k, Ukraine);

Taras Kovalets, PhD in History (Chernivtsi, Ukraine);

Myroslav Kmet', Doctor of History (Banska Bystrica, Slovakia);

Anthonii Moisei, Doctor of History (Chernivtsi, Ukraine);

Ştefan Purici, Doctor of History (Suceava, Romania);

Oleksandr Rusnak, PhD in History (Chernivtsi, Ukraine);

Oleksandr Sych, Doctor of History (Chernivtsi, Ukraine);

Liudmyla Strilchuk, Doctor of History (Luts'k, Ukraine);

Viktoria Telvak, PhD in History (Drohobych, Ukraine);

Serhii Troian, Doctor of History (Kyiv, Ukraine);

Volodymyr Fisanov, Doctor of History (Chernivtsi, Ukraine);

Nazarii Khrystan, PhD in History (Chernivtsi, Ukraine);

Mykhailo Chuchko, Doctor of History (Chernivtsi, Ukraine);

Yohanan Petrovsky-Shtern, Doctor of History (Chicago, USA);

Mykola Huivaniuk, PhD in History, Executive Editor (Chernivtsi, Ukraine).

Editorial Address: 58002, Ukraine, Chernivtsi, Kotsiubynskyi Str. 2,
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University,
Faculty of History, Political Science and International Relations, tel. +38-050-538-51-10
e-mail: o.dobrzhanskyi@chnu.edu.ua

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Позняков Д. Війська ерлікулу Османської імперії під час Хотинської кампанії 1621 року: спроба оцінки чисельності.....	6–14
Pozniakov D. The Ottoman Empire Yerlikulu Troops During the Khotyn Campaign of 1621: An Attempt at Assessing Their Numbers	6–14
Пуріч Ш. Анексія Буковини – суб’єктивні роздуми через 250 років про цю подію та її наслідки	15–33
Purici S. The Annexation of Bukovina – Subjective Thoughts 250 Years Later About This Event and Its Consequences	15–33
Дутчак І. Участь українських молодіжних товариств у культурно-просвітницькому та громадсько-політичному житті Буковини другої половини XIX – початку XX століть	34–41
Dutchak I. The Participation of Ukrainian Youth Societies in the Cultural, Educational, and Public-Political Life of Bukovyna During the Second Half of the 19th – the Beginning of the 20th Century.....	34–41
Кошель О. Духовні навчальні заклади наддніпрянської України як осередки протестного руху (друга половина XIX ст.)	42–47
Koshel O. Theological Educational Institutions of Dnieper Ukraine as Centers of the Protest Movement (Second Half of the 19th Century)	42–47
Ткачук Я. Політика окупаційного режиму Російської імперії на Буковині у 1916– 1917 роках: репресії, мобілізація, контроль.....	48–57
Tkachuk Ya. The Occupation Policy of the Russian Empire in Bukovyna During 1916–1917: Repressions, Mobilization and Control	48–57
Зуляк І. Законодавче забезпечення митних правил в Другій Речі Посполитій у 1920-х рр.	58–65
Zuliak I. Legislative Support for Customs Regulations in the Second Polish Republic in the 1920s	58–65
Shch ehlov A. The Moscovophile Movement as a Target of Soviet Influence on the Socio-Political Situation in Western Ukraine in the 1920s.....	66–74
Щеглов А. Москвофільський рух як об’єкт радянського деструктивного впливу на суспільно-політичну ситуацію у західній Україні 20-х років XX століття	66–74
Ковалець Л. Чернівецький дитячий журнал «Українська ластівка» 1933-1940 років як зреалізований національно-культурний проєкт.....	75–85
Kovalets L. Chernivtsi Children’s Magazine «Ukrainska Lastivka» 1933-1940 as a Realized National-Cultural Project	75–85

Cornea S. Alegerile parlamentare din 17 iulie 1932: Mesajele promovate de concurenții electorali în județul Ismail.....	86–101
Корня С. Парламентські вибори 17 липня 1932 року: повідомлення, які просували виборчі конкуренти в ізмаїльському окрузі.....	86–101
Калішчук О. Європейський союз та Україна: кейс російсько-української війни	102–109
Kalishchuk O. The European Union and Ukraine: the Case of the Russian-Ukrainian War	102–109

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

Балух В. Християнство епохи принципату	110–115
Balukh V. Christianity of the Era of the Principate	110–115
Безаров О. Виконання євреями Російської імперії рекрутської повинності у 1853 році (на прикладі діяльності Хотинської повітової присутності з рекрутської повинності).....	116–124
Bezarov O. The Conscription of Jews in the Russian Empire in 1853 (on the Case of the Activities of Khotyn County Recruitment Office).....	116–124
Стрільчук Л., Притулюк В. Міграційні процеси в сучасному світі як фактор соціально-культурної трансформації	125–131
Strilchuk L., Prytuliuk V. Migration Processes in the Modern World as a Factor of Social and Cultural Transformation	125–131

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Науковий вісник Чернівецького
університету імені Юрія Федьковича:
Історія. № 1. 2025. С. 6–14.
History Journal of Yuriy Fedkovych
Chernivtsi National University. № 1. 2025.
pp. 6–14
DOI <https://doi.org/10.31861/hj2025.61.6-14>
hj.chnu.edu.ua

УДК 94(560)«1621»:355.48(477.84)

© Денис Позняков* (Хотин)

ВІЙСЬКА ЄРЛІКУЛУ ОСМАНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ПІД ЧАС ХОТИНСЬКОЇ КАМПАНІЇ 1621 РОКУ: СПРОБА ОЦІНКИ ЧИСЕЛЬНОСТІ

Хотинська битва річпосполитсько-османської війни 1620–1621 рр. стала однією з наймасштабніших у I половині XVII століття. На відносно обмеженому просторі навколо сучасного м. Хотина у серії боїв більше двохсот тисяч вояків Османської імперії та Речі Посполитої вирішували, хто буде домінувати у Східній Європі.

У вітчизняній та зарубіжній історіографії відсутня комплексна оцінка чисельності провінційної кінноти — єрлікулу як найбільш численної компоненти османського війська. Це значною мірою пояснюється відсутністю документальних джерел, які фіксували б їхню чисельність, та використанням суперечливих відомостей з наративних джерел.

Пропонується методика обчислення, заснована на аналізі османських рісале 1609 та 1631 років, статистичних даних про ленно-тімарну систему, а також обчислення на основі мобілізаційних коефіцієнтів, запропонованих Р. Мерфі.

Ключові слова: Хотинська кампанія 1621 р., річпосполитсько-османська війна 1620–1621 рр., Османська імперія, єрлікулу, тімар, зеамет, рісале.

Denys Pozniakov (Khotyn)

THE OTTOMAN EMPIRE YERLIKULU TROOPS DURING THE KHOTYN CAMPAIGN OF 1621: AN ATTEMPT AT ASSESSING THEIR NUMBERS

Abstract. The Khotyn Battle of the Polish-Lithuanian Commonwealth-Ottoman War of 1620–1621 became one of the largest military engagements in the first half of the 17th century. In the relatively confined space around the modern city of Khotyn, through a series of battles, over two hundred thousand warriors of the Ottoman Empire and the Polish-Lithuanian Commonwealth decided who would dominate Eastern Europe.

In domestic and foreign historiography, there is no comprehensive assessment of the numerical strength of the yerlikulu provincial cavalry as the most numerous component of the Ottoman army. This is largely explained by the absence of documentary sources that would record their numbers and the use of contradictory information from narrative sources.

Existing scholarly estimates differ dramatically from 40,000 to 111,000 warriors, reflecting methodological shortcomings in approaches. Most historians rely exclusively on unreliable narrative sources, including spy reports, diaries, prisoner testimonies, memoirs, and chronicles, which often contradict each other and lack statistical precision.

This study proposes a quantitative methodology based on systematic analysis of Ottoman risale (treatises) since 1609 and 1631 combined with statistical data on the timar-feudal system. The proposed calculation algorithm consists of two stages: establishing the list of participating eyalets that deployed their yerlikulu troops and calculating the maximum mobilization potential of each province using coefficients developed by British historian R. Murphey. Statistical and quantitative methodology offers more objective foundations for determining the strength of Ottoman military formations relative to narrative sources.

* аспірант кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, завідувач музейно-освітнім відділом Державного історико-архітектурного заповідника «Хотинська фортеця».

Postgraduate Student, Department of History of Ukraine, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Head of the Museum-Educational Department, State Historical and Architectural Reserve «Khotyn Fortress».

orcid.org/0000-0002-1187-7858

e-mail: poznyakdenys1985@gmail.com

Research by Hungarian scholars G. David and P. Fodor confirms stable maintenance of approximately 40,000 land grants throughout the 17th century, while Turkish historians O. Kurmuş and O. Pullukçuoğlu Yapucu demonstrate the financial viability of the timar-feudal system during 1470–1670. Application of Murphey's coefficient (30% non-participation) accounts for sick soldiers, draft evaders, impoverished timar holders, and garrison requirements.

Ottoman chronicles by Abdulkadir Topchular (artillery corps scribe and campaign participant) and Mustafa Naima record the participation of 16 eyalets in the Khotyn campaign of 1621. Critical examination of Ali Ayna's 1609 risale reveals significant discrepancies between manuscript and printed versions, with the original manuscript providing a more reliable statistical basis. Comparative analysis includes Koci Bey's 1631 risale and an archival document from the Topkapı Sarayı Kütüphanesi Arşivi analyzed by R. Murphey.

Quantitative calculations demonstrate the mobilization capacity of yerlikulu troops at the level of 73 200–75 000 warriors. The obtained results refute established historiographical assumptions regarding the decline of the timar-feudal system in the Ottoman Empire of the early 17th century, demonstrating its sustained high mobilization capabilities.

Keywords: Khotyn Campaign of 1621, Commonwealth-Ottoman War of 1620–1621, Ottoman Empire, yerlikulu, timar, zeamet, risale.

Постановка наукової проблеми та її значення. Хотинська кампанія річпосполитсько-османської війни 1620–1621 рр. залишається одним із найбільш спірних та дискусійних епізодів у спільній історичній пам'яті українського, польського, литовського та турецького народів. Незважаючи на значний науковий доробок істориків, що включає численні монографії та десятки статей, досі існує ряд нерозв'язаних наукових проблем, серед яких особливо виділяється питання чисельності військових контингентів Османської імперії під Хотиним у вересні–жовтні 1621 р.

Особливої уваги потребує проблема визначення чисельності військ ерлікулу — одного з ключових формувань османської армії. Існуючі в історіографії оцінки демонструють надзвичайно широкий діапазон — від 40–45 до 111 тисяч вояків, що свідчить про відсутність надійної методологічної основи для таких підрахунків. Більшість дослідників роблять свої оцінки на основі свідчень наративних джерел: реляцій шпигунів, щоденників, допитих полонених, мемуарах та хроніках. Однак ці джерела є ненадійними та часто суперечливими.

Запропонована до розгляду наукова проблема має кілька важливих аспектів. По-перше, точне визначення чисельності військ ерлікулу є принципово важливим для розуміння загального військового потенціалу Османської імперії у I чверті XVII століття та її спроможності ведення масштабних кампаній. По-друге, постає необхідність розробки альтернативних методологічних підходів в оцінці чисельності військ ерлікулу, що ґрунтуються на аналізі доступних сьогодні кількісних та статистичних відомостей ленно-тімарної системи між 1609–1631 рр., замість покладання на наративні джерела.

Аналіз останніх досліджень. Спеціальні дослідження, які були б присвячені запропонованій тематиці, у вітчизняній та зарубіжній історіографії відсутні. Проте деякі аспекти, присвячені військам ерлікулу у Хотинському поході 1621 р. порушували у своїх працях Л. Подгородецький, Н. Ряшба, В. Маєвський, А. Віткович, М. Парадовський та ін.

Формулювання мети статті. Метою публікації є спроба оцінки чисельності військ ерлікулу у Хотинській кампанії 1621 р. у світлі відсутності (сподіваємось, тимчасової) документальних джерел з турецьких архівів.

Для досягнення мети перед автором постають наступні завдання: здійснення критичного аналізу існуючих історіографічних оцінок чисельності військ ерлікулу, виявлення їхніх методологічних недоліків; розробка методології визначення чисельності військ ерлікулу на основі аналізу османських рісале (трактатів з управління імперією для султанів) та статистичних відомостей ленно-тімарної системи I половини XVII століття.

Виклад основного матеріалу. Перші спроби встановити чисельність військ ерлікулу були здійснені Ю. Сеньковським. Дослідник подав перелік еялетів, що взяли участь у Хотинській кампанії, та навів чисельність виставлених ними військ. Загалом, за його відомостями, провінційної кінноти нараховувалося не менше 111 000¹. Автор, на жаль, не вказав джерело походження цієї інформації. Залишається невідомим, з якими реєстрами чи документами він працював та яку методику обчислення застосував.

Л. Подгородецький, Н. Ряшба у спільній монографії оцінили загальну потугу османського війська у 150 000 (разом з васалами)². За міркуваннями науковців, чисельність військ ерлікулу не перевищувала 50 000, що, на їхню думку, відображало занепад ленно-тімарної системи³. Дещо пізніше Л. Подгородецький в одноосібній монографії все ж таки переглянув чисельність військ ерлікулу та збільшив її до 70 000 воїнів, але вказав, що до Хотина дійшло 55 000–60 000. Свою оцінку він

обґрунтував відомостями II половини XVII століття француз П. Ріко, турецького чиновника Алі Айна та порівняв їх з відомостями Л. Рогальського⁴ (який фактично запозичив відомості у Ю. Сеньковського у 111 000 вояків)⁵. Як відбувалось порівняння цих відомостей і чому він удвічі зменшив чисельність, вказану Л. Рогальським / Ю. Сеньковським, автор залишив без пояснення. Зменшення чисельності з 70 000 до 55 000–60 000 вояків, на нашу думку, є необґрунтованим. У такому разі втрати на марші військ ерлікулу склали б до 21%.

Найбільш авторитетний український історик у сфері досліджень, присвячених Хотинській кампанії 1621 р., П. Сас загалом погоджується з оцінками Л. Подгородецького⁶. Проте він так само, як і його польський колега, жодним чином не аргументує свою оцінку чисельності.

Польський історик В. Маєвський вказує чисельність кінноти ерлікулу у 60 000 вояків⁷. А. Віткович радикально занижує їхню чисельність до 40–45 000⁸. У найновішому польському дослідженні 2023 р., присвяченому Хотинській кампанії, його автор М. Парадовський схиляється до оцінки близько 60 000⁹.

Такі оцінки чисельності військ ерлікулу часто подані без будь-якої методології обчислення і коливаються, як ми бачимо, від 40 000 до 111 000 вояків. Нижня межа чисельності, як правило, ґрунтується на твердженні нібито про загальний занепад ленно-тімарної системи Османської імперії.

Водночас варто зазначити, що ряд істориків у своїх дослідженнях доводять, що Османська імперія у кінці XVI і майже усе XVII століття намагалась підтримувати у належному стані свою ленно-тімарну систему і відповідно забезпечувати високу мобілізаційну спроможність військ ерлікулу. Так, угорські дослідники Г. Давід та П. Фодор, зібравши та проаналізувавши статистичні відомості з османських реєстрів, переконливо доводять, що у XVII столітті османський уряд стабільно підтримував кількість земельних наділів ленно-тімарної системи на рівні близько 40 000¹⁰. Це підтверджується тим, що незважаючи на військові поразки, до 1695 року кількість земельних наділів залишалась близькою до цього рівня¹¹.

Турецькі історики О. Курмуш, О. Пуллукооглу Япуджу дали детальний економічний аналіз ленно-тімарної системи, оскаржуючи загальноприйнятую історичну думку про фінансовий занепад системи наприкінці XVI століття. Через детальні економічні розрахунки вони демонструють, що система залишалася фінансово стійкою протягом усього досліджуваного періоду (1470–1670 рр.). Автори використали поняття «середнього тімару» з доходом у 10 000 акче, який був спроможний виставити 1 сіпага-воїна (власник тімару) + 2 воїни джебелю під час військового походу. Застосувавши інноваційну методологію й використовуючи розрахунки енергетичних потреб для воїнів і коней, аналіз цін на продовольство в різних регіонах, калькуляцію витрат на озброєння та його амортизацію, порівняння загальних витрат з доходом «середнього тімару» під час 7 різних османських кампаній у XV–XVII століттях, автори роблять ключовий висновок — незважаючи на значне збільшення цін у другій половині XVI століття, загальні витрати на участь у воєнних кампаніях залишалися в межах фінансових можливостей «середнього тімару» з доходом у 10 000 акче. Вони припускають, що причини поступового занепаду ленно-тімарної системи треба шукати в інших аспектах, а не в її фінансовій слабкості¹².

Оцінка мобілізаційної спроможності ленно-тімарної системи Р. Мерфі. Згідно із законом, власники зеаметів мали виставляти одного повністю спорядженого воїна-джебелю на кожні п'ять тисяч акче доходу, а власники тімарів — одного джебелю на кожні три тисячі акче¹³. Враховуючи різну дохідність зеаметів і тімарів, британський історик Р. Мерфі на основі османських реєстрів дає наступну оцінку мобілізаційних можливостей ленно-тімарної системи: базовий тімар і зеамет виставляли орієнтовно станом на 1640 р. 2,65 воїнів. Загальний потенціал військ ерлікулу, з розрахунку на 40 000 тімарів та зеаметів, становив 106 000 ($40\,000 \times 2,65 = 106\,000$)¹⁴. Р. Мерфі також виводить коефіцієнти, скільки в середньому виставляв воїнів базовий тімар та зеамет: 2,5 та 4 воїни відповідно¹⁵.

Узагальнивши напрацювання згаданих дослідників, можна використати наступний алгоритм визначення чисельності військ ерлікулу у Хотинській кампанії 1621 р.:

І етап. Згідно з синхронними джерелами встановити перелік еялетів, що виставили війська. На основі рісал (рекомендацій для управління, створених для османських султанів), по кожному еялету визначити кількість зеаметів та тімарів, з яких здійснювалась мобілізація вояків. Відомості про перелік еялетів, що виставили війська у Хотинський похід, можна скласти за повідомленнями джерел та османських хронік. Найбільш інформативною є хроніка Абдулкадірі Топчулара, який був учасником кампанії та писарем корпусу топчу (артилеристів), Мустафи Наїми. Крім того, цінна інформація міститься у допиті султанського сіпага, який потрапив у полон уже під час боїв під Хотином (таблиця 1).

Таблиця 1

Провінції, що виставили війська єрлікулу у Хотинському поході 1621 р.

Назва еялету		Хроніка Наїми ¹⁶	Хроніка Абдулкад ірі ¹⁷	Відомості полоненого сіпага ¹⁸
1	Анатолія	+	+	+
2	Діярбекір	+	+	+
3	Сівас (Рум)	+	+	+
4	Караман	+	+	+
5	Алеппо (Халеб)	+	+	+
6	Адана	—	+	—
7	Дамаск (Шам, Сирія)	+	+	+
8	Чілдір (Ахиска)	+	—	—
9	Ерзурум	+	—	—
10	Мараш	—	+	+
11	Ракка (Урфа)	+	+	—
12	Румелія	+	+	+
13	Кафа	—	—	+
14	Боснія	—	+	+
15	Буда	+	+	—
16	Озю (Очаків)	—	+	—

Так, Абдулкадірі Топчулар вказує, що призначення у похід отримали бейлербеї: Румелії, Анатолії, Караману, Сівасу, Марашу, Адани, Діярбекіру, Ракки, Халеба, Шаму, Боснії, Озю (Очаків).

Зазначений перелік ми можемо розширити завдяки повідомленням Мустафи Наїми та відомостям, отриманим під час допиту полоненого султанського сіпага, додавши провінції Ерзуруму, Буди, Ахиски (Чілдір), Кафи.

Дискусійним є участь у поході військ з еялету Тріполі. Про їхню присутність на полі бою згадує Л. Подгородецький, посиляючись на відомості Ю. Сеньковського¹⁹. Прямої згадки в джерелах про їхню участь у поході чи боях, на жаль, віднайти не вдалось. Тому з міркувань об'єктивності еялет Тріполі не варто враховувати при обчисленнях.

II етап. Встановивши чисельність зеаметів і тімарів по кожній провінції, можна визначити її максимальний мобілізаційний потенціал. Формула обрахунку: $(\text{кількість зеаметів} \times 4) + (\text{кількість тімарів} \times 2,5) = \text{загальна кількість воїнів (згідно з коефіцієнтом Мерфі)}$.

«Зменшувальний коефіцієнт Р. Мерфі». Р. Мерфі, проаналізувавши реєстр, який фіксував кількість зеаметів та тімарів 1631 р., османського чиновника Кочі-Бея, прийшов до висновку, що у кампаніях під керівництвом султана ніколи не брало участі більше ніж 7/10 (70%) воїнів єрлікулу²⁰. Тобто чисельність воїнів, що потенційно могли виступити у похід, необхідно зменшити на 30%. До цієї кількості, на нашу думку, необхідно віднести: хворих, тих, що ухилились від походу, власників зубожілих тімарів та зеаметів, що не могли виставити воїнів згідно із законом, а також частину воїнів, що мали забезпечувати безпеку та правопорядок.

За відсутності прямих документальних відомостей про чисельність військ єрлікулу у 1621 р. необхідно проаналізувати декілька джерел, що містять статистичні відомості щодо ленно-тімарної системи між 1609–1631 рр.

Рісале Алі Айна 1609 р. У 2023 р. турецький дослідник В. Гюрхан видав спеціалізоване дослідження, присвячене праці Алі Айна.²¹ Він опрацював безпосередньо рукопис Алі Айна (називає його рукописною копією) та видання копії рісале, що було здійснене у 1864 р. (іменує його друкованим рукописом). Порівнявши обидва примірники, він зазначає, що «до друкованого рукопису без попередження були додані деякі адміністративні зміни, яких не було в стандартній рукописній версії та які ще не відбулися в період написання твору, а також відмінності в кількості тімарів, зеаметів і джебелю. Передбачається, що ці зміни були зроблені видавцями під час перевидання твору, та що в місця, які здавалися неповними або неправильними, було втручання»²². Порівняємо чисельність зеаметів та тімарів за двома примірниками (таблиця 2).

Таблиця 2

**Розрахунок військового потенціалу провінцій у 1609 р.,
що виставили війська єрлікулу у Хотинській кампанії 1621 р.**

Назва еялету		Рісале Алі Айна 1609 (рукопис, виданий у 2023 р.) ²³			Рісале Алі Айна 1609 (друкований рукопис 1864 р.) ²⁴		
		Вид земельного наділу			Вид земельного наділу		
		Зеамети	Тімари	Разом	Зеамети	Тімари	Разом
1	Анатолія	293	7189	7482	195	7116	7311
2	Діярбекір	53	793	846	42	688	730
3	Сівас/Рум	108	3209	3317	109	3021	3130
4	Караман	67	2165	2232	116	1504	1620
5	Алеппо (разом з Аданою)*	117	1043	1160	104	799	903
6	Дамаск/Шам	119	843	962	128	868	996
7	Адана	—	—	—	—	—	—
8	Чілдір/Ахиска	169	673	842	97	559	656
9	Ерзурум	117	5171	5288	122	5157	5279
10	Мараш	29	2159	2188	—	—	2169
11	Ракка	37	676	713	38	615	653
12	Румелія (разом з Озю/Очаків)*	1115	8248	9363	914	8360	9274
13	Кафа	—	—	554**	—	—	554**
14	Боснія	—	—	389**	—	—	389**
15	Буда	—	—	2722**	—	—	2722**
16	Озю (Очаків)	—	—	—	—	—	—
ЗАГАЛОМ		2224	35834	38 058	1865	34 521	36 386
(Чисельність військ, коефіцієнт Мерфі)		8896	89 585	—	7460	86 303	—
		Мобілізаційний потенціал загалом: 98 481			Мобілізаційний потенціал загалом: 93 763		
Зменшувальний коефіцієнт Мерфі (-30%)		68 936			65 634		
ПРИМІТКИ	*Адана у 1609 році була складовою частиною еялету Алеппо. Озю був частиною еялету Румелія. **Оскільки в обох примірниках рісале відсутнє розділення на зеамети і тімари, обчислення для цих провінцій здійснювалось за коефіцієнтом для тімарів (×2,5)						

Як видно з даних, представлених у таблиці 2, майже у всіх провінціях згідно з друкованим рукописом відбулося зменшення чисельності зеаметів та тімарів. Складається враження, що Алі Айном був складений первинний документ, до якого османські чиновники згодом вносили правки, що відображали поточні реалії: конфіскацію у власників через невиконання своїх обов'язків, зміни в адміністративному устрої провінцій, банкрутство тімарів та зеаметів тощо. Якщо враховувати висновок В.Гюрхана про внесені правки видавцями, першочергово варто взяти до уваги дані рукописної копії. Проте, як видно з висновку, В.Гюрхан не був упевнений, чи саме видавці внесли правки до друкованого рукопису. Оскільки серед османської бюрократії була поширена практика внесення змін та правок до вже існуючих документів, важливим є встановлення факту, коли і ким саме вони були додані — видавцями чи чиновниками у XVII столітті? Перевірити це можна за допомогою інших реєстрів 1631 та 1653 років, які фіксують кількість зеаметів та тімарів (таблиця 3).

Таблиця 3

Кількість зеаметів і тімарів у провінціях (1609–1653 рр.)

Назва еялету		Алі Айна 1609 (рукопис, виданий у 2023 р.) ²⁵	Рісале Алі Айна 1609 (друк. рукопис 1864 р.) ²⁶	Кочі-Бея 1631 р. ²⁷	1631 р. («документ Мерфі») ²⁸	Рісале 1653 р. ²⁹
		Зеамети і тімари				
1	Анатолія	7482	7311	7300	4883	8619
2	Діярбекір	846	730	2992	740	4217
3	Сівас/Рум	3317	3130	3100	2777	3937
4	Караман	2232	1620	626	2178	2710
5	Алеппо	1160	903	878	922	1250
6	Адана	—	—	—	1551	—
7	Дамаск/ Шам	962	996	846	996	1250
8	Чідір/ Ахиска	842	656	1380	—	590
9	Ерзурум	5288	5279	3055	5282	5800
10	Мараш	2188	2169	2582	2188	2869
11	Ракка	713	653	—	663	1150
12	Румелія	9363	9274	9274	7521	10187
13	Кафа	554	554	—	—	—
14	Боснія	389	389	389	1943	2260
15	Буда	2722	2722	2722	2669	2864
16	Озю	—	—	—	1374	—

Як бачимо з таблиці 3, правки до друкованого рукопису Алі Айна мали б вноситись між 1609 та 1631 роками і жодним чином після 1631 р., оскільки відомості рісале 1653 р. повністю відрізняються від даних 1631 р. Очевидно, що правки до друкованого рукопису могли вноситись як до 1621 р., так і після. Тому відомості з друкованої копії рісале Алі Айна є найбільш оптимальними для оцінки чисельності.

Отже, згідно з проаналізованими статистичними відомостями, загальний мобілізаційний потенціал провінцій міг становити до 93 763 осіб, реально можливо було мобілізувати до 65 634 (таблиця 2).

Однак цю цифру необхідно прийняти за нижню межу чисельності військ ерлікулу у Хотинському поході. У 1631 р. султан Мурад IV на засіданні дивану поцікавився про реальне становище ленно-тімарної системи. Жоден чиновник не зміг надати відповідь. Унаслідок цього була проведена ревизія зеаметів та тімарів, що була зафіксована у новому реєстрі³⁰. Цей документ проаналізував та зробив доступним для аналізу Р. Мерфі (далі «документ Мерфі»)³¹ (таблиця 4). Аналіз статистичних відомостей за 1631 р. вказує, що загальний мобілізаційний потенціал провінцій становив 96 265 вояків, реально ж у поході могли взяти участь до 67 386 воїнів. Цю чисельність варто прийняти за верхню межу наших обрахунків (таблиця 4).

Таблиця 4

**Розрахунок військового потенціалу провінцій у 1631 р.,
що виставили війська ерлікулу у Хотинській кампанії 1621 р.**

Назва еялету		Відомості за 1631 р. («документ Мерфі») ³²		
		Зеамети	Тімари	Разом
1	Анатолія	294	4589	4883
2	Діярбекір	52	688	740
3	Сівас/Рум	108	2669	2777
4	Караман	68	2110	2178
5	Алеппо	99	823	922
6	Адана	42	1509	1551
7	Дамаск /Шам	128	868	996
8	Чілдір/Ахиска	—	—	1380*
9	Ерзерум	123	5159	5282
10	Мараш	29	2159	2188
11	Ракка	37	626	663
12	Румелія	802	6719	7521
13	Кафа	—	—	—
14	Боснія	150	1793	1943
15	Буда	278	2391	2669
16	Озю	188	1186	1374
ЗАГАЛОМ		2398	34 669	37 067
(Чисельність військ, коефіцієнт Мерфі)		9592	86 673	—
		Загалом: 96 265		
Зменшувальний коефіцієнт Мерфі (-30%)		67 386		
ПРИМІТКИ		*У «документі Мерфі» відсутні відомості по цій провінції, тому загальна чисельність земельних наділів взята з рісале Кочі-Бєя, і обчислення здійснювалось за коефіцієнтом для тімарів (×2,5)		

Отже, ми визначили фактичну мобілізаційну спроможність провінцій між 1609–1631 рр., що виставили війська у Хотинський похід на рівні 65 634–67 386 вояків.

На нашу думку, такий підхід до визначення чисельності військ є більш оптимальним та раціональним, ніж опертя на свідчення наративних джерел, інтуїтивні оцінки, що базуються на припущеннях та твердженні про занепад ленно-тімарної системи.

Однак оцінка чисельності військ кожної провінції буде неповною без врахування ще одного джерела мобілізації вояків за рахунок доходів хассів — великих земельних володінь бейлербеїв та санджакбеїв. Правителі еялетів та санджаків були зобов'язані виставляти на кожному 5000 акче доходу свого хассу одного воїна-джебелю. Ці відомості можна почерпнути з того ж таки рісале Алі Айна 1609 р. (таблиця 5). Як свідчать дані, чисельність додаткових контингентів бейлербеїв та санджакбеїв становить при 100% мобілізації 10 757 вояків ерлікулу. Але очевидним є те, що цю чисельність необхідно зменшувати. Після застосування зменшувального коефіцієнта Мерфі (-30%) вона становитиме 7530 воїнів.

Додавши цю кількість воїнів до загальної кількості отриманих у таблицях 2 та 4, отримаємо чисельність військ ерлікулу у Хотинському поході на рівні 73 164–74 916. Округливши відомості, отримаємо 73 200–75 000 вояків.

Таблиця 5

Кількість воїнів, що виставляли бейлербеї, санджакбеї та інші чиновники у провінціях згідно з призначеним хассу (1609 р.)³³

Назва еялету		Джебелю
1	Анатолія	1231
2	Діярбекір	1481
3	Сівас/Рум	530
4	Караман	516
5	Алеппо (разом з Аданою)	716
6	Дамаск /Шам	584
7	Чілдір/Ахиска	846
8	Ерзерум	749
9	Мараш	367
10	Ракка	379
11	Румелія (разом з Озю)	1821
12	Кафа	—
13	Боснія	648
14	Буда	889
ЗАГАЛОМ		10757

Водночас варто зазначити, що відкритим залишається питання втрат на марші військ ерлікулу. Для цього необхідно детально дослідити логістику кампанії; встановити маршрути руху військ та їхній кілометраж; визначити стоянки (мензіле), де війська зупинялись та поповнювали свої припаси; дослідити добові норми забезпечення кінного складу та воїнів тощо. Очевидним є те, що війська з європейських провінцій зазнали їх в рази менші, ніж азійські. Усі ці питання заслуговують на окреме наукове дослідження.

Отже, проведене дослідження дозволяє здійснити спробу кількісної оцінки одного з ключових компонентів османського війська — провінційної кінноти ерлікулу під час Хотинської кампанії 1621 року на основі об'єктивних статистичних даних. Уперше запропоновано цілісну методологію розрахунку чисельності цих формувань, що базується на аналізі даних османських рісале 1609, 1631 та 1653 років.

Під час проведення аналізу встановлено перелік 16 еялетів, війська яких брали участь у Хотинському поході, та здійснено розрахунки оптимальної чисельності військ ерлікулу з урахуванням коефіцієнтів, запропонованих Р. Мерфі. Залучення додаткових даних про контингенти бейлербеїв і санджакбеїв дозволило уточнити результати. Отримані чисельні значення 73 200–75 000 вояків є більш аргументованими з огляду на доступну джерельну базу та свідчать про хибність тези про занепад ленно-тімарної системи станом на 1621 рік.

¹ J.J. Sękowski, *Collectanea z dziejów tureckich* [Collectanea From Turkish history], Warszawa, 1824, vol. I, s. 234–238.

² L. Podhorodecki, N. Raszba, *Wojna chocimska 1621 roku* [The Khotyn War of 1621], Kraków, 1979, s. 63.

³ L. Podhorodecki, N. Raszba, *Wojna chocimska 1621 roku*, s. 69.

⁴ L. Podhorodecki, *Chocim 1621* [The Khotyn 1621], Warszawa, 2008, s. 89–90.

⁵ L. Rogalski, *Dzieje księstw nad-dunajskich to jest: Multan i Wołoszczyzny, podług dzieł Cogalniceana, Vaillanta, Ubicinięgo i Pałauzowa, ułożone przez Leona Rogalskiego i pomnożone wyjątkami z dziejopisów polskich i tureckich* [History of the Principalities Beyond the Danube: Moldavia and Wallachia, According to the Works of Cogalniceana, Vaillant, Ubicini and Pałauzow, Compiled by Leon Rogalski and Supplemented With Excerpts From Polish and Turkish Historians], Warszawa, 1861, t. I, s. 682.

⁶ П. Сас, *Хотинська війна 1621 року* [The Khotyn War of 1621], Біла Церква, 2012, с. 240.

⁷ W. Majewski, *Chocim 1621 rok* [The Khotyn 1621 Year], in «Wojny polsko-tureckie w XVII w.», Przemyśl, 2000, s. 13.

⁸ A. Witkiewicz, *Bułat i koncerz. Poprawki do obrazu wielkich bitew polsko-tureckich (1620–1683)* [Bulat and Koncerz. Corrections to the Image of Great Polish-Turkish Battles (1620–1683)], Zabrze, 2021, vol. I, s. 100–107.

⁹ M. Paradowski, *The Khotyn Campaign of 1621. Polish, Lithuanian and Cossack Armies Against the Ottoman Empire*, Warwick, Helion & Company, 2023, p. 116.

¹⁰ G. David, P. Fodor, *Changes in the Structure and Strength of the Timariot Army From the Early Sixteenth to the End of the Seventeenth Century*, in «Eurasian Studies», 2005, vol. IV/2, s. 182.

- ¹¹ G. David, P. Fodor, *Changes in the Structure and Strength of the Timariot Army From the Early Sixteenth to the End of the Seventeenth Century*, s. 160.
- ¹² O. Kurmuş, O. Pullukçuoğlu Yapucu, *The Timar System: A Question of Financial Viability, 1470–1670*, in «Tarih İncelemeleri Dergisi», 2020, № XXXV/2, s. 521–576.
- ¹³ Z. Danişman, *Koçi Bey Risalesi* [Treatise of Koçi Bey], İstanbul, Devlet Kitapları (Türk Kültürü Kaynak Eserleri Dizisi), 1972, p. 12.
- ¹⁴ R. Murphey, *Ottoman Warfare, 1500–1700*, London, 1999, p. 39–40.
- ¹⁵ R. Murphey, *Ottoman Warfare, 1500–1700*, p. 41.
- ¹⁶ Наїма Мустафа. Гюсейнові городи у витягу історій із заходу та сходу. (Повідомлення про Україну) [Naima Mustafa. Hussein's Cities in the Excerpt of Histories From the West and the East. (Reports About Ukraine)], пер. османсько-турецької О. Галенка та О. Кульчинського, Київ, Вид-во Жупанського, 2016, с. 65–75.
- ¹⁷ *Topçular Kâtibi Abdülkâdir (Kadrî) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil)* [History of the Artillery Scribe Abdülkâdir (Kadrî) Efendi (Text and Analysis)], Hazç Ziya Yilmazer, Ankara, TTK, 2003, s. 706–707, 748.
- ¹⁸ *Жерела до історії України-Руси* [Sources to the History of Ukraine-Rus], Львів, 1908, т. VIII, с. 236.
- ¹⁹ L. Podhorodecki, *Chocim 1621*, s. 90.
- ²⁰ R. Murphey, *Ottoman Warfare, 1500–1700*, p. 39.
- ²¹ V. Gürhan, *Ayn Ali Efendi-Kavânîn-i Âl-i Osman der Hulâsa-i Mezâmin Defter-i Divân* [Ayn Ali Efendi — Laws of the House of Osman in Summary of the Contents of the Divan Register], Diyarbakır, 2023, 168 p.
- ²² V. Gürhan, *Ayn Ali Efendi-Kavânîn-i Âl-i Osman der Hulâsa-i Mezâmin Defter-i Divân*, p. 12–13.
- ²³ V. Gürhan, *Ayn Ali Efendi-Kavânîn-i Âl-i Osman der Hulâsa-i Mezâmin Defter-i Divân*, p. 124–141.
- ²⁴ V. Gürhan, *Ayn Ali Efendi-Kavânîn-i Âl-i Osman der Hulâsa-i Mezâmin Defter-i Divân*, p. 16–71.
- ²⁵ V. Gürhan, *Ayn Ali Efendi-Kavânîn-i Âl-i Osman der Hulâsa-i Mezâmin Defter-i Divân*, p. 124–141.
- ²⁶ V. Gürhan, *Ayn Ali Efendi-Kavânîn-i Âl-i Osman der Hulâsa-i Mezâmin Defter-i Divân*, p. 16–71.
- ²⁷ Z. Danişman, *Koçi Bey Risalesi*, p. 118–123.
- ²⁸ R. Murphey, *Ottoman Warfare, 1500–1700*, p. 40.
- ²⁹ I. Şahin, *Timar Sistemi Hakkında Bir Risâle*, in «Tarih Dergisi», İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1979, Sayı 32 (Mart 1979), p. 911–921.
- ³⁰ R. Murphey, *Ottoman Warfare, 1500–1700*, p. 37–38.
- ³¹ Topkapı Sarayı Kütüphanesi Arşivi, D. 9665. [analyzed in R. Murphey, *Ottoman Warfare, 1500–1700*, p. 37–40].
- ³² R. Murphey, *Ottoman Warfare, 1500–1700*, p. 40.
- ³³ V. Gürhan, *Ayn Ali Efendi-Kavânîn-i Âl-i Osman der Hulâsa-i Mezâmin Defter-i Divân*, p. 18–70.

References

1. Danişman Z., *Koçi Bey Risalesi* [Treatise of Koçi Bey], İstanbul, Devlet Kitapları (Türk Kültürü Kaynak Eserleri Dizisi), 1972, 169 p.
2. David G., Fodor P., *Changes in the Structure and Strength of the Timariot Army From the Early Sixteenth to the End of the Seventeenth Century*, in «Eurasian Studies», 2005, vol. IV/2, s. 158–188.
3. Gürhan V., *Ayn Ali Efendi-Kavânîn-i Âl-i Osman der Hulâsa-i Mezâmin Defter-i Divân* [Ayn Ali Efendi — Laws of the House of Osman in Summary of the Contents of the Divan Register], Diyarbakır, 2023, 168 p.
4. Kurmuş O., Pullukçuoğlu Yapucu O., *The Timar System: A Question of Financial Viability, 1470–1670*, in «Tarih İncelemeleri Dergisi», 2020, № XXXV/2, s. 521–576.
5. Majewski W., *Chocim 1621 rok* [The Khotyn 1621 Year], in «Wojny polsko-tureckie w XVII w.», Przemyśl, 2000, s. 9–22.
6. Murphey R., *Ottoman Warfare, 1500–1700*, London, 1999, 278 p.
7. Naima Mustafa. *Hüseini horody u vytyahu istorii iz zakhodu ta skhodu. (Povidomlennia pro Ukrainu)* [Naima Mustafa. Hussein's Cities in the Excerpt of Histories From the West and the East. (Reports About Ukraine)], пер. османсько-турецької О. Галенка та О. Кульчинського, Київ, Вид-во Жупанського, 2016, 288 s.
8. Paradowski M., *The Khotyn Campaign of 1621. Polish, Lithuanian and Cossack Armies Against the Ottoman Empire*, Warwick, Helion & Company, 2023, 256 p.
9. Podhorodecki L., *Chocim 1621* [The Khotyn 1621], Warszawa, 2008, 177 s.
10. Podhorodecki L., Raszba N., *Wojna chocimska 1621 roku* [The Khotyn War of 1621], Kraków, 1979, 375 s.
11. Rogalski L., *Dzieje księstw naddunajskich to jest: Multan i Wołoszczyzny, podług dzieł Cogalniceana, Vaillanta, Ubicinięgo i Pałauzowa, ułożone przez Leona Rogalskiego i pomnożone wyjątkami z dziejopisów polskich i tureckich* [History of the Principalities Beyond the Danube: Moldavia and Wallachia, According to the Works of Cogalniceana, Vaillant, Ubicini and Pałauzow, Compiled by Leon Rogalski and Supplemented With Excerpts From Polish and Turkish Historians], Warszawa, 1861, t. I, 815 s.
12. Şahin I., *Timar Sistemi Hakkında Bir Risâle*, in «Tarih Dergisi», İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1979, Sayı 32 (Mart 1979), p. 911–921.
13. Sas P., *Khotynska viina 1621 roku* [The Khotyn War of 1621], Bila Tserkva, 2012, 527 s.
14. Sękowski J.J., *Collectanea z dziejów tureckich* [Collectanea From Turkish history], Warszawa, 1824, vol. I, 248 s.
15. *Topçular Kâtibi Abdülkâdir (Kadrî) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil)* [History of the Artillery Scribe Abdülkâdir (Kadrî) Efendi (Text and Analysis)], Hazç Ziya Yilmazer, Ankara, TTK, 2003, 1401 s.
16. Witkowicz A., Bułat i koncerz. *Poprawki do obrazu wielkich bitew polsko-tureckich (1620–1683)* [Bulat and Koncerz. Corrections to the Image of Great Polish-Turkish Battles (1620–1683)], Zabrze, 2021, vol. I, 286 s.
17. *Zherela do istorii Ukrainy-Rusy* [Sources to the History of Ukraine-Rus], Lviv, 1908, t. VIII, 414 s.

УДК: 94(477.85)«1775/2025»=161.2(045)

© Штефан Пуріч* (Сучава, Румунія)

АНЕКСІЯ БУКОВИНИ — СУБ'ЄКТИВНІ РОЗДУМИ ЧЕРЕЗ 250 РОКІВ ПРО ЦЮ ПОДІЮ ТА ЇЇ НАСЛІДКИ

Стаття присвячена аналізу політико-правових та культурно-цивілізаційних наслідків анексії Буковини Австрійською імперією у 1775 році. Зроблено спробу критично осмислити історіографічну та дипломатичну термінологію, пов'язану з цим процесом, і обґрунтовано вживання терміна «анексія» як найбільш адекватного з огляду на односторонність дій Австрії, відсутність волевиявлення Молдавського князівства та примусово-договірний характер угоди з Османською імперією.

У культурному аспекті акцент зроблено на формуванні мультикультурного простору регіону в межах Габсбурзької монархії, що зумовило взаємодію різних етнічних, релігійних і мовних спільнот. Розглянуто модернізаційні практики, запроваджені австрійською адміністрацією, та їхній вплив на формування унікальної культурної ідентичності Буковини.

Анексія Буковини 1775 року мала далекосяжні наслідки, що виходять за межі політико-правового дискурсу. Це була подія, що започаткувала глибоку трансформацію соціальних структур, культурної динаміки й політичної уяви регіону. Буковина перетворилася на приклад успішної, хоча й неоднозначної інтеграції периферійної території до складу імперії з модернізаційними практиками.

Ключові слова: Буковина, Австрія, «анексія», румуни, українці, німці.

Stefan Purici (Suceava, Romania)

THE ANNEXATION OF BUKOVINA — SUBJECTIVE THOUGHTS 250 YEARS LATER ABOUT THIS EVENT AND ITS CONSEQUENCES

Abstract. The article, dedicated to the 250th anniversary of the Austrian Empire's annexation of Bukovina in 1775, analyses the historical, legal, and cultural consequences of this event.

The author examines the terminology related to the events of 1774–1775, including «annexation», «cession», «acquisition», «occupation», and «conquest», arguing that «annexation» is the most accurate term due to the coercive nature of Austria's actions, backed by military presence and diplomatic pressure on the Ottoman Empire.

The annexation occurred without consultation with the Moldavian Principality, highlighting its unilateral nature. The cultural consequences of the annexation were significant: Bukovina transformed into a multinational region where Romanians, Ukrainians, Germans, Jews, and others coexisted. The Habsburg administration modernised the area, introducing reforms in education, infrastructure, and the economy that fostered multiculturalism. Romanians preserved their Orthodox and linguistic identity, while Ukrainians experienced a national revival.

Germans introduced Western European norms, and Jews created a vibrant cultural hub, particularly through literature and education. Chernivtsi became known as the «Little Vienna» and the «Jerusalem on the Prut». The multi-layered cultural heritage created during the Austrian period continues to shape regional identity today, as evidenced by the preservation of architectural landmarks, educational institutions, and interethnic cooperation patterns that have survived political upheavals and border changes throughout the 20th and 21st centuries. The annexation shaped Bukovina, unique cultural identity, blending Eastern traditions with Western modernism, and continues to influence its regional heritage and interethnic relations to this day.

Keywords: Bukovina, Austria, «annexation», Romanians, Ukrainians, Germans.

* д.і.н., професор, проректор з іміджу університету, міжнародних зв'язків та європейського розвитку Сучавського університету «Штефан чел Маре».

Doctor of History, Professor, Vice-Rector for University Image, International Relations and European Development, Stefan cel Mare University of Suceava.

orcid.org/0000-0003-1217-4027

e-mail: stefanp@atlas.usv.ro

У травні 2025 року виповнилося чверть тисячоліття з того дня, коли Австрійська імперія приєднала до себе територію на схід від Карпат, відокремлену від Молдавського князівства. Незважаючи на те, що ця територія була частиною Молдавського князівства, ні господар Молдавії, ні боярська рада, ні населення країни не були ні проінформовані, ні залучені до переговорів, які велися безпосередньо між Австрією та Османською імперією за пасивного спостереження з боку Російської імперії. Варто зазначити, що на початку модерної епохи територія держави асоціювалася, як і в середньовіччі, більшою чи меншою мірою з приватною власністю монарха тієї чи іншої держави. Відповідно до цього уявлення про державну територію як про спадщину глави держави, було зафіксовано багато випадків, коли територія однієї держави продавалася іншій, передавалася як посаг чи управлялася за бажанням правлячого монарха¹. З огляду на вищесказане, спочатку ми проаналізуємо терміни, що стосуються подій 1774–1775 років, які зустрічаються в спеціалізованій літературі, та оцінимо їхню відповідність історичним реаліям другої половини XVIII століття.

Анексія як стандартний термін

Спеціалізовані словники визначають анексію як розширення суверенітету над територією шляхом включення її до складу держави², або як набуття права власності на територію (яка раніше перебувала під суверенітетом іншої держави) через односторонній акт привласнення з боку держави-завойовниці³. Зазвичай, але не завжди, анексія слідує за територіальним завоюванням. Протягом століть анексія була типовою рисою міжнародних відносин і традиційно вважалася прийнятним і законним способом набуття території. Історично анексія (повна чи часткова) вважалася доречною лише після успішного завоювання і, відповідно, не могла відбуватися під час триваючого конфлікту. У сучасному міжнародному праві анексія після завоювання більше не вважається прийнятною. Однак за відсутності успішного опору інших держав вона має практичний ефект передачі території⁴.

Отже, анексія розуміється як формальний акт включення території до іншої політичної одиниці, часто односторонній або здійснений під примусом, з укладенням міжнародної угоди або без неї. Наприклад, восени 1774 року габсбурзькі війська окупували значну частину півночі Молдавського князівства під приводом захисту своїх кордонів і запобігання розширенню Російської імперії. Османська імперія, сюзерен Молдавії⁵, була змушена поступитися цією територією за Константинопольською конвенцією (7 травня 1775 року). Дії Австрії були радше опортуністичною акцією, що використовувала слабкість Османської імперії, ніж відповіддю на будь-які вимоги молдавських еліт чи результатом взаємної угоди між Австрією та Молдавським князівством. Для послідовного опису подій 1774–1775 років термін «анексія» здається досить відповідним, оскільки він відображає односторонній характер дій Австрії, заснованих на військовій присутності та дипломатичному тиску на ослаблену Османську імперію. Цей термін широко використовується в історіографії та відповідає сприйняттю габсбурзького експансіонізму.

Альтернативні терміни

Для опису акту, що відбувся в 1775 році, в сучасній і новітній історіографії часто використовувалися альтернативні терміни для «анексії». Варто зазначити, що в середньовічну та ранньомодерну епохи застосовувалися різні способи набуття території, серед них цесія, купівля, дарування, окупація, накопичення (зокрема через колонізацію), завоювання чи підкорення та прескрипція⁶. Далі ми розглянемо деякі з цих термінів, враховуючи, що поняття «дарування», «накопичення» та «узурпація» не є доречними та не використовувалися дослідниками для характеристики включення молдавської території до складу Австрійської імперії.

Одним із термінів, який часто використовується, особливо австрійськими та німецькими істориками, є **цесія** (поступка), зазначаючи, що Османська імперія поступилася Буковиною Австрійській імперії. У міжнародному праві цесія є похідним способом набуття території державою. Зазвичай цесія закріплюється міжурядовим договором, що становить формальну процедуру зміни суверенітету над територією⁷, на відміну від насильницької анексії без формалізації договором. Цесія може здійснюватися шляхом купівлі, обміну, дарування, приданого, добровільного об'єднання чи іншого добровільного способу, або бути результатом застосування сили проти держави, що поступається територією. Останній метод вважається незаконним у міжнародному праві⁸. Автори, які використовують цей термін, прагнуть підкреслити, що в 1775 році Османська імперія технічно поступилася молдавською територією Австрії під дипломатичним тиском, що передбачає законний

трансфер на основі формальної угоди між двома сторонами. Однак цесія передбачає добровільний акт, тоді як османів змусили поступитися австрійцям регіоном після поразки у російсько-турецькій війні. Молдавське князівство, яке було безпосередньо зачеплене, не мало жодного голосу, що підриває доречність використання названого терміна в цьому конкретному випадку. Отже, можна зробити висновок, що для акту 1775 року термін «цесія» є частково доречним, применшуючи примусовий характер передачі території та будучи менш точним, ніж «анексія».

Термін **придбання** часто використовується, щоб уникнути слів «анексія» чи «окупація» та сформулювати більш нейтральну ідею, згідно з якою Буковину було придбано Австрією в Османській імперії. Будучи досить розмитим і без різких конотацій, цей термін може бути доречним для розгляду подій з точки зору стратегічної мети Австрії захиститися від царя та султана. З погляду розуміння того, як північно-західна частина Молдавського князівства була відокремлена від решти території князівства та включена до австрійських володінь, термін «придбання» є нечітким і залишає в тіні спосіб, у який регіон було взято (за допомогою військової сили та дипломатичних зусиль) і спірний характер цього акту.

Окупація означає тимчасовий контроль над територією іноземною силою, часто без формального включення. Відповідно до положень статті 42 Гаазького регламенту 1907 року, «територія вважається окупованою, коли вона де-факто перебуває під владою ворожої армії»⁹. Окупаційна влада здійснює де-факто тимчасовий контроль над окупованою територією в адміністративних цілях: «для відновлення та забезпечення, наскільки це можливо, громадського порядку та суспільного життя з повагою, якщо це не абсолютно неможливо, до чинних законів країни»¹⁰. Існують дві ключові умови для встановлення окупації в цьому сенсі: по-перше, щоб попередній уряд (або місцева адміністрація) більше не міг публічно здійснювати свою владу в регіоні; по-друге, щоб окупаційна сила могла замінити своєю владою владу попереднього уряду. Окупація припиняється, щойно окупаційна сила змушена покинути або евакуювати зону. Відповідно, у світлі міжнародного права, концепт «окупація» включає кілька ключових елементів. По-перше, окупант володіє лише «владою», а не суверенітетом над територією. Попередній уряд зберігає суверенітет і може бути позбавлений його лише за власною згодою. По-друге, основа влади окупанта полягає в здійсненні ефективного контролю. По-третє, окупант має як обов'язок, так і право підтримувати громадський порядок на окупованій території. По-четверте, існуючі закони території мають зберігатися, наскільки це можливо¹¹. Отже, ми можемо використовувати термін «окупація» для періоду з серпня 1774 року до травня 1775 року, коли австрійські війська увійшли на територію Молдавії. У цьому контексті термін підкреслить військові приготування до власне анексії. Однак поняття окупації передбачає тимчасовий стан, тоді як Австрія повністю інтегрувала Буковину до складу Габсбурзької імперії після 1775 року. Таким чином, термін «окупація» не є доречним для відображення відносин між габсбурзькою владою та північно-західним регіоном Молдавії, переданим від Османської імперії.

Завоювання — це термін, який рідше використовується істориками для опису подій останньої чверті XVIII століття. Концепт «завоювання» підкреслює набуття території силою¹² або без законного права. Хоча це був прийнятний спосіб набуття права власності на територію відповідно до традиційного міжнародного права, з другої половини XX століття завоювання більше не є законним. Як і примусова цесія, завоювання призводить до передачі території під примусом, але, на відміну від цесії, не передбачає укладення будь-якого договору. Застосований до подій 1774–1775 років, цей концепт підкреслює опортуністичне захоплення Австрією, здійснене під час хаосу, викликаного російсько-турецькою війною 1768–1774 років. Однак цей термін передбачає суто військовий акт без подальшої легітимності, тоді як Австрія забезпечила згоду османів (хоча й отриману силою та тиском) і управляла Буковиною майже півтора століття. На відміну від «анексії», поняття «завоювання» є занадто вузьким і має емоційні конотації.

Інкорпорація — ще один термін, який використовується різними дослідниками для опису включення північно-західної частини Молдавії до складу володінь дому Габсбургів. Це слово описує процес інтеграції території до більшої одиниці, зокрема в адміністративному сенсі. Термін відображає феномен систематичної інтеграції Буковини до Австрійської імперії, підкреслюючи радше результат, ніж метод. Будучи нейтральним поняттям, «інкорпорація» виходить за рамки початкового захоплення і унікає динаміки влади, утримуючись від введення до дискурсу політичного змісту, пов'язаного з терміном «анексія». Відповідно, «інкорпорація» є радше нейтральним дескриптором, але недостатньо точно відображає специфіку події 1775 року.

Історіографічні підходи

• **Австрійська/німецька перспектива:** габсбурзькі документальні та наративні джерела розглядали територіальне зростання імперії за рахунок молдавських повітів як законну експансію, часто використовуючи терміни, такі як «придбання» чи «інкорпорація», щоб підкреслити геополітичний контекст і стратегічну необхідність набуття регіону та висвітлити адміністративні успіхи (наприклад, приєднання Буковини до Галичини в 1786 році чи проголошення Герцогства Буковини в 1849 році тощо).

• **Румунська перспектива:** румунська історіографія часто називає події 1774–1775 років «анексією» або «захопленням» — термінами, які відображають втрату частини історичної території Молдавського князівства без згоди місцевих властей. Ця перспектива ідеально вписується в національні наративи щодо політики територіального розчленування, здійснюваної сусідніми імперіями.

• **Османська/турецька перспектива:** для турецьких істориків, враховуючи статус султана як сюзерена Молдавії, доречними є терміни «цесія» (або «концесія»), зроблена Портою Австрії, з огляду на укладення офіційного договору, або «анексія», щоб підкреслити, що Австрія максимально використала поразку Османської імперії.

• **Нейтральна перспектива:** сучасні історики віддають перевагу терміну «анексія» за його точність у описі примусового передавання території з подальшою інтеграцією.

З урахуванням наведених інтерпретацій можна зробити висновок, що термін «анексія» є найвідповіднішим для опису подій 1774–1775 років та їхніх наслідків. З великою чіткістю ми бачимо, що «анексія» найкраще описує події, які вплинули на північно-західну частину Молдавії (згодом названу Буковиною). Термін належним чином відображає примусовий контекст, включаючи такі дії, як військова окупація Австрією, підкуп османських (і російських) сановників та дипломатичний тиск на представників султана. Водночас цей термін охоплює формальний результат, у цьому випадку — законне включення молдавської території до складу Габсбурзької імперії через Константинопольську конвенцію (1775). Водночас термін «анексія» відповідає широкому історичному консенсусу, більшість румунських і закордонних дослідників застосовують це поняття для опису та інтерпретації політичних і культурних наслідків подій 1774–1775 років. Альтернативні терміни, такі як «цесія», «придбання» чи «окупація», відображають лише часткові аспекти, втрачаючи суть подій — чи то залучену силу, чи встановлення постійного контролю Австрією над окупованою територією. Анексія досягає належного балансу, охоплюючи як використані засоби, так і кінцевий результат, відповідаючи умовам для визнання найточнішим і широко прийнятим терміном, який можна застосувати до цього важливого моменту.

З історичної точки зору, анексія відображає класичну політику сили XVIII століття: імперії розширювали свої буферні зони та вплив через війну, дипломатію та опортунізм. Австрія частково виправдовувала експансію, спрямовану на Молдавське князівство, стверджуючи, що захищає християнське населення та стабілізує регіон, хоча справжньою метою дому Габсбургів було створення плацдарму між Трансильванією, Галичиною (яка незадовго до того стала австрійською провінцією), Росією та Османською імперією. Договір у Кючук-Кайнарджі 1774 року, який завершив російсько-турецьку війну, не надавав Австрії прямо жодної частини молдавської території, але представники віденського уряду вели переговори (забезпечуючи результат окупацією цільового регіону) з посланцями султана про передачу великої території (понад 10 тисяч квадратних кілометрів), офіційно оформлюючи приєднання майбутньої Буковини в 1775 році¹³.

Цікавим є те, як ця подія змінила регіон. Буковина стала багатонаціональною та багатоконфесійною провінцією Австрійської імперії, де співіснували румуни, українці, євреї, німці, поляки та інші під габсбурзьким пануванням. Габсбурзька адміністрація розвинула сучасну інфраструктуру, сформувала систему освіти з трьома рівнями (початковий, гімназійний та університетський), створила економіку, засновану на ринкових законах і підприємницькому дусі. Але та сама адміністрація підготувала ґрунт для майбутніх націоналістичних напружень, які проявилися у XX столітті. Деякі історики вважають, що анексія Буковини була розумним геополітичним кроком Австрії; інші характеризують її як імперську експансію, яка посіяла насіння майбутнього конфлікту.

Культурні наслідки анексії

Анексія Буковини Австрією в 1775 році мала глибокий і тривалий культурний вплив на регіон, перетворивши його з периферійної, малонаселеної території під османським впливом на провінцію Габсбурзької імперії, позначену етнічною та конфесійною різноманітністю. Передача молдавської території під австрійську адміністрацію принесла значні зміни в культурну ідентичність, соціальну структуру, мову, релігію та мистецтво, багато з яких збереглися далеко за межами австрійського періоду (1775–1918).

Найпомітніша зміна в структурі регіону проявилася через розвиток етнічної різноманітності та пов'язаного з цим мультикультуралізму. До 1775 року територія майбутньої Буковини, як частина північно-західної Молдавії під османським сюзеренітетом, була населена переважно румунами та меншою кількістю русинів (українців), з відносно гомогенною культурною специфікою, укоріненою в східних православних традиціях. Анексія Австрією супроводжувалася, уже в перші роки включення провінції до складу імперії, цілеспрямованою політикою колонізації, залучаючи поселенців з усієї Габсбурзької імперії та за її межами: німців (зокрема швабів і богемців), поляків, угорців, російських липован, вірменів і багато українців, які тікали від феодального гніту в сусідніх регіонах. Цей приплив тисяч осіб ззовні анексованого регіону перетворив Буковину на культурну мозаїку, часто описувану як «Європа в мініатюрі». Політика Габсбургів унеможлилювала домінування будь-якої однієї етнічної групи в політичному та економічному житті, сприяючи створенню унікального середовища співіснування. Ця різноманітність відображалася в повсякденному житті, коли села й міста демонстрували суміш мов, архітектурних стилів і звичаїв: німецька поряд із румунською, українською, їдишем, польською, угорською тощо.

Не менш помітними були західний вплив на буковинське суспільство та модернізація центральноєвропейського типу законодавства й економіки. Австрійське панування принесло норми адміністрування, освіти та культури Західної Європи в регіон, який раніше відзначався занедбаністю з боку Османської імперії. Габсбурги впровадили реформи, що включали будівництво шкіл, доріг і мостів, а також запровадження сучасної правової системи. Нова адміністрація впровадила просвітницькі ідеали, такі як релігійна толерантність і світська освіта, що різко контрастували з попереднім феодальним і теократичним характером регіону в складі Молдавського князівства. Столиця провінції Чернівці розвинулися з купки дерев'яних, глиняних і солом'яних будинків у жваве космополітичне місто, яке часто називали «Малим Віднем». Його розвиток включав будівництво величних споруд, таких як Резиденція митрополитів, суд, торгова палата, але особливо Чернівецький університет (заснований у 1875 році), корпуси якого були спроектовані в неоренесансному стилі, символізуючи культурний відбиток Австрії. Місто стало центром інтелектуальних обмінів, поєднуючи східні та західні традиції.

Румуни Буковини особливо гостро відчули лінгвістичні трансформації. Німецька стала офіційною мовою адміністрації та освіти, значно впливаючи на культурний ландшафт Буковини. У той час як у сільській місцевості румунська та українська зберігалися серед селян, німецька служила *лінгва франка* серед освіченої та міської еліти, сприяючи створенню багатомовного суспільства. Єврейське населення, яке значно зросло за австрійського правління (досягаючи майже 13% населення на початку ХХ століття), додало до цього міксу їдиш (а згодом і німецьку), сприяючи розквіту літературної та культурної творчості у Чернівцях, що втілилася, зокрема, в постаті поета Пауля Целана у ХХ столітті. Ця лінгвістична різноманітність збагатила місцеву літературу і театр, характеризуючись газетами німецькою мовою, румунською літературою та українськими фольклорними традиціями, які співіснували у світі, віддаленому від столиці імперії, але залученому до центральноєвропейської культури.

Новий режим також вплинув на релігійну сферу, поступово усуваючи квазімонополію православ'я. Політика австрійської колонізації та релігійної толерантності сприяла утвердженню кількох віросповідань. Хоча Римо-Католицька церква мала привілейований статус, Православна церква, пов'язана з румунськими та українськими громадами, підтримувалася через Релігійний фонд Буковини. Євреї, вірмени, російські липовани, угорці та німецькі протестанти заснували власні релігійні інституції. Цей плюралізм був помітний навіть в архітектурі регіону, де православні монастирі, такі як у районі Сучави, співіснували з католицькими церквами, єврейськими синагогами (наприклад, Темпл у Чернівцях) і протестантськими каплицями, створюючи цілу палітру релігійного вираження, що формувала місцеву ідентичність.

Менш помітним до 1918 року, але високо оціненим, особливо в другій половині ХХ століття, був феномен культурної толерантності та формування регіональної ідентичності. Відсутність домінуючої етнічної більшості в Буковині та історія провінції як колонізованого прикордоння під австрійською адміністрацією стримували шовінізм і сприяли певному ступеню культурної толерантності, рідкісному для Східної Європи ХІХ століття. В останні десятиліття існування Австро-Угорщини буковинці часто ідентифікувалися з кількома традиціями, східна православна духовність мирно співіснувала із західним раціоналізмом, а сільські традиції — із міською витонченістю, що врешті привело до певної «пан'європейської» чутливості. Ця толерантність не була абсолютною, оскільки етнічні напруження виникли пізніше, на межі ХІХ–ХХ століть, досягаючи екстремістських проявів, зокрема в 1930-х роках, але за австрійського періоду вона сформувала регіональну ідентичність, що контрастувала з наступальним націоналізмом, який проявлявся в багатьох європейських державах.

У Буковині австрійського періоду каталізаторами культурного прогресу стали економічний розвиток і зростання соціального добробуту. Економічний прогрес, стимульований австрійськими інвестиціями в інфраструктуру (дороги, залізниці та торговельні шляхи), сприяв підвищенню рівня життя та полегшив культурні обміни. Ринки в Чернівцях і Сучаві стали плавильними котлами, де німецькі купці, румунські селяни, українські пастухи, польські чиновники та єврейські торговці взаємодіяли, поєднуючи кулінарні традиції, музику, танці, одяг і звичаї. Реформи в галузі освіти зменшили неграмотність, яка до 1775 року була майже тотальною. У школах, особливо з 1860-х років, викладання велося німецькою, румунською та українською мовами, відкриваючи учням ширший культурний горизонт, що поєднував німецьку літературу та філософію з місцевим фольклором.

Австрійський період залишив тривалий відбиток на культурній свідомості Буковини. Анексія провінції Австрією також підготувала сцену для подальших культурних подій, таких як прояв румунської етнокультурної ідентичності, кристалізація української національної свідомості, піднесення єврейського інтелектуального життя на початку ХХ століття та роль регіону як спірного простору в націоналістичних наративах після 1918 року. Репутація регіону як місця різноманітності та інтелектуальної жвавості зберігалася навіть після руйнування територіальної цілісності Буковини танками Сталіна й поділу її між Румунією та Україною у ХХ столітті. Чернівці, зокрема, залишилися символом цієї спадщини — з їхньою університетською та літературною спадщиною, що впливає на сучасну румунську та українську культуру.

По суті, анексія Буковини Австрією в 1775 році стала каталізатором культурного відродження, перетворивши тихе місце без значних подій на жвавий, багатонаціональний центр. Відень ввів західні впливи, які модернізували регіон, зберігаючи та збагачуючи східну спадщину його мешканців, створюючи унікальну культурну ідентичність, що збалансувала традицію та прогрес. Ця спадщина різноманітності та толерантності, хоча й оскаржувалася в пізніші епохи, залишається визначальною рисою історичного наративу щодо Буковини.

Релігійні та демографічні наслідки анексії

Габсбурзька адміністрація спричинила значні зміни на демографічному рівні, проводячи популяціоністську політику, яка привела до швидкого зростання чисельності населення, а також до значних змін в етнічній структурі населення. Так, у 1775 році перепис, організований генералом Габріелем Сплени фон Міхалді, зафіксував приблизно 75 тисяч мешканців. За оцінками істориків, напередодні окупації Буковини австрійцями із загальної чисельності населення близько 60–65% становили румуни, 27–31% — українці, 2,9–3,5% — євреї тощо¹⁴. До кінця австрійського правління етнодемографічна картина була зовсім іншою. Згідно з даними перепису населення 1910 року (який поділяв мешканців за критерієм «розмовної мови»), із загальної кількості майже 800 тисяч мешканців українці становили 38,4%, румуни — 34,4%, євреї — 12,8%, німці — близько 9%, поляки — 4,5% тощо¹⁵.

А. Румуни

Анексія частини Молдавського князівства Австрією в 1775 році стала значною зміною для регіону, який до того перебував під османським впливом. Незважаючи на зусилля габсбурзької адміністрації сформувати Буковину за подобою своєї багатонаціональної імперії, румуни, які становили більшість населення на момент анексії, зберегли та розвинули виразну культурну присутність протягом усього австрійського правління. Цей вплив проявився в мові, релігії, освіті, фольклорі та опорі асиміляції, формуючи ідентичність Буковини як перехрестя між східними та західними впливами.

До 1775 року територія майбутньої Буковини була північно-західним кордоном Молдавії, населеним переважно румунами, які займалися сільським господарством і скотарством. Культура мешканців була тісно пов'язана зі східним православним християнством, румунською мовою (романською мовою, відмінною від сусідніх слов'янських мов) і феодальною соціальною структурою. Румунське населення мало багату культурну спадщину, пов'язану з молдавськими середньовічними традиціями, втіленими, зокрема, у знаменитих розписаних монастирях (Сучевиця, Воронеж, Хумор, Молдовиця тощо), які й досі залишаються культовими символами румунського мистецтва та духовності. Незважаючи на австрійські зусилля з колонізації та стимулювання імміграції, які привели до значного зростання чисельності німців, українців, євреїв та інших, румуни залишалися важливою етнічною громадою, становлячи приблизно 35% населення провінції в 1910 році (порівняно з початковою більшістю в 59–65%¹⁶, що свідчить про значне зниження через колонізацію та імміграцію). Ця демографічна частка, а також відносна географічна згуртованість зон, населених румунами, забезпечили збереження та розвиток їхніх культурних традицій, хоча вони змушені були адаптуватися до норм імперії.

Деякі дослідники говорять про політику повної германізації або про ефекти всеосяжної германізації культурного життя та мовного середовища Буковини. Однак історичні реалії показують, що австрійська адміністрація не мала на меті (і головне, не мала відповідних інструментів) германізацію будь-якої провінції, включаючи анексований наприкінці XVIII століття північно-західний регіон Молдавії. У Буковині румунська мова виявила стійкість. Хоча німецька стала офіційною мовою адміністрації та освіти, румунська залишалася як основна мова, особливо в сільській місцевості та в православному культі, зберігаючи свою життєздатність серед селян і духовенства, протистоячи повній асиміляції в німецькомовну еліту. Протягом усього габсбурзького періоду румунська мова слугувала орієнтиром ідентичності, збереженим головним чином через усні традиції та церковні служби.

На початку австрійського періоду румунська формальна література була обмеженою через обмежений доступ до освіти румунською мовою. Однак такі інтелектуали, як Теодор Ракоче (1770–1822), намагалися заснувати «як політичну газету, так і науковий журнал румунською мовою» — ініціатива, започаткована в 1816 році, що відображала прагнення модернізувати румунське культурне вираження¹⁷. Ці потуги не змогли реалізуватися через брак матеріальних та інтелектуальних ресурсів у румунській громаді, а також через байдужість габсбурзької влади, яка віддавала перевагу німецькій мові й пізніше толерувала українську на шкоду румунській. Проте в контексті революції 1848 року процес, розпочатий двомовною газетою «Bucovina» братів Гурмузакі, був продовжений численними періодичними виданнями, такими як «Gazeta Bucovinei» чи «Patria», і книгами, які почали друкуватися виключно румунською мовою наприкінці XIX століття, сприяючи формуванню етнолінгвістичної та культурної ідентичності в умовах габсбурзького космополітизму.

Австрійські освітні реформи ставили на перше місце німецьку мову, а нечисленні румунські школи поступово перетворювалися на двомовні, тоді як новостворені школи одразу мали німецьку як мову викладання¹⁸. До кінця XIX століття румунські інтелектуали виступали за створення якомога більшої кількості шкіл із викладанням рідною мовою та за відокремлення румунської у двомовних чи тримовних школах, конкуруючи з подібними зусиллями з боку української та німецької громад.

Проте XIX століття стало свідком румунського культурного пробудження в Буковині, стимульованого ширшими рухами в румунських землях (Трансильванія, Молдавія та Валахія). Такі інтелектуали, як Арон Пумнул, професор у Чернівцях, просували румунську мову та літературу, впливаючи на формування молоді, зокрема Міхая Емінеску, національного поета Румунії, який навчався в Буковині в 1860-х роках. Пізніше з'явилися такі постаті, як літературознавець Йон Г.Сбієра (1836–1916) чи історик Іон Ністор (1876–1962), які виступали за права румунів і документували молдавське минуле Буковини.

Австрійська політика релігійної толерантності дозволила румунам Буковини зберігати свою віру та користуватися плодами діяльності такої потужної інституції, як Православна церква. Прихильність румунського населення до східного православ'я була наріжним каменем їхньої культурної ідентичності. Після анексії Австрія заснувала Релігійний православний фонд Буковини (1783), надаючи Православній церкві автономію та фінансування, що полегшило збереження румунських релігійних традицій. Незважаючи на спроби австрійців регулювати індивідуальність Румунської православної церкви в Буковині, зокрема шляхом підпорядкування її Сербській митрополії в Карловці до 1873 року, місцевий клір і миряни зберігали літургії та традиції

румунською мовою. Монастирі, такі як Путна, Сучевиця та Драгомирна, а також ті, що були скасовані та залишилися лише парафіяльними церквами, як Воронеж, Молдовиця чи Хумор, успішно виконували роль духовних і культурних орієнтирів, їхні фрески та рукописи відображали середньовічну румунську естетику. Крім того, православні священники часто виступали як педагоги та лідери громад, підтримуючи румунську мову та звичаї в селах, де габсбурзькі реформи впроваджувалися повільно. Ця релігійна наступність зміцнила виразну румунську ідентичність проти католицьких і протестантських впливів, уведених австрійськими колоністами. Заснування Православної митрополії Буковини в 1873 році в Чернівцях зміцнило румунську релігійну ідентичність, хоча вона зіткнулася з тиском з боку зростаючого українського впливу.

Збереження національної ідентичності забезпечувалося завдяки переважно сільському характеру румунської етнічної групи. Румуни, насамперед селяни, зберігали багату усну традицію, що складалася з народних казок, балад (наприклад, балада «Міоріца») та дум, які прославляли пастуший спосіб життя та передавали історичні наративи, зокрема присвячені Стефану Великому. Ці традиції виконувалися на весіллях, храмових святах та інших релігійних подіях, зберігаючи культурну нитку, яку австрійська влада не перервала. Румунська ідентичність проявлялася в традиційному одязі (наприклад, вишитих сорочках, бундах чи кожухах із овечої вовни), дерев'яній архітектурі (різьблених воротах, селянських будинках чи церквах тощо¹⁹) та ремеслах (таких як гончарство та ткацтво). Ці елементи контрастували з урбанізованою, озахідненою культурою Чернівців, створюючи культурний поділ між селом та містом і водночас сприяючи зміцненню згуртованості румунської громади. Крім того, календарні свята, такі як Різдво та Великдень, позначені колядками та традиціями з фарбованими яйцями, зміцнювали румунську ідентичність і впливали на ширше багатонаціональне населення, яке часто переймало ці звичаї.

Румунська специфіка зберігалася також через сільську архітектуру. Розписані монастирі, побудовані до 1775 року, продовжували бути центрами румунської духовності та мистецтва під австрійським правлінням. Їхні фрески, що поєднували візантійський і молдавський стилі, пережили століття. Відвідування румунськими паломниками монастирів слугувало зміцненню почуття історичної та національної гордості. Румунські церкви та господарства з дерева, з їхніми крутими дахами та складними дерев'яними різьбленнями заповнювали сільський ландшафт, зберігаючи естетику, відмінну від неокласичних габсбурзьких будівель у Чернівцях. Крім того, нові православні церкви, побудовані в австрійський період, часто відображали румунські архітектурні впливи, контрастуючи із західними стилями, нав'язаними Габсбургами. У той час як Чернівці перетворювалися на культурний центр із домінуванням німецько-єврейських впливів, румунські музики, артисти та письменники сприяли культурному розвитку міста, поєднуючи народні мотиви із західними стилями та зберігаючи молдавську традицію. Варто зазначити, що, наприклад, румунські православні хори вплинули на місцеві музичні традиції, зокрема українців.

Румуни також сприяли розвитку економіки та суспільства. Становлячи більшість селянства Буковини, румуни підтримували прогрес регіону через сільське господарство та скотарство. Їхня праця сприяла розвитку міських центрів, таких як Чернівці, опосередковано дозволяючи розквіт мультикультуралізму, що визначав австрійську Буковину. Хоча деякі румуни увійшли до габсбурзької бюрократії чи прийняли німецьку мову, більшість зберегла мову та звичаї, протистоячи повній інтеграції. Ця культурна стійкість сформувала Буковину як регіон із накладеними чи паралельними ідентичностями, а не як повністю гомогенізовану габсбурзьку провінцію.

Однак, як і інші народи, румуни Буковини підпали під вплив освіченого націоналізму XIX століття. Культурний вплив румунів набув політичної ваги в міру зростання націоналістичних настроїв у всіх румунських землях. Румуни Буковини, натхненні революціями 1848 року та об'єднанням Молдавії і Валахії (1859), почали виступати за культурні та політичні права в межах Габсбурзької імперії. Товариство румунської культури та літератури в Буковині, разом з іншими культурними організаціями, створеними в містах і громадах провінції в останній чверті XIX століття, просувало освіту та ідентичність усієї румунської громади. Це національне пробудження іноді вступало в конфлікт з інтересами українців і німців, особливо в міру зростання чисельності та впливу українців у північній Буковині наприкінці XIX століття та в першому десятилітті XX століття. Ці напруження, що проявлялися переважно в політичній і релігійній сферах, передвіщали боротьбу між національними елітами в 1918 році за ідентичність регіону.

Протягом усього австрійського періоду румуни співіснували з німцями, українцями, євреями та поляками Буковини, інтегруючи деякі західні впливи, такі як архітектурні стилі, просвітницькі ідеї,

норми правової держави тощо, зберігаючи при цьому власні традиції. Багатонаціональне середовище Чернівців — міста, прозваного «Малим Віднем», бачило, як румунська культура змішувалася з ширшим космополітичним міксом, хоча румунізм часто затьмарювався німецькими та єврейськими духовними впливами. Сприяння німецьким колоністам і українським іммігрантам (особливо після 1786 року, коли Буковину приєднали до Галичини як простий адміністративний округ) з боку габсбурзької влади розмило румунську більшість і зменшило роль громади в суспільному житті провінції, що привело до утвердження культурної конкуренції та політичного суперництва.

Після включення Буковини до Румунії в листопаді 1918 року, румунська культурна основа, розвинена за часів австрійського панування, стала базою для утвердження національного домінування в регіоні. Румунська ідентичність, культивована в умовах габсбурзької толерантності, сформувала також сучасну спадщину північної частини провінції, що проявляється в її православних церквах та румуномовних інституціях. Навіть у багатонаціональному контексті австрійської Буковини стійкість румунської культури (фольклор, мова та православ'я) вплинула на те, що провінція згадується як місце, де румунські корені співіснували з космополітичною інновацією.

Культурний вплив румунів дещо затьмарювався в міських центрах німецькими та єврейськими впливами, що відображало переважно сільську демографічну базу румунської громади та обмежений доступ її представників до габсбурзьких структур влади на початковому етапі. Проте їхня згуртованість і значна частка в загальному населенні провінції забезпечили мінімально необхідні умови для збереження Буковиною сильної румунської ідентичності, особливо в релігійній сфері та в сільській місцевості, зокрема в південній і центральній частинах регіону. Двоїстий характер румунської культури (традиційний і водночас адаптивний) зробив її основою в багатонаціональній тканині Буковини, балансуючи між збереженням традицій та інноваціями, принесеними австрійським пануванням.

Підсумовуючи, можна констатувати, що за австрійського правління в період із 1775 по 1918 рік румуни Буковини формували цю провінцію своєю мовою, православною вірою, фольклором і народними традиціями, зберігаючи виразну ідентичність у процесі габсбурзької модернізації. Культурний вплив румунів у Буковині за австрійського панування характеризувався стійкістю та адаптацією. Хоча вони зазнавали впливу габсбурзької модернізації та багатонаціональної колонізації, румуни зберегли ідентичність Буковини як регіону, що має коріння в історії Молдавії, але є відкритим до європейських впливів. Ця культурна стійкість не лише витримала 143 роки іноземної адміністрації, але й підживила прагнення до об'єднання з Румунією, залишивши спадщину, яка зберігається й досі, особливо в південній частині регіону. Румунське минуле Буковини, пов'язане із золотом добою Молдавії за часів Стефана Великого, залишається джерелом гордості, що проявляється в збереженні таких пам'яток, як Сучавська фортеця та монастирі, включені до списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Б. Українці

Анексія Буковини Австрією в 1775 році призвела до зростання та культурного утвердження українського населення (у той час називаного русинським). Українці, задокументовані на Буковині ще до австрійського панування, у період габсбурзької влади стали важливою культурною силою. У складі Молдавського князівства населення майбутньої Буковини складалося з суміші румунів та східних слов'ян (русинів/українців), останні з яких були зосереджені переважно в північних і гірських районах. Переписи та ранні оцінки (російські переписи 1772–1773 та 1774 років, австрійські податкові переписи перших років після анексії північно-західної частини Молдови) свідчать, що русини та гуцули (українська субетнічна група) становили від 27,3%²⁰ до 31,7%²¹ із приблизно 70 000–85 000 жителів Буковини. Австрійська політика не змогла стримати імміграцію з сусідньої Галичини, переважно української території, що перебувала під контролем Габсбургів після 1772 року. Постійний приплив привів до значного зростання української населення на Буковині²². Згідно зі статистичними даними 1850 року, українці нараховували 142 682 особи²³ (37,5% від загальної кількості населення), а до 1910 року їхня чисельність зросла до 305 222 осіб (38,4%), перевищивши чисельно румунів (які становили 34,38%)²⁴. Північна частина Буковини, зокрема райони Вижниці та Кіцманя, стала переважно українською, формуючи культурну географію регіону.

Через кілька десятиліть австрійського панування українська (русинська) мова отримала статус «державної мови» поряд із німецькою та румунською. Хоча німецька була офіційною мовою адміністрації та освіти, австрійська політика толерантності дозволила українцям зберігати свою мову в повсякденному житті та релігійних практиках. У XIX столітті, з початком національного

відродження, українська література почала активно розвиватися. Важливу роль у цьому відіграв письменник і фольклорист Юрій Федькович (1834–1888), уродженець Путили, який став визначною постаттю в українській буковинській літературі. Відомий як «гуцульський бард», він писав поезії, оповідання та п'єси, що прославляли народне життя та героїзм українців, зокрема «Дочка солдата», «Довбуш», «Лук'ян Кобилиця» тощо²⁵. Федькович був першим головним редактором (1885–1887) періодичного видання «Буковина», першого політичного часопису українською мовою в Буковині, який сприяв національному та літературному пробудженню громади. Наприкінці XIX — на початку XX століття обсяг друкованих видань (газет, альманахів, книг) українською мовою, що відображали як народну спадщину, так і сучасні ідеї, такі як націоналізм і соціалізм, під впливом літературних рухів із Галичини, значно зріс.

Австрійська толерантність дозволила українцям створювати школи з викладанням рідною мовою, особливо після того, як у 1861 році провінцію було підвищено до статусу Герцогства Корони Габсбургів, а в імперії було прийнято нове шкільне законодавство. До 1914 року українці Буковини пишалися одними з найкращих навчальних закладів серед усіх українських земель, що перебували в той час в Австро-Угорщині та Російській імперії, включаючи початкові школи та гімназії. Чернівецький університет (заснований у 1875 році) надавав навчання українською мовою з окремих предметів поряд із німецькою та румунською, виховуючи покоління українських інтелектуалів. Численні культурні товариства, такі як «Руська бесіда», «Руська рада», «Союз», просували культуру, освіту та друковані видання українською мовою²⁶. Ці асоціації культивували почуття ідентичності в умовах конкуренції з румунськими та німецькими впливами, сприяючи українському національному відродженню, яке стимулювалося впливами з сусідньої Галичини.

Більшість українців Буковини були парафіянами Православної церкви, яка стала щитом проти політики католизації, що практикувалася серед українців Галичини. Після проголошення Православної митрополії Буковини в 1873 році русинський клір наполягав на дозволі проводити богослужіння рідною мовою, виступаючи за обмеження румунського домінування в церковній ієрархії та створення української єпископії. Українські релігійні практики, такі як розписані великодні яйця (писанки), різдвяні колядки (коляда) та святкування днів святих, сприяли утвердженню громадської згуртованості та вирізняли українські села від сусідніх румунських і німецьких.

Важливим вектором культури, що сприяв збереженню та розвитку української ідентичності в Буковині, були гуцули, етнографічна група з високогірних районів Карпат Буковини (Путила та Вижниця). Відомі своїм пастушеським способом життя, вони вирізнялися в обробці дерева та металу, виготовленні вишивки, тканин і кераміки. Їхня музика з трембітами і танці коломийки додавали виразну нотку до культурного розмаїття Буковини. Їхні яскраві традиції контрастували з більш озахідненими культурами німців і євреїв у містах. Гуцульські ремесла, такі як різьблення по дереву чи розпис яєць, стали емблематичними для буковинського народного мистецтва, впливаючи на регіональну естетику загалом.

Австрійський період ознаменував перехід українців від сільської, русинської ідентичності до сучасної української під впливом націоналістичних рухів у Галичині. Ця зміна була очевидною в культурній творчості та політичному активізмі, готуючи ґрунт для боротьби за північну Буковину після 1918 року. З 1861 року і до кінця австрійського правління українці отримали місця в Буковинському сеймі, виступаючи за мовну та релігійну рівність із румунами та іншими етнічними групами. Місцеві лідери, такі як Омелян Попович чи Микола Василько, згодом підтримали включення Буковини до Західноукраїнської Народної Республіки восени 1918 року, що відображало зрілий націоналізм, розвинений під габсбурзькою адміністрацією.

Протягом австрійського періоду українці взаємодіяли з румунами, німцями, євреями, угорцями, російськими липованами та поляками в «Європі в мініатюрі» Буковини. Хоча їхній вплив був сильнішим у сільській півночі провінції, українці сприяли розвитку міст регіону та утвердженню багатомовного динамізму Чернівців. Паралельно з румунськими впливами, українська народна музика та ремесла поєднувалися з німецькою урбаністичністю та єврейським інтелектуалізмом, створюючи гібридну культурну сцену. Водночас, у міру зростання чисельності українців і посилення ваги інтелектуалів у громаді, почали проявлятися етнічні суперництва, особливо в конкуренції з румунською громадою, за контроль над церквою та освітою. Австрійська політика іноді сприяла українцям (наприклад, приєднанням Буковини до Галичини між 1786 і 1849 роками чи

стимулюванням політичної організації наприкінці XIX століття), посилюючи їхнє культурне утвердження на шкоду румунам.

Після 1918 року українська більшість у північній Буковині зберегла свою ідентичність за румунської адміністрації, адаптуючись потім до радянського панування і затвердившись як єдина домінуюча група в незалежній Україні. Чернівці в останні три десятиліття позначені домінуванням українських культурних елементів, хоча досі збереглися численні свідки (будівлі, інфраструктура, звичаї тощо) австрійського та румунського періодів.

Отже, можна констатувати, що культурний вплив українців у Буковині за австрійської адміністрації був глибоким, перетворивши меншість, зафіксовану в 1775 році, на динамічну силу до 1918 року. Через мову, освіту, релігію та народні традиції, поєднані зі звичаями та діалектом гуцулів, українці збагатили мультикультурну тканину Буковини, зберігаючи при цьому виразну ідентичність. Їхній вплив підкреслює роль Буковини як культурного осередку, що поєднує життєву силу східних слов'ян із міцністю румунського елемента та габсбурзьким модернізмом.

В. Німці

Анексія Буковини Австрією супроводжувалася розширенням німецького впливу в найвіддаленішій провінції імперії та запровадженням норм і звичаїв, характерних для країн Центральної та Західної Європи, що перетворило регіон на вітрину габсбурзької модернізації. Німці, хоча ніколи не становили більшості населення провінції, мали значний вплив на розвиток буковинського суспільства як адміністратори, колоністи та міські еліти, залишивши тривалий відбиток на мові, архітектурі, освіті, економіці та соціальній структурі Буковини. Варто зазначити, що їхній культурний вплив створив міст між західноєвропейськими ідеалами і східними традиціями регіону, формуючи його ідентичність як багатонаціонального прикордоння.

У 1775 році в Буковині проживало мало німців, переважно купці, ремісники чи урядовці цієї етнічної групи, зосереджені в містечках на кордонах Молдавського князівства. Для зміцнення контролю дому Габсбургів над регіоном австрійська адміністрація розпочала програму колонізації, залучаючи поселенців зі Швабії, Пфальцу, Богемії та інших німецькомовних регіонів імперії. До 1786 року в провінції оселилося близько 1580 німецьких колоністів²⁷, за якими послідували інші в XIX столітті. Відповідно, за даними перепису 1910 року, німці налічували понад 60 тисяч осіб (приблизно 7,5–8% від загального населення), зосереджених у міських центрах, таких як Чернівці чи Радівці, та в сільських колоніях, як Ілішешти, Молодія, Тереблече тощо. Хоча вони були меншістю порівняно з українцями (38,4%) та румунами (34,4%)²⁸, їхнє стратегічне розташування і роль в адміністрації та суспільному житті забезпечили їм культурне домінування в буковинському суспільстві.

Дім Габсбургів зробив німецьку мову офіційною мовою адміністрації, освіти та високої культури, надаючи їй роль об'єднавчого середовища в поліглотному суспільстві Буковини. На відміну від усіх інших мов місцевих громад, завдяки своєму статусу німецька мова була прийнята елітами всіх етнічних груп: євреями, поляками, румунами, українцями тощо, її домінування було особливо помітним у Чернівцях. Це мовне панування породило та просуvalo інтелектуальну перспективу, орієнтовану на німецьку культуру. Німецькомовні газети, такі як «Czernowitzer Allgemeine Zeitung», «Bukowinaer Rundschau» та різноманітні літературні журнали, потрапляли до буковинських домівок, просуваючи ідеї габсбурзької модернізації, полегшуючи доступ до досягнень західної науки та сприяючи розвитку громадянського суспільства²⁹. Місцеві письменники, такі як Карл Еміль Француз, випускник німецької гімназії в Чернівцях у 1867 році, описували багатокulturне життя Буковини, пов'язуючи місцеві реалії із західними традиціями. Француз критикував відсталість, забобони та низький рівень гігієни жителів Буковини (і Галичини), водночас виявляючи до них співчуття, вказуючи на причини їхньої відсталості та підкреслюючи їхні позитивні риси, такі як акцент на сімейній любові³⁰. Літературна активність німецькою мовою стимулювалася існуванням німецького театру в Чернівцях³¹ та наявністю значної кількості видавництва у містах провінції.

Габсбурги створили розвинену освітню систему провінції, заснувавши початкові, гімназійні та ліцейні школи німецькою мовою, а також Чернівецький університет (у 1875 році, подарований імператорським домом з нагоди сторіччя приєднання Буковини до австрійських володінь), створений за віденською академічною традицією. Цей заклад із неоренесансною архітектурою став центром інтелектуального випромінювання, формуючи німецькомовну еліту, до якої входили асимільовані євреї, поляки, вірмени, а також румуни й українці. Для розвитку громади та забезпечення культурного прогресу німці заснували численні асоціації. Німецькі культурні

товариства, такі як «Німецький дім» у Чернівцях, просували музику, літературу, спорт і громадянську активність, культивуючи німецьку мову як мову технологічного та культурного прогресу. У межах Чернівецького університету німецькі студенти створювали власні академічні товариства, спрямовані на просування національних традицій і громадської згуртованості. Ці інституції підняли німецьку мову до статусу мови прогресу, впливаючи навіть на негерманські громади, які прийняли її для соціальної мобільності.

Німці очолили трансформацію Чернівців із бідного, слаборозвиненого містечка на кордонах Молдавії у витончене місто Габсбурзької імперії. Резиденція митрополитів Буковини (нині Чернівецький університет), спроектована чеським архітектором Йозефом Главкою, поєднувала готичні, барокові, візантійські та молдавські елементи, ілюструючи німецький архітектурний вплив, хоча фінансування цього комплексу забезпечувалося Релігійним православним фондом і місцевими громадами. Будівлі, такі як міська ратуша чи муніципальний театр Чернівців, відображали архітектурне бачення, пов'язане з Віднем, столицею Австрійської імперії. Німецькі колоністи запровадили впорядковане міське планування, бруковані вулиці та будівлі в західному стилі.

Німці домінували в міській економіці Буковини, володіючи та керуючи банками, займаючись торгівлею та стимулюючи розвиток зародкової промисловості (наприклад, шахти, деревообробні підприємства, цукрові та пивоварні заводи). Їхній підприємницький дух, підтриманий габсбурзькою меркантильною політикою, модернізував регіон, з'єднавши його з імперськими ринками через мережу доріг і залізниць, таких як лінія Львів–Чернівці–Сучава (1866, 1869).

У сільській місцевості німецькі села мали виразні архітектурні особливості (протестантські церкви, міцні дерев'яні будинки та впорядковані садиби), що контрастували з хаотичною забудовою румунських і українських поселень. Німецькі фермери запровадили передові технології (сівозміну, сучасне обладнання, західні методи скотарства), підвищуючи продуктивність сільського господарства провінції. Такі села чи хутори, як німецька колонія в Тереблече³², стали моделями аграрної ефективності, впливаючи на сусідніх румунських і українських селян. Німці організувалися в згуртовані громади з товариствами взаємодопомоги та сільськогосподарськими кооперативами, запроваджуючи соціальні моделі, засновані на дисципліні та відповідальності. Ці колонії стали культурними анклавами, з часом впливаючи на організацію селянських господарств у Буковині. Їхній акцент на порядку та ефективності стимулював місцеве врядування та сформував економічні практики.

Більшість німецьких колоністів були лютеранами або римо-католиками, приносячи західні християнські традиції в регіон, де домінувало православ'я. Лютеранські церкви, як у Чернівцях і сільських колоніях, символізували німецьку присутність, тоді як католицькі парафії відповідали габсбурзькій владі. Ця релігійна різноманітність сприяла утвердженню конфесійного плюралізму Буковини.

На рівні всієї провінції, але особливо в Чернівцях, німці просували космополітичну культуру, досягаючи симбіозу між австрійською витонченістю та місцевою різноманітністю. Театр, опера та кав'ярні, де домінувала німецька мова, принесли столиці провінції назву «Малий Відень». Ця міська вишуканість і різноманітність засобів соціального утвердження приваблювала євреїв, румунів і українців, багато з яких асимілювалися в німецькомовне суспільство. Хоча німці мали певний престиж як носії «домінуючої культури», їхній статус меншості, брак гнучкості в певні моменти та ставлення до інших етнічних груп, яке сприймалося як відсторонене, іноді викликали обурення з боку румунів і українців, особливо після того, як наприкінці XIX століття націоналізм місцевих громад почав проявлятися на суспільній сцені Буковини. Незважаючи на цей широкий феномен кристалізації негерманських національних ідентичностей, культурне домінування німців зберігалось до 1918 року.

Після приєднання Буковини до Королівства Румунії восени 1918 року, у міру наростання політики румунізації, німецький вплив неухильно зменшувався. Багато німців емігрували до Австрії та Німеччини після закінчення Першої світової війни, і цей процес повторився під час і після Другої світової війни, зокрема в рамках німецько-радянських і німецько-румунських угод про переселення 1940 року. На початку останнього десятиліття XX століття в Сучавському повіті було зареєстровано 2376 осіб німецької національності³³, а за даними перепису населення 2002 року їхня кількість зменшилася до 1773³⁴. Єдиний український перепис 2001 року зафіксував у Чернівецькій області лише 395 німців³⁵. Проте німецька спадщина зберігається в архітектурі таких міст, як Чернівці (наприклад, університет, театр, адміністрація), Радівці, Ватра Дорней тощо, у вигляді вулиць і в культурній пам'яті.

Буковинські німецькомовні жителі, які переїхали до Німеччини чи Америки, зберегли свій діалект і традиції, залишаючись найпомітнішими ностальгіками за «Швейцарією Сходу».

Підсумовуючи значення культурного впливу німців у Буковині за австрійського правління, можна стверджувати, що присутність німецької етнічної групи та вплив німецької культури і цивілізації мали глибоко трансформаційний характер, запровадивши центральноєвропейську модерність у регіон, витягнутий із середньовіччя. Як агенти імперського режиму, західної системи освіти та регульованого міського розвитку, німці перетворили міста провінції на етнокультурні плавильні котли, а її столицю — на осередок західної культури, впливаючи водночас на сільське життя через колонізацію та модернізацію. Їхня мова, архітектура та інституції сформували багатонаціональну ідентичність Буковини, залишивши цивілізаційну спадщину, що включає повагу до порядку та закону, культурну та суспільну витонченість, які зберігаються з часом, незважаючи на зменшену присутність німців із другої половини ХХ століття.

Г. Євреї

Хоча не з першого десятиліття габсбурзької адміністрації, анексія Буковини Австрією створила сприятливі умови для значного культурного впливу єврейської громади. Габсбурзька політика та перетворення регіону на багатонаціональне середовище наприкінці ХVІІІ століття дозволили єврейським громадам процвітати. Протягом півтора століття австрійського правління (1775–1918) євреї Буковини не лише значно зросли чисельно, але й залишили потужний відбиток на культурному ландшафті регіону, впливаючи на мову, освіту, літературу, релігію та суспільне життя.

До 1775 року, за османського правління, у північній частині Молдавії проживала невелика єврейська громада (близько 526 сімей)³⁶, розпорошена, переважно сільська, зайнята торгівлею чи орендою маєтків. Австрійська анексія відкрила регіон для імміграції, зокрема після приєднання краю до сусідньої Галичини, габсбурзька політика мала на меті заохочувати оселення євреїв у рамках ширших зусиль із колонізації для економічного розвитку території. Євреї з Галичини та інших частин імперії, а також з України, що перебувала під контролем Російської імперії, мігрували до Буковини, приваблені можливостями в торгівлі, ремеслах і сільському господарстві, створеними новою адміністрацією. Наприкінці ХІХ — на початку ХХ століття євреї становили значну частину населення, налічуючи в 1910 році майже 103 тисячі осіб (12,8% із 800 тисяч буковинців), досягаючи 40–80% у деяких міських центрах, таких як Гура-Гумора, Сірет, Садгора чи Вижиця³⁷. Це демографічне зростання заклало міцну основу для яскравої єврейської культурної присутності.

Їдиш був основною мовою єврейських громад Буковини, особливо в сільській місцевості та серед робітників міських районів, слугуючи інструментом збереження й розвитку усних традицій, пам'яті громади та релігійного життя. Ця мова запозичувала слова з місцевих мов, таких як румунська, польська та українська, збагачуючи мовне розмаїття регіону. З іншого боку, євреї Буковини, особливо в містах, таких як Чернівці, з ентузіазмом прийняли німецьку мову — мову імперії та Герцогства, — розглядаючи її як шлях до інтеграції та культурного прогресу. Ця асиміляція мови адміністрації та освіти привела до формування німецькомовної єврейської еліти, яка відіграла ключову роль в інтелектуальних і мистецьких колах, зробивши Чернівці центром німецькомовної єврейської культури в Східній Європі³⁸. Взаємодія між їдишем і німецькою створила унікальну двомовну культуру, де театр їдишем і народні пісні співіснували з німецькою літературою та пресою.

Євреї в Австрійській імперії могли користуватися просвітницьким і, в більшості періодів, ліберальним характером габсбурзького режиму. Австрійські реформи запровадили світську освіту, яку євреї Буковини прийняли з ентузіазмом. Єврейські діти відвідували німецькомовні школи, отримуючи доступ до ідей Західної Європи, одночасно здобуваючи релігійну освіту в хедерах і єшивах. Ця подвійна система створила високоосвічене населення, яке скористалося сприятливим ґрунтом для поєднання єврейської ерудиції з просвітницькою думкою. Видатні досягнення створили передумови для процвітання єврейських газет і видавництв, які видавали німецькомовні періодичні видання, такі як «Czernowitzer Allgemeine Zeitung», а також газети на їдиш, що зверталися до різноманітної аудиторії. Ці видання стимулювали дискусії про сіонізм, соціалізм та єврейську ідентичність, дозволяючи голосам євреїв Буковини лунаати на рівні всієї імперії.

Єврейське просвітництво (Хаскала) проникло в Буковину через Галичину, заохочуючи модернізацію, зберігаючи водночас єврейську традицію. Тоді ж у провінції утверджувалися сіоністські ідеї, натхненні такими лідерами, як Теодор Герцль, що надихали місцеві рухи. У 1908 році Чернівці приймали першу Міжнародну конференцію з мови їдиш³⁹, визначну подію, організовану єврейськими інтелектуалами з усієї Австрії⁴⁰. У своєму виступі на трибуні конгресу Ісаак Лейб

Перець, єврейський письменник із Польщі, один із класиків літератури їдишем, охарактеризував регіон, де зібралися учасники, такими словами: «Тут, у Буковині, де з кожного вікна можна почути звуки іншої мови, тут, де вухо звикло до різних мов, найкраще місце для проведення конференції з єврейської мови»⁴¹. Конференція, спрямована на піднесення їдишу до статусу сучасної культурної мови, підкреслила роль Буковини як центру лінгвістичних і літературних єврейських інновацій. Столиця Герцогства стала осередком єврейської культури в Європі та центром інтелектуального життя євреїв цієї габсбурзької провінції, отримавши назву «Єрусалим Буковини»⁴².

Чернівецький університет приваблював єврейських студентів і викладачів, формуючи покоління мислителів, письменників і професіоналів. Наприклад, у 1910 році 14,9% викладацького складу та 39,3% студентів цього закладу були євреями⁴³, переважно в галузі права та філософії. Такі видатні постаті, як поет Пауль Целан чи письменниця Роза Ауслендер, з'явилися з цього продуктивного культурно-інтелектуального середовища, їхні твори відображають єврейський досвід Буковини та її мультикультурний контекст.

Австрійська політика релігійної толерантності дозволила єврейським громадам створювати синагоги, молитовні будинки та громадські організації. Єврейський Темпл у Чернівцях, відкритий у 1879 році, став символом релігійної та культурної єврейської гордості, поєднуючи східноєвропейські та західні архітектурні впливи. Євреї Буковини не були однорідними в релігійних практиках, варіюючись від традиційних ортодоксальних і хасидських груп до більш асимільованих реформістських євреїв у містах. Єврейські релігійні традиції, такі як Песах, Ханука, Йом-Кіпур і Шабат, перепліталися з місцевими звичаями, створюючи виразну буковинську єврейську ідентичність, яка балансувала між традицією та адаптацією до багатонаціонального середовища.

Багатими були літературні досягнення єврейської громади Буковини. Письменники їдишем, такі як Іцик Мангер (народжений у Чернівцях у 1901 році), черпали натхнення з єврейського фольклору та різноманітних впливів регіону, створюючи поезії та п'єси, які здобули міжнародне визнання. Його твори, як-от «Книга Раю: Чудові пригоди Шмуеля-Аби Аберво», відображають химерний, але зворушливий дух єврейського життя в Буковині⁴⁴. Театр їдишем процвітав, театральні трупи виступали в Чернівцях і менших містах, репертуар включав п'єси, що поєднували гумор, сатиру та трагедію. Ці вистави часто стосувалися універсальних тем, але були закріплені в єврейському досвіді, приваблюючи як єврейську, так і неєврейську аудиторію. Водночас євреї Буковини були однією з найактивніших етнічних груп, які беззастережно підтримували німецьку мову. Через літературні твори німецькою мовою численні єврейські поети та романісти сприяли створенню репутації Чернівців як літературної столиці. Взаємодія між літературними традиціями їдишу та німецької мови привела до появи гібридної культурної творчості, яка пов'язувала східноєвропейські та західні чутливості.

Будучи активним елементом суспільства, займаючись різними професіями: купцями, ремісниками, корчмарями та вільними професіями, євреї відіграли центральну роль в економіці Буковини, формуючи міську культуру. У Чернівцях підприємства, що належали євреям (кравецькі майстерні, книгарні, кав'ярні), просували буржуазну атмосферу, сприяючи образу міста як «Малого Відня». З соціальної точки зору євреї виступали культурними посередниками в різноманітному суспільстві Буковини. Їхня багатомовність і адаптивність полегшували взаємодію між німцями, румунами, українцями, поляками та іншими, сприяючи етосу толерантності та співіснування регіону.

Ліберальний характер політичного режиму Австро-Угорщини, етнорелігійна згуртованість громади та соціальна гнучкість євреїв Буковини сприяли створенню почуття подвійної належності: як до глобальної єврейської діаспори, так і до виразної регіональної ідентичності. Ця подвійність очевидна у творах євреїв Буковини, які часто описували свою батьківщину як місце краси, складності та крихкості.

Єврейська громада Буковини не була ізольованою, її культурні внески формувалися цінностями та звичаями інших етнічних груп регіону і, своєю чергою, впливали на них. Єврейські музиканти включали до музики клезмер румунські (хора, сирба), польські (мазурка, полька) та українські (коломийка) мелодії, тоді як єврейські кулінарні вироби (фарширована риба, латікес, хала) змішувалися з місцевими стравами, такими як борщ, кишка чи мамалига. З іншого боку, єврейська культура Буковини формувалася під впливом габсбурзької витонченості, такої як німецька опера та віденська культура кав'ярень, створюючи виразну міську ідентичність.

Культурний вплив євреїв у Буковині в австрійський період був глибоким, сприяючи перетворенню провінції на осередок творчості та міжетнічного співіснування. Австрійська політика

створила сприятливі умови (толерантність, освіта, економічні можливості) для процвітання єврейського життя в Буковині, що привело до складної спадщини, що складається з мовного багатства, інтелектуальних досягнень і мистецького вираження. Євреї Буковини створили складну ідентичність: австрійську за політичним виміром; німецьку за культурним виміром і єврейську за етнічним виміром. Ця багатогранна ідентичність сприяла створенню репутації Буковини як толерантного, пан'європейського регіону. Єврейський культурний вплив сприяв космополітичному етосу, завдяки якому Чернівці називали «Єрусалимом на Пруті» за його єврейську жвавість і «Малим Віднем» за габсбурзьку елегантність. Ця яскрава культура не лише сформувала ідентичність Буковини як багатонаціонального осередку, але й залишила тривалу спадщину в єврейській історії, незважаючи на трагічні потрясіння ХХ століття. Єврейська спадщина Буковини залишається свідченням сили культурного синтезу в різноманітному суспільстві.

Висновки. Анексія північно-західної частини Молдавського князівства Австрією в 1775 році мала численні значні та тривалі наслідки. Територія Буковини — кілька молдавських повітів — була регіоном, що раніше перебував під османським сюзеренітетом і автономно управлявся Молдавським князівством, який був окупований габсбурзькими силами під час російсько-турецької війни 1768–1774 років. Австрія використала цей конфлікт для отримання численних геополітичних і економічних вигод. Згодом цей крок був виправданий домом Габсбургів як «цивілізаційна місія», наратив, який допоміг заспокоїти деякі європейські двори, хоча не зміг зменшити напруження з найближчими сусідами.

Культурний вплив анексії був значним, приводячи до розвитку етнічної різноманітності та мультикультуралізму. Буковина стала культурною мозаїкою, де співіснували румуни, українці, німці, євреї, поляки та інші під габсбурзьким правлінням. Австрійська адміністрація принесла значні зміни в культурну ідентичність, соціальну структуру, мову, релігію та духовність регіону, впроваджуючи реформи, які модернізували інфраструктуру, освіту та економіку, просуваючи просвітницькі ідеали, зокрема релігійну толерантність і грамотність населення.

Кожна етнічна група сприяла економічному та культурному розвитку регіону. Німці відіграли ключову роль у модернізації та вестернізації провінції, перетворюючи міста на етнокультурні плавильні котли. Українці зазнали значного культурного піднесення, ставши важливою етнічною силою в регіоні. Євреї процвітали за австрійської адміністрації, сприяючи створенню космополітичного та толерантного середовища. Румуни, які найглибше відчували наслідки переходу від влади молдавського господаря до влади австрійського імператора, зберегли виразну культурну присутність, зберігаючи свою мову, звичаї і традиції.

Отже, ми можемо констатувати, що анексія Буковини Австрією в 1775 році була подією з глибокими та тривалими наслідками, яка перетворила регіон на мультикультурний і толерантний простір із складною ідентичністю та багатою культурною спадщиною. Ця різноманітна духовна спадщина продовжує впливати на сприйняття та міжетнічні відносини в Буковині донині.

¹ Ye. Blum, *Historic Titles in International Law*, Hague, Martinus Nijhoff, 1965, p. 1.

² R. Bledsoe, B. Boczek, *The International Law Dictionary*, Santa Barbara — Oxford, ABC-Clio, 1987, p. 140.

³ J. Grant, J. Craig Barker (eds.), *Parry & Grant Encyclopaedic Dictionary of International Law*, 3rd ed., Oxford University Press, 2009, p. 32.

⁴ R. Bledsoe, B. Boczek, *The International Law Dictionary*, p. 140.

⁵ Див., наприклад, M. Erdoğan, *An Agenda of the Ottoman Expedition by Suleiman the Magnificent Against the Castle of Suceava in 1538*, in F. Nițu, C. Ioniță, M. Ünver, Ö. Kolçak, H. Topaktaş (eds.), *Turkey — Romania. A History of Partnership and Collaboration in the Balkans*, Istanbul, 2016, p. 323–329. Автор стверджує, що з вересня 1538 року Молдавія була включена до османських володінь як ісламська провінція: «With the conquest of Suceava, which was attended by Rüstem Pasha, Hüsrev Pasha, Lütü Pasha and Mehmed Pasha alongside the governors of Anatolia and Rumelia (especially the bey of Smederova, son of Yahya Pasha) and Khan of the Tatars, Sahib Girai, Moldavia was transformed into an Islamic province in terms of Ottoman law» (p. 327). Отже, у 1774–1775 роках султан розглядав молдавську територію як свою власність, якою міг розпоряджатися без урахування думки молдавського господаря. Див. також A. Genell, *Autonomous Provinces and the Problem of «Semi-Sovereignty»*, in «Journal of Balkan and Near Eastern Studies», vol. 18, nr. 6, 2016, p. 539.

⁶ Див. у цьому контексті дослідження R. Lesaffer, *Argument From Roman Law in Current International Law: Occupation and Acquisitive Prescription*, in «The European Journal of International Law», vol. 16, nr. 1, 2005, p. 38.

⁷ J. Currie, *Public International Law*, second edition, Toronto, Irwin Law, 2008, p. 283.

⁸ R. Bledsoe, B. Boczek, *The International Law Dictionary*, p. 144.

- ⁹ *Règlement: Art. 42, Convention (IV) concernant les lois et coutumes de la guerre sur terre et son Annexe: Règlement concernant les lois et coutumes de la guerre sur terre. La Haye, 18 octobre 1907* [Regulation: Art. 42, Convention (IV) Respecting the Laws and Customs of War on Land and Its Annex: Regulations Respecting the Laws and Customs of War on Land. The Hague, 18 October 1907], URL: <https://ihl-databases.icrc.org/assets/treaties/195-DIH-19-FR.pdf>
- ¹⁰ *Règlement: Art. 43, Convention (IV) concernant les lois et coutumes de la guerre sur terre et son Annexe: Règlement concernant les lois et coutumes de la guerre sur terre. La Haye, 18 octobre 1907* [Regulation: Art. 43, Convention (IV) Respecting the Laws and Customs of War on Land and Its Annex: Regulations Respecting the Laws and Customs of War on Land. The Hague, 18 October 1907], URL: <https://ihl-databases.icrc.org/assets/treaties/195-DIH-19-FR.pdf>
- ¹¹ M. Shaw, *International Law*, eighth edition, Cambridge — New York, Cambridge University Press, 2017, p. 899.
- ¹² R. Bledsoe, B. Boczek, *The International Law Dictionary*, p. 145.
- ¹³ V. Ciobanu, *Principatele Române în cadrul Problemei Orientale în timpul ultimelor războaie ruso-austro-turce din secolul al XVIII-lea (1768–1792)* [The Romanian Principalities Within the Eastern Question During the Last Russo-Austro-Turkish Wars of the 18th Century (1768–1792)], in P. Cernovodeanu, N. Edroiu (coord.), *Istoria românilor, vol. VI, Românii între Europa clasică și Europa luminilor (1711–1821)* [History of the Romanians, vol. VI, Romanians Between Classical Europe and the Europe of Enlightenment (1711–1821)], București, Editura Enciclopedică, 2002, p. 618.
- ¹⁴ C. Ungureanu, *Bucovina în perioada stăpânirii austriece (1774–1918). Aspecte etnodemografice și confesionale* [Bukovina During the Austrian Rule (1774–1918). Ethnodemographic and Confessional Aspects], Chișinău, Editura Civitas, 2003, p. 239; Ș. Purici, *Mișcarea națională românească în Bucovina între anii 1775–1861* [The Romanian National Movement in Bukovina Between 1775–1861], Suceava, Editura «Hurmuzachi», 1998, p. 30.
- ¹⁵ *Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910 in den im Reichsrat vertretenen Königreichen und Ländern, 1. Heft, Die Summarischen Ergebnisse der Volkszählung* [The Results of the Census of 31 December 1910 in the Kingdoms and Countries Represented in the Reichsrat, Volume 1, The Summary Results of the Census], Wien, 1912, p. 54, 59.
- ¹⁶ Ș. Purici, *Mișcarea națională românească în Bucovina între anii 1775–1861*, p. 30.
- ¹⁷ Ș. Purici, *Mișcarea națională românească în Bucovina între anii 1775–1861*, p. 140–141.
- ¹⁸ C. Ungureanu, *Învățământul primar din Bucovina (1774–1918)* [Primary Education in Bukovina (1774–1918)], Chișinău, Editura Civitas, 2007, p. 24–52.
- ¹⁹ М. Чучко, *Православні культові споруди Буковини. Дерев'яні церкви та дзвіниці середини XIV — початку XX століть* [Orthodox Religious Buildings of Bukovina. Wooden Churches and Bell Towers of the Mid-14th — Early 20th Centuries], Чернівці, Букрек, 2011, с. 33–35, 92–120.
- ²⁰ I. Popescu, *De ce românii din Țara Fagilor sunt tratați în conformitate cu legea lui Murphy: adevărul învinge totdeauna în trei din șapte cazuri, I. Populația Bucovinei de până la răpire în lumina recensămintelor feldmareșalului Rumiantsev* [Why Romanians From the Beech Land are Treated According to Murphy's Law: the Truth Always Wins in Three Out of Seven Cases, I. The Population of Bukovina Before the Abduction in the Light of Field Marshal Rumiantsev's Censuses], in ««Glasul Bucovinei». Revistă trimestrială de istorie și cultură», anul I, nr. 2, 1994, p. 17.
- ²¹ C. Ungureanu, *Populația Bucovinei și Basarabiei sub stăpâniri străine (1774/1812 — 1918)* [The Population of Bukovina and Bessarabia Under Foreign Rule (1774/1812–1918)], Suceava, Editura «Karl A. Romstorfer», 2020, p. 55.
- ²² Ș. Purici, *Colonizări și imigrări în Bucovina între anii 1775–1848* [Colonizations and Immigrations in Bukovina Between 1775–1848], in «Analele Bucovinei», anul II, nr. 2, 1995, p. 365–367.
- ²³ K. von Czoernig, *Ethnographie der österreichischen Monarchie* [Ethnography of the Austrian Monarchy], Bde I–III, Wien, 1855–1857, p. 74–80.
- ²⁴ Ș. Purici, *Etniile din Bucovina la începutul Marii Conflagrații: stări de spirit și reacții* [The Ethnic Groups of Bukovina at the Beginning of the Great Conflagration: Moods and Reactions], in «Analele Bucovinei», anul XXII, nr. 1, 2015, p. 166.
- ²⁵ О. Гаврилюк, Г. Григорєць, О. Новак (ред.), *Юрій Федькович (1834–1888): до 180-річчя від дня народження. Біобібліографічний покажчик* [Yuriy Fedkovych (1834–1888): to the 180th Anniversary of His Birth. Biobibliographic Index], Чернівці, 2014, 160 с.
- ²⁶ О. Добржанський, *Національний рух українців Буковини в другій половині XIX — на початку XX століття* [The National Movement of Ukrainians in Bukovina in the Second Half of the 19th and Early 20th Centuries], Чернівці, Золоті литаври, 1999, с. 144–184.
- ²⁷ C. Ungureanu, *Bucovina în perioada stăpânirii austriece (1774–1918). Aspecte etnodemografice și confesionale*, p. 68.
- ²⁸ C. Ungureanu, *Populația Bucovinei în 1910 și 1930. Evoluții etno-demografice* [The Population of Bukovina in 1910 and 1930. Ethnodemographic Developments], in N. Enciu (coord.), *In honorem Alexandru Moșanu: studii de istorie medievală, modernă și contemporană a românilor* [In Honour of Alexandru Moșanu: Studies of Medieval, Modern and Contemporary History of the Romanians], Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2012, p. 446.
- ²⁹ Дивись: M. Winkler, *Deutschsprachige Presse und Öffentlichkeit in Czernowitz vor 1918* [German-Speaking Press and Public in Chernivtsi Before 1918], in M. Winkler (hrsg.), *Presselandschaft in der Bukowina und den Nachbarregionen. Akteure — Inhalte — Ereignisse (1900–1945)* [The Press Landscape in Bukovina and the Neighbouring Regions: Actors — Content — Events (1900–1945)], München, IKGS Verlag, 2011, s. 13–24.
- ³⁰ M. Kłańska, *Franzos, Karl Emil* [Franzos, Karl Emil], in *The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*, URL: <https://encyclopedia.yivo.org/article/1402>
- ³¹ Дивись: Т. Балан, *Istoria teatrului german în Bucovina, 1825–1877* [History of German Theatre in Bukovina, 1825–1877], editată după manuscrise de către D. Vatamaniuc, București, Editura Anima, 2007, 207 p.

- ³² W. Messner, *Die schwäbische-pfälzische Bauernsiedlung Deutsch-Tereblestie von ihrer Gründung bis zur Umsiedlung 1789–1940* [The Swabian-Palatinate Farming Settlement of Deutsch-Tereblestie From its Founding to the Resettlement 1789–1940], Messner, 1985, *passim*.
- ³³ S. Purici, *Die Rumänen der Nordbukowina und die Ukrainer der Südbukowina im Zeitraum von 1989–2001* [The Romanians of Northern Bukovina and the Ukrainians of Southern Bukovina in the Period 1989–2001], in *Kärnten — Czernowitz. Modell einer Regionalpartnerschaft. Mit Sonderteil: Internationale wissenschaftliche Konferenz «Etnische Beziehungen auf dem Gebiet der Euroregion Oberer Pruth», Czernowitz, 8.–9. Juni 2001 (ausgewählte Vorträge)* [Carinthia — Chernivtsi. A Model of a Regional Partnership. With a Special Section: International Academic Conference «Ethnic Relations in the Upper Prut Euroregion», Chernivtsi, June 8–9, 2001 (selected presentations)], Klagenfurt, Carinthian Institute for Ethnic Minorities, 2002, p. 102.
- ³⁴ *Recensământul populației și al locuințelor din România (2002)* [Population and Housing Census of Romania (2002)], URL: https://www.recensamantromania.ro/wp-content/uploads/2023/09/VOL1_2002_Tabel-40.xls
- ³⁵ *Етнічні громади Чернівецької області* [Ethnic Communities of the Chernivtsi Region], URL: https://web.archive.org/web/20120422223027/http://buktolerance.com.ua/?page_id=182
- ³⁶ Ș. Purici, *Mișcarea națională românească în Bucovina între anii 1775–1861*, p. 29.
- ³⁷ C. Ungureanu, *Populația Bucovinei și Basarabiei sub stăpâniri străine (1774/1812–1918)*, p. 494.
- ³⁸ D. Rechter, *The Jewish Public Sphere in Habsburg Czernowitz*, in M. Winkler (hrsg.), *Presselandschaft in der Bukowina und den Nachbarregionen. Akteure — Inhalte — Ereignisse (1900–1945)* [The Press Landscape in Bukovina and the Neighbouring Regions: Actors — Content — Events (1900–1945)], München, IKGS Verlag, 2011, s. 49–65.
- ³⁹ A. Corbea, *Cu privire la cultura germanofonă a evreilor bucovineni* [Regarding the German-Speaking Culture of Bukovina Jews], in D. Vitcu, S. Sanie (coord.), *Studia et Acta Iudaeorum Romaniae* [Studies and Journals of the Jews of Romania], vol. I, 1996, p. 229.
- ⁴⁰ E. Lappin-Eppel, *Die Czernowitzer Sprachkonferenz (1908) in der deutschsprachigen Presse* [The Czernowitz Language Conference (1908) in the German-Speaking Press], in M. Winkler (hrsg.), *Presselandschaft in der Bukowina und den Nachbarregionen. Akteure — Inhalte — Ereignisse (1900–1945)* [The Press Landscape in Bukovina and the Neighbouring Regions: Actors — Content — Events (1900–1945)], München, IKGS Verlag, 2011, s. 135–155.
- ⁴¹ *Die Jüdische Sprachkonferenz* [The Jewish Language Conference], in «Czernowitzer Allgemeine Zeitung», 1 September 1908, nr. 1391, p. 5.
- ⁴² D. Hrenciuc, *Czernowitz: the Jerusalem of Bukovina*, in «Codrul Cosminului», anul XVIII, nr. 2, 2012, p. 361–380.
- ⁴³ У тому ж році частка єврейських студентів у Віденському університеті становила 25,1%, у Львівському — 25%, у Німецькому університеті в Празі — 19,8%, а в Чеському університеті в Празі — 16%. Див.: F. Pintescu, *Considérations sur la situation culturelle des juifs de Bucovine entre 1775–1918* [Considerations on the Cultural Situation of the Jews of Bukovina Between 1775–1918], in «Codrul Cosminului», anul XI, 2005, p. 44.
- ⁴⁴ D. Horn, *Laughter in the Face of Oncoming Death*, URL: <https://www.tabletmag.com/sections/arts-letters/articles/itzik-manger-yiddish-literature>

References

1. Balan T., *Istoria teatrului german în Bucovina, 1825–1877* [History of German Theatre in Bukovina, 1825–1877], editată după manuscrise de către D. Vatamaniuc, București, Editura Anima, 2007, 207 p.
2. Bledsoe R., Boczek B., *The International Law Dictionary*, Santa Barbara — Oxford, ABC-Clio, 1987, 422 p.
3. Blum Ye., *Historic Titles in International Law*, Hague, Martinus Nijhoff, 1965, 384 p.
4. Chuchko M., *Pravoslavni kultovi sporudy Bukovyny. Dereviani tserkvy ta dzvinytsi seredy XIV — pochatku KhKh stolit* [Orthodox Religious Buildings of Bukovina. Wooden Churches and Bell Towers of the Mid-14th — Early 20th Centuries], Chernivtsi, Bukrek, 2011, 188 s.
5. Ciobanu V., *Principatele Române în cadrul Problemei Orientale în timpul ultimelor războaie ruso-austro-turce din secolul al XVIII-lea (1768–1792)* [The Romanian Principalities Within the Eastern Question During the Last Russo-Austro-Turkish Wars of the 18th Century (1768–1792)], in Cernovodeanu P., Edroiu N. (coord.), *Istoria românilor, vol. VI, Românii între Europa clasică și Europa luminilor (1711–1821)* [History of the Romanians, vol. VI, Romanians Between Classical Europe and the Europe of Enlightenment (1711–1821)], București, Editura Enciclopedică, 2002.
6. Corbea A., *Cu privire la cultura germanofonă a evreilor bucovineni* [Regarding the German-Speaking Culture of Bukovina Jews], in D. Vitcu, S. Sanie (coord.), *Studia et Acta Iudaeorum Romaniae* [Studies and Journals of the Jews of Romania], vol. I, 1996, p. 217–236.
7. Currie J., *Public International Law*, second edition, Toronto, Irwin Law, 2008, 634 p.
8. Czoernig K. von, *Ethnographie der österreichischen Monarchie* [Ethnography of the Austrian Monarchy], Bde I–III, Wien, 1855–1857, 675 p.
9. *Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910 in den im Reichsrat vertretenen Königreichen und Ländern, 1. Heft, Die Summarischen Ergebnisse der Volkszählung* [The Results of the Census of 31 December 1910 in the Kingdoms and Countries Represented in the Reichsrat, Volume 1, The Summary Results of the Census], Wien, 1912.
10. *Die Jüdische Sprachkonferenz* [The Jewish Language Conference], in «Czernowitzer Allgemeine Zeitung», 1 September 1908, nr. 1391, p. 5.

11. Dobrzahnskyi O., Natsionalnyi rukh ukrainsiv Bukovyny v druhii polovyni XIX — na pochatku XX stolittia [The National Movement of Ukrainians in Bukovina in the Second Half of the 19th and Early 20th Centuries], Chernivtsi, Zoloti lytavry, 1999, 574 s.
12. Erdoğan M., An Agenda of the Ottoman Expedition by Suleiman the Magnificent Against the Castle of Suceava in 1538, in Nițu F., Ioniță C., Ünver M., Kolçak Ö., Topaktaş H. (eds.), Turkey — Romania. A History of Partnership and Collaboration in the Balkans, Istanbul, 2016, p. 323–329.
13. Etnichni hromady Chernivetskoi oblasti [Ethnic Communities of the Chernivtsi Region], URL: https://web.archive.org/web/20120422223027/http://buktolerance.com.ua/?page_id=182
14. Genell A., Autonomous Provinces and the Problem of «Semi-Sovereignty», in «Journal of Balkan and Near Eastern Studies», vol. 18, nr. 6, 2016, p. 533–549.
15. Grant J., Craig Barker J. (eds.), Parry & Grant Encyclopaedic Dictionary of International Law, 3rd ed., Oxford University Press, 2009, 691 p.
16. Havryliuk O., Hryhorets H., Novak O. (red.), Yurii Fedkovych (1834–1888): do 180-richchia vid dnia narodzhennia. Biobibliografichni pokazhchyk [Yuriy Fedkovych (1834–1888): to the 180th Anniversary of His Birth. Biobibliographic Index], Chernivtsi, 2014, 160 s.
17. Horn D., Laughter in the Face of Oncoming Death, URL: <https://www.tabletmag.com/sections/arts-letters/articles/itzik-manger-yiddish-literature>
18. Hrenciuc D., Czernowitz: the Jerusalem of Bukovina, in «Codrul Cosminului», anul XVIII, nr. 2, 2012, p. 361–380.
19. Kłauńska M., Franzos, Karl Emil [Franzos, Karl Emil], in The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe, URL: <https://encyclopedia.yivo.org/article/1402>
20. Lappin-Eppel E., Die Czernowitzer Spachkonferenz (1908) in der deutschsprachigen Presse [The Czernowitz Language Conference (1908) in the German-Speaking Press], in M. Winkler (hrsg.), Presselandschaft in der Bukowina und den Nachbarregionen. Akteure — Inhalte — Ereignisse (1900–1945) [The Press Landscape in Bukovina and the Neighbouring Regions: Actors — Content — Events (1900–1945)], München, IKGS Verlag, 2011, s. 135–155.
21. Lesaffer R., Argument From Roman Law in Current International Law: Occupation and Acquisitive Prescription, in «The European Journal of International Law», vol. 16, nr. 1, 2005, p. 25–58.
22. Messner W., Die schwäbische-pfälzische Bauernsiedlung Deutsch-Tereblestie von ihrer Gründung bis zur Umsiedlung 1789–1940 [The Swabian-Palatinate Farming Settlement of Deutsch-Tereblestie From its Founding to the Resettlement 1789–1940], Messner, 1985, passim.
23. Pintescu F., Considérations sur la situation culturelle des juifs de Bucovine entre 1775–1918 [Considerations on the Cultural Situation of the Jews of Bukovina Between 1775–1918], în «Codrul Cosminului», anul XI, 2005, p. 41–46.
24. Popescu I., De ce românii din Țara Fagilor sunt tratați în conformitate cu legea lui Murphy: adevărul învinge totdeauna în trei din șapte cazuri, I. Populația Bucovinei de până la răpire în lumina recensămintelor feldmareșalului Rumianțev [Why Romanians From the Beech Land are Treated According to Murphy's Law: the Truth Always Wins in Three Out of Seven Cases, I. The Population of Bukovina Before the Abduction in the Light of Field Marshal Rumiantsev's Censuses], in ««Glasul Bucovinei». Revistă trimestrială de istorie și cultură», anul I, nr. 2, 1994.
25. Purici Ș., Colonizări și imigrări în Bucovina între anii 1775–1848 [Colonizations and Immigrations in Bukovina Between 1775–1848], in «Analele Bucovinei», anul II, nr. 2, 1995, p. 357–373.
26. Purici S., Die Rumänen der Nordbukowina und die Ukrainer der Südbukowina im Zeitraum von 1989–2001 [The Romanians of Northern Bukovina and the Ukrainians of Southern Bukovina in the Period 1989–2001], in Kärnten — Czernowitz. Modell einer Regionalpartnerschaft. Mit Sonderteil: Internationale wissenschaftliche Konferenz «Etnische Beziehungen auf dem Gebiet der Euroregion Oberer Pruth», Czernowitz, 8.–9. Juni 2001 (ausgewählte Vorträge) [Carinthia — Chernivtsi. A Model of a Regional Partnership. With a Special Section: International Academic Conference «Ethnic Relations in the Upper Prut Euroregion», Chernivtsi, June 8–9, 2001 (selected presentations)], Klagenfurt, Carinthian Institute for Ethnic Minorities, 2002.
27. Purici Ș., Etniile din Bucovina la începutul Marii Conflagrații: stări de spirit și reacții [The Ethnic Groups of Bukovina at the Beginning of the Great Conflagration: Moods and Reactions], in «Analele Bucovinei», anul XXII, nr. 1, 2015, p. 165–178.
28. Purici Ș., Mișcarea națională românească în Bucovina între anii 1775–1861 [The Romanian National Movement in Bukovina Between 1775–1861], Suceava, Editura «Hurmuzachi», 1998, 272 p.
29. Recensământul populației și al locuințelor din România (2002) [Population and Housing Census of Romania (2002)], URL: https://www.recensamantromania.ro/wp-content/uploads/2023/09/VOL1_2002_Tabel-40.xls
30. Rechter D., The Jewish Public Sphere in Habsburg Czernowitz, in M. Winkler (hrsg.), Presselandschaft in der Bukowina und den Nachbarregionen. Akteure — Inhalte — Ereignisse (1900–1945) [The Press Landscape in Bukovina and the Neighbouring Regions: Actors — Content — Events (1900–1945)], München, IKGS Verlag, 2011, s. 49–65.
31. Règlement: Art. 42, Convention (IV) concernant les lois et coutumes de la guerre sur terre et son Annexe: Règlement concernant les lois et coutumes de la guerre sur terre. La Haye, 18 octobre 1907 [Regulation: Art. 42, Convention (IV) Respecting the Laws and Customs of War on Land and Its Annex: Regulations Respecting the Laws and Customs of War on Land. The Hague, 18 October 1907], URL: <https://ihl-databases.icrc.org/assets/treaties/195-DIH-19-FR.pdf>

32. Règlement: Art. 43, Convention (IV) concernant les lois et coutumes de la guerre sur terre et son Annexe: Règlement concernant les lois et coutumes de la guerre sur terre. La Haye, 18 octobre 1907 [Regulation: Art. 43, Convention (IV) Respecting the Laws and Customs of War on Land and Its Annex: Regulations Respecting the Laws and Customs of War on Land. The Hague, 18 October 1907], URL: <https://ihl-databases.icrc.org/assets/treaties/195-DIH-19-FR.pdf>
33. Shaw M., International Law, eighth edition, Cambridge — New York, Cambridge University Press, 2017, 1063 p.
34. Ungureanu C., Bucovina în perioada stăpânirii austriece (1774–1918). Aspecte etnodemografice și confesionale [Bukovina During the Austrian Rule (1774–1918). Ethnodemographic and Confessional Aspects], Chișinău, Editura Civitas, 2003.
35. Ungureanu C., Învățământul primar din Bucovina (1774–1918) [Primary Education in Bukovina (1774–1918)], Chișinău, Editura Civitas, 2007, 336 p.
36. Ungureanu C., Populația Bucovinei în 1910 și 1930. Evoluții etno-demografice [The Population of Bukovina in 1910 and 1930. Ethnodemographic Developments], in Enciu N. (coord.), În onoare Alexandru Moșanu: studii de istorie medievală, modernă și contemporană a românilor [In Honour of Alexandru Moșanu: Studies of Medieval, Modern and Contemporary History of the Romanians], Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2012, p. 439–458.
37. Ungureanu C., Populația Bucovinei și Basarabiei sub stăpâniri străine (1774/1812–1918) [The Population of Bukovina and Bessarabia Under Foreign Rule (1774/1812–1918)], Suceava, Editura «Karl A. Romstorfer», 2020, 588 p.
38. Winkler M., Deutschsprachige Presse und Öffentlichkeit in Czernowitz vor 1918 [German-Speaking Press and Public in Chernivtsi Before 1918], in Winkler M. (hrsg.), Presselandschaft in der Bukowina und den Nachbarregionen. Akteure — Inhalte — Ereignisse (1900–1945) [The Press Landscape in Bukovina and the Neighbouring Regions: Actors — Content — Events (1900–1945)], München, IKGS Verlag, 2011, s. 13–24.

УДК 94:329.78(477.85)«18/19»

© Інна Дутчак* (Київ)

**УЧАСТЬ УКРАЇНСЬКИХ МОЛОДІЖНИХ ТОВАРИСТВ
У КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКОМУ ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ БУКОВИНИ
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX — ПОЧАТКУ XX ст.**

У статті проаналізовано участь українських молодіжних товариств у культурно-просвітницькому та громадсько-політичному житті Буковини другої половини XIX — початку XX століття. Вона здійснювалася через організацію і проведення музично-декламаторських вечорів, створення читалень, бібліотек, які стали осередками культурно-просвітницької роботи, пошанування відомих постатей українства Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, Ольги Кобилянської, Володимира Винниченка. Вагомою була боротьба за відстоювання української мови як мови викладання та введення навчання історії України в Чернівецькому університеті, яку послідовно вели студенти, що належали до товариств «Союз», «Січ». Попри заборони молодь долучалася і до громадсько-політичного життя краю, домагаючись загального виборчого права, підтримуючи політичні партії і окремих їхніх представників.

Ключові слова: молодіжні товариства, культурно-просвітницька діяльність, громадсько-політичне життя, Буковина.

Inna Dutchak (Kyiv)

**THE PARTICIPATION OF UKRAINIAN YOUTH SOCIETIES
IN THE CULTURAL, EDUCATIONAL, AND PUBLIC-POLITICAL LIFE OF BUKOVYNA
DURING THE SECOND HALF OF THE 19th — THE BEGINNING OF THE 20th CENTURY**

Abstract. Most Ukrainian youth associations in Bukovyna in the second half of the 19th and early 20th centuries operated as cultural and educational organizations, so this area of their work, which involved the study and dissemination of the Ukrainian language, literature, history, and culture, was dominant. This was carried out in the following forms: organizing and holding musical and recitation evenings, amateur theater performances, «folk concerts», choral performances, trips to Bukovyna, the work of libraries of youth societies, and publishing activities. The improvement of the educational level of the youth itself, as well as of the peasants and townspeople, was facilitated by courses organized by the youth to eliminate illiteracy and preparatory courses for secondary and higher education institutions, as well as popular science lectures.

The growth of students' national consciousness aroused in them a desire to deepen their study of the past of their own people. They saw one way to satisfy this in creating a Department of Ukrainian History at Chernivtsi University with Ukrainian as the language of instruction. The youth also sought to expand the rights of the Ukrainian language in secondary schools and advocated for the Ukrainization of administrative and judicial bodies in Bukovyna.

Ukrainian organized youth of Bukovyna in the second half of the 19th and early 20th centuries took an active part in the public life of the region, cooperating with other Ukrainian institutions of the region: «Ruska Besida», «Zhinocha Hromada», «Bukovynskyi Boian», «Ukrainian Bourgeois Club». Youth representatives were always present at the founding of Ukrainian people's homes, the opening of loan offices, community stores, cooperatives, and other economic associations, and at numerous people's assemblies, during which topical problems of the time were discussed. Young people also became involved in political activity, primarily in response to the violation of constitutional rights in Austria-Hungary, the inappropriateness of national life, and the persecution of Ukrainians in Russia.

Keywords: youth associations, cultural and educational activities, social and political life, Bukovyna.

* к.і.н., доцентка, старша наукова співробітниця Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти».

PhD in History, Associate Professor, Senior Researcher, State Scientific Institution «Institute for Modernization of Educational Content».

orcid.org/0000-0002-2102-7144

e-mail: innadutchak76@gmail.com

Постановка наукової проблеми та її значення. Плекання культурних цінностей, національних надбань, традицій українського народу, мови, звичаїв було завжди важливим. Актуальним є це і сьогодні, коли іде боротьба за збереження власної держави, суверенітету, незалежності та цілісності територій. Дуже важливо відстоювати державну мову, культурні цінності, пам'ятки, повернути вкрадені надбання. Вагому роль відіграє історичний досвід. Друга половина XIX — початок XX століття — це період національного пробудження європейських народів, під час якого відбувався процес формування національної свідомості та самоусвідомлення. Активну участь у цьому брала молодь Буковини. Доцільно враховувати вплив історичного досвіду минулого молодіжного руху на молодь сьогодення. Сучасна українська молодь теж стоїть перед викликами утвердження власної ідентичності, збереження національних культурно-історичних цінностей, мови, традицій українського народу.

Аналіз останніх досліджень. Спеціального дослідження названої проблематики на теперішній час немає. Різні аспекти питання розвитку українського молодіжного руху на Буковині знайшли висвітлення у працях О. Добржанського¹, В. Ботушанського², М. Гуйванюка³, Г. Скорейко⁴ та ін.

Формулювання мети та завдань статті. Метою статті є проаналізувати участь українських молодіжних товариств у культурно-просвітницькому та громадсько-політичному житті Буковини другої половини XIX — початку XX століття. Автор ставить перед собою наступні завдання: показати, які форми діяльності використовували члени українських молодіжних товариств у культурно-просвітницькій роботі, висвітлити їхню боротьбу за відстоювання української мови як мови викладання та введення навчання історії України в Чернівецькому університеті, розкрити їхню участь у громадсько-політичному житті краю.

Виклад основного матеріалу. Українська організована молодь Буковини активно долучалася до культурно-громадського життя краю, брала участь у різних заходах українського загалу.

Так, молодь регулярно проводила музично-декламаторські вечори, присвячені визначним історичним ювілеям українського народу, відомим діячам тощо. Розпочиналися вони урочистими патріотичними промовами. Далі відбувався концерт, в якому виконувалися віршовані та музичні твори українських поетів і композиторів, а заключним акордом були танці. Як правило, на таких вечорах збиралися поважні українці та відомі представники інших народів краю для обміну думками щодо українських справ. Молодь, звичайно ж, старанно готувалася до них, а після їх проведення отримувала натхнення до подальшої роботи на благо народу. Першими такі вечори стали проводити члени «Согласія» і «Братнього Союзу». Вони влаштовували їх не лише у Чернівцях, а й у містечках і селах краю. Пізніше до таких заходів долучилися українські студенти та «січовики». Причому студентська молодь дуже часто організовувала такі вечори по селах Буковини спільно з іншими українськими товариствами («Руською Бесідою», «Жіночою громадою», «Буковинським Бояном», «Українським міщанським клубом»)⁵.

Значною популярністю серед населення користувалися вистави молодіжних аматорських театральних гуртків. Найбільш майстерними вважались аматорські групи вихованців «Бурси ім. Ю. Федьковича», студентських товариств «Січ», «Союз», «Запороже», гімнастичного товариства «Січ» у Чернівцях, які виступали по всіх містечках і селах Буковини.

На початку XX ст. активно аматорськими театральними постановками займалися «січовики». Спочатку допомогу їм в організації вистав надавали студенти. Але з часом майже усі «Січі» створили власні аматорські групи, які регулярно виступали з виставами у своїй громаді та по сусідніх селах. Найактивніше з-поміж них діяли «січовики»-аматори з Кіцманя, Кичери, Кліводина, Шипинців, Неполоківців, Рогізної⁶.

Організовуючи аматорські вистави, українські студенти також співпрацювали з театральними групами інших українських товариств. Так, студентське товариство «Січ» влаштовувало спільні постановки з «Жіночою Громадою» та «Буковинським Бояном», «Союз» — з «Руською Бесідою», «Жіночою Громадою» та «Товариством православних русинок», «Запороже» — з «Руською Бесідою»⁷.

Значної популярності набули так звані «народні концерти», які проходили переважно по селах та містечках Буковини. Починалися вони обов'язково популярними викладами з української історії, літератури чи інших галузей знань. Далі йшли декламації, співи, аматорська вистава. Організовувалися такі концерти переважно студентами самостійно або спільно з січовими товариствами та зі старшокласниками сільських початкових шкіл. Найбільш успішно пройшла серія «народних концертів», організованих протягом 1908–1914 рр. академічним товариством греко-православних богословів «Православна Академія»⁸.

Січові товариства проводили так звані «січові фестини», які включали в себе традиційний «народний концерт», а також показові виступи «січовиків» (вправи з «сикавкою», з топірцями,

урочистий похід селом тощо) і були приурочені посвяченню січового прапора, закладенню першого каменю січового дому тощо. Однією з найвдаліших і найпомітніших акцій такого плану стало загальнобуковинське січове свято з нагоди посвячення прапора Чернівецької «Січі», організоване «Союзом Січей»⁹. Подібні свята були своєрідним підбиттям підсумків проведеної роботи, а також сприяли зміцненню українського національного духу в буковинців.

Студентська, учнівська та січова молодь регулярно організовувала вечори з танцями. Цей, здавалося б, суто розважальний захід, який завжди збирав багато відвідувачів, також служив популяризації української національної ідеї. Про це свідчить вже той факт, що для того, щоб взяти участь у забаві, необхідно було прийти в народному одязі. Крім того, доходи та пожертви з цих вечорів завжди йшли на культурно-просвітницькі цілі. Такі заходи влаштовувалися як у Чернівцях, так і по містечках та селах краю.

При усіх молодіжних товариствах діяли хори, які своїми виступами пропагували українську пісню. Особливо відзначилися хори студентських товариств «Союз» і «Православна Академія».

Своєрідним підсумком просвітницької роботи студентських товариств за рік вважалися подорожі по містечках і селах Буковини, які влаштовували їхні члени під час літніх канікул, виступаючи з театральними виставами, музично-декламаторськими вечорами, «народними концертами».

У другій половині XIX — на початку XX ст. молодь також активно пропагувала творчість тих українських письменників і діяльність громадських діячів, які, на її думку, сприяли утвердженню української національної ідеї. Звісно, що першочергову роль у цьому відношенні відігравав Т. Шевченко, його особистість і творчість. Музично-декламаторські вечори, народні концерти на честь Т. Шевченка постійно влаштовували члени студентських товариств, учні середніх шкіл, січова молодь. Значного розмаху набули урочистості до 50-ліття смерті Кобзаря у 1911 р. та 100-ліття з дня його народження у 1914 р.¹⁰.

Особливою пошаною серед буковинської молоді користувався Юрій Федькович. Так, члени студентського товариства «Союз» неодноразово його відвідували, а у січні 1888 р. товариство скасувало усі розважальні заходи через смерть відомого буковинця¹¹. Крім того, молодь часто проводила музично-декламаторські вечори на честь Юрія Федьковича: виголошувалися реферати про його життя та діяльність, звучали його поезії («Сонні мари», «Рідна мова», «Золотий лев», «Лист», «Довбуш», «В світ за очі») та музичні твори композиторів С. Людкевича, М. Січинського, М. Вербицького, С. Воробкевича на вірші Ю. Федьковича.

Помітним був вплив на студентів Буковини Михайла Драгоманова. 10 грудня 1876 р. товариство «Союз» іменувало його «членом основателем»¹². Його листи читали на засіданнях. М. Драгоманов допоміг товариству у комплектуванні бібліотеки. Він, зокрема, підібрав для неї «колекцію книг по дослідженню асоційного елемента в народному житті»¹³. А коли М. Драгоманов помер, «Союз» влаштував 13 липня 1895 р. в його пам'ять великий художній вечір і вирішив складати кошти на видання творів померлого¹⁴.

Вагомого пошанування серед студентів Чернівецького університету заслужив Іван Франко. Вони відвідали письменника у Львові у 1903 р. та влаштували урочисту академію у 1913 р. у Чернівцях на честь 40-річного ювілею його письменницької діяльності.

Дружні стосунки зав'язалися на початку XX ст. між українським студентством Буковини та Лесею Українкою. У 1901 р., коли вона гостювала у Ольги Кобилянської, товариство «Молода Україна» влаштувало 4 травня на її честь урочистий літературно-музичний вечір¹⁵.

Тісні зв'язки з університетською молоддю підтримувала також Ольга Кобилянська. Вона часто вела зі студентами бесіди на літературні та громадські теми, була гостею організовуваних ними вечорів. Контакти з українським студентством Буковини мав і Володимир Винниченко.

Молодь постійно брала активну участь в організації і проведенні заходів, приурочених громадським діячам, ювілеям їхньої діяльності, які влаштовували спільно усі українські товариства Буковини. Як приклади таких акцій можна навести: 25-річчя літературної діяльності С. Воробкевича 17(29) травня 1887 р.¹⁶, відкриття та освячення пам'ятника Ю. Федьковичу у Чернівцях 13 (25) червня 1888 р.¹⁷, «баль» на честь приїзду до Чернівців М. Грушевського 19 листопада 1894 р.¹⁸, відзначення 100-літнього ювілею відродження української літератури в Чернівцях 3 грудня 1898 р.¹⁹, 25-річчя суспільної, літературної та освітньої діяльності О. Поповича 18 листопада 1900 р.²⁰, «комерс» на честь приїзду до Чернівців відомого організатора артілей у Наддніпрянщині М. Левитського 2 липня 1903 р. (з українськими студентами він навіть мав окрему зустріч і цікавився, які погляди домінують серед чернівецької молоді)²¹, вітання на честь приїзду до Чернівців М. Лисенка у грудні 1903 р. та у травні 1904 р. (під час другої поїздки він відвідав помешкання студентського товариства «Січ», цікавився становищем чернівецького студентства, його зв'язками з молоддю інших

українських земель і на згадку про ту зустріч залишив відповідний запис у книзі гостей та сфотографувався із членами «Січі»²², відзначення 25-річчя наукової і громадської діяльності С. Смаль-Стоцького 15 жовтня 1910 р.²³ та 25-літній ювілей громадсько-політичної діяльності Є. Пігуляка у 1905 р.²⁴.

Студентські товариства систематично організовували в Чернівцях, по містечках і селах краю курси для міщан та селян, на яких безкоштовно вчили читати й писати, давали елементарні знання з різних дисциплін. Дуже активно до цієї роботи долучилися січові товариства. Українські студенти займалися самоосвітою, а також організовували науково-популярні відчити для населення. Осередками популяризації української національної ідеї ставали бібліотеки, які діяли на базі молодіжних товариств. Ці товариства активно займалися видавничою справою.

Студенти допомагали «Руській Бесіді» засновувати читальні, опікувалися ними, відвідуючи їх і закликаючи селян до просвіти, надаючи різного роду допомогу. Широкий резонанс викликало заснування читальні у с. Раранче 11 квітня 1880 р. З концертом виступив хор студентського товариства «Союз»²⁵. Протягом 1880–1882 рр. «Союз» допоміг укомплектувати бібліотеки чотирьом читальням у селах Раранче, Самушин, Валява, Панівці, надіславши їм зі своєї бібліотеки книги, які були у кількох примірниках²⁶. Представники студентських товариств «Союз», «Січ», «Запороже» часто їздили по селах і проводили бесіди з селянами про значення просвіти і роль читалень. Про те, що студенти справді істотно допомагали читальням, свідчить, наприклад, той факт, що у 1912 р. «Руська Бесіда» передала 4 найбільші читальні, які розташовувались у передмісті Чернівців, під повну опіку студентського товариства «Січ».

У міру зростання національної свідомості українська молодь стала активно відстоювати права рідної мови. У 1908–1913 рр. ініціаторами і учасниками різного роду акцій у цій справі виступили українські студенти Чернівецького університету. Так, зокрема, 5 липня 1908 р. вони скликали у приміщенні Українського Народного Дому у Чернівцях загальноукраїнське віче, на якому розглядалися три питання: справа кафедри української історії у Чернівецькому університеті і становище українського студентства; двомовність у буковинських середніх школах та необхідність її скасування; українізація органів управління і судочинства на Буковині. До кінця року подібні віча скликалися молоддю неодноразово.

Нова хвиля піднесення у боротьбі українського студентства за права рідної мови настала навесні 1909 р. На народних вічах, скликаних українською молоддю в Українському Народному Домі у Чернівцях 23 травня та 7 липня 1909 р. у справі прав української мови, розглядалися традиційні для таких зібрань три питання. Але цього разу студенти були більш рішучими, залучивши широкі кола громадськості та заручившись підтримкою депутатів.

Зростання національної свідомості студентів викликало в них прагнення до поглиблення вивчення минулого власного народу. Один із способів задоволення цього вони бачили у створенні в Чернівецькому університеті кафедри історії України з українською мовою викладання.

Вперше вимога кафедри історії України була висунута на довірочній нараді українських студентів Чернівецького університету 11 червня 1908 р.²⁷. 28 червня 1908 р. у приміщенні університету відбулося перше віче українського студентства цього закладу у справі заснування кафедри історії України. Участь у ньому взяли майже 100 студентів, а також два професори університету: д-р С. Смаль-Стоцький і д-р В. Мількович. Як головний доповідач з названого питання, студент М. Павлусевич у своєму виступі зазначив необхідність створення такої кафедри, щоб українська молодь «могла почути в своїй рідній мові про минушчину свого народу, про його культуру, та про всякі його змагання так на полі просвітнім як і політичним та культурним»²⁸.

Згідно із рішенням віча студенти підготували необхідний меморандум і 26 жовтня того ж року подали його у деканат філософського факультету Чернівецького університету та до Міністерства віросповідань і освіти. У цьому документі обґрунтовувалася необхідність заснування кафедри української історії.

Але довгий час відповідь не надходила. Вирішення справи зволікалося. Українські студенти неодноразово направляли своїх представників до декана філософського факультету, але той лише запевняв, що деканат ставиться прихильно до домагань і українських, і румунських студентів, справа розглядається у Міністерстві віросповідань і освіти. Деканат філософського факультету наполягав на викладанні державною мовою і тому погоджувався хіба що на викладання історії України виключно німецькою мовою, не допускаючи навіть вживання назви «історія українського народу». Президія Крайового управління Буковини повністю підтримала позицію офіційних університетських структур.

31 жовтня 1909 р. у приміщенні Чернівецького університету відбулося чергове віче українського студентства у справі заснування кафедри історії України²⁹.

Боротьба за відкриття кафедри української історії в університеті не припинялася і в наступні роки. Протягом 1910–1911 рр. українські студенти неодноразово проводили зібрання, на яких апелювали по допомогу до української громадськості краю, наголошуючи, що обов'язком української інтелігенції і передусім українських послів є підтримати домагання студентів і зробити все, щоб вони були задоволені. Їхня підтримка і допомога могли стати вирішальними, бо розв'язання цього питання залежало передусім від позиції представників влади різного рівня.

Але незважаючи на наполегливість українського студентства, в австрійський період існування Чернівецького університету кафедру історії України так і не було створено. Мабуть, однією з головних причин цього стала невирішеність справи українського університету. Австрійські власті сподівалися, що ця інституція буде відкрита все ж таки не у Львові, а у Чернівцях, і тому вважали недоцільним на той час створювати нові українські кафедри у Чернівецькому університеті ім. Франца Йосифа. Та початок Першої світової війни зупинив відкриття українського університету, а включення буковинських територій до складу королівської Румунії перекреслило будь-які сподівання українського студентства на те, що у Чернівецькому університеті коли-небудь постане кафедра історії України.

Австрійські власті забороняли молоді брати участь у політичних організаціях. У статутах усіх молодіжних товариств робилося спеціальне застереження про неполітичний характер їхньої діяльності. Місцеві органи влади Буковини ретельно стежили за цим.

Крайові адміністративні органи Буковини також дотримувалися наказів Міністерства віросповідань і освіти від 5 липня 1870 р. про боротьбу з проявами революційних настроїв серед молоді, яка навчається³⁰, та від 16 квітня 1886 р. про заборону молоді брати участь у демонстраціях та інших політичних акціях³¹. Та, незважаючи на це, молодь цікавилася політичним життям. А на початку ХХ ст., коли національний рух українців Буковини перетворився у яскраво виражений політичний процес, молодь стала активно долучатися до політичної діяльності.

На початку ХХ ст. українська молодь Буковини спільно з іншими верствами населення боролася за введення в Австро-Угорщині загального, рівного, таємного і безпосереднього виборчого права, брала участь у численних зібраннях, на яких розглядалося це питання. 7 жовтня 1905 р. українські студенти Чернівецького університету скликали з цієї справи загальне віче усієї української молоді Буковини, а також відмовилися долучитися до інавгурації ректора 16 жовтня 1905 р., бо на засіданні Буковинського сейму він голосував проти реформування виборчого закону³².

Українська молодь брала участь також у інших політичних зібраннях і демонстраціях.

5 травня 1908 р. студенти Чернівецького університету оголосили страйк солідарності зі студентами Віденського, Празького та Грацького університетів, які протестували проти переслідування професора Вармунда, що насмілювався різко критикувати політичний устрій в Австрії. У зв'язку з тим, що страйк затягнувся майже на місяць, ректор Є. Козак був змушений достроково оголосити канікули, а Міністр віросповідань і освіти — визнати недоторканність автономії університетів³³. У тому ж році студенти висловили своє обурення з приводу несправедливого суду над М. Січинським, який у квітні 1908 р. убив намісника Галичини А. Потоцького³⁴. У першій половині 1913 р. члени українських студентських товариств «Запороже», «Січ» і «Союз» звернулися до російського консула у Чернівцях з домаганням зняти заборону російської влади на діяльність українського товариства «Просвіта».

Українська молодь виступила ініціатором проведення 23 березня 1914 р. багатолюдних зборів і демонстрації біля російського консульства у Чернівцях, щоб висловити гнівне обурення з приводу заборони російським урядом відзначення 100-річчя з дня народження Т. Шевченка³⁵. Взагалі українська молодь Буковини дуже оперативно відгукувалася на недоречності національного життя та переслідування українців у Росії, на порушення конституційних прав в Австро-Угорщині.

Молодь 60–70-х рр. ХІХ ст. жила ідеалами козакофільського національного романтизму, що постали під впливом історичних поезій Т. Шевченка. Кінець 70-х — перша половина 90-х рр. ХІХ ст. — це період популярності ідей драгоманівського радикалізму, який відзначався культурницьким вільнодумством і народницьким демократизмом. Протягом другої половини 90-х рр. ХІХ ст. — першого десятиліття ХХ ст. популярною серед молоді була соціалістично-марксистська ідеологія з сильним забарвленням суспільного романтизму і національно-політичного радикалізму. Молодь того часу була налаштована радикально, жила вірою в силу народних мас, що зумовлював передусім революційний рух у Наддніпрянщині, який розвивався під прапором соціалізму і на який українці в Австро-Угорщині покладали великі надії. В останні передвоєнні роки домінуючим став національно-демократичний напрям.

Певний вплив на українську молодь Буковини мали політичні партії Наддніпрянщини та Галичини, які прагнули заручитися підтримкою на Буковині. Їхня пропагандистська література без особливих перешкод поширювалася в краї. Прихильністю серед буковинської молоді користувалися Революційна українська партія, Українська соціалістична, Українська народна і Українська демократично-радикальна партії. Українські партії Буковини у своїй діяльності менше спиралися на молодь. Винятковою у цьому відношенні була хіба що позиція радикалів, які активно й успішно діяли в січових організаціях і через них в основному й вели свою роботу на селі³⁶.

Хоча політичні партії Буковини виступали проти участі молоді у активному політичному житті, але напередодні виборів постійно залучали її до агітаційних кампаній та різних політичних акцій. Молодь організовувала віча, збори, на яких переконувала народні маси в необхідності якомога активнішої участі у політичному житті, а також стежила, щоб не було зловживань під час виборів.

Висновки. Оскільки більшість українських молодіжних товариств у другій половині XIX — на початку XX ст. діяли як культурно-просвітницькі організації, то саме цей напрямок їхньої роботи, що передбачав вивчення і поширення української мови, літератури, історії і культури, був домінуючим. Здійснювалося це у таких формах: організація і проведення музично-декламаторських вечорів, аматорських театральних вистав, «народних концертів», хорових виступів, подорожей по Буковині, робота бібліотек молодіжних товариств, видавнича діяльність. Піднесенню освітнього рівня власне молоді, а також селян і міщан сприяли організовані молоддю курси ліквідації неписьменності та підготовчі курси до закладів середньої і вищої освіти, науково-популярні відчити.

Отже, українська організована молодь Буковини у другій половині XIX — на початку XX ст. брала активну участь у громадському житті краю, співпрацюючи з іншими українськими інституціями. Вона також долучалася до політичної діяльності, передусім реагуючи на порушення конституційних прав в Австро-Угорщині, на недоречності національного життя та переслідування українців у Росії.

¹ О. Добржанський, *Культурно-освітня робота українських товариств на Буковині у другій половині XIX — на початку XX ст.* [Cultural and Educational Work of Ukrainian Societies in Bukovyna in the Second Half of the 19th — early 20th Centuries], in «Питання історії нового та новітнього часу», Чернівці, ЧДУ, 1994, вип. 3, с. 25–34; О. Добржанський, *Національний рух українців Буковини другої половини XIX — початку XX ст.* [The National Movement of Ukrainians in Bukovyna in the Second Half of the 19th — early 20th Centuries], Чернівці, Золоті литаври, 1999, 574 с.

² В. Ботушанський, *Виникнення і діяльність українських сільських читалень на Буковині (80-ті роки XIX — поч. XX ст.)* [The Emergence and Activity of Ukrainian Rural Reading Rooms in Bukovyna (80s 19th — early 20th Century)], in «3 історичного минулого Буковини», Чернівці, ЧДУ, 1996, с. 96–106.

³ М. Гуйванюк, *Січовий рух у Галичині й Буковині (1900–1914 рр.)* [The Sich Movement in Galicia and Bukovyna (1900–1914)], Чернівці, Зелена Буковина, 2009, 254 с.

⁴ Г. Скорейко, *Освітній рівень населення Буковини у др. пол. XIX — на початку XX ст.* [The Educational Level of the Population of Bukovyna in the Second Half of the 19th — early 20th Centuries], in «Науковий вісник Чернівецького університету. Історія», Чернівці, ЧДУ, 1998, вип. 36, с. 149–156.

⁵ *Буковина* (Чернівці), 1888, ч. 7, 1 (13) квітня, с. 3; 1909, ч. 6, 7 січня, с. 2; 1909, ч. 7, 12 січня, с. 3; 1903, ч. 11, 24 січня (6 лютого), с. 2.

⁶ *Буковина* (Чернівці), 1904, ч. 18, 11 (24) лютого, с. 3; 1904, ч. 124, 17 (30) жовтня, с. 3; 1905, ч. 10, 23 січня (5 лютого), с. 2; 1905, ч. 12, 28 січня (10 лютого), с. 3; ч. 49, 27 квітня (10 травня), с. 3; 1909, ч. 167, 6 серпня, с. 3; *Руска Рада. Народна газета* (Чернівці), 1904, ч. 34, 20 (2 вересня) серпня, с. 2; 1905, ч. 10, 4 (15) березня, с. 2.

⁷ *Буковина* (Чернівці), 1904, ч. 71, 16 (29) червня, с. 3; 1908, ч. 32, 14 (27) березня, с. 3; 1908, ч. 37, 26 березня (8 квітня), с. 3; *Народний голос* (Чернівці), 1910, ч. 44, 2 липня, с. 9; 1910, ч. 45, 6 липня, с. 10; 1911, ч. 60, 29 грудня, с. 5; 1913, ч. 12, 4 квітня, с. 3.

⁸ *На зустріч волі. Альманах у пам'ять 15-их роковин існування укр. акад. тов. гр.-пр. богословів «Православна Академія» в Чернівцях (1907–1922)* [To the Meeting of Freedom. Almanac in Memory of the 15th Anniversary of the Existence of the ukr. acad. soc. gr.-pr. Theologians «Orthodox Academy» in Chernivtsi (1907–1922)], Чернівці, Буковинська Печатня і Накладня, 1922, с. 19, 22, 24–29.

⁹ *Громадянин. Орган радикальної партії на Буковині* (Чернівці), 1910, ч. 39, 15 липня, с. 1.

¹⁰ *Народний голос* (Чернівці), 1914, ч. 2, 6 березня, с. 5.

¹¹ *Буковина* (Чернівці), 1888, ч. 1–2, 16 (28) січня, с. 2.

¹² Центральний державний історичний архів України (м. Львів), ф. 834 Українське студентське товариство «Січ» м. Відень, оп. 1, *спр. 59 Листи українських наукових та студентських організацій «Академічна Громада», НТШ, «Сокіл» та інших у Львові, Чернівцях, Золочеві та інших містах про співробітництво, вибори нового керівництва, запрошення на збори і культурні міроприємства. 1878–1901 рр.*, арк. 95.

¹³ *Чернівецький університет 1875–1995: Сторінки історії*, Чернівці, Рута, 1995, с. 30.

¹⁴ Державний архів Чернівецької області (Держархів Чернівецької обл.), ф. 3 Буковинська крайова управа, оп. 1, *спр. 6560 Повідомлення українського студентського товариства «Союз» в м. Чернівці про склад правління товариства, скликання зборів і проведення художніх вечорів. 1895 р. (10 липня — 21 листопада)*, арк. 1.

- ¹⁵ Буковина (Чернівці), 1901, ч. 46, 20 квітня (3 травня), с. 2.
- ¹⁶ Школьна часопись. Письмо педагогично-наукове (Львів), 1887, ч. 11–12, 12 (24) червня, с. 6.
- ¹⁷ Буковина (Чернівці), 1888, ч. 12, 16 (28) червня, с. 2.
- ¹⁸ Буковина (Чернівці), 1894, ч. 46, 23 (11) листопада, с. 1–2.
- ¹⁹ Держархів Чернівецької обл., ф. 3, оп. 1, *спр. 7451 Повідомлення «Комітету по організації святкування 100-річчя відродження української літератури в м. Чернівці» про проведення художніх вечорів. (30 листопада 1898 р. — 4 грудня 1898 р.)*, арк. 1–2.
- ²⁰ Буковина (Чернівці), 1900, ч. 129, 29 жовтня (11 листопада), с. 1.
- ²¹ Буковина (Чернівці), 1903, ч. 74, 22 червня (5 липня), с. 2.
- ²² Буковина (Чернівці), 1903, ч. 143, 30 листопада (13 грудня), с. 1–2; 1904, ч. 51, 30 квітня (13 травня), с. 1.
- ²³ *З нагоди ювілею д-ра Ст. Смаль-Стоцького* [On the Occasion of the Anniversary of dr. St. Smal-Stotskyi], in *Народний голос* (Чернівці), 1910, ч. 51, 20 жовтня, с. 8.
- ²⁴ *Ювілей пос. Єр. Пігуляка* [Anniversary of the amb. of Yer. Pihuliak], in *Буковина* (Чернівці), 1905, ч. 61, 25 травня (7 червня), с. 2–3.
- ²⁵ Держархів Чернівецької обл., ф. 1027 Українське студентське товариство «Союз» в Чернівцях, оп. 1, *спр. 2 Протоколи засідань виділових і загальних зборів тов. «Союз». 1875–1881 рр.*, арк. 76.
- ²⁶ Держархів Чернівецької обл., ф. 1027, оп. 1, *спр. 2*, арк. 74, 78; *спр. 3 Протоколи загальних зборів товариства. 1881–1887 рр.*, арк. 9.
- ²⁷ Буковина (Чернівці), 1908, ч. 64, 1 (14) червня, с. 3.
- ²⁸ Держархів Чернівецької обл., ф. 3, оп. 1, *спр. 10391 Повідомлення Чернівецькій дирекції поліції про збори українських студентів по обговоренню створення кафедри історії України при Чернівецькому університеті, які відбулися 28 червня 1908 р. (30 червня 1908 — 7 липня 1908 рр.)*, арк. 1–4.
- ²⁹ *Віче черновецької української академічної молодіж* [Viche of Chernivtsi Ukrainian Academic Youth], in *Буковина* (Чернівці), 1909, ч. 236, 2 листопада, с. 3.
- ³⁰ Держархів Чернівецької обл., ф. 3, оп. 1, *спр. 3329 Наказ Міністерства віросповідань і освіти про боротьбу з проявами революційних настроїв серед учнівської молоді. 8 липня 1870 — 18 листопада 1870 рр.*, арк. 1–2.
- ³¹ Держархів Чернівецької обл., ф. 3, оп. 1, *спр. 4916 Наказ Міністерства віросповідань і освіти, переписка з ректором Чернівецького університету про заборону студентам брати участь в демонстраціях. 18 квітня 1886 — 11 червня 1886 рр.*, арк. 1–1 зв.
- ³² В. Сімович, *Розвиток студентського життя в Чернівцях* [Development of Student's Life in Chernivtsi], in «Січ. Альманах в пам'ять 40-их роковин основання т-ва «Січ» у Відні», Львів, 3 друкарні Наукового Товариства імені Шевченка, 1908, с. 530.
- ³³ Буковина (Чернівці), 1908, ч. 54, 6 (19) травня, с. 3.
- ³⁴ *Чернівецький університет 1875–1995*, с. 34.
- ³⁵ *Віче в справі заборони святкування Шевченкового ювілею в Росії* [Viche on the Ban on Celebrating Shevchenko's Anniversary in Russia], in *Нова Буковина* (Чернівці), 1914, ч. 38, 25 березня, с. 3.
- ³⁶ О. Добржанський, *Національний рух українців Буковини другої половини XIX — початку XX ст.*, с. 302.

References

1. Botushanskyi V., Vynyknennia i diialnist ukraïnskikh silskykh chytalen na Bukovyni (80-ti roky XIX — poch. XX st.) [The Emergence and Activity of Ukrainian Rural Reading Rooms in Bukovyna (80s 19th — early 20th Century)], in «Z istorichnoho mynuloho Bukovyny», Chernivtsi, ChDU, 1996, s. 96–106.
2. Chernivetskyi universytet 1875–1995: Storinky istorii, Chernivtsi, Ruta, 1995, 208 s.
3. Bukovyna (Chernivtsi), 1888, ch. 1–2, 16 (28) sichnia, s. 2.
4. Bukovyna (Chernivtsi), 1888, ch. 7, 1 (13) kvitnia, s. 3.
5. Bukovyna (Chernivtsi), 1888, ch. 12, 16 (28) chervnia, s. 2.
6. Bukovyna (Chernivtsi), 1894, ch. 46, 23 (11) lystopada, s. 1–2.
7. Bukovyna (Chernivtsi), 1900, ch. 129, 29 zhovtnia (11 lystopada), s. 1.
8. Bukovyna (Chernivtsi), 1901, ch. 46, 20 kvitnia (3 travnia), s. 2.
9. Bukovyna (Chernivtsi), 1903, ch. 11, 24 sichnia (6 liutoho), s. 2.
10. Bukovyna (Chernivtsi), 1903, ch. 74, 22 chervnia (5 lypnia), s. 2.
11. Bukovyna (Chernivtsi), 1903, ch. 143, 30 lystopada (13 hrudnia), s. 1–2.
12. Bukovyna (Chernivtsi), 1904, ch. 18, 11 (24) liutoho, s. 3.
13. Bukovyna (Chernivtsi), 1904, ch. 51, 30 kvitnia (13 travnia), s. 1.
14. Bukovyna (Chernivtsi), 1904, ch. 71, 16 (29) chervnia, s. 3.
15. Bukovyna (Chernivtsi), 1904, ch. 124, 17 (30) zhovtnia, s. 3.
16. Bukovyna (Chernivtsi), 1905, ch. 10, 23 sichnia (5 liutoho), s. 2.
17. Bukovyna (Chernivtsi), 1905, ch. 12, 28 sichnia (10 liutoho), s. 3.
18. Bukovyna (Chernivtsi), 1905, ch. 49, 27 kvitnia (10 travnia), s. 3.
19. Bukovyna (Chernivtsi), 1908, ch. 32, 14 (27) bereznia, s. 3.
20. Bukovyna (Chernivtsi), 1908, ch. 37, 26 bereznia (8 kvitnia), s. 3.
21. Bukovyna (Chernivtsi), 1908, ch. 54, 6 (19) travnia, s. 3.
22. Bukovyna (Chernivtsi), 1908, ch. 64, 1 (14) chervnia, s. 3.

23. Bukovyna (Chernivtsi), 1909, ch. 6, 7 sichnia, s. 2.
24. Bukovyna (Chernivtsi), 1909, ch. 7, 12 sichnia, s. 3.
25. Bukovyna (Chernivtsi), 1909, ch. 167, 6 serpnia, s. 3.
26. Derzharkhiv Chernivetskoi obl. (Derzhavnyi arkhiv Chernivetskoi oblasti), f. 3 Bukovynska kraiova uprava, op. 1, spr. 3329 Nakaz Ministerstva virospovidan i osvity pro borotbu z proiavamy revoliutsiinykh nastroyv sered uchnivskoi molodi. 8 lytnia 1870 — 18 lystopada 1870 rr., 2 ark.
27. Derzharkhiv Chernivetskoi obl., f. 3, op. 1, spr. 4916 Nakaz Ministerstva virospovidan i osvity, perepyska z rektorom Chernivetskoho universytetu pro zaboronu studentam braty uchast v demonstratsiakh. 18 kvitnia 1886 — 11 chervnia 1886 rr., 1 ark.
28. Derzharkhiv Chernivetskoi obl., f. 3, op. 1, spr. 6560 Povidomlennia ukraïnskoho studentskoho tovarystva «Soiuz» v m. Chernivtsi pro sklad pravlinnia tovarystva, sklykannia zboriv i provedennia khudozhnykh vechoriv. 1895 r. (10 lytnia — 21 lystopada), 1 ark.
29. Derzharkhiv Chernivetskoi obl., f. 3, op. 1, spr. 7451 Povidomlennia «Komitetu po orhanizatsii sviatkuvannia 100-richchia vidrodzhennia ukraïnskoi literatury v m. Chernivtsi» pro provedennia khudozhnykh vechoriv. (30 lystopada 1898 r. — 4 hrudnia 1898 r.), 2 ark.
30. Derzharkhiv Chernivetskoi obl., f. 3, op. 1, spr. 10391 Povidomlennia Chernivetskii dyrektsii politsii pro zbory ukraïnskykh studentiv po obhovorenniu stvorennia kafedry istorii Ukrainy pry Chernivetskomu universyteti, yaki vidbulysia 28 chervnia 1908 r. (30 chervnia 1908 — 7 lytnia 1908 rr.), 4 ark.
31. Derzharkhiv Chernivetskoi obl., f. 1027 Ukraïnske studentske tovarystvo «Soiuz» v Chernivtsiakh, op. 1, spr. 2 Protokoly zasidan vydilovykh i zahalnykh zboriv tov. «Soiuz». 1875–1881 rr., 106 ark.
32. Derzharkhiv Chernivetskoi obl., f. 1027, op. 1, spr. 3 Protokoly zahalnykh zboriv tovarystva. 1881–1887 rr., 9 ark.
33. Dobrzhanskyi O., Kulturno-osvitnia robota ukraïnskykh tovarystv na Bukovyni u druhii polovyni XIX — na pochatku XX st. [Cultural and Educational Work of Ukrainian Societies in Bukovyna in the Second Half of the 19th — early 20th Centuries], in «Pytannia istorii novoho ta novitnoho chasu», Chernivtsi, ChDU, 1994, vyp. 3, s. 25–34.
34. Dobrzhanskyi O. Natsionalnyi rukh ukraïntsiiv Bukovyny druhoi polovyni XIX — pochatku XX st. [The National Movement of Ukrainians in Bukovyna in the Second Half of the 19th — early 20th Centuries], Chernivtsi, Zoloti lytavry, 1999, 574 s.
35. Hromadianyn. Orhan radykalnoi partii na Bukovyni (Chernivtsi), 1910, ch. 39, 15 lytnia, s. 1.
36. Huivaniuk M., Sichovi rukh u Halychyni i Bukovyni (1900–1914 rr.) [The Sich Movement in Galicia and Bukovyna (1900–1914)], Chernivtsi, Zelena Bukovyna, 2009, 254 s.
37. Na zustrich voli. Almanakh u pamiat 15-ykh rokovyn isnuvannia ukr. akad. tov. hr.-pr. bohosloviv «Pravoslavna Akademiia» v Chernivtsiakh (1907–1922) [To the Meeting of Freedom. Almanac in Memory of the 15th Anniversary of the Existence of the ukr. acad. soc. hr.-pr. Theologians «Orthodox Academy» in Chernivtsi (1907–1922)], Chernivtsi, Bukovynska Pechatnia i Nakladnia, 1922, 29 s.
38. Narodnyi holos (Chernivtsi), 1910, ch. 44, 2 lytnia, s. 9.
39. Narodnyi holos (Chernivtsi), 1910, ch. 45, 6 lytnia, s. 10.
40. Narodnyi holos (Chernivtsi), 1911, ch. 60, 29 hrudnia, s. 5.
41. Narodnyi holos (Chernivtsi), 1913, ch. 12, 4 kvitnia, s. 3.
42. Narodnyi holos (Chernivtsi), 1914, ch. 2, 6 bereznia, s. 5.
43. Ruska Rada. Narodna hazeta (Chernivtsi), 1904, ch. 34, 20 (2 veresnia) serpnia, s. 2.
44. Ruska Rada. Narodna hazeta (Chernivtsi), 1905, ch. 10, 4 (15) bereznia, s. 2.
45. Shkolna chasopys. Pysmo pedahohychno-naukove (Lviv), 1887, ch. 11–12, 12 (24) chervnia, s. 6.
46. Simovych V., Rozvytok studentskoho zhytia v Chernivtsiakh [Development of Student's Life in Chernivtsi], in «Sich. Almanakh v pamiat 40-ykh rokovyn osnovania t-va «Sich» u Vidni», Lviv, Z drukarni Naukovoho Tovarystva imeny Shevchenka, 1908, 530 s.
47. Skoreiko H., Osvitnii riven naselennia Bukovyny u dr. pol. XIX — na pochatku XX st. [The Educational Level of the Population of Bukovyna in the Second Half of the 19th — early 20th Centuries], in «Naukovi visnyk Chernivetskoho universytetu. Istorii», Chernivtsi, ChDU, 1998, vyp. 36, s. 149–156.
48. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy (m. Lviv), f. 834 Ukraïnske studentske tovarystvo «Sich» m. Viden, op. 1, spr. 59 Lysty ukraïnskykh naukovykh ta studentskykh orhanizatsii «Akademichna Hromada», NTSh, «Sokil» ta inshykh u Lvovi, Chernivtsiakh, Zolochyevi ta inshykh mistakh pro spivrobotnytstvo, vybory novoho kerivnytstva, zaproshennia na zbory i kulturni miropriemstva. 1878–1901 rr., 95 ark.
49. Viche v spravi zaborony sviatkuvannia Shevchenkovoho yuvileiu v Rosii [Viche on the Ban on Celebrating Shevchenko's Anniversary in Russia], in Nova Bukovyna (Chernivtsi), 1914, ch. 38, 25 bereznia, s. 3.
50. Viche chernovetskoi ukraïnskoi akademichnoi molodizhy [Viche of Chernivtsi Ukrainian Academic Youth], in Bukovyna (Chernivtsi), 1909, ch. 236, 2 lystopada, s. 3.
51. Yuvilei pos. Yer. Pihuliaka [Anniversary of the amb. of Yer. Pihuliak], in Bukovyna (Chernivtsi), 1905, 25 travnia (7 chervnia), s. 2–3.
52. Z nahody yuvyleiu d-ra St. Smal-Stotskoho [On the Occasion of the Anniversary of dr. St. Smal-Stotskyi], in Narodnyi holos (Chernivtsi), 1910, ch. 51, 20 zhovtnia, s. 8.

УДК: 271.2(477)«18»:323.28:37.018.43

© Олексій Кошель* (Житомир)

ДУХОВНІ НАВЧАЛЬНІ ЗАКЛАДИ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ ЯК ОСЕРЕДКИ ПРОТЕСТНОГО РУХУ (ДРУГА ПОЛОВИНА XIX ст.)

У статті проаналізовано протести руху в духовних навчальних закладах українських єпархій Православної російської церкви Санкт-Петербурзького синоду в другій половині XIX ст. Особливістю руху молоді духовних навчальних закладів був вплив на нього громадського середовища та тісний взаємозв'язок із загальним процесом українського національного відродження. У семінаріях та Київській духовній академії діяли таємні книгозбірні, гуртки українофільського напрямку, проводилася агітація за українізацію духовної освіти. Характерною ознакою діяльності цих навчальних закладів були постійні протести й бунти студентів та семінаристів, які виступали за оновлення статутів духовно-освітніх закладів, реформування церкви, українізацію навчального процесу та необхідність демократичних перетворень. Результатом цих процесів стало виховання спільноти патріотично налаштованих випускників — діячів національно-духовного відродження.

Ключові слова: православне духовенство, національне відродження, українізація, православ'я, протестний рух

Oleksii Koshel (Zhytomyr)

THEOLOGICAL EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF DNIEPER UKRAINE AS CENTERS OF THE PROTEST MOVEMENT (SECOND HALF OF THE 19TH CENTURY)

Abstract. The article analyzes protest and revolutionary movements, the activities of underground circles and communities in the theological seminaries of the Ukrainian dioceses of the Orthodox Russian Church of the St. Petersburg Synod and the Kyiv Theological Academy in the second half of the 19th century.

During the period under study, the clergy in the Ukrainian dioceses of the PRC was divided into Orthodox and liberal. The first group supported the positions of the higher spiritual authorities and autocracy, opposed the reform of the church and theological education, and implemented a policy of Russification. Representatives of the second group defended the ideas of the Ukrainization of theological education and the church, supported the development of Ukrainian traditions and culture, the liberalization of theological education, and were supporters of church reform. It was this group of clergy, including the youth of the theological schools that became an integral part of the Ukrainian national liberation movement and laid the foundations for the further struggle for the autocephaly of the Ukrainian Church.

A feature of protest and revolutionary movements in theological educational institutions of Ukrainian dioceses was their relationship with the community environment and leaders of the Ukrainian movement: V. Antonovych, M. Hrushevskyi, I. Nechuy-Levytskyi, O. Konyskyi, V. Symyrenko etc. Among the main forms of protest activity of the students of theological educational institutions were the organization of protest actions and riots, the activities of underground circles and communities, the publication of illegal magazines, and the work of underground libraries.

The main topics of the speeches and protests were the students' dissatisfaction with the living conditions, the barracks lifestyle, the demands for changes in the statutes of theological education institutions, the cancellation of the ban on seminarians entering higher secular educational institutions. In addition, the seminarians made demands for democratic transformations, the Ukrainization of theological education and the church.

* д.і.н., професор кафедри національної безпеки, публічного управління та адміністрування Державного університету «Житомирська політехніка».

Doctor of History, Professor, Department of National Security, Public Management and Administration, State University «Zhytomyr Polytechnic».

orcid.org/0000-0002-0347-328X

e-mail: koshel@cvu.kiev.ua

The result of these processes was the upbringing of a common patriotic group of students of the seminaries and the Kyiv Theological Academy, who became figures of the Ukrainian liberation movement and national revival, in particular S. Petliura, V. Lypkivskiy, P. Zhytetskiy, L. Ilnytskyi, M. Leontovych, O. Lototskiy, Yu. Sitsynskiy and others.

Keywords: Orthodox clergy, national revival, Ukrainization, Orthodoxy, protest movement.

Постановка наукової проблеми та її значення. Питання місця і ролі учнів духовних навчальних закладів українських єпархій Православної російської церкви у другій половині XIX ст. у реформуванні навчальних закладів та церкви, українізації духовної освіти потребують комплексних наукових досліджень. Зокрема, важливими є аналіз та узагальнення питань культурницької й просвітницької діяльності молоді духовних навчальних закладів, вимог протестного руху щодо українізації духовної освіти.

Аналіз останніх досліджень. Тема протестних та революційних рухів учнівської молоді духовних навчальних закладів українських єпархій ПРЦ залишається недостатньо вивченою в сучасній історіографії. Зокрема, потребують комплексного наукового вивчення питання діяльності таємних товариств та їхньої ролі в організації протестних акцій, таємних книгозбірень, участь учнів та випускників духовних закладів освіти у поширенні революційної пропаганди в сільській місцевості, видання у духовних семінаріях підпільних журналів.

Незважаючи на брак джерельної бази, значну роль у дослідженні протестних рухів у духовних навчальних закладах відіграли науковці західної української еміграції, зокрема І. Огієнко¹, Н. Полонська-Василенко², І. Власовський³. Попри свою суб'єктивність, важливим джерелом для розуміння настроїв, поглядів, характеру протестного руху учнів духовних навчальних закладів є мемуари та спогади безпосередніх учасників подій та свідків боротьби за українізацію церкви: О. Лотоцького⁴, В. Гарби⁵, патріарха Мстислава (Скрипника)⁶, В. Приходька⁷ та ін.

Впродовж останніх десятиліть тема протестних та революційних рухів у закладах духовної освіти українських єпархій ПРЦ набула пріоритетності у працях українських істориків Г. Надтоки⁸, Л. Баженова⁹, А. Зінченка¹⁰, Т. Кузнець¹¹, Ю. Хитровської¹² та ін. У їхніх працях комплексно розглянуто різні аспекти опозиційної діяльності православного духовенства, їхньої участі у національно-культурному та духовно-освітньому відродженні.

Основою джерельної бази статті стали архівні матеріали, що, переважно, зберігаються у Державному архіві Хмельницької області (ДАХМО) та Російському державному історичному архіві у м. Санкт-Петербургу (РГІА).

Виклад основного матеріалу. Скасування кріпосного права та суспільно-політичні зміни в Російській імперії привели до зростання соціальної активності православного духовенства та молоді духовних навчальних закладів. Упродовж другої половини XIX ст. духовні семінарії українських єпархій ПРЦ та Київська духовна академія відігравали важливу роль як осередки протестного і революційного руху. У цих освітніх установах функціонували підпільні гуртки, поширювалася заборонена література, у тому числі нелегально привезені з-за кордону україномовні видання, видавалися підпільні журнали та прокламації.

Така діяльність духовної молоді постійно супроводжувалася протестними акціями, спрямованими проти казарменого способу життя студентів і семінаристів, адміністративного тиску та каральних методів виховання. Однак із поширенням громадського руху та активізацією процесів національного відродження у середовищі духовних навчальних закладів все більш активно відстоюють ідеї збереження та відновлення національних традицій, українізації церкви, зокрема перекладу Св. Письма та ведення богослужінь українською мовою.

Ці тенденції особливо помітні на прикладі Подільської духовної семінарії, де зафіксована низка фактів поширення антиурядових видань та діяльності нелегальних гуртків. Зокрема, у червні 1876 р. за зберігання і поширення нелегальної літератури були заарештовані дев'ять вихованців семінарії, п'ятеро з яких за звинуваченням у державному злочині на час ведення слідства утримувалися у в'язниці¹³. За результатами проведеного слідства одного із семінаристів, П. Тарногородського, було виключено з навчального закладу. В рамках цієї справи, за поширення часопису «Вперед» та інших революційних видань з Подільської семінарії також було виключено вихованців Г. Венгрженівського та Є. Сінкевича¹⁴.

У 1879 р. у семінарії було проведено слідство, яке виявило численні факти отримання вихованцями Подільської семінарії нелегальної літератури революційного змісту і поширення її серед учнів міської гімназії. За результатами справи троє учнів 4-го класу семінарії були засуджені до 3-х років каторжних робіт¹⁵.

У лютому 1882 р. Міністерство внутрішніх справ повідомляло обер-прокурору Св. Синоду К. Побєдоносцеву про діяльність у Подільській семінарії соціалістичного гуртка, до складу якого входять десять семінаристів: Г. Львович (керівник гуртка), В. Старинкевич, Шулянський, Одчувський, О. Саліковський, В. Онівачевський, Я. Чуперкін, В. Крупський, Красницький і В. Барановський¹⁶. Окрім цього, обер-прокурора інформували, що у Кам'янці-Подільську діє ще один таємний антиурядовий гурток, до якого входять 57 учнів місцевих гімназій та духовної семінарії¹⁷.

За результатами проведеної ревізії Подільської духовної семінарії Міністерство внутрішніх справ констатувало поширення у навчальному закладі прокламацій революційного змісту, вилучення шифрувальної абетки, а також підтримку взаємозв'язку з волинськими семінарстами у поширенні революційних ідей. Зокрема, вихованці Подільської семінарії Василевський і Турович звернулися до учнів Волинської духовної семінарії з відозвою приєднатися до збору коштів на підтримку студентів, що були заслані на каторгу. Зазначені учні були виключені з семінарії та засуджені: Василевський — до 4-х років каторжних робіт, Турович — до поселення у віддалені губернії¹⁸.

Поширення революційних ідей та діяльність таємних гуртків, зокрема українофільського напрямку, відбувались і в інших українських єпархіях ПРЦ. Так, у 1890-х роках у Полтавській духовній семінарії діяв семінарський гурток, який у 1898 р. був оформлений в українофільську громаду, до якої увійшло близько 30 осіб. Головним зобов'язанням кожного члена громади було «уважати себе українцем, а не малоросом. А свою мову — українською»¹⁹.

Важливу інформацію щодо діяльності гуртка подав у своїх спогадах політичний діяч, історик В. Іванис, який вказував, що семінаристи переховували та поширювали нелегальну літературу, друкували революційні прокламації. Безперечним лідером об'єднання був учень семінарії, майбутній політичний діяч, голова Директорії УНР С. Петлюра, який у діяльності гуртка «відіграв провідну роль, особливо під кутом національним»²⁰.

Під час навчання у Полтавській духовній семінарії С. Петлюра вступає до складу Революційної української партії і стає одним із лідерів Полтавського осередку РУП. Вже після звільнення із семінарії С. Петлюра не втрачав зв'язок із семінарським рухом влітку 1902 р. і репрезентував громаду Полтавської семінарії на всеукраїнському студентському з'їзді²¹.

Таємний гурток проукраїнського спрямування діяв також у Чернігівській духовній семінарії. Відкрита Чернігівським губернським управлінням у жовтні 1886 р. справа засвідчує, що гурток об'єднував як семінаристів, так і колишніх учнів духовного закладу, проводив регулярні засідання двічі на тиждень, поширював нелегальні видання та мав свою бібліотеку й фіксовані внески на роботу об'єднання²². У матеріалах справи зазначено, що серед вилучених видань підпільної бібліотеки семінарського гуртка були твори М. Драгоманова, брошура «Громади», рукописні статті революційного змісту та програма партії українських соціалістів²³.

Показовим є характеристика масштабів діяльності гуртка щодо поширення забороненої літератури. Матеріали слідства вказують, що члени гуртка отримували нелегальну літературу різними мовами з Петербурга і Лондона, яка надходила до них «цілими транспортами»²⁴.

За результатами «чернігівської справи» обер-прокурором К. Побєдоносцевим було прийнято рішення про проведення ревізії Чернігівської семінарії, яка з'ясувала, що учням навчального закладу було добре відомо про існування таємного гуртка, його зібрання та поширення його членами забороненої літератури. За результатами розслідування, одного із лідерів гуртка Ф. Свідерського було заарештовано за звинуваченням у державному злочині²⁵.

Св. Синод проводив системну роботу для протидії протестним і революційним рухам у духовних навчальних закладах. Про це свідчить секретний лист обер-прокурора катеринославському архієрею, у якому він просить провести у семінарії комплекс заходів для протидії учнівським протестам та їхній діяльності зі збору коштів на потреби політичних діячів, які перебувають за кордоном. Зокрема, К. Побєдоносцев вказував: «Секретно необхідно вжити заходів для посилення нагляду. Необхідно звернути особливу увагу на кореспонденцію, що адресується учням. Вихованці, що вже були запідозрені у вільнодумстві чи помічені в читанні заборонених книг, мають бути під пильним наглядом. Бажано за зручної нагоди провести огляд учнівських речей у спальнях і класах. Відомо з досвіду, що головними порушниками є раніше виключені учні, які перебувають у місті і мають зв'язки з семінарстами. Якщо такі є, за потреби їх можна вислати з міста. Особливо слід забороняти читання недозволених книг і таємних рукописів. Надходження учням книг із приватних бібліотек слід суворо заборонити»²⁶.

На виконання зазначених настанов катеринославське духовне керівництво повідомило про виявлення у Катеринославській семінарії групи революційного спрямування, лідерів якої Ф. Бензина та С. Шульгіна засудили відповідно до 10 та 6 місяців тюремного ув'язнення²⁷.

Заходи контролю та репресивні дії з боку єпархіального керівництва не мали суттєвого впливу на поширення протестного руху в Катеринославській духовній семінарії. У листопаді 1899 р. в навчальному закладі відбулися заворушення та силове протистояння семінаристів із поліцією, наслідком яких стало закриття семінарії до завершення навчального року²⁸.

Низка заворушень відбулась у Волинській духовній семінарії: 1885 р. заворушення сталися через протест семінаристів проти дій інспектора Ільїнського, а у грудні 1899 р. — через протест проти незадовільної якості харчування. Однак у рапорті архієпископа волинського і житомирського Модеста до Св. Синоду зазначається, що підставами для виникнення протестів могли бути дії інспектора семінарії Зенькевича, який був організатором проведення таємних зібрань семінаристів²⁹.

Масштабні заворушення охопили Волинську духовну семінарію у лютому 1900 р. У повідомленнях архієпископа волинського і житомирського Модеста зазначаються три ключові причини виступів учнів семінарії: поява інформації про реформу духовних семінарій, яка могла б встановити заборону семінаристам вступати у світські навчальні заклади, протест семінаристів проти існуючих жорстких правил у навчальному закладі та солідарність волинських семінаристів із протестами в інших духовних закладах, що свідчить про появу організованих форм політичних протестів у духовних навчальних закладах³⁰.

Одним із головних осередків, де проводилася активна робота з вивчення і популяризації української історії та культури і який слугував своєрідною школою для майбутніх діячів національно-культурного відродження, була громада Київської духовної семінарії. Як зазначав у своїх спогадах колишній активіст семінарської громади, громадсько-політичний діяч Олександр Лотоцький, у 1890-х роках громада не лише об'єднувала учнів духовних навчальних закладів, але й залучала до своєї роботи лідерів українського руху. У її засіданнях брали активну участь В. Антонович, М. Грушевський, О. Кониський, В. Смиренко, К. Михальчук, І. Нечуй-Левицький та інші³¹.

Бібліотека семінарської громади постійно поновлювалася новими виданнями, серед них нелегально привезеними з-за кордону. У ній «зібрано було майже все, що можна було дістати в той час в українській справі, — книжки та періодичні видання»³².

Впливовим осередком поширення революційних ідей та організації протестних акцій була Київська духовна академія. У березні 1884 р. департамент поліції провів два обшуки у студентів 3-го та 4-го курсів академії, за результатами яких було заарештовано студента Петра Дашкевича. У зверненні департаменту до обер-прокурора Св. Синоду вказано, що у його помешканні «переховувалося двоє осіб, одного з яких було заарештовано і він визнав свою приналежність до терористичної фракції революційної організації, а інший — зберігав валізу з нелегальною літературою»³³.

Також повідомляється, що в квітні 1884 р. у приміщенні Київської духовної академії було виявлено пакет нелегальних революційних видань, гільзи до револьвера та пляшки з невстановленою рідиною, які, на думку керівництва Київської духовної академії, могли належати студенту Дашкевичу та невстановленим особам, які переховувалися на території академії³⁴. У відповіді на звернення обер-прокурор Св. Синоду доручив керівництву академії посилювати нагляд за поведінкою студентів, наслідком чого стала організація «грандіозної демонстрації»³⁵ київськими студентами.

Важливим джерелом, що характеризує політичні погляди студентів та викладачів Київської духовної академії, є доповідна записка департаменту поліції обер-прокурору Св. Синоду, надіслана у травні 1884 р. У ній зазначено, що академія «стала для студентів розсадником шкідливих ідей, прищеплюючи молодим людям неправильні поняття про основи держави, про сімейні права і владу взагалі. Шкідливим було те, що академія стала місцем, яке відвідували і де переховувалися серйозні політичні діячі, й сховищем письмових революційних документів». Департамент поліції також вказує на викладачів, які «характеризуються як політично неблагонадійні особи: Терновський, Тумасов і Голубев»³⁶ та негативно впливають на студентів академії.

Висновки. Отже, у досліджуваний період характерною ознакою функціонування духовних навчальних закладів українських єпархій ПРЦ були протестні акції, мітинги, бунти учнівської молоді, які виступали за реформування навчальних закладів та ухвалення нових статутних положень, надання прав семінаристам вступати до світських навчальних закладів, скасування казарменого способу побуту.

Водночас у духовних навчальних закладах діяли українські гуртки та громади, підпільні бібліотеки, поширювалася революційна література, популяризувалися українські традиції, історія та культура, велася пропаганда за українізацію духовної освіти. До роботи цих об'єднань були залучені

патріотично налаштовані діячі та лідери українського руху (В. Антонович, М. Грушевський, О. Кониський, В. Смирненко, К. Михальчук, І. Нечуй-Левицький та інші).

Важливим результатом такої діяльності в духовних навчальних закладах українських єпархій ПРЦ стало виховання у патріотичному дусі ряду випускників, які стали діячами визвольного руху, національно-культурного та духовного відродження (С. Петлюра, О. Лотоцький, В. Чехівський, В. Липківський, Марко Грушевський та ін.).

- ¹ Іларіон, митрополит, *Українська Церква: Нариси з історії Української Православної Церкви* [The Ukrainian Church: Essays on the History of the Ukrainian Orthodox Church], т. 1–2, Вінніпег, Канада, 1982, 363 с.
- ² Н. Полонська-Василенко, *Історичні підвалини УАПЦ* [Historical Foundations of the UAPC], Мюнхен, 1964, 126 с.
- ³ І. Власовський, *Нарис історії Української православної церкви у 4-х т., 5-ти кн.* [Essay on the History of the Ukrainian Orthodox Church in 4 Volumes, 5 Books], Київ, Либідь, 1998, т. 3: Православна Церква українського народу в складі Російської Православної Церкви, 359 с.
- ⁴ О. Лотоцький, *Сторінки минулого* [Pages of the Past], вид. Укр. Православ. Церкви в США, ч. 1, [2-ге вид.], 1966, 286 с.
- ⁵ В. Гарба, *На золотій ниві Поділля. Подільська духовна семінарія на службі нації 1797–1919* [On the Golden Field of Podillia. Podilsk Theological Seminary at the Service of the Nation 1797–1919], Науково Богословський Інститут Української Православної Церкви в США, Кліфтон, 1970, 170 с.
- ⁶ С. Скрипник, *До життяпису Симона Петлюри* [To the Biography of Symon Petliura], in «Полтавські єпархіальні відомості», 2003, ч. 9, с. 88–93, передрук з Українського Православного Слова, 1976.
- ⁷ В. Приходько, *Під сонцем Поділля. Спомини* [Under the Sun of Podillia. Memories], Варшава, 1931, ч. 1, 184 с.
- ⁸ Г. Надтока, *Православна церква і процес українського національного відродження 1900–1917 років* [The Orthodox Church and the Process of Ukrainian National Revival of 1900–1917], Київський національний ун-т ім. Т. Шевченка, Київ, 1996, 110 с.
- ⁹ Л. Баженов, *Історичне краєзнавство Правобережної України XIX — на початку XX ст.: Становлення. Історіографія. Біобібліографія* [Historical Local Lore of Right Bank Ukraine in the 19th and Early 20th Centuries: Formation. Historiography. Biobibliography], Хмельницький, Доля, 1995, 256 с.
- ¹⁰ Л. Зінченко, *Благовістя національного духу (Українська церква на Поділлі в першій третині XX ст.)* [The Annunciation of the National Spirit (Ukrainian Church in Podillia in the First Third of the 20th Century)], Київ, Освіта, 1993, 256 с.
- ¹¹ Т. Кузнець, *Сільське парафіяльне духовенство Київської єпархії: узагальнений портрет кінця XVIII — початку XX століття* [Rural Parish Clergy of the Kyiv Diocese: a Generalized Portrait of the End of the 18th — Beginning of the 20th Century], Умань, 2013, 464 с.
- ¹² Ю. Хитровська, *Участь християнських конфесій у суспільно-політичному житті Правобережної України наприкінці XVIII — на початку XX століття* [The Participation of Christian Denominations in the Social and Political Life of Right Bank Ukraine at the End of the 18th and the Beginning of the 20th Centuries], Національний технічний університет України. Київський політехнічний інститут, Київ, вид-во. Європейського університету, 2011, 472 с.
- ¹³ Російський державний історичний архів (РДІА), ф. 797 Канцелярія обер-прокурора Св. Синоду, оп. 46, відд. 1, *спр. 77 Подання Преосвященного Подільського про обшук і арешт деяких учнів місцевої семінарії, які проведені чинами місцевої жандармської поліції. 1876 р.*, арк. 1 зв.
- ¹⁴ РДІА, ф. 797, оп. 46, відд. 1, *спр. 77*, арк. 1.
- ¹⁵ Державний архів Хмельницької області, ф. 228 Канцелярія Подільського губернатора, оп. 1, *спр. 5779 Про арешт групи учнів Подільської духовної семінарії. 1879 р.*, арк. 8.
- ¹⁶ РДІА, ф. 802 Учбовий комітет при Синоді, оп. 17, *спр. 133 Матеріали до звіту про ревізію Подільської духовної семінарії. 1882 р.*, арк. 110.
- ¹⁷ РДІА, ф. 802, оп. 17, *спр. 133*, арк. 110.
- ¹⁸ РДІА, ф. 797, оп. 46, відд. 1, *спр. 77*, арк. 174.
- ¹⁹ Т. Серпневий, *Петлюра-семінарист у спогадах учасників* [Petliura, a Seminarian in the Memories of the Participants], in «Полтавська Петлюріана», 2005, ч. 6: Матеріали сьомих Петлюрівських читань, проведених у Полтаві 25 трав. 2004 р., с. 82.
- ²⁰ В. Іванис, *Симон Петлюра — Президент України* [Symon Petliura — President of Ukraine], Торонто, 1952, с. 12.
- ²¹ В. Іванис, *Симон Петлюра — Президент України*, с. 15.
- ²² РДІА, ф. 802, оп. 9, *спр. 42 Про заворушення в Чернігівській духовній семінарії. 1886 р.*, арк. 42.
- ²³ РДІА, ф. 802, оп. 9, *спр. 42*, арк. 42.
- ²⁴ РДІА, ф. 802, оп. 9, *спр. 42*, арк. 20.
- ²⁵ РДІА, ф. 802, оп. 9, *спр. 42*, арк. 20.
- ²⁶ РДІА, ф. 802, оп. 9, *спр. 56 Про заворушення в Катеринославській духовній семінарії. 1886 р.*, арк. 1–2.
- ²⁷ РДІА, ф. 802, оп. 9, *спр. 56*, арк. 26 зв.
- ²⁸ РДІА, ф. 802, оп. 9, *спр. 56*, арк. 42.
- ²⁹ РДІА, ф. 802, оп. 17, *спр. 54 Про заворушення, які мали місце у Волинській духовній семінарії наприкінці 1899 р.*, арк. 46–52.
- ³⁰ РДІА, ф. 802, оп. 17, *спр. 54*, арк. 40.
- ³¹ О. Лотоцький, *Сторінки минулого*, с. 62.

³² О. Лотоцький, *Сторінки минулого*, с. 57.

³³ РДІА, ф. 1574 Побєдоносцев К.П., обер-прокурор Св. Синоду, *спр. 259 Листи митрополита Платона, ректорів Київської академії — єпископів Михайла і Сильвестра, єпископа чигиринського Віталія, члена київської училищної ради П. Ігнатовича та ін. про управління єпархією, становище в академії, участь студентів у революційному русі. 1881–1887 рр.*, арк. 5.

³⁴ РДІА, ф. 1574, оп. 2, *спр. 259*, арк. 5.

³⁵ РДІА, ф. 1574, оп. 2, *спр. 259*, арк. 113.

³⁶ РДІА, ф. 1574, оп. 2, *спр. 259*, арк. 42.

References

1. Bazhenov L., Istorychne kraieznavstvo Pravoberezhnoi Ukrainy XIX — na pochatku XX st.: Stanovlennia. Istoriohrafia. Biobibliohrafiia [Historical Local Lore of Right Bank Ukraine in the 19th and Early 20th Centuries: Formation. Historiography. Biobibliography], Khmelnytskyi, Dolia, 1995, 256 s.
2. Derzhavnyi arkhiv Khmelnytskoi oblasti, f. 228 Kantseliariia Podilskoho hubernatora, op. 1, spr. 5779 Pro aresht hrupy uchniv Podilskoi dukhovnoi seminarii. 1879 r., 8 ark.
3. Harba V., Na zolotii nyvi Podillia. Podilsk dukhovna seminarii na sluzhbi natsii 1797–1919 [On the Golden Field of Podillia. Podilsk Theological Seminary at the Service of the Nation 1797–1919], Naukovo Bohoslovskyi Instytut Ukrainiskoi Pravoslavnoi Tserkvy v SShA, Klifton, 1970, 170 s.
4. Ilarion, mytropolyt, Ukrainska Tserkva: Narysy z istorii Ukrainiskoi Pravoslavnoi Tserkvy [The Ukrainian Church: Essays on the History of the Ukrainian Orthodox Church], t. 1–2, Vinnipeh, Kanada, 1982, 363 s.
5. Ivanys V., Symon Petliura — Prezydent Ukrainy [Symon Petliura — President of Ukraine], Toronto, 1952, 12 s.
6. Khytrovska Yu., Uchast khrystyianskykh konfesii u suspilno-politychnomu zhytti Pravoberezhnoi Ukrainy naprykintsi XVIII — na pochatku XX stolittia [The Participation of Christian Denominations in the Social and Political Life of Right Bank Ukraine at the End of the 18th and the Beginning of the 20th Centuries], Natsionalnyi tekhnichnyi universytet Ukrainy. Kyivskyi politekhnichnyi instytut, Kyiv, vyd.-vo. Yevropeiskoho universytetu, 2011, 472 s.
7. Kuznets T., Silske parafialne dukhovenstvo Kyivskoi yeparkhii: uzahalnenyi portret kintsia XVIII — pochatku XX stolittia [Rural Parish Clergy of the Kyiv Diocese: a Generalized Portrait of the End of the 18th — Beginning of the 20th Century], Uman, 2013, 464 s.
8. Lototskyi O., Storinky mynuloho [Pages of the Past], vyd. Ukr. Pravoslav. Tserkvy v SShA, ch. 1, [2-he vyd.], 1966, 286 s.
9. Nadтока H., Pravoslavna tserkva i protses ukraïnskoho natsionalnoho vidrodzhennia 1900–1917 rokiv [The Orthodox Church and the Process of Ukrainian National Revival of 1900–1917], Kyivskyi natsionalnyi un-t im. T. Shevchenka, Kyiv, 1996, 110 s.
10. Polonska-Vasylenko N., Istorychni pidvalyny UAPT [Historical Foundations of the UAPC], Miunkhen, 1964, 126 s.
11. Prykhodko V., Pid sontsem Podillia. Spomyny [Under the Sun of Podillia. Memories], Varshava, 1931, ch. 1, 184 s.
12. Rosiiskyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv, f. 797 Kantseliariia ober-prokurora Sv. Synodu, op. 46, vidd. 1, spr. 77 Podannia Preosviashchennoho Podilskoho pro obshuk i aresht deiakykh uchniv mistsevoi seminarii, yaki provedeni chynamy mistsevoi zhandarmskoi politsii. 1876 r., 182 ark.
13. Rosiiskyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv, f. 802 Uchbovyi komitet pry Synodi, op. 9, spr. 42 Pro zavorushennia v Chernihivskii dukhovnii seminarii. 1886 r., 92 ark.
14. Rosiiskyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv, f. 802 Uchbovyi komitet pry Synodi, op. 9, spr. 56 Pro zavorushennia v Katerynoslavskii dukhovnii seminarii. 1886 r., 46 ark.
15. Rosiiskyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv, f. 802 Uchbovyi komitet pry Synodi, op. 17, spr. 54 Pro zavorushennia, yaki maly mistse u Volynskii dukhovnii seminarii naprykintsi 1899 r., 53 ark.
16. Rosiiskyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv, f. 802 Uchbovyi komitet pry Synodi, op. 17, spr. 133 Materialy do zvituu pro reviziiu Podilskoi dukhovnoi seminarii. 1882 r., 210 ark.
17. Rosiiskyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv, f. 1574 Pobiedonostsev K.P., ober-prokuror Sv. Synodu, spr. 259 Lysty mytropolyta Platona, rektoriv Kyivskoi akademii — yepyskopiv Mykhaila i Sylvestra, yepyskopa chyhyrinskoho Vitaliia, chlena kyivskoi uchylshchnoi rady P. Ihnatovycha ta in. pro upravlinnia yeparkhiieu, stanovyshe v akademii, uchast studentiv u revoliutsiinomu rusi. 1881–1887 rr., 196 ark.
18. Serpnevyy T., Petliura-seminaryst u spohadakh uchasykiv [Petliura, a Seminarian in the Memories of the Participants], in «Poltavska Petliuriana», 2005, ch. 6: Materialy somykh Petliurivskykh chytan, provedenykh u Poltavi 25 trav. 2004 r., 82 s.
19. Skrypnyk S., Do zhyttiepysu Symona Petliury [To the Biography of Symon Petliura], in «Poltavski yeparkhialni vidomosti», 2003, ch. 9, s. 88–93, peredruk z Ukraïnskoho Pravoslavnoho Slova, 1976.
20. Vlasovskyy I., Narys istorii Ukrainiskoi pravoslavnoi tserkvy u 4-kh t., 5-ty kn. [Essay on the History of the Ukrainian Orthodox Church in 4 Volumes, 5 Books], Kyiv, Lybid, 1998, t. 3: Pravoslavna Tserkva ukraïnskoho narodu v skladi Rosiiskoi Pravoslavnoi Tserkvy, 359 s.
21. Zinchenko L., Blahovistia natsionalnoho dukhu (Ukraïnska tserkva na Podilli v pershii tretyni XX st.) [The Annunciation of the National Spirit (Ukrainian Church in Podillia in the First Third of the 20th Century)], Kyiv, Osvita, 1993, 256 s.

УДК: 94(477.85)«1916/1917»:355.012.3:323.281

© Ярослав Ткачук* (Чернівці)

ПОЛІТИКА ОКУПАЦІЙНОГО РЕЖИМУ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НА БУКОВИНІ У 1916–1917 РОКАХ: РЕПРЕСІЇ, МОБІЛІЗАЦІЯ, КОНТРОЛЬ

У дослідженні розглянуто соціально-економічні та гуманітарні наслідки Першої світової війни для населення Буковини в період її окупації австро-угорськими та російськими військами. У міру зміни лінії фронту кожна нова адміністрація запроваджувала суворі репресивні заходи, включно з масовими арештами та депортаціями, що особливо часто спрямовувалися проти осіб, підозрюваних у співчутті попереднім режимам. Місцеве населення постійно зазнавало систематичних реквізицій продуктів харчування, худоби, фуражу та сировини під приводом воєнної необхідності, без відповідної компенсації, що спричинило масове зубожіння та соціальну дезінтеграцію.

На основі архівних документів, офіційних звітів і свідчень очевидців у статті реконструйовано процес руйнації громадянського життя на Буковині внаслідок імперських воєнних дій та політики окупаційної влади. Досвід Буковини під час війни дає змогу осмислити ширший контекст тотальної війни, яка зруйнувала уявлення про фронт і тил, зробивши весь регіон ареною насильства та виживання.

Ключові слова: Перша світова війна, російська окупація, Буковина, мобілізація, репресії, реквізиції, окупаційний режим.

Yaroslav Tkachuk (Chernivtsi)

THE OCCUPATION POLICY OF THE RUSSIAN EMPIRE IN BUKOVYNA DURING 1916–1917: REPRESSIONS, MOBILIZATION AND CONTROL

Abstract. This study examines the socio-economic and humanitarian impact of World War I on the population of Bukovyna during its occupation by Austro-Hungarian and Russian forces. As the frontlines shifted, each new administration imposed harsh repressive measures, including mass arrests and deportations, often targeting those suspected of sympathizing with previous regimes. The prison system became overloaded, and detainees were either sent to concentration camps or deported deep into the Russian Empire. The local population endured systematic requisitions of food, livestock, and raw materials under the pretext of military necessity, without compensation, leading to widespread impoverishment and social dislocation.

The Russian occupation, in particular, pursued a policy of «self-sustainment» of the army at the expense of the local economy, including the forced signing of fixed-price procurement agreements. These measures severely disrupted agricultural life, as men were mobilized or forced into labour duties, leaving women, children, and the elderly to maintain farms under dire conditions. Infrastructure was plundered, factories dismantled, and railways destroyed, following a scorched-earth strategy. Food shortages escalated into famine, while forced labour, war loans, and ethnic targeting particularly of Jewish communities further destabilized Bukovyna's social fabric.

Based on archival documents, official reports, and eyewitness accounts, this paper reconstructs the collapse of civil life in Bukovyna as a result of imperial warfare and occupation policies. It highlights the region's transformation into a space of systemic exploitation, repression, and humanitarian disaster, underscoring the broader consequences of total war on peripheral imperial territories.

Keywords: World War I, russian occupation, Bukovyna, mobilization, repression, requisitions, regime.

* аспірант кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Postgraduate Student, Department of History of Ukraine, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University.

orcid.org/0009-0000-1529-3537

e-mail: tkachuk.yaroslav@chnu.edu.ua

Постановка наукової проблеми. Перша світова війна залишила глибокий слід у житті багатьох народів і регіонів, зокрема на Буковині — території, що опинилася в епіцентрі жорстоких бойових дій та складних політичних трансформацій. Архівні документи 1916 року відкривають перед нами драматичну картину російської окупації, що супроводжувалась масовими реквізиціями, примусовою мобілізацією робочої сили, систематичними грабежами та жорстким контролем місцевого населення. Ці події радикально змінювали соціально-економічний ландшафт Буковини, підриваючи традиційні форми життя і породжуючи глибокі соціальні травми.

Проблематика дослідження полягає у недостатній увазі на складність та багатовимірність впливу окупаційної влади на повсякденність і виживання місцевого населення. Особливо важливо зосередитись на механізмах військової адміністрації, які унеможливлювали звичне життя, посилювали експлуатацію і призводили до соціальної деградації регіону. Виходячи з цього зростає академічна потреба у відтворенні системного впливу репресивних, економічних і військових заходів російської армії у період окупації, що лишили гіркий слід у колективній пам'яті народу.

Метою статті є глибокий архівний аналіз наказів, рапортів та розпоряджень 1916 року, що розкривають політику російської окупаційної влади щодо Буковини. Через призму цих джерел ми матимемо перспективу дослідження не лише примусового залучення населення до військових робіт і реквізиції майна, а й масштабних соціальних наслідків для громади — від деградації інфраструктури до знищення житлового фонду та моральної кризи, пов'язаної з безправ'ям і насильством. Важливо також звернути увагу на організацію боротьби з дезертирством і контроль за рухом населення, що слугували інструментами посилення окупаційного режиму.

Актуальність цього дослідження вражає у світлі триваючої в Україні масштабної війни, яку розпочала Росія у 2014 році, а з 2022 року — повномасштабного вторгнення. Події столітньої давнини демонструють грізку історичну паралель: масові репресії, реквізиції й окупаційний режим знову стали реальністю для багатьох українців. Вивчення досвіду Буковини 1916 року — це не просто історична ретроспектива, а ключ до розуміння сучасних процесів агресії, спротиву та виживання у складних умовах війни. Цей досвід показує, наскільки важливо пам'ятати про ці трагічні уроки, аби зміцнити національну стійкість і зберегти суверенітет у боротьбі за незалежність.

Аналіз досліджень. Нарис академічного доробку розпочнемо із акценту на працях професора В. Ботушанського. Відомий український історик та архівіст зробив суттєвий внесок у вивчення історії Буковини періоду Першої світової війни. Його діяльність зосереджена на систематизації, упорядкуванні та популяризації архівних джерел, що стосуються подій 1914–1918 років у регіоні. Вчений зробив каталогізацію важливих фондів архіву, що сприяє кращому доступу дослідників до первинних документів і стимулює подальше вивчення локальної історії воєнного періоду. Як упорядник збірника документів «Буковина в роки Першої світової війни 1914–1918 рр.» В. Ботушанський зібрав і опублікував широкий спектр офіційних актів, телеграм, звітів, листів та свідчень, що висвітлюють різноманітні аспекти соціально-економічного, політичного та культурного життя Буковини під час війни¹.

У сучасній українській історіографії тема політики російського окупаційного режиму на Буковині в 1916 році досліджується переважно в загальноімперському та соціальному контекстах. Праці Т. Лазанської², О. Реєнта³, а також дослідження М. Корзенєвського⁴ розглядають російські репресії щодо німецького населення, депортації, мобілізаційні заходи та формування системи контролю. Особливу увагу приділено етнічному фактору, першочергово такі дослідницькі акценти простежуються у праці О. Олієвського, який зазначав, що лояльність населення оцінювалася за мовно-релігійною приналежністю, що зумовлювало репресивні практики проти «неблагонадійних» груп⁵.

Одним із найґрунтовніших історіографічних оглядів джерельної бази та стану дослідженості проблеми біженців і репресій в Україні у період Першої світової війни є праця Г. Сегеди «Огляд джерел та літератури з проблеми біженців в Україні у період Першої світової війни». Авторка систематизує доступні на той час документальні матеріали й наукові публікації, вказуючи на фрагментарність та регіональну нерівномірність у вивченні теми. Особливу увагу приділено архівним фондам та публікаціям 1920–1930-х і 1990–2000-х років, які становлять джерельну базу для подальших досліджень⁶.

Значна частина досліджень зосереджується на гуманітарних наслідках окупаційної політики — біженстві, евакуації та допомозі населенню. Тут вагомий внесок зробила Л. Жванко⁷, яка здійснила комплексне вивчення проблеми біженства в Україні в роки війни, зокрема й на прикладі мешканців Буковини. Продовжила розвивати проблему біженства й становища населення у час Великої війни

Т. Лихачова⁸. Роботи Л. Жванко⁹, О. Донік¹⁰, Н. Загребельної¹¹ та інших авторів дозволяють реконструювати діяльність благодійних організацій, механізми допомоги та соціальні стратегії виживання у відповідь на жорстку політику окупантів¹². У тематичному контексті заслуговує на увагу праця О. Сердюка. Автор аналізує масштаби переміщення населення в межах України та політику царської адміністрації щодо біженців, зокрема етнічних меншин. Історик зосереджується на соціально-економічних та етнополітичних аспектах, а також на функціонуванні державних і громадських структур, задіяних у допомозі переселенцям¹³. Його праця поєднує аналіз як офіційних наказів, так і діяльності земств, організацій Червоного Хреста, благодійних комітетів. Доповнює цей блок джерел розвідка І. Сулиги¹⁴. Автор коротко висвітлює діяльність земських комітетів, зокрема їхні ініціативи у сфері евакуації, розміщення та забезпечення біженців. Попри стислість викладу, праця містить важливі штрихи до розуміння організаційної структури й механізмів допомоги цивільному населенню, що постраждало від воєнних дій.

Водночас у більшості праць бракує фокусованого аналізу саме політичних механізмів окупаційного контролю на Буковині у 1916 році, зокрема репресивних практик адміністрації, системи мобілізації, цензури та інформаційного контролю. Існуюча література надає загальну картину функціонування імперської політики на українських землях, проте питання локальної специфіки буковинського випадку залишається малодослідженим, що відкриває перспективи для подальших глибоких регіональних студій¹⁵.

Виклад основного матеріалу. У міру затягування Першої світової війни ситуація на території Буковини дедалі більше ускладнювалася, набуваючи рис глибокої соціально-економічної та гуманітарної кризи. Часта зміна військово-адміністративних режимів, зумовлена динамікою бойових дій на фронті, супроводжувалася систематичним застосуванням репресивних заходів до місцевого населення. Кожна з нових окупаційних адміністрацій розпочинала свою діяльність із масштабних арештів осіб, запідозрених у співпраці з попередньою владою. Така практика спричиняла значне перенасичення тюрем, у яких не залишалося місць для нових ув'язнених. Австро-угорська адміністрація, вдаючись до жорсткої каральної політики, транспортувала затриманих у концтабори, зокрема до Обергаллабуна й Освенцима, тоді як російська влада депортувала ув'язнених до віддалених регіонів Сибіру¹⁶. Репресії носили масовий і системний характер, а їхньою головною метою було придушення можливого опору з боку населення та забезпечення лояльності до нового режиму¹⁷.

Особливо відчутним став тиск на населення у сфері забезпечення потреб армії, що виявлявся в реквізичійній політиці, запровадженій російським військовим і цивільним командуванням. Основним принципом цієї політики було так зване «самоутримання» армії за рахунок ресурсів окупованої території. У цьому контексті регулярне вилучення продовольства, фуражу, худоби та зерна здійснювалося фактично без компенсації: обіцяні виплати виявлялися ілюзорними, розписки не мали юридичної сили. Отже, ці дії мали характер економічного насильства, що спричиняло глибоку дестабілізацію життя сільських громад. У багатьох джерелах, зокрема у спогадах очевидців і документах адміністративних структур, зафіксовано випадки масового грабунку поміщицьких маєтків, особливо тих, чиї власники втекли з регіону. Примітно, що значну частину цих маєтків становила єврейська власність, що надавало реквізиціям етноконфесійного забарвлення. Значного поширення набули факти самовільного захоплення спиртних напоїв солдатами, які розоряли гуральні, винні льохи та магазини¹⁸.

Деструктивний вплив війни охопив усі сфери повсякденного життя. Господарські функції були покладені переважно на жінок, дітей і осіб літнього віку, оскільки чоловіче населення мобілізувалося до армії або залучалося до примусових робіт. Водночас австро-угорські структури також активно здійснювали реквізиції продукції сільського господарства, коней, тяглової сили та навіть предметів домашнього вжитку, які мали металеву складову. Симптоматичним прикладом є вилучення кольорових металів: станом на 23 грудня 1915 року лише з церковних дзвіниць Буковини було знято понад 12 тонн дзвонів і ще майже 3 тонни інших металевих виробів. Це свідчить про всеохопний характер мобілізаційної економіки в умовах війни, коли навіть сакральні об'єкти ставали ресурсами для фронту¹⁹.

Додатковим тягарем для населення стали численні воєнні позики, які формально оголошувалися «добровільними», але на практиці мали примусовий характер. Із кожною новою емісією обсяги залучених коштів зростали: якщо третя воєнна позика 1915 року становила 41 мільйон крон, то вже четверта, оголошена в першій половині 1916 року, сягнула 123 мільйонів. У ряді сіл мешканці прямо

відмовлялися підписуватися на ці позики, що відображає рівень соціального спротиву в умовах загальної втоми від війни й економічної виснаженості²⁰.

Наслідком тривалої війни стала масштабна продовольча криза, що з кожним роком лише поглиблювалася. Безперервні реквізиції як з боку австро-угорської, так і з боку російської армії призводили до повного виснаження місцевих запасів. Наприклад, лише в період із серпня по грудень 1917 року в Заставнівському повіті було вилучено 2,5 тисячі тонн зерна та 5,4 тисячі тонн фуражу. Наслідки цієї політики були особливо відчутні в міських центрах, де населення почало масово потерпати від голоду, що у свою чергу спричиняло зростання соціальної напруги та маргіналізацію окремих верств²¹.

Реквізиції охоплювали не лише продовольчі ресурси, а й транспортні засоби, коней, худобу. Частина ресурсів спрямовувалася на схід до Росії, інша — на захід, відповідно до змін лінії фронту. Крім того, селяни масово залучалися до примусових робіт — окопних, дорожніх, транспортних, які тривали від кількох днів до кількох місяців і здійснювалися без будь-якого забезпечення. Люди повинні були самостійно забезпечити себе харчами, фуражем, транспортом, що нерідко призводило до виснаження, втрати працездатності, а іноді й до загибелі людей і худоби²².

Особливо масштабні реквізиційні заходи були зафіксовані під час третьої російської окупації. Згідно з постановою російського військового командування від 5 листопада 1916 року, дозволялося вилучати до 50% худоби у гуцульського та румунського населення Карпатського регіону Буковини, а в інших районах — від 5 до 20%. Циркуляр №168 начальника Чернівецького повіту ротмістра Гмеліна від 14 листопада 1916 року змушував селян підписувати зобов'язання про продаж продуктів за фіксованими цінами, які були значно нижчими за ринкові. Це створювало ситуацію фактичного економічного пограбування, що не залишалося непоміченим у звітах адміністрації та скаргах селян²³.

Російська адміністративна політика поєднувала елементи репресивного контролю з ідеологічною пропагандою, яка просуvala наратив «визволення руського народу від австрійського ярма» та «збирання російських земель». У документах зафіксовані численні випадки арештів місцевих жителів, депортацій до Томської, Астраханської та інших губерній Російської імперії. Одночасно адміністрація фіксувала приклади каральної політики з боку австро-угорської влади, зокрема розстріл мешканців села Глибока в січні 1915 року за звинуваченням у шпигунстві, що демонструє паралельність репресивних практик обох імперій²⁴.

Економічна експлуатація краю російською владою проявлялася у системному демонтажі промислових підприємств. У той час як продовольчі ресурси споживалися на місці, обладнання лісопилен, цукрових і спиртових заводів транспортувалося до глибокого тилу Російської імперії. Такий підхід засвідчує намагання метрополії інтегрувати економічний потенціал окупованої території до загальноросійської господарської системи²⁵.

Рапорт ротмістра Гмеліна, начальника Чернівецького повіту, від 11 жовтня 1916 року дає змогу реконструювати критичний стан сільського господарства: поля залишалися необробленими, кукурудза не зібрана, картопля не викопана, озимі не засіяні. Причинами такого стану були не лише постійні зміни адміністрацій, а й масова евакуація населення разом із тягловою силою. У багатьох селах залишалися тільки жінки, діти й літні люди. Водночас вимоги влади щодо підвід і трудових мобілізацій не зменшувалися. Для виправлення ситуації ротмістр пропонував тимчасово звільнити населення від трудових повинностей і надати армійських коней для завершення сільськогосподарських робіт²⁶.

У межах окупаційної політики Російської імперії на території Буковини в період Першої світової війни особливого значення набували заходи, спрямовані на повне підпорядкування місцевого населення військово-адміністративному режиму. Одним із таких кроків стало накладення обов'язку на цивільних осіб здати всю наявну зброю, а також золоті й срібні вироби. Така вимога не лише підкреслювала прагнення окупаційної влади до гарантування безпеки тилу, а й мала чітко виражений економічний підтекст, адже вилучення коштовностей сприяло формуванню матеріальної бази для потреб армії²⁷. У цьому контексті варто акцентувати увагу на масштабності передбаченого штрафу — 6000 крон, що свідчило про надзвичайно репресивний характер заходів. Така сума мала не стільки компенсаторне, скільки превентивно-каральне значення, покликане залякати населення і примусити його до добровільного виконання вказівок окупантів. Відповідно, захід був двоаспектним: з одного боку — спрямованим на нейтралізацію потенційного збройного опору, з іншого — на збагачення армії за рахунок стратегічно важливих ресурсів²⁸.

У цьому ж документі зафіксовано продовження масштабної кампанії з вивезення техніки та промислових потужностей з території Буковини до Росії. Подібна практика відповідала логіці імперської політики, що розглядала окуповані території як ресурсну базу для забезпечення фронтових і тиллових потреб. Особливо показовим у цьому контексті є факт реквізиції врожаю з покинутих маєтків, що демонструє впровадження механізму планомірного вилучення сільськогосподарської продукції. Ці дії не мали ознак тимчасових або спонтанних, натомість являли собою складову цілеспрямованої економічної експлуатації, у межах якої російська армія прагнула максимально мобілізувати ресурси зайнятої території. Подібна політика, без сумніву, суперечила будь-яким міжнародним правовим нормам стосовно поводження з цивільним населенням на окупованих територіях, проте імперське командування керувалося виключно логікою воєнної доцільності²⁹.

Окремої уваги заслуговує згадка про призначення графа Ламсдорфа на посаду віце-губернатора Буковини, що фіксує спроби австро-угорської влади відреагувати на адміністративний вакуум, створений внаслідок російської окупації. Це призначення, повторно задокументоване у відповідних джерелах, свідчить про прагнення відновити елементи легітимного управління на території краю навіть в умовах воєнного безладдя. У цьому контексті воно має символічне значення як жест спротиву і підтвердження намірів Відня зберегти зв'язок із регіоном³⁰.

Загалом документ, про який ідеться, окреслює трансформацію окупованої Буковини з театру воєнних дій у простір багатовекторної імперської політики — репресивної, економічної, адміністративної. Його зміст дозволяє стверджувати, що російська присутність означала не лише втрату місцевим населенням майна та джерел існування, а й руйнування базових правових гарантій. На зміну традиційним формам цивільного управління приходив військово-поліцейський режим, у межах якого поєднувалися примусове вилучення ресурсів, мобілізація населення та жорстке придушення будь-яких проявів нелояльності.

У цьому ж ключі варто розглядати розпорядження чернівецького губернатора від 3 (16) жовтня 1916 року, що засвідчує практику трудової мобілізації, яку запроваджувала російська адміністрація на зайнятих територіях. Особливе обурення викликає той факт, що цього разу об'єктами мобілізаційних заходів стали неповнолітні — хлопці віком від 12 років, яких залучали до виконання робіт із підвищеним рівнем небезпеки. Зокрема, йшлося про очищення австрійських трофейних патронів на залізничній станції Жучка, що вимагало специфічних навичок і створювало реальну загрозу для життя й здоров'я неповнолітніх. Губернатор, виконуючи розпорядження завідувача артилерійського складу 9-ї армії, наказав мобілізувати 200 підлітків, однак фактично було залучено 211 осіб, що свідчить про перевищення квот та неофіційне посилення мобілізаційного тиску³¹.

Такий випадок не лише демонструє крайній ступінь виснаження тиллових ресурсів армії, а й виявляє цинічний підхід до експлуатації людського потенціалу — зокрема найуразливіших категорій населення. Залучення саме дітей, найімовірніше, пояснювалося поєднанням кількох факторів: їхньою фізичною спритністю, психологічною вразливістю та нездатністю чинити опір, що разом створювало «зручний» об'єкт трудової мобілізації. Така політика свідчить про системне ігнорування соціальних, правових та етичних норм з боку окупаційної адміністрації, яка не лише не забезпечувала належного захисту дитинства, а й цілеспрямовано залучала дітей як резервну трудову силу.

Важливим є й те, що вказане розпорядження демонструє налагоджений бюрократичний механізм, завдяки якому навіть надзвичайно жорсткі заходи реалізовувалися не стихійно, а в межах ієрархічної адміністративної вертикалі. Запит надходив від військової частини — до губернатора, далі — до повітового начальника, а згодом, імовірно, — до сільських старост, які здійснювали безпосередній примус. Це підтверджує функціонування репресивної моделі управління, у межах якої цивільні інституції були перетворені на знаряддя виконання воєнних цілей³².

Отже, цей документ репрезентує не лише окремий випадок трудової експлуатації, а й вказує на механізми функціонування всієї репресивної системи, що діяла на окупованій Буковині. Він дає змогу краще осмислити, яким чином війна проникала в повсякденне життя регіону, руйнуючи моральні та правові засади взаємодії між державою і громадянином, і наскільки глибоко колоніальна логіка експлуатації визначала характер російської політики на цих землях.

У цьому ж контексті варто розглядати і наказ генерал-губернатора Федора Трепова від 29 вересня (6 жовтня) 1916 року, адресований тернопільському губернатору Чарторижському та чернівецькому губернатору Лігіну. Документ мав нормативно-регулятивний характер і був покликаний реагувати на одну з найактуальніших проблем для російської армії в умовах затяжної війни — дезертирство.

Зміст наказу демонструє широкомасштабний і централізований підхід до вирішення цієї проблеми: її трактували не лише як суто військову, а як загальну загрозу стабільності окупаційного порядку³³.

З огляду на це, губернаторам доручалося створити спеціальні поліцейські дільниці, організація яких покладалася на начальників повітів — цивільних представників окупаційної адміністрації. Це свідчило про намір імперської влади глибше інтегрувати військовий контроль у загальну систему управління регіоном. Важливим нововведенням стало формування так званих «летючих загонів», які повинні були здійснювати оперативне переслідування дезертирів, організовувати обшуки та рейди³⁴. Отже, запроваджувалася система мобільного нагляду та превентивного контролю.

Надзвичайно промовистим є залучення до цієї кампанії регулярних військових підрозділів, зокрема козачих сотень. Так, чернівецькому губернатору надано у розпорядження 28-му особливу Оренбурзьку сотню, а тернопільському — частини донських козаків. Таке рішення свідчило про мілітаризацію тилового управління й демонструвало прагнення забезпечити максимальну ефективність карального апарату. Репутація козачих підрозділів як рішучих, дисциплінованих і жорстоких робила їх важливим інструментом у придушенні не лише відкритого спротиву, а й деморалізаційних процесів³⁵.

Отже, наказ генерал-губернатора Трепова від 29 вересня (6 жовтня) 1916 року засвідчує посилення репресивного характеру російської окупаційної політики, яка на тлі загального виснаження імперії вдавалася до все жорсткіших заходів на периферії. Буковина, як і інші окуповані території, дедалі більше перетворювалася на простір, де забезпечення порядку та дисципліни здійснювалося військово-адміністративними методами.

У цьому контексті стає очевидним, що проблема дезертирства не була поодиноким явищем, а натомість набувала загрозливих масштабів, підриваючи боєздатність армії та довіру до окупаційного режиму. Відповідно, заходи, які впроваджувалися генерал-губернатором, вказують на спробу не лише стримати відтік людських ресурсів, а й запобігти значному поширенню антивоєнних настроїв серед населення, яке щодалі частіше ставало свідком і жертвою мобілізаційного, економічного та соціального тиску. Використання козацьких підрозділів для переслідування дезертирів мало також важливе психологічне значення — демонстрацію сили, залякування, утвердження дисципліни за допомогою безпосередньої присутності військової загрози³⁶.

Не менш важливим є те, що наказ Трепова вказував на координацію між військовими та цивільними структурами: губернатори мали підпорядковуватись військовому командуванню, водночас зберігаючи адміністративну автономію у питаннях організації місцевих структур безпеки. Такий підхід свідчить про формування змішаного типу влади на окупованих територіях — із поєднанням воєнного та цивільного адміністрування, у межах якого вирішальне слово залишалося за військовими. Це ще раз підкреслює, що окупаційна політика Російської імперії не була хаотичною чи спонтанною: вона спиралася на чітко сформульовані принципи контролю, дисципліни та експлуатації³⁷.

Протягом 1916–1917 років реквізиції та залучення до військово-інфраструктурних робіт стали основним тягарем для місцевих громад. У цих роботах, які виконувалися на значній відстані від місця проживання, брали участь не лише селяни, а й ремісники, учителі, студенти. Відсутність належного забезпечення, жорсткі умови праці, надмірні навантаження спричиняли масове виснаження людей і тяглової сили. Попри численні звернення до адміністрації з проханням про звільнення від таких повинностей або надання допомоги, реакція з боку влади була мінімальною³⁸.

Звіт керівника Крайового управління Буковини від 17 серпня 1916 року до Міністерства внутрішніх справ у Відні дає детальну картину післяокупаційного стану регіону. Було зафіксовано руйнування житлових будинків, особливо єврейських, які були спалені або розграбовані. Водночас житло гуцулів зазвичай залишалося неушкодженим. Це може свідчити як про їхню фізичну присутність у селах, так і про диференційовану політику російської влади щодо різних етнічних груп³⁹.

Інфраструктурні проєкти, як-от вузькоколійна залізниця від Вижниці до Путили, демонстрували спроби стабілізації тилу, однак були короткотривалими: уже на момент складання звіту лінія була зруйнована. Стратегія випаленої землі, притаманна обом сторонам конфлікту, спричинила руйнацію навіть тих елементів, які могли б слугувати відновленню регіону⁴⁰.

Етнічна складова також відігравала важливу роль у формуванні політики російської влади. Хоча не зафіксовано явної дискримінації між українцями (рутенами) та румунами, дії щодо маєтків, державних і приватних об'єктів носили відверто руйнівний характер. Українські села в гірських районах постраждали особливо сильно, що частково пояснювалося участю місцевого населення в

збройних формуваннях — українському та румунському гуцульських батальйонах під проводом М. Василька й А. Ончула⁴¹.

Висновки. Отже, згадані документи формують цілісне уявлення про характер і масштаб репресивної політики, запровадженої російською адміністрацією на окупованій Буковині. Через практику реквізицій, примусової трудової мобілізації, дезертирську кампанію та зловживання владою російський імперський режим намагався забезпечити утримання території, водночас позбавляючи місцеве населення правового захисту, соціальних гарантій та економічної стабільності.

Досвід Першої світової війни на території Буковини засвідчує не лише зміну політичного статусу, а й трансформацію самого характеру державного управління, що набув форм насильницької мобілізації ресурсів, репресивного контролю й тотальної експлуатації. Політика Російської імперії на окупованій території функціонувала як інструмент військово-адміністративного домінування, зорієнтованого не на інтеграцію, а на тимчасове, проте максимально інтенсивне викачування продовольчих, трудових і промислових ресурсів. Саме через призму системних реквізицій, депортацій, трудової повинності й свідомого підриву місцевої інфраструктури, ця окупаційна модель набувала рис колоніального гноблення. Особливо показовим є той факт, що як російська, так і австрійська адміністрації застосовували до населення практики, які унеможливлювали базову господарську самодостатність, тим самим конструюючи постійний стан соціальної вразливості. Буковина у 1914–1918 рр. постала не лише як театр бойових дій, а як простір багаторівневого цивільного страждання, де виживання залежало не від громадянської лояльності, а від здатності адаптуватися до репресивної логіки військової бюрократії. Цей випадок демонструє характерний для модерної імперської війни перехід від класичної окупації до форми «тотального адміністрування кризи», де знищення сталих соціальних структур стає засобом досягнення короткотермінових військових цілей.

¹ В. Ботушанський, *Джерела Державного архіву Чернівецької області до вивчення подій Першої світової війни на Буковині* [Sources of State Archives of Chernivtsi Region for Studying WWI Events in Bukovina], in «Питання історії України», 2014, т. 17, с. 178–183; В. Ботушанський (упоряд.), *Буковина в роки Першої світової війни 1914–1918 рр. Документи* [Bukovina During the First World War 1914–1918. Documents], Чернівці, 2014, 356 с.

² Т. Лазанська, *Німці-виселенці в українських губерніях у роки Першої світової війни* [German Deportees in the Ukrainian Provinces During the First World War], in «Проблеми історії України XIX — початку XX ст.», 2002, вип. 4, с. 90.

³ О. Реєнт, *Україна в імперську добу XIX — поч. XX ст.* [Ukraine in the Imperial Era of the 19th — Early 20th Centuries], Київ, Генеза, 2003, 327 с.; О. Реєнт, Б. Янишин, *Україна у Великій війні 1914–1918 рр.: основні дослідницькі напрями в сучасній українській історіографії* [Ukraine in the Great War 1914–1918: Main Research Directions in Modern Ukrainian Historiography], Київ, Інститут історії України НАН України, 2010, 68 с.

⁴ M. Korzeniowski, *Na wygnañczym szlaku... Działalność Centralnego Komitetu Obywatelskiego Królestwa Polskiego na Białorusi w latach 1915–1918* [On the Path of Exile... Activity of the Central Civic Committee of the Kingdom of Poland in Belarus in 1915–1918], Lublin: Lubelskie Towarzystwo, 2001, 173 s.

⁵ О. Олієвський, *Біженство в Росії під час Першої світової війни* [Refugeehood in Russia During the First World War], in «Питання історії нового та новітнього часу», Чернівці, 2000, с. 124–128.

⁶ Г. Сєреда, *Огляд джерел та літератури з проблеми біженців в Україні у період Першої світової війни* [Overview of Sources and Literature on the Refugee Issue in Ukraine During the First World War], in «Проблеми історії України XIX — початку XX ст.», 2005, вип. 9, с. 136–146.

⁷ Л. Жванко, *З історії перебування біженців Першої світової війни в Катеринославській губернії* [On the History of Refugees of the First World War in the Katerynoslav Province], in «Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті», 2006, вип. 4, с. 218–224.

⁸ Т. Лихачова, *Культурно-просвітницька робота серед біженців-поляків з Королівства Польського в роки Першої світової війни* [Cultural and Educational Work Among Polish Refugees], in «Актуальні проблеми вітчизняної і всесвітньої історії», 2007, вип. 10, с. 86–94.

⁹ Л. Жванко, *Біженство Першої світової війни в Україні* [Refugeehood of the First World War in Ukraine], Харків, ХНАМГ, 2010, с. 53.

¹⁰ О. Донік, *Діяльність губернських і повітових земств Полтавщини щодо допомоги біженцям у роки Першої світової війни* [Activities of Provincial and District Zemstvos in Poltava Region Regarding Refugee Aid During the First World War], in «Історичні записки», 2010, вип. 1 (33), с. 48–52.

¹¹ Н. Загребельна, *Провідні гуманітарні громадські організації в Україні у період Першої світової війни: створення, структура, соціальна база, джерела фінансування* [Leading Humanitarian Public Organizations in Ukraine During the First World War: Establishment, Structure, Social Base, Sources of Funding], in «Український історичний журнал», 2008, № 5, с. 255–269.

¹² Б. Заброварний, *Біженці з Правобережної України в роки Першої світової війни: проблеми інтеграції в місцеві спільноти (за матеріалами Подільської губернії)* [Refugees From Right-Bank Ukraine During World War I:

- Integration Problems in Local Communities (Based on Materials From Podillia Province)], in «Український селянин», 2017, вип. 18, с. 3–7; M. Korzeniowski, *Uchodźcy wojenni i przesiedleńcy na ziemiach ukraińskich w latach I wojny światowej* [War Refugees and Resettlers in Ukrainian Lands During the First World War], in «Uchodźcy wojenni w Europie Środkowo-Wschodniej w czasie I wojny światowej», Lublin, Wydawnictwo UMCS, 2018, s. 211–228.
- ¹³ О. Сердюк, *Біженство в Україні під час Першої світової війни* [Refugeehood in Ukraine During the First World War], in «Сторінки воєнної історії України», 2005, вип. 9, с. 107–123.
- ¹⁴ І. Сулига, *Південно-Західні комітети Всеросійського земського союзу в Україні на початку Першої світової війни* [Southwestern Committees of the All-Russian Zemstvo Union in Ukraine at the Beginning of the First World War], in «Проблеми історії України XIX — початку XX ст.», 2001, вип. 3, с. 234–235.
- ¹⁵ В. Литвин, *Україна: доба війн і революцій (1914–1920)* [Ukraine: The Era of Wars and Revolutions (1914–1920)], Київ, Альтернативи, 2003, 486 с.; В. Литвин, *Україна у війнах і революціях XX ст., 1914–1945 роки* [Ukraine in the Wars and Revolutions of the 20th Century, 1914–1945], Київ, Наукова думка, 2012, 397 с.; В. Литвин, *Перша світова війна 1914–1918 рр. і Україна* [The First World War 1914–1918 and Ukraine], Київ, Наукова думка, 2014, 452 с.; В. Заполовський, *Буковина в останній війні Австро-Угорщини* [Bukovyna in the Last War of Austria-Hungary], Чернівці, Золоті литаври, 2003, 284 с.
- ¹⁶ В. Заполовський, *Буковина в останній війні Австро-Угорщини*, 2003, с. 52.
- ¹⁷ О. Олієвський, *Воєнні злочини російської армії в Буковині під час Першої світової війни* [War Crimes of the Russian Army in Bukovyna During the First World War], in «Матеріали IV Буковинської міжнародної історико-краєзнавчої конференції. Присвячено 125-річчю заснування ЧНУ», Чернівці, 2001, с. 304.
- ¹⁸ В. Ботушанський, *Буковина в роки Першої світової війни 1914–1918 рр. Документи*, с. 134.
- ¹⁹ Держархів Чернівецької області (Держархів Чернівецької обл.), ф. 7 Заставнівська повітова управа, оп. 1, *спр. 165 Звіт начальника Заставнівського повітового управління Крайовому управлінню Буковини про використання коней із сіл повіту для потреб австро-угорської армії у 1914–1915 рр.*, арк. 6–29.
- ²⁰ Haus-Hof- und Staatsarchiv (HHStA), Ministerium des Äußeren (MdÄ), P.A.I. 816, *Lisse Kreig, 16 f. Interna. Kreig 1 b. Provinz Bukowina*, арк. 147.
- ²¹ Держархів Чернівецької обл., ф. 283 Канцелярія Чернівецького губернатора, оп. 1, *спр. 132 Матеріали щодо мобілізації населення Чернівецької губернії і виділення возів на дорожні, окопні роботи*, арк. 8.
- ²² Держархів Чернівецької обл., ф. 283, оп. 1, *спр. 132*, арк. 8.
- ²³ Держархів Чернівецької обл., ф. 283, оп. 1, *спр. 134 Матеріали щодо мобілізації населення Чернівецької губернії і виділення возів на дорожні та окопні роботи*, арк. 11.
- ²⁴ В. Ботушанський, *Буковина в роки Першої світової війни 1914–1918 рр. Документи*, 2014, с. 153.
- ²⁵ В. Заполовський, *Буковина в останній війні Австро-Угорщини*, 2003, с. 78.
- ²⁶ Держархів Чернівецької обл., ф. 505 Управління начальника Чернівецького повіту, оп. 1, *спр. 42 Рапорт начальника Чернівецького повіту чернівецькому губернатору про важке становище у повіті і необхідність допомоги населенню*, арк. 103–104.
- ²⁷ В. Заполовський, *Буковина в останній війні Австро-Угорщини*, 2003, с. 94.
- ²⁸ Держархів Чернівецької обл., ф. 3 Буковинська крайова управа, оп. 1, *спр. 12666 Повідомлення командування 7-ї австро-угорської армії Крайовому управлінню в Колошварі (Угорщина) про дії російської окупаційної влади на Буковині*, арк. 1.
- ²⁹ Держархів Чернівецької обл., ф. 3, оп. 1, *спр. 12666*, арк. 1.
- ³⁰ Держархів Чернівецької обл., ф. 3, оп. 1, *спр. 12666*, арк. 1.
- ³¹ Держархів Чернівецької обл., ф. 283, оп. 1, *спр. 134*, арк. 11; Центральний державний історичний архів України у Києві (ЦДІАК), ф. 361 Канцелярія воєнного генерал-губернатора областей Австро-Угорщини, захоплених по праву війни 1914–1917 рр., оп. 1, *спр. 1035 Наказ генерал-губернатора областей Австро-Угорщини, зайнятих за правом війни, генерала Ф. Трепова тернопільському губернатору Чорторижському і чернівецькому губернатору Лігіну про необхідність боротьби з дезертирством*, арк. 30.
- ³² Держархів Чернівецької обл., ф. 283, оп. 1, *спр. 134*, арк. 11.
- ³³ ЦДІАК, ф. 361, оп. 1, *спр. 1035*, арк. 30.
- ³⁴ Держархів Чернівецької обл., ф. 283, оп. 1, *спр. 131 Матеріали щодо мобілізації населення Чернівецької губернії і виділення возів на дорожні та автомобільні роботи*, арк. 14.
- ³⁵ Держархів Чернівецької обл., ф. 283, оп. 1, *спр. 131*, арк. 19.
- ³⁶ Держархів Чернівецької обл., ф. 283, оп. 1, *спр. 134*, арк. 45.
- ³⁷ Держархів Чернівецької обл., ф. 283, оп. 1, *спр. 131*, арк. 19.
- ³⁸ *Під колоніальним гнітом. Північна Буковина в другій половині XIX — на початку XX ст. Документи і матеріали* [Under Colonial Oppression. Northern Bukovyna in the Second Half of the 19th — Early 20th Century. Documents and Materials], Ужгород, Карпати, 1986, с. 163–164.
- ³⁹ Держархів Чернівецької обл., ф. 3, оп. 1, *спр. 12666*, арк. 1.
- ⁴⁰ Держархів Чернівецької обл., ф. 3, оп. 1, *спр. 12666*, арк. 1.
- ⁴¹ Держархів Чернівецької обл., ф. 3, оп. 1, *спр. 12666*, арк. 1.

References

1. Botushanskyi V., Dzhherela Derzhavnoho arkhivu Chernivetskoï oblasti do vyvchennia podii Pershoï svitovoi viiny na Bukovyni [Sources of State Archives of Chernivtsi Region for Studying WWI Events in Bukovyna], in «Pytannia istorii Ukrainy», 2014, t. 17, s. 178–183.
2. Botushanskyi V. (uporiad.), Bukovyna v roky Pershoï svitovoi viiny 1914–1918 rr. Dokumenty [Bukovyna During the First World War 1914–1918. Documents], Chernivtsi, 2014, 356 s.
3. Derzhavnyi arkhiv Chernivetskoï oblasti, f.3 Bukovynska kraiova uprava, op.1, spr.12666 Povidomlennia komanduvannia 7-i avstro-uhorskoï armii Kraiovomu upravlinniu v Koloshvari (Uhorshchyna) pro dii rosiïskoï okupatsiinoï vlady na Bukovyni, 1 ark.
4. Derzhavnyi arkhiv Chernivetskoï oblasti, f.7 Zastavnijska povitova uprava, op.1, spr.165 Zvit nachalnyka Zastavnijskoho povitovoho upravlinnia Kraiovomu upravlinniu Bukovyny pro vykorystannia konei iz sil povitu dla potreb avstro-uhorskoï armii u 1914–1915 rr., 29 ark.
5. Derzhavnyi arkhiv Chernivetskoï oblasti, f.283 Kantseliariia Chernivetskoho hubernatora, op.1, spr.131 Materialy shchodo mobilizatsii naselennia Chernivetskoï hubernii i vydilennia voziv na dorozhni ta avtomobilni roboty, 19 ark.
6. Derzhavnyi arkhiv Chernivetskoï oblasti, f.283 Kantseliariia Chernivetskoho hubernatora, op.1, spr.132 Materialy shchodo mobilizatsii naselennia Chernivetskoï hubernii i vydilennia voziv na dorozhni, okopni roboty, 27 ark.
7. Derzhavnyi arkhiv Chernivetskoï oblasti, f.283 Kantseliariia Chernivetskoho hubernatora, op.1, spr.134 Materialy shchodo mobilizatsii naselennia Chernivetskoï hubernii i vydilennia voziv na dorozhni ta okopni roboty, 118 ark.
8. Derzhavnyi arkhiv Chernivetskoï oblasti, f.505 Upravlinnia nachalnyka Chernivetskoho povitu, op.1, spr.42 Raport nachalnyka Chernivetskoho povitu chernivetskomu hubernatoru pro vazhke stanovyshe u poviti i neobkhdnist dopomohy naselenniu, 104 ark.
9. Donik O., Diialnist hubernskykh i povitovykh zemstv Poltavshchyny shchodo dopomohy bizhentsiam u roky Pershoï svitovoi viiny [Activities of Provincial and District Zemstvos in Poltava Region Regarding Refugee Aid During the First World War], in «Istorychni zapysky», 2010, vyp. 1 (33), s. 48–52.
10. Haus-Hof- und Staatsarchiv (HHStA), Ministerium des Äußerer (MdÄ), P.A.I. 816, Lisse Kreig, 16 f. Interna. Kreig 1 b. Provinz Bukowina, 147 ark.
11. Korzeniowski M., Na wygnańczym szlaku... Działalność Centralnego Komitetu Obywatelskiego Królestwa Polskiego na Białorusi w latach 1915–1918 [On the Path of Exile... Activity of the Central Civic Committee of the Kingdom of Poland in Belarus in 1915–1918], Lublin: Lubelskie Towarzystwo, 2001, 173 s.
12. Korzeniowski M., Uchodźcy wojenni i przesiedleńcy na ziemiach ukraińskich w latach I wojny światowej [War Refugees and Resettlers in Ukrainian Lands During the First World War], in «Uchodźcy wojenni w Europie Środkowo-Wschodniej w czasie I wojny światowej», Lublin, Wydawnictwo UMCS, 2018, s. 211–228.
13. Lazanska T., Nimtsi-vyselentsi v ukraińskykh huberniakh u roky Pershoï svitovoi viiny [German Deportees in the Ukrainian Provinces During the First World War], in «Problemy istorii Ukrainy XIX — pochatku XX st.», 2002, vyp. 4, s. 84–110.
14. Lykhachova T., Kulturno-prosvitnytska robota sered bizhentsiv-poliakiv z Korolivstva Polskoho v roky Pershoï svitovoi viiny [Cultural and Educational Work Among Polish Refugees], in «Aktualni problemy vitchyznianoï i vsesvitnoï istorii», 2007, vyp. 10, s. 86–94.
15. Lytvyn V., Persha svitova viina 1914–1918 rr. i Ukraina [The First World War 1914–1918 and Ukraine], Kyiv, Naukova dumka, 2014, 452 s.
16. Lytvyn V., Ukraina: doba viin i revoliutsii (1914–1920) [Ukraine: The Era of Wars and Revolutions (1914–1920)], Kyiv, Alternatyvy, 2003, 486 s.
17. Lytvyn V., Ukraina u viinakh i revoliutsiakh XX st., 1914–1945 roky [Ukraine in the Wars and Revolutions of the 20th Century, 1914–1945], Kyiv, Naukova dumka, 2012, 397 s.
18. Oliievskyi O., Bizhenstvo v Rosii pid chas Pershoï svitovoi viiny [Refugeehood in Russia During the First World War], in «Pytannia istorii novoho ta novitnoho chasu», Chernivtsi, 2000, s. 124–128.
19. Oliievskyi O., Voienni zlochyny rosiïskoï armii v Bukovyni pid chas Pershoï svitovoi viiny [War Crimes of the Russian Army in Bukovyna During the First World War], in «Materialy IV Bukovynskoi mizhnarodnoi istoryko-kraieznavchoï konferentsii. Prysviacheno 125-richchiu zasnuvannia ChNU», Chernivtsi, 2001, s. 304–311.
20. Pid kolonialnym hnitom. Pivnichna Bukovyna v druhii polovyni XIX — na pochatku XX st. Dokumenty i materialy [Under Colonial Oppression. Northern Bukovyna in the Second Half of the 19th — Early 20th Century. Documents and Materials], Uzhhorod, Karpaty, 1986, 286 s.
21. Reient O., Ukraina v impersku dobu XIX — poch. XX st. [Ukraine in the Imperial Era of the 19th — Early 20th Centuries], Kyiv, Heneza, 2003, 327 s.
22. Reient O., Yanyshyn B., Ukraina u Velykii viini 1914–1918 rr.: osnovni doslidnytski napriamy v suchasnii ukraińskii istoriografii [Ukraine in the Great War 1914–1918: Main Research Directions in Modern Ukrainian Historiography], Kyiv, Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2010, 68 s.
23. Seheda H., Ohliad dzhherel ta literatury z problemy bizhentsiv v Ukraini u period Pershoï svitovoi viiny [Overview of Sources and Literature on the Refugee Issue in Ukraine During the First World War], in «Problemy istorii Ukrainy XIX — pochatku XX st.», 2005, vyp. 9, s. 136–146.

24. Serdiuk O., Bizhenstvo v Ukraini pid chas Pershoi svitovoi viiny [Refugeehood in Ukraine During the First World War], in «Storinky voiennoi istorii Ukrainy», 2005, vyp. 9, s. 107–123.
25. Sulyha I., Pivdenno-Zakhidni komitety Vserosiiskoho zemskoho soiuзу v Ukraini na pochatku Pershoi svitovoi viiny [Southwestern Committees of the All-Russian Zemstvo Union in Ukraine at the Beginning of the First World War], in «Problemy istorii Ukrainy XIX — pochatku XX st.», 2001, vyp. 3, s. 234–235.
26. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u Kyievi, f. 361 Kantseliariia voiennoho heneral-hubernatora oblastei Avstro-Uhorshchyny, zakhoplenykh po pravu viiny 1914–1917 rr., op. 1, spr. 1035 Nakaz heneral-hubernatora oblastei Avstro-Uhorshchyny, zainiatykh za pravom viiny, henerala F. Trepova ternopilskomu hubernatoru Chartoryzhskomu i chernivetskomu hubernatoru Lihinu pro neobkhidnist borotby z dezertyrstvom, 30 ark.
27. Zabrovarnyi B., Bizhentsi z Pravoberezhnoi Ukrainy v roky Pershoi svitovoi viiny: problemy intehratsii v mistsevi spilnoty (za materialamy Podilskoi hubernii) [Refugees From Right-Bank Ukraine During World War I: Integration Problems in Local Communities (Based on Materials From Podillia Province)], in «Ukrainskyi selianyn», 2017, vyp. 18, s. 3–7.
28. Zahrebelna N., Providni humanitarni hromadski orhanizatsii v Ukraini u period Pershoi svitovoi viiny: stvorennia, struktura, sotsialna baza, dzherela finansuvannia [Leading Humanitarian Public Organizations in Ukraine During the First World War: Establishment, Structure, Social Base, Sources of Funding], in «Ukrainskyi istorychnyi zhurnal», 2008, № 5, s. 255–269.
29. Zapolovskiy V., Bukovyna v ostannii viini Avstro-Uhorshchyny [Bukovyna in the Last War of Austria-Hungary], Chernivtsi, Zoloti lytavry, 2003, 284 s.
30. Zhvanko L., Bizhenstvo Pershoi svitovoi viiny v Ukraini [Refugeehood of the First World War in Ukraine], Kharkiv, KhNAMH, 2010, 568 s.
31. Zhvanko L., Z istorii perebuvannia bizhentsiv Pershoi svitovoi viiny v Katerynoslavskii hubernii [On the History of Refugees of the First World War in the Katerynoslav Province], in «Naddniprianska Ukraina: istorychni protsesy, podii, postati», 2006, vyp. 4, s. 218–224.

УДК 336.226.12(438)«1920»[(091)

© Іван Зуляк* (Тернопіль)

ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МИТНИХ ПРАВИЛ У ДРУГІЙ РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ У 1920-х рр.

У статті досліджено процес формування та розвитку законодавчого забезпечення митних правил Другої Речі Посполитої в 1920-х рр. Після відновлення незалежності Польщі у 1918 р. однією з ключових складових державного управління стало впорядкування митної системи як важливого інструменту контролю за зовнішньою торгівлею, наповнення бюджету та економічної безпеки. У складних умовах повоєнної економічної дестабілізації, регіональної роз'єднаності й відсутності єдиної правової бази уряд Польщі вдався до створення уніфікованої митної території, яка охоплювала всі землі новоутвореної держави. Особливу увагу приділено аналізу ключових нормативно-правових актів та постанов Міністерства фінансів і Ради Міністрів. Встановлено, що нормативна база регламентувала організаційну структуру митної адміністрації (митниці I та II інстанції, митна варта), порядок оподаткування імпортованих та експортованих товарів, умови дії тимчасових пільг і ліцензій, а також взаємодію між міністерствами у сфері регулювання зовнішньої торгівлі. Окремо висвітлено положення щодо кримінальної відповідальності за порушення митних правил, а також процедури апеляційного оскарження рішень митних органів. Зроблено висновок, що законодавче забезпечення митних правил у 1920-х рр. стало важливим чинником зміцнення державного суверенітету, правової уніфікації колишніх розділених територій та створення ефективної системи економічного контролю. Водночас законодавчі ініціативи відображали спробу адаптації до змін економічної кон'юнктури та інтересів польської промисловості.

Ключові слова: законодавче забезпечення, Друга Річ Посполита, митна політика, митна справа, митні правила, митні тарифи.

Ivan Zuliak (Ternopil)

LEGISLATIVE SUPPORT FOR CUSTOMS REGULATIONS IN THE SECOND POLISH REPUBLIC IN THE 1920s

Abstract. This article examines the formation and development of legislative support for the customs policy of the Second Polish Republic in the 1920s. After the restoration of Poland's independence in 1918, one of the key components of state governance was the reorganization of the customs system as an essential instrument for regulating foreign trade, securing state revenues, and ensuring economic security. In the challenging context of post-war economic instability, regional fragmentation, and the absence of a unified legal framework, the Polish government undertook the establishment of a common customs territory that encompassed all lands of the newly reconstituted state.

Special attention is given to the analysis of core legislative acts and resolutions adopted by the Ministry of the Treasury and the Council of Ministers. It is established that the legal framework regulated the organizational structure of customs administration (including first- and second-instance customs offices and customs guards), the procedures for taxing imported and exported goods, the granting of temporary exemptions and licenses, and the coordination between ministries in foreign trade regulation.

The article also highlights provisions concerning criminal liability for customs violations and the procedures for appealing decisions issued by customs authorities. It concludes that legislative support for customs regulations in the 1920s

* д.і.н., професор, завідувач кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Doctor of History, Professor, Head of the Department of History of Ukraine, Archaeology and Special Branches of Historical Sciences, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University.

orcid.org/0000-0003-3758-2019

e-mail: ivanzuljak@gmail.com

was a significant factor in strengthening state sovereignty, unifying the formerly partitioned territories under a single legal system, and building an effective mechanism of economic oversight. At the same time, these legislative initiatives reflected efforts to adapt to the evolving economic landscape and the interests of Polish industry.

Keywords: legislative support, Second Polish Republic, customs policy, customs administration, customs regulations, customs tariffs.

Постановка наукової проблеми. Дослідження законодавчого забезпечення митних правил у Другій Речі Посполитій у 1920-х рр. є важливим і водночас недостатньо розробленим напрямом у сучасній історико-правовій науці. Незважаючи на наявність окремих публікацій, які стосуються розвитку польського митного законодавства, комплексного аналізу його становлення та функціонування в міжвоєнний період досі бракує. Проблема полягає в необхідності систематизації нормативно-правової бази, що регулювала митну політику Польщі після відновлення її незалежності, зокрема в контексті реінтеграції територій з різними правовими системами (російською, австрійською, прусською), а також в умовах економічної нестабільності та пошуку фінансових інструментів для наповнення бюджету.

Актуальність дослідження зумовлена потребою глибшого розуміння принципів і механізмів формування митного законодавства як складової державної економічної політики в умовах національного відродження та міжвоєнної модернізації. Наукова проблема також полягає у з'ясуванні ролі митного регулювання у зміцненні державного суверенітету та забезпеченні торговельної безпеки. Особливого значення набуває аналіз змісту та практичного впровадження митних нормативних актів, їхнього впливу на економічну динаміку і міжнародні економічні відносини Польщі в 1920-х рр.

Аналіз останніх досліджень. Досліджувана проблема представлена працями С. Русенка¹, С. Кулик² М. Бармака³, О. Добржанського⁴ та інших авторів. Незважаючи на певні досягнення у вивченні задекларованої теми, питання законодавчого забезпечення митних правил Другої Речі Посполитої в 1920-х рр. недостатньо висвітлені в історіографії.

Метою статті є здійснення комплексного аналізу законодавчого забезпечення митної політики Другої Речі Посполитої у 1920-х роках шляхом дослідження основних нормативно-правових актів, що регламентували функціонування митної системи, організацію митної служби, особливості тарифної політики, а також визначення їхнього впливу на економічну стабілізацію та державне управління зовнішньоекономічними процесами.

Основні завдання: проаналізувати митне законодавство Другої Речі Посполитої 1920-х рр., визначити ключові нормативні акти та їхній вплив на митну політику, дослідити структуру та функції митних органів.

Виклад основного матеріалу. У 1920-х рр. законодавче забезпечення митної політики в Другій Речі Посполитій відзначалося прагненням до уніфікації правових норм на територіях, які до 1918 р. перебували під юрисдикцією різних імперій. Ухвалення ключових нормативних актів, зокрема постанови від 1 серпня 1919 р. та положень Міністерства фінансів та Міністерства промисловості і торгівлі від 11 червня 1920 р., стало підґрунтям для створення єдиної митної системи. У законодавстві чітко визначалися структура митних органів, порядок їхнього підпорядкування, компетенції, а також механізми взаємодії між відомствами.

Митна територія Польщі розглядалася як єдина цілісність, у межах якої діяли однорідні правила митного адміністрування та тарифного регулювання. Центральну роль у здійсненні митної політики відігравав міністр фінансів, який, у співпраці з іншими міністерствами, встановлював організаційно-правові засади діяльності митної варті, визначав місця розташування митниць та їхню структуру. Особливе значення мали положення, що регулювали імпорتنі та експортні процедури, визначали обсяг митних зборів, надавали можливість їхнього тимчасового зменшення або скасування для стратегічно важливих товарів. У 1920-х рр. сформувалася система органів управління зовнішньою торгівлею, до якої входили Головне управління імпорту та експорту, імпортно-експортні палати та районні офіси, що координували економічну політику у сфері міжнародного товарообігу.

Проаналізовані правові акти свідчать про прагнення держави поєднати адміністративний контроль із ринковими потребами, що в умовах політичної нестабільності та економічної відбудови було вкрай актуальним. Митна політика набула інструментального значення у забезпеченні бюджетних надходжень, захисті внутрішнього ринку та формуванні фінансової незалежності молодій державі.

У нормативному регулюванні митної політики Другої Речі Посполитої у міжвоєнний період окреслювалося прагнення до централізованого адміністрування митної справи як цілісної та системно організованої частини державного управління. Згідно з положеннями чинного на той час законодавства, Республіка Польща визначалася єдиною митною територією, у межах якої забезпечувалася уніфікованість митного режиму, норм зовнішньої торгівлі, захисту кордонів і організаційної структури митних інституцій. Такий підхід відповідав державницькому курсу на економічну інтеграцію і посилення контролю на прикордонних територіях, особливо з огляду на політичну нестабільність у регіоні. Водночас законодавець допускав можливість розширення митної території Речі Посполитої за межі її політичних кордонів на підставі міжнародних угод, що свідчило про прагнення до участі у міждержавних економічних процесах і створення зон митного впливу, зокрема на суміжних територіях⁵.

Положення про митного охоронця, який захищав північні, західні та південні кордони держави, ухвалено на підставі постанови президії Ради Міністрів від 10 березня 1920 р. та постанови Сейму від 20 січня 1920 р.⁶

Митне адміністрування було централізоване та здійснювалося міністром фінансів, що надавало урядові повний контроль за функціонуванням митної системи. Установча структура включала три рівні: окремі митниці як органи I інстанції; II інстанції; а також митну варту, що мала функції виконавчого органу з охорони державного кордону й боротьби з контрабандою. Така багаторівнева система демонструвала спробу чіткої вертикалізації митного управління та створення ефективного механізму реалізації фінансальних і безпекових завдань. Рішення про кількість, юрисдикцію та дислокацію митних органів другої інстанції ухвалювала Рада Міністрів за поданням міністра фінансів, що вказувало на значну роль виконавчої влади в організації митної політики. Створення прикордонних митниць відбувалося за погодженням із Міністерствами промисловості і торгівлі та внутрішніх справ, що свідчило про міжвідомчу координацію у сферах економіки та безпеки⁷.

Важливо зазначити, що фінансова прибуткова частина митної системи — митні збори — повністю надходила до Міністерства фінансів. Винятки з цього правила могли застосовуватися лише щодо територій, передбачених у контексті міжнародних угод, що підкреслювало прагнення держави зберегти фінансову централізацію навіть в умовах зовнішньої кооперації. Законодавча база митної справи мала набути чинності з часу її офіційного опублікування у «Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej», відповідно до повноважень, делегованих Сеймом постановою від 1 серпня 1919 р. Це підтверджувало поступову інституційну стабілізацію правового простору в умовах державного будівництва⁸. Наведені положення демонстрували не лише організаційну логіку митного управління, а й політичну волю до контролю над транскордонними процесами, що мало ключове значення в умовах складної міжвоєнної геополітики. Згідно з нормативним регулюванням митної системи Другої Речі Посполитої, ключові аспекти діяльності митної варті та фінансово-економічного адміністрування належали до компетенції Міністерства фінансів. Особливе значення у цьому контексті надавалося визначенню повноважень митної варті, зокрема щодо її дій у сфері запобігання незаконному перетину державного кордону. Законодавець фіксував порядок реалізації таких обов'язків, а також обсяг юрисдикції митної варті, що встановлювалися міністром фінансів за погодженням з міністром внутрішніх справ. Це свідчило про взаємодію фінансово-економічної та безпекової вертикалей у здійсненні контролю за прикордонним режимом.

Окремий блок статей визначав широку нормотворчу компетенцію міністра фінансів у сфері регулювання митних і торговельних процесів, яка реалізовувалася у взаємодії з Міністерством промисловості та торгівлі, а також Міністерством сільського господарства. Міністра уповноважували коригувати митні ставки залежно від зміни економічної ситуації, надавати тимчасові пільги на імпорту предметів першої необхідності, сировини та виробничих засобів, а також регламентувати механізми зарахування і відтермінування сплати митних зборів. Окрім того, законодавство надавало йому право видавати положення щодо повернення мит при експорті готової продукції, регулювати порядок ліцензування вільних складів для зберігання імпортованих товарів без сплати мит, а також впливати на розмір обов'язкових митних платежів⁹.

Концентрація повноважень свідчила про прагнення до оперативного і централізованого управління митною політикою у тісному зв'язку з економічною стратегією держави. Водночас ця модель відкривала можливості для маневрування у кризових ситуаціях або при зміні зовнішньоекономічного середовища. Структура митного адміністрування та делеговані законодавством повноваження профільним міністерствам репрезентували характерну для

міжвоєнної Польщі модель державного втручання в економіку, зорієнтовану на контроль, адаптивність і національний інтерес. У системі митного регулювання Другої Речі Посполитої важливе місце займали норми, що визначали механізми зовнішньоторговельного контролю, валютного курсу та процедур імпорту й експорту. Обмінний курс польської валюти встановлювався відповідно до чинних фінансових умов, що відображало політику валютної стабілізації в умовах економічної турбулентності 1920-х рр. Видання сертифікатів на експорт, імпорт і транзитні операції було централізоване в межах компетенції Міністерства промисловості та торгівлі, що дозволяло державі здійснювати ретельний моніторинг зовнішньоекономічної діяльності та захищати внутрішній ринок. Експортні обмеження, згідно з законодавством, могли застосовуватись лише щодо сировини, яка визнавалася стратегічно важливою для національної промисловості. Зокрема, заборона на експорт яєць залишалася чинною до 1 грудня 1924 р., що засвідчувало гнучкість митної політики з урахуванням потреб харчової безпеки та внутрішнього попиту¹⁰.

Право вносити зміни до чинного митного тарифу у зв'язку з економічними або територіальними трансформаціями було закріплене за Радою Міністрів. Отже, структура управління митною політикою відображала принцип централізованої регуляції із делегуванням оперативних повноважень виконавчим органам. Однак усі положення, прийняті на підставі основних статей митного закону, підлягали затвердженню Сейму одразу після їхнього видання. Особливу увагу законодавство приділяло уніфікації кримінальних норм у сфері митного права. До набрання чинності податково-кримінальним кодексом, міністру фінансів, за погодженням із міністром юстиції, було надано повноваження адаптувати діючі кримінальні положення російського митного законодавства до польського правового поля. Водночас в австрійських і пруських провінціях продовжували діяти локальні правові норми, що вказує на перехідний характер правової системи в умовах постімперського правонаступництва. Для регіонів Спіш і Орава передбачалося застосування австрійських норм, що свідчить про прагматичний підхід до збереження регіональної правової ідентичності до завершення уніфікації законодавства¹¹.

Митниці I інстанції, що діяли на території колишньої російської імперії, мали повноваження самостійно накладати фінансові санкції (включно з конфіскацією контрабандних товарів) у справах про адміністративні правопорушення, що не передбачали позбавлення волі. При цьому обвинувачений мав право протягом семи днів з моменту вручення постанови звернутися з клопотанням про передачу справи до суду, що забезпечувало базовий рівень процесуального захисту¹².

Митне законодавство Другої Речі Посполитої поєднувало елементи централізованого контролю, регіональної специфіки та поступового переходу до уніфікованої системи правового регулювання, орієнтованої на економічну стабільність, інтеграцію та контроль за зовнішньоторговельними потоками. Подальше регулювання митного провадження у Другій Речі Посполитій демонструє характерну рису правової системи міжвоєнної Польщі — поєднання централізованого управління з процедурними гарантіями. Згідно з чинним законодавством, особа, щодо якої було винесено кримінальне постановлення митним органом першої інстанції, мала два альтернативні засоби оскарження: або звернення до суду з клопотанням про розгляд справи без урахування попереднього адміністративного рішення, або подання апеляції до митного органу II інстанції. У разі обрання другого варіанта судовий перегляд більше не допускався. При цьому рішення митного органу II інстанції вважалося остаточним і не підлягало оскарженню до Вищого адміністративного суду, що обмежувало інституційні можливості для правового захисту. З метою запобігання знищенню, псуванню або перевитратам на зберігання, майно, щодо якого прийнято рішення про конфіскацію, підлягало секвеструванню до остаточного набуття чинності рішенням. Закон дозволяв реалізацію такого майна через публічні торги, якщо його утримання було економічно необґрунтованим. Порядок знищення або реалізації майна регламентувався окремими підзаконними актами, що засвідчувало детальну нормотворчу розробку митної сфери¹³.

Функціонал митних органів також охоплював право на проведення обшуків фізичних осіб, їхнього майна та приміщень, яке здійснювалося з урахуванням положень чинного кримінально-процесуального законодавства. Це свідчить про розширення повноважень виконавчої влади у сфері митного контролю та посилення профілактики контрабандної діяльності. При цьому в регіональному вимірі зберігалися відмінності: в австрійських та пруських округах продовжували діяти локальні юрисдикційні та процедурні норми, а в повітах Спіш та Орава — положення, характерні для австрійського правового поля. Це було підтвердженням складного процесу

гармонізації митного права на тлі багатокомпонентної історико-правової спадщини Польської держави після її відновлення¹⁴.

Закон передбачав, що виконання його норм покладалося на міністра фінансів, що відображало централізацію відповідальності у сфері фінансової політики. Водночас набрання чинності цим актом означало скасування попередніх нормативних документів, зокрема Закону від 15 липня 1920 р. про торгівлю з іноземними державами¹⁵ та відповідних положень закону від 7 липня 1921 р., що регулював обіг сільськогосподарської продукції¹⁶. Закон ініціював оновлення правової бази митної політики відповідно до потреб модернізації економіки Другої Речі Посполитої у 1920-х рр. Згідно з митним законодавством Другої Речі Посполитої, усі операції з переміщення товарів через митну територію держави — зокрема імпорту, експорту і транзиту — підлягали суворому нормативному контролю. Їхнє здійснення регламентувалося положеннями спеціального закону, який визначав засади митної політики в контексті зовнішньоторговельних операцій. Закон також передбачав ухвалення впроваджувальних нормативних актів, що встановлювали винятки, зокрема вказували, які урядові розпорядження частково або повністю не підпадали під дію загальних митних положень. Така норма забезпечувала правову гнучкість у випадках, коли стратегічні інтереси вимагали виключення певних сфер з-під дії загального правового режиму¹⁷.

Система державного управління зовнішньою торгівлею була чітко ієрархізована та централізована. Керівництво цією сферою здійснювали органи, підпорядковані міністру промисловості та торгівлі. Найвищим органом у цій структурі було Головне управління імпорту та експорту, яке виконувало загальнодержавну координаційну й нормативно-регуляторну функцію. В окремих галузях господарства функціонували імпортно-експортні палати — галузеві органи, що реалізовували політику зовнішньої торгівлі на рівні окремих секторів економіки. У тих випадках, коли галузі не були охоплені діяльністю таких палат, функції управління здійснювали імпортно-експортні контори, які виступали як органи місцевого рівня у сфері торговельного регулювання¹⁸.

Держава прагнула до ефективного поєднання централізованого контролю за зовнішньоторговельними процесами із галузевою та регіональною спеціалізацією управління. Така структура забезпечувала узгодженість дій різних адміністративних ланок та дозволяла оперативно реагувати на зміни в економічній ситуації як на національному, так і на міжнародному рівні.

Законодавча база Другої Речі Посполитої у сфері регулювання зовнішньоекономічної діяльності передбачала створення Центрального управління імпорту та експорту як провідного органу, відповідального за координацію та реалізацію державної політики у сфері міжнародної торгівлі. Його склад формувався на основі принципу міжвідомчої та суспільно-економічної репрезентативності¹⁹.

Очолював Центральне управління голова, призначений міністром промисловості та торгівлі за погодженням з міністром фінансів, що свідчило про ключову роль економічного відомства у формуванні стратегічних напрямів зовнішньоторговельної політики. До складу установи входили представники низки ключових міністерств — промисловості та торгівлі, казначейства, сільського господарства, державного майна, соціального забезпечення та залізниць. Їхня присутність забезпечувала міжгалузеву координацію, що мало особливе значення в умовах планування експорту-імпорту товарів, особливо сировини, продовольства та засобів виробництва. Окрім урядових структур, до роботи Центрального управління долучалися представники соціально-економічних асоціацій та галузевих організацій. Перелік таких об'єднань, як і кількість їхніх делегатів, визначалася спеціальною постановою Міністерства промисловості та торгівлі. Надання кожній асоціації або організації одного голосу в межах колегіального органу засвідчувало прагнення уряду до залучення громадськості та ділових кіл до процесу ухвалення рішень у сфері зовнішньої торгівлі²⁰.

З метою забезпечення належного територіального представництва, до складу Центрального управління входили делегати від імпортно-експортних палат та місцевих управлінь. Кількість їхніх представників (від одного — до трьох) визначалася міністром промисловості та торгівлі, що давало змогу коригувати рівень участі залежно від регіональної ваги тих чи інших структур. Положення міністрів скарбниці та промисловості і торгівлі від 11 червня 1920 р. про митний тариф становило одну з перших спроб урегулювання зовнішньоторговельної політики Другої Речі Посполитої на законодавчому рівні в умовах відновлення державності та економічного хаосу після Першої світової війни. Документ запроваджував систему тарифного захисту внутрішнього ринку через встановлення диференційованих ставок мита на імпорту товарів. Головна мета тарифного регулювання полягала у створенні сприятливих умов для розвитку національної промисловості та аграрного сектору. Визначення ставок митних зборів здійснювалося з урахуванням потреб внутрішнього виробництва,

зокрема в частині засобів виробництва, сировини та предметів першої необхідності. Водночас для деяких видів товарів застосовувалися підвищені мита з метою обмеження імпорту надлишкових або некритичних товарів, що могло дестабілізувати валютний ринок або пригнічувати національних виробників²¹.

На основі положень Сейму від 1 серпня 1919 р. та постанови Ради Міністрів від 26 травня 1919 р. затверджено нормативний акт, який унормовував питання митного оподаткування в Республіці Польща. Відповідно до статті 1 цього документа, усі товари, що ввозилися на митну територію держави, підлягали обов'язковому оподаткуванню згідно з чинним митним тарифом. Виняток становили лише ті випадки, коли тарифом передбачалося пряме звільнення певного виду товарів від сплати мита. Натомість експортна політика вирізнялася ліберальнішим підходом: товари, що вивозилися з території Польщі, загалом не обкладалися митом, окрім випадків, коли чинний тариф містив чітко визначене положення про застосування експортного мита. Така модель свідчила про намагання польської держави створити умови для сприятливого розвитку зовнішньої торгівлі, забезпечивши водночас стабільні надходження до державного бюджету через імпортне оподаткування²².

У контексті змін до нормативно-правових актів, що регулювали митне оподаткування в Другій Речі Посполитій, перший абзац статті 1 постанови міністрів фінансів, промисловості та торгівлі від 11 червня 1920 р.²³ викладено в новій редакції. Згідно з оновленим формулюванням, відповідні митні платежі стягувалися згідно з чинним тарифом, за винятком тих випадків, коли товар не було включено до переліку об'єктів митного оподаткування.

Запропонована редакція відображала прагнення держави встановити чітку норму, яка унеможлиблювала довільне тлумачення митного законодавства. Вона забезпечувала передбачуваність фіскальної політики, водночас акцентуючи на принципі винятковості у звільненні від оподаткування, що потребувало безпосередньої нормативної фіксації. Такий підхід демонстрував системну спробу модернізувати правове поле митної політики відповідно до потреб національної економіки та міжнародних торговельних стандартів початку 1920-х рр.²⁴. Законодавче врегулювання митних платежів мало стратегічне значення для економічної політики Другої Речі Посполитої, зважаючи на необхідність захисту національного ринку, гармонізації тарифної системи в умовах відбудови після війни, а також прагнення до регуляції торговельного балансу через селективне стимулювання експорту.

Висновки. У 1920-х рр. законодавче забезпечення митних правил у Другій Речі Посполитій стало важливим інструментом державної політики, спрямованої на відновлення економіки, формування централізованої адміністративної системи та захист національних інтересів. Прийняті нормативно-правові акти заклали правову основу для функціонування митної території як єдиної структури, в межах якої здійснювався контроль за переміщенням товарів, адміністрування митних зборів і забезпечення прикордонної безпеки. Особливістю польської митної системи було поєднання централізованого управління з гнучким тарифним регулюванням, що дозволяло державі оперативно реагувати на зміни економічної кон'юнктури. Законодавство визначало пріоритетну роль міністерств у координації митної та торговельної політики, зокрема Міністерства фінансів, промисловості та торгівлі, а також передбачало участь соціально-економічних організацій у формуванні відповідних рішень. Митне законодавство Другої Речі Посполитої 1920-х рр. не лише забезпечувало нормативну регламентацію зовнішньоторговельних операцій, а й виступало засобом інтеграції колишніх імперських територій у єдиний економічний простір, сприяло розвитку національного господарства та утвердженню державного суверенітету.

¹ С. Русенко, *Митно-тарифна політика Польщі у міжвоєнний період XX століття на західноукраїнських землях* [Customs and Tariff Policy of Poland in the Interwar Period of the 20th Century in Western Ukrainian Lands], in «Збірник наукових праць: Історія торгівлі податків та мита», 2012, № 1(5), с. 149–153.

² С. Кулик, *Умови та особливості переміщення транспортних засобів через митні кордони Речі Посполитої у міжвоєнний період* [Conditions and Features of the Movement of Vehicles Across the Customs Borders of the Second Polish Republic in the Interwar Period], in «Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки», 2023, т. 34 (73), № 1, с. 86–91.

³ М. Бармак, *Митна політика в Другій Речі Посполитій* [Customs Policy in the Second Polish Republic], in «Актуальні питання у сучасній науці», 2024, № 7 (25), с. 897–912.

- ⁴ О. Добржанський, *Становлення фіскальних і митних органів в Другій Речі Посполитій* [The Formation of Fiscal and Customs Authorities in the Second Polish Republic], in «Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Історія», 2024, № 59, с. 109–116.
- ⁵ *Ustawa z dnia 31 lipca 1924 r. w przedmiocie uregulowania stosunków celnych* [Act of 31 July 1924 on the Regulation of Customs Relations], in «Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej», 1924, nr. 80, poz. 777, s. 1225.
- ⁶ *Zbiór ustaw, rozporządzeń i tymczasowych przepisów obowiązujących straż celną pełniącą ochronę północnych, zachodnich i południowych granic Rzeczyp. Polskiej. Wydanie drugie nieoficjalne rozszerzone i uzupełnione według stanu z dnia 1. października 1926 r. Opracował Krywieńczyk Ludomir Komisarz Straży Celnej Kierownik Komisarjatu Straży Celnej* [Collection of Acts, Regulations and Temporary Provisions Binding the Customs Guard Performing Protection of the Northern, Western and Southern Borders of the Republic of Poland. Second Unofficial Edition Expanded and Supplemented as of October 1, 1926. Prepared by Krywieńczyk Ludomir Commissioner of the Customs Guard Head of the Customs Guard Commissariat], 1926, s. 1.
- ⁷ *Zbiór przepisów celnych oraz przepisów związanych z postępowaniem celnym. Wydanie oficjalne* [Collection of Customs Regulations and Regulations Related to Customs Procedures. Official Edition], 1930, t. I, s. 1.
- ⁸ *Ustawa z dnia 31 lipca 1924 r. w przedmiocie uregulowania stosunków celnych*, s. 1225.
- ⁹ *Zbiór ustaw, rozporządzeń i tymczasowych przepisów obowiązujących straż celną pełniącą ochronę północnych, zachodnich i południowych granic Rzeczyp. Polskiej. Wydanie drugie nieoficjalne rozszerzone i uzupełnione według stanu z dnia 1. października 1926 r. Opracował Krywieńczyk Ludomir Komisarz Straży Celnej Kierownik Komisarjatu Straży Celnej*, s. 1.
- ¹⁰ *Zbiór przepisów celnych oraz przepisów związanych z postępowaniem celnym. Wydanie oficjalne*, s. 2.
- ¹¹ *Ustawa z dnia 31 lipca 1924 r. w przedmiocie uregulowania stosunków celnych*, s. 1226.
- ¹² *Zbiór ustaw, rozporządzeń i tymczasowych przepisów obowiązujących straż celną pełniącą ochronę północnych, zachodnich i południowych granic Rzeczyp. Polskiej. Wydanie drugie nieoficjalne rozszerzone i uzupełnione według stanu z dnia 1. października 1926 r. Opracował Krywieńczyk Ludomir Komisarz Straży Celnej Kierownik Komisarjatu Straży Celnej*, s. 2.
- ¹³ *Zbiór ustaw, rozporządzeń i tymczasowych przepisów obowiązujących straż celną pełniącą ochronę północnych, zachodnich i południowych granic Rzeczyp. Polskiej. Wydanie drugie nieoficjalne rozszerzone i uzupełnione według stanu z dnia 1. października 1926 r. Opracował Krywieńczyk Ludomir Komisarz Straży Celnej Kierownik Komisarjatu Straży Celnej*, s. 2.
- ¹⁴ *Zbiór ustaw, rozporządzeń i tymczasowych przepisów obowiązujących straż celną pełniącą ochronę północnych, zachodnich i południowych granic Rzeczyp. Polskiej. Wydanie drugie nieoficjalne rozszerzone i uzupełnione według stanu z dnia 1. października 1926 r. Opracował Krywieńczyk Ludomir Komisarz Straży Celnej Kierownik Komisarjatu Straży Celnej*, s. 2.
- ¹⁵ *Ustawa z dnia 15 lipca 1920 r. o obrocie towarowym z zagranicą* [Act of 15 July 1920 on Trade in Goods With Foreign Countries], in «Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej», 1920, nr. 79, poz. 527, s. 1442.
- ¹⁶ *Ustawa z dnia 7 lipca 1921 r. o zniesieniu ograniczeń w zakresie obrotu ziemiołódami oraz o postawieniu Ministerstwa Apropowizacji w stan likwidacji* [Act of 7 July 1921 on the Abolition of Restrictions on Trade in Agricultural Products and on the Placing of the Ministry of Supply Into Liquidation], in «Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej», 1921, nr. 63, poz. 389, s. 1053.
- ¹⁷ *Ustawa z dnia 15 lipca 1920 r. o obrocie towarowym z zagranicą*, s. 1442.
- ¹⁸ *Ustawa z dnia 15 lipca 1920 r. o obrocie towarowym z zagranicą*, s. 1442.
- ¹⁹ *Ustawa z dnia 15 lipca 1920 r. o obrocie towarowym z zagranicą*, s. 1442.
- ²⁰ *Ustawa z dnia 15 lipca 1920 r. o obrocie towarowym z zagranicą*, s. 1442.
- ²¹ *Zbiór przepisów celnych oraz przepisów związanych z postępowaniem celnym. Wydanie oficjalne*, s. 2.
- ²² *Ustawa z dnia 15 lipca 1920 r. o obrocie towarowym z zagranicą*, s. 1442.
- ²³ *Rozporządzenie Ministrów Skarbu oraz Przemysłu i Handlu o taryfie celnej* [Regulation of the Ministers of Treasury and Industry and Trade on the Customs Tariff], in «Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej», 1920, nr. 51, poz. 314, s. 893–898.
- ²⁴ *Rozporządzenie Ministrów Skarbu oraz Przemysłu i Handlu o taryfie celnej*, s. 893–898.

References

1. Barmak M., *Mytna polityka v Druhii Rechi Pospolytii* [Customs Policy in the Second Polish Republic], in «Aktualni pyttannia u suchasni nautsi», 2024, № 7 (25), s. 897–912.
2. Dobrzhanskyi O., *Stanovlennia fiskalnykh i mytnykh orhaniv v Druhii Rechi Pospolytii* [The Formation of Fiscal and Customs Authorities in the Second Polish Republic], in «Naukovyi visnyk Chernivetskoho natsionalnoho universytetu imeni Yuriia Fedkovycha. Istoriia», 2024, № 59, s. 109–116.
3. Kulyk S., *Umovy ta osoblyvosti peremishchennia transportnykh zasobiv cherez mytni kordony Rechi Pospolytoi u mizhvoiennyi period* [Conditions and Features of the Movement of Vehicles Across the Customs Borders of the Second Polish Republic in the Interwar Period], in «Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V.I. Vernadskoho. Seriia: Istorychni nauky», 2023, t. 34 (73), № 1, s. 86–91.

4. Rusenko S., Mytno-taryfna polityka Polshchi u mizhvoiennyi period XX stolittia na zakhidnoukrainskykh zemliakh [Customs and Tariff Policy of Poland in the Interwar Period of the 20th century in Western Ukrainian Lands], in «Zbirnyk naukovykh prats: Istoriia torhivli podatkov ta myta», 2012, № 1 (5), s. 149–153.
5. Rozporządzenie Ministrów Skarbu oraz Przemysłu i Handlu o taryfie celnej [Regulation of the Ministers of Treasury and Industry and Trade on the Customs Tariff], in «Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej», 1920, nr. 51, poz. 314, s. 893–898.
6. Ustawa z dnia 15 lipca 1920 r. o obrocie towarowym z zagranicą [Act of 15 July 1920 on Trade in Goods With Foreign Countries], in «Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej», 1920, nr. 79, poz. 527, s. 1442.
7. Ustawa z dnia 7 lipca 1921 r. o zniesieniu ograniczeń w zakresie obrotu ziemiołodami oraz o postawieniu Ministerstwa Apropowizacji w stan likwidacji [Act of 7 July 1921 on the Abolition of Restrictions on Trade in Agricultural Products and on the Placing of the Ministry of Supply Into Liquidation], in «Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej», 1921, nr. 63, poz. 389, s. 1053.
8. Ustawa z dnia 31 lipca 1924 r. w przedmiocie uregulowania stosunków celnych [Act of 31 July 1924 on the Regulation of Customs Relations], in «Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej», 1924, nr. 80, poz. 777, s. 1225–1226.
9. Zbiór przepisów celnych oraz przepisów związanych z postępowaniem celnym. Wydanie oficjalne [Collection of Customs Regulations and Regulations Related to Customs Procedures. Official Edition], 1930, t. I, s. 1–2.
10. Zbiór ustaw, rozporządzeń i tymczasowych przepisów obowiązujących straż celną pełniącą ochronę północnych, zachodnich i południowych granic Rzeczyp. Polskiej. Wydanie drugie nieoficjalne rozszerzone i uzupełnione według stanu z dnia 1. października 1926 r. Opracował Krywieńczyk Ludomir Komisarz Straży Celnej Kierownik Komisarjatu Straży Celnej [Collection of Acts, Regulations and Temporary Provisions Binding the Customs Guard Performing Protection of the Northern, Western and Southern Borders of the Republic of Poland. Second Unofficial Edition Expanded and Supplemented as of October 1, 1926. Prepared by Krywieńczyk Ludomir Commissioner of the Customs Guard Head of the Customs Guard Commissariat], 1926, s. 1–2.

УДК: [94(477.83/.86):323.13] «1920/1929»

© Andrii Shcheglov* (Lviv)

THE MOSCOPHILE MOVEMENT AS A TARGET OF SOVIET INFLUENCE ON THE SOCIO-POLITICAL SITUATION IN WESTERN UKRAINE IN THE 1920S

The purpose of the study is comprehensive analysis of how Soviet diplomatic structures instrumentalized a segment of the Russophile movement in Eastern Galicia to form the left-radical party «Sel-Rob» as a legal political base for subversive activities in Western Ukraine. This influence was directed both against the institutions of the Polish state and the diverse ideological currents of the Ukrainian national movement.

The methodological framework of the study is based on the principles of objectivity, reliability, historicism, scientific rigor, and consideration of alternative perspectives. This approach makes it possible to single out a specific segment of the Russophile movement as an object of Soviet influence in interwar Poland, to characterize its ideological foundations, political platform, and organizational structure as the basis for the formation and noticeable influence of the legal political party «Sel-Rob» on the socio-political situation in Western Ukraine in the 1920s. The party was formed through the unification of the left-radical party «Narodna Volia» with the «Peasants' Union» party under the active organizational efforts of Soviet diplomacy in Warsaw.

The scientific novelty lies in the identification and analysis of a previously underexplored mechanism of Soviet influence through the creation and support of a far-left legal political entity intended to destabilize the socio-political landscape of Western Ukraine in the 1920s.

After the incorporation of most of the Western Ukrainian ethnic lands into the restored Polish state, socio-political processes unfolded under new geopolitical conditions. These changes, among other factors, influenced the institutional and political transformation of the Moskvophile (Russophile) movement in Eastern Galicia, Chełm Land, and Podlachia during the 1920s. The splits, separations, and emergence of new legal political entities within the reestablished Polish state did not escape the attention of Soviet diplomats and the USSR's special services, who sought to exploit these processes of socio-political structuring both to exert a destabilizing influence on Polish state institutions and to oppose the legal Ukrainian national movement while also curbing the influence of Russian émigré structures with anti-Bolshevik orientations. It is worth noting that contradictions within the leadership of the newly formed «Sel-Rob» party became increasingly irreconcilable, and on September 11, 1927, the majority of former «Narodna Volia» members announced the formation of «Selrob-Left», which in the following years played a key role in spreading Soviet influence in Western Ukraine.

Keywords: Moscovophile movement, Soviet diplomacy, «Sel-Rob», «Narodna Volia», Eastern Galicia, Western Ukraine, Second Polish Republic, hybrid warfare, political subversion, Ukrainian national movement.

Андрій Щеглов (Львів)

МОСКВОФІЛЬСЬКИЙ РУХ ЯК ОБ'ЄКТ РАДЯНСЬКОГО ДЕСТРУКТИВНОГО ВПЛИВУ НА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНУ СИТУАЦІЮ У ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ 20-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Анотація. Мета роботи полягає у комплексному аналізі використання радянськими дипломатичними структурами частини москвофільського руху Східної Галичини для формування ліворадикальної партії «Сель-Роб» як легальної політичної бази деструктивного впливу в Західній Україні, як проти інституцій Польської держави, так представників українського національного руху різного ідеологічного спрямування.

Методологічна база дослідження ґрунтується на принципах об'єктивності, достовірності, історизму, науковості та альтернативності, що дозволяє виділити окремий сегмент москвофільського руху як об'єкт радянського впливу у міжвоєнній Польщі, охарактеризувати його ідеологічні засади, політичну платформу,

* к.і.н., докторант Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного.

PhD in History, Doctoral Student, Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy.

orcid.org/0000-0002-6484-0864

e-mail: deep_in_faith@ukr.net

організаційну структуру як основу для формування й помітного впливу на суспільно-політичну ситуацію у Західній Україні 20-х років XX ст. легальної політичної партії «Сель-Роб», утвореної шляхом об'єднання ліворадикальної партії «Народна воля» із партією «Селянський союз» за чільних організаційних зусиль радянської дипломатії у Варшаві.

Джерельну базу дослідження становлять вперше введені до наукового обігу архівні документи Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Центрального державного історичного архіву у м. Львові та Державного архіву Львівської області.

Історіографію дослідження становлять як узагальнюючі публікації сучасної української історіографії, так спеціальні розвідки вітчизняних науковців О. Власюка, Р. Гусака, Л. Матюшко, В. Місько, М. Пиріг та І. Соляра по тематиці причин об'єднання, політичної програми та початків діяльності легальної західноукраїнської політичної партії «Сель-Роб». При цьому місце та роль у цих процесах одного із напрямків міжвоєнного московофільського руху, репрезентованого діячами ліворадикальної партії «Народна воля» за організаційного спрямування радянських дипломатів представлено побіжно, що, на нашу думку, потребує окремого історичного аналізу з огляду на характер й еволюцію гібридних методів політичного впливу Радянської Росії — Радянського Союзу — Російської Федерації проти українського національного руху загалом та в Західній Україні міжвоєнного періоду зокрема.

Наукова новизна полягає у тому, що автор вперше на основі узагальнення сучасної української історіографії та впровадження у публічний обіг низки архівних документів розкриває підризну роль радянських дипломатів у Другій Речі Посполитій через формування й підтримку легальної політичної сили крайнього лівого ідеологічного спрямування для цілої бази деструктивного впливу на суспільно-політичне життя пропаганди Західної України.

У висновках автор виходить з наступних результатів дослідження. Після включення більшої частини західних українських етнічних земель до складу відновленої Польської держави суспільно-політичні процеси розгорталися у нових геополітичних умовах, що серед іншого, вплинуло на інституційно-політичну трансформацією московофільського (русофільського) руху в Східній Галичині, Холмщині та Підляшші 20-х років минулого століття. Розколи, виокремлення й початки діяльності нових легальних суб'єктів політичної діяльності у відновленій Польській державі не могли залишитися поза увагою радянських дипломатів та спеціальних служб СРСР, які прагнули використати процеси суспільно-політичної структуризації одночасно, як для деструктивного впливу на інституції Польської держави, так для опонування легальному українському національному руху й обмеження впливу російських емігрантських структур антибільшовицького спрямування. Варто вказати, що суперечності між керівництвом новоутвореної партії «Сель-Роб» ставали все більш неподоланими та 11 вересня 1927 р. більшість членів колишньої «Народної волі» оголосили про створення «Сельроб-лівіци», яка в наступні роки відігравала чільну роль у поширенні радянського впливу в Західній Україні.

Ключові слова: Західна Україна, Друга Річ Посполита, СРСР, московофільство, партія «Народна воля», партія «Сельроб».

Formulation of scientific problem and its significance. The issue of external influence on the socio-political development of Western Ukraine within the restored Polish state is not only a theoretical problem involving the generalization of relevant historiography with the inclusion of new archival materials, but also has practical significance for analyzing the aggressive policy of the Russian Federation in the context of the implementation of President V. Putin's revisionist foreign policy course in the first quarter of the 21st century. Modern historical science, in the context of the Russo-Ukrainian war, not only requires the generalization and systematization of previous research, but also needs to focus on new interpretations of the Russophile movement as an object of Soviet subversive influence on the socio-political situation in Western Ukraine during the 1920s.

Analysis of recent research and the aim of our article. The historiography of the study includes both general publications of contemporary Ukrainian historical scholarship and specialized studies by domestic researchers such as O. Vlasuk¹, R. Husak², L. Matiushko³, V. Misko⁴, M. Pyrih⁵ and I. Soliar⁶ which focus on the reasons for the unification, the political program, and the early activities of the legal Western Ukrainian political party «Sel-Rob». At the same time, the place and role in these processes of one branch of the interwar Russophile movement — represented by the figures of the left-radical party «Narodna Volia» and guided by Soviet diplomatic efforts — are mentioned only in passing. In our view, this aspect requires a separate historical analysis, considering the nature and evolution of the hybrid methods of political influence employed by Soviet Russia, the Soviet Union, and the Russian Federation against the Ukrainian national movement in general, and in Western Ukraine during the interwar period in particular.

The source base of the study consists of archival documents introduced into scholarly circulation for the first time from the Central State Archive of Public Associations of Ukraine, the Central State Historical Archive in Lviv, and the State Archive of Lviv Region.

The purpose of the study is comprehensive analysis of how Soviet diplomatic structures instrumentalized a segment of the Russophile movement in Eastern Galicia to form the left-radical party

«Sel-Rob» as a legal political base for subversive activities in Western Ukraine. This influence was directed both against the institutions of the Polish state and the diverse ideological currents of the Ukrainian national movement.

Presenting main material. The political and ideological spectrum of the Western Ukrainian lands incorporated into the reestablished Polish state was marked by distinct historical and cultural characteristics, which acquired new significance in the context of the emerging geopolitical realities. Notably, one of the key currents was the Moscovophile socio-political and cultural-educational movement, which inevitably drew the attention of Soviet Russian diplomats and intelligence services, as part of their policy aimed both at weakening Poland and countering the Ukrainian national movement as well as Russian anti-Bolshevik structures in its eastern territories.

The Moscovophile political party known as the Galician-Ruthenian People's Organization (HRNO), established in 1919, cautiously supported the concept of Galician-Ukrainian statehood. Its representatives believed that, following the Treaty of Saint-Germain, Galicians had not become citizens of Poland, as the Polish government had received only a mandate for military occupation⁷.

After the annexation of Eastern Galicia in 1923, the Galician-Ruthenian People's Organization disintegrated⁸. Conservatively minded wealthy peasants and members of the intelligentsia declared the establishment of the Ruthenian People's Organization (RPO)⁹. The left wing of the Galician-Ruthenian People's Organization gradually took shape as the People's Will Party (PWP)¹⁰.

Ivan Kostetskyi was elected honorary chairman of the Ruthenian People's Organization, which declared its «favorable attitude» toward the Polish state and the «loyal fulfillment of duties by the Ruthenian people as citizens of Poland», although in practice it was led by Volodymyr Trush¹¹.

Among the strategic objectives of the RNO's activities was the promotion of the idea of regional autonomy for the Ruthenian lands within the Second Polish Republic¹².

The Ruthenian People's Organization was proclaimed a national party, the purpose of which was to defend and protect the national and popular interests of the local Ruthenian population. The main ideological and programmatic task was considered to be the improvement of the social and economic conditions of peasants and clerisy¹³.

Moscophile leaders defined cultural-educational and social-enlightenment work as effective means of implementing their political program. Delegates from the RNO participated in the Ruthenian Congress dedicated to public education, which took place since March 22 to 25, 1925, in Warsaw. H. Malets called on the participants to actively fight for a Ruthenian school for the Ruthenian population in Poland, based on the belief that, like Volhynia, Polissia, the Chełm region, and White Ruthenia, Eastern Galicia with Lemkivshchyna had always been, and still were, Russian lands inhabited by part of the great Russian people, united by origin, culture, and «tribal madness»¹⁴.

The Moscovophiles referred to their political organization as democratic, considering it one that promoted the free and full expression of all the creative potential of the people¹⁵.

In the interwar period, the Moscovophile movement enjoyed, although not as powerful, support from a certain segment of the Greek Catholic clergy, the secular intelligentsia, and representatives of the business circles. This was enough to influence several tens of thousands of Galician peasants with an active civic stance. In turn, this allowed them to claim support from several hundred thousand more traditional peasants. For example, in the mid-1920s, the circulation of one of the most influential Moscovophile publications, the monthly «Science» of the Society of Mikhail Kachkovsky, was 3,000 copies. Another Moscovophile publication, «Russian Voice», had a smaller circulation of 1,200 copies¹⁶.

Interwar Moscoviphilism, having lost its influential pre-war position in the Galician political scene, and being fundamentally conservative, sought to adapt and adjust to the new realities of the time¹⁷. Therefore, the Moscovophiles sought support from Polish governmental circles and closely collaborated with the Russian minority and Russian émigrés in Poland¹⁸. Such pro-governmental policy allowed, to a certain extent, the implementation of their cultural, economic, and political plans. However, the latter were only possible with the support of the official Polish authorities. Moscovophiles almost always entered into coalitions with pro-government political forces¹⁹.

However, later the Ruthenian People's Organization split into two minor groups — the right-wing and more compliant ones — the «Ruthenian Agrarian Party» (RAP) and the «Ruthenian Peasant Organization» (RPO)²⁰.

In the atmosphere of growing Sovietophile sentiments and communist propaganda, in 1924, a left-wing radical group split from the Moscovophile Galician-Ruthenian Organization, led by K. Valnytskyi, which proclaimed itself the Socialist Peasant Party «People's Will»²¹. An extraordinary supplement to the newspaper «Volya Naroda» from October 24, 1926, features a thesis that particularly stands out: «Only

socialism will break the chains of national bondage»²². Therefore, it is not surprising that, at this time, the leaders of «People's Will» became the object of interest for the diplomatic and special services of the USSR, which sought to use the slogans of national liberation and social justice for subversive activities against the Polish state in the ethnically Ukrainian lands of Western Ukraine.

Seeking to expand its influence and acting on instructions from Moscow, the Communist Party of Western Ukraine (KPWU) planned to create a peasant organization that would encompass all of Western Ukraine in its activities.

At the beginning of 1926, communists noticed a shift towards a socialist radical direction in the two «previously half-hearted and unclear groups» such as the «Peasant Union» and «People's Will», which managed to increase their influence over the peasantry and the working class²³.

The intermediary role between the true initiators of the unification (the Executive Committee of the Comintern, the governments of the USSR and the Ukrainian SSR) and its direct participants («Peasant Union», «People's Will», and the Communist Party of Western Ukraine) was performed by the advisor to the Soviet diplomatic mission in Warsaw, M. Lebedynets. Between 1925 and 1927, he reported several times a month to Kharkiv about the political situation in Western Ukraine and the unification processes within the communist movement in Poland²⁴.

From July 7 to 11, 1926, M. Lebedynets held meetings with representatives of the Central Committee of the Communist Party of Western Ukraine (KPWU), the «Peasant Union» and «People's Will». During these meetings, the name of the new political force was agreed upon — «The Ukrainian Peasant and Workers' Socialist Union»²⁵.

During the discussion on the need for unification with the «Peasant Union» the main argument in favor of creating a new party was the criticism of the KPWU, which was accused of inefficiency, as its members were widely imprisoned²⁶.

This position was merely an official cover, as the further activities of the party were coordinated with the KPWU. The main goal of creating «Selrob» was to cover those areas of political life that were inaccessible to the communists. Specifically, the status of deputies in the Sejm gave the party's members the opportunity to freely hold assemblies, meetings, and congresses to activate propaganda among workers and peasants. This unification also allowed for expanding the electorate, as, unlike «People's Will», which traditionally, for communist-oriented organizations, focused on the working class, the «Peasant Union» directed its efforts towards the peasantry²⁷.

The final unification of both parties was postponed until the fall of 1926. Before this, several joint meetings were held to coordinate positions and reach a compromise — on September 12–13 in Lviv, September 26 in Gdańsk, and finally, on October 3 in Warsaw, the date of the unification congress was set — October 10, 1926²⁸.

So, the issue of creating the new organization was discussed at a meeting in Lviv on September 19, 1926, in the premises of the General Secretariat of the «People's Will» party. The meeting was attended by 18 people, including M. Zayats, K. Pelekhatyi, and K. Valnytskyi²⁹.

During the meetings with the Soviet «curator» Lebedynets, the organizational foundations of the unification were agreed upon. It was decided that the future united party would be led by a central committee consisting of 9 or 11 members (on the basis of an equal number of representatives from both parties, 3 or 4 from each, two representatives from the Communist Party of Western Ukraine (KPWU), and one from the youth wing of the party). The «Volenarodivtsi» immediately agreed to the inclusion of two representatives from the communists in the Central Committee, while the «Selsouzyvtsi» did not give a final answer yet. It was then decided to nominate S. Makivka (from the «Peasant Union») as the head of the Central Committee, K. Valnytskyi (from the «People's Will») as his deputy, and a representative from the KPWU was to be the secretary. The nominees for the united Central Committee from the first party were S. Makivka, M. Chuchmai, and S. Kozytskyi, while from the second party, they were K. Valnytskyi, K. Pelekhatyi, and M. Zayats. It was also decided that the press organs of both parties («Nashe Zhyttia» and «Volya Narodu») would change their names, and a representative from the KPWU would be included in their editorial boards³⁰.

The KPWU was confident in its success and focused on establishing leadership over the new force. The main task before the communists was to ensure the existence of the unification not as «a legal organization of a united revolutionary front, led by the communist party»³¹.

The unification process continued on October 3, 1926, in Warsaw, where a sort of conference of the «People's Will» took place with representatives from the «Peasant Union» during which it was emphasized that the goal of creating the new party was to avoid both the mistakes made by the communist deputies in the Sejm due to their principled position and the mistakes in local activities³².

On October 10, 1926, a new congress was scheduled in Lviv to finalize the unification process, with about 50 members of the «Peasant Union» from Volhynia, Holmschyna, and Polissya, and 50 members of the «People's Will» party from Galicia expected to attend³³.

On that day, in the small hall of the Lviv Music Society named after Lysenko, the united congress of the «Peasant Union» and the People's Will Party took place. The congress was attended by 55 delegates from the «Peasant Union» from the Volyn, Polissya, and Lublin Voivodeships (the districts of Brest, Volodymyr-Volynskyi, Włodawa, Horokhiv, Hrubieszów, Dubno, Drohichyn, Kobryn, Kremenets, Lutsk, Luboml, Ostroh, Rivne, and Kholm), 4 delegates from three Galician districts (Brody, Berezhno, and Stanislav), and 6 Sejm deputies (A. Bratun, P. Vasylchuk, S. Kozytyskyi, S. Makivka, S. Nazaruk, and M. Chuchmai). From the People's Will Party, 92 delegates arrived, of which 76 were from Eastern Galicia, 7 from Volhynia, Holmschyna, and Polissya, 3 delegates represented the student youth, and 6 were members of the Central Committee of the People's Will Party. The congress voted for the unification of the two parties and adopted a resolution stating that all local committees of the People's Will Party and the «Peasant Union» would be renamed as the «Selrob» committees³⁴. The declaration of unification was announced on behalf of the «Peasant Union» by M. Chuchmai, and on behalf of the «People's Will» by K. Valnytskyi³⁵.

It should be noted separately that 5 delegates from the «Peasant Union», led by Sejm deputy S. Nazaruk, opposed the majority and voted against the unification. This group, representing the Volodymyr-Volynskyi district organization of the «Peasant Union», expressed its desire to cooperate with the Ukrainian Peasant and Workers' Party. Soon after the founding congress of «Selrob», in December 1926, a group of Sejm deputies — leaders of the previous «Peasant Union», headed by P. Vasylchuk, also left the organization. Together with members from the Kholm and Volodymyr-Volynskyi organizations of «Selrob», he revived the «Peasant Union» with a new press organ — the newspaper «Peasant Path». However, the revived organization turned out to be much weaker than its predecessor, as its branches were mainly located on both banks of the Western Bug River³⁶.

Despite what seemed like the clarification of many positions, there remained many political differences and mutual distrust between the two parties. It seems that from the very beginning, the merger of such different, essentially antagonistic, political forces was doomed to failure. After all, the «Peasant Union» in its programmatic documents declared its struggle for the slogans of independence and the unity of Ukraine, while the radical wing of the Moscow-philies from the People's Will Party (PVP) denied the very existence of the Ukrainian people, considering its language one of the dialects of Russian. In its programmatic documents, it was stated that «Russian socialists of Eastern Galicia reject the aspirations to create new independent nations from the tribes of the Russian people», and that there was no need to depart from the Russian language³⁷.

The definition of «Galician-Russian population», which they used to refer to the Galicians, was condemned and rejected by the leadership of the Communist Party of Western Ukraine (KPU), which also considered the denial of the Ukrainian nation to be erroneous. Under the influence of the Communist Party of Western Ukraine, the leadership of the People's Will Party (PVP) was forced to break away from the most radical Russian nationalists and even began publishing their periodical in the Ukrainian language. The party's program included a provision on its vision for solving the national question: «In the current conditions, in solving the fundamental political-state relations of nations (independence, federation, the right to separation), the People's Will Party considers the application of the principle of self-determination as the only means»³⁸.

For the Moscow-oriented «Volenarodivtsi» it was extremely sensitive that the word «Ukrainian» would be used in the name of the new union. Representatives of the People's Will Party accused the «Selyansky Soyuz» of nationalism, while at the same time criticizing the «Volenarodivtsi» for their national nihilism³⁹.

The statute of the organization was adopted on November 26, 1926, and the program, after long discussions, was finalized only in February of the following year. The discussions lasted throughout January 1927⁴⁰. Two drafts were presented, authored by M. Chuchmay and K. Valnytsky. The first version attempted to combine the programs of the «People's Will» and the «Peasant Union», avoiding conflictual issues and shortcomings. As a result, it was decided to develop an entirely new draft, which was eventually approved⁴¹.

In particular, the program emphasized that the organization, as a result of the merger, had created «one new party of Ukrainian peasants, workers, and the working intelligentsia, thereby strengthening a unified front of the working masses against the united front of the bourgeoisie»⁴².

One of the fundamental theses of the new party was an appealing statement for its supporters, asserting that «the «Sel-Rob Party» considers the national question in Poland one of the main problems of the policy of the peasant and working masses»⁴³.

However, another programmatic position that should not be overlooked is that «the Sely-Rob Party fights for the replacement of standing armies with a system of people's militias»⁴⁴, which was essentially aimed at weakening the defense capability of the Polish state against the backdrop of the growing military strength of the Red Army.

In the activities of «Sel-Rob», traditionally for organizations with a left-radical orientation, the position was taken on the radical struggle of Ukrainian peasants and workers «for socialism, the establishment of a working people's order, where there would be social, political, and national equality for all people». It was guaranteed that the social and national interests of Ukrainian peasantry would not suffer, with the provision of ensuring the peasants' right to participate in political and civil life, which «belongs to them in view of their number and labour»⁴⁵.

The new party had the most influence in Volhynia and the Kholmshchyna. Supporters of «Selyrob», like most political parties, considered traditional «village gatherings» their main method of struggle, which, under certain circumstances, could escalate into strike actions⁴⁶.

The creation of the party network was delayed significantly, as in some areas, «Sel-Rob» members had to overcome substantial, not just financial, problems. For example, local representatives of «Selyrob-left» reported to M. Zayets that by the beginning of 1928, they were unable to organize a cell in the village of Bortnyky, as the peasants considered the party «Moscow-oriented», and their sympathies were with other political forces⁴⁷.

In early February 1927, the so-called former «Narodovoltsiv» demanded an expansion of the Central Committee, as despite agreements made during the merger, they were in the minority⁴⁸. However, their remarks regarding the inclusion of more representatives from peasants, workers, and youth were not supported⁴⁹.

By mid-1927, the contradictions within the party leadership became insurmountable, and on September 11, the majority of former members of the «People's Will» announced the creation of the «Selyrob-left»⁵⁰.

The analyzed societal and political processes were not only organizationally inspired by Soviet diplomatic and intelligence agencies, but were also accompanied by corresponding illegal financing. Specifically, historian V. Misko is convinced that it is difficult to establish the exact scale of funding for the left-wing radical movement in Western Ukraine. However, it is indisputable that a significant portion of this funding came directly from the Bolshevik government through party structures or indirectly via international communist organizations. Some evidence points to the financing of political and public organizations in Western Ukraine that sympathized with the left-wing radical ideology and were positioned on a pro-Soviet platform⁵¹.

Conclusions. After the inclusion of most of the ethnic Western Ukrainian lands into the newly restored Polish state, the socio-political processes unfolded in new geopolitical conditions, which, among other things, influenced the institutional-political transformation of the Moscophile (Russophile) movement in Eastern Galicia, Volhynia, and Podlasie during the 1920s. The splits, the emergence of new legal political actors in the restored Polish state could not escape the attention of Soviet diplomats and the USSR's special services, who sought to exploit these societal-political structuring processes both to undermine the institutions of the Polish state and to oppose the legal Ukrainian national movement while limiting the influence of Russian émigré anti-Bolshevik structures.

Despite Soviet influence in the formation of a new influential political force, there remained many political disagreements and mutual distrust between the former parties «Peasant Union» and «People's Will». From the outset, the merger of these fundamentally different, essentially antagonistic political forces was doomed to failure. The contradictions between the leadership of the newly formed «Sel-Rob» party became increasingly insurmountable, and on September 11, 1927, the majority of members of the former «People's Will» announced the creation of «Selrob-Left», which in the following years played a leading role in the spread of Soviet influence in Western Ukraine.

A promising direction for further studies, in our opinion, could be a comprehensive analysis of the Soviet tools of influence on the socio-political situation in Western Ukraine in the second half of the 1920s.

¹ О. Власюк, *Діяльність українського соціалістичного об'єднання «Селянський союз» у 1924–1930 рр.* [Activities of the Ukrainian Socialist Association «Peasant Union» in 1924–1930], in «Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Історичні науки», 2011, вип. 17, с. 149–162.

² Р. Гусак, *Ліворадикальний рух Східної Галичини та Західної Волині міжвоєнного періоду* [The Left-Radical Movement of Eastern Galicia and Western Volhynia in the Interwar Period], in «Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія. Історія», 2014, вип. 2, ч. 3, с. 51–56.

- ³ Л. Матюшко, *Політико-національна ідеологія галицьких москвофілів у міжвоєнний період* [Political and National Ideology of Galician Russophiles in the Interwar Period], in «Гілея: науковий вісник». Збірник наукових праць», 2017, вип. 124, с. 66–69.
- ⁴ В. Місько, *Комуністична експансія на терени Польської держави (перша половина 1920-х рр.)* [Communist Expansion into the Territory of the Polish State (First Half of the 1920s)], in «Україна — Європа — Світ». Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини, 2016, вип. 18, с. 131–138.
- ⁵ М. Пиріг, *Становлення та організаційні принципи діяльності «Українського селянсько-робітничого соціалістичного об'єднання» («Сельроб») у 1926–1928 роках* [Formation and Organizational Principles of the Ukrainian Peasants' and Workers' Socialist Association («Selrob») in 1926–1928], in «Мандрівець», 2013, № 4, с. 31–37.
- ⁶ І. Соляр, *«Сельроб» від створення до розколу (1926–1927 рр.)*. [«Selrob» from Formation to Split (1926–1927)], in «Галичина», 2006–2007, № 12–13, с. 126–132.
- ⁷ Л. Матюшко, *Політико-національна ідеологія галицьких москвофілів у міжвоєнний період*, с. 67.
- ⁸ І. Васюта, *Перегрупування в західноукраїнському національному русі в перші роки після анексії Східної Галичини (1923–1926)* [Reorganization in the Western Ukrainian National Movement in the Early Years After the Annexation of Eastern Galicia (1923–1926)], in «Вісник Львівського університету. Серія історична», 1999, вип. 34, с. 353.
- ⁹ І. Васюта, *Галицько-Волинське село між світовими війнами* [The Galicia–Volhynia Village Between the World Wars], Львів, 2010, с. 423.
- ¹⁰ І. Васюта, *Перегрупування в західноукраїнському національному русі в перші роки після анексії Східної Галичини (1923–1926)*, с. 353.
- ¹¹ І. Васюта, *Перегрупування в західноукраїнському національному русі в перші роки після анексії Східної Галичини (1923–1926)*, с. 353.
- ¹² Л. Матюшко, *Політико-національна ідеологія галицьких москвофілів у міжвоєнний період*, с. 67.
- ¹³ Л. Матюшко, *Етнічна самоідентифікація українців Східної Галичини у міжвоєнний період: феномен галицького москвофільства* [Ethnic Self-Identification of Ukrainians in Eastern Galicia in the Interwar Period: The Phenomenon of Galician Russophilism], in «Суспільні трансформації і безпека: людина, держава, соціум: матеріали доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції» (17 червня 2016 р.), Львів, Львівський інститут МАУП, 2016, с. 21.
- ¹⁴ Л. Матюшко, *Політико-національна ідеологія галицьких москвофілів у міжвоєнний період*, с. 67.
- ¹⁵ Л. Матюшко, *Етнічна самоідентифікація українців Східної Галичини у міжвоєнний період: феномен галицького москвофільства*, с. 21.
- ¹⁶ Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф. 6 Центральний Комітет Комуністичної партії Західної України, оп. 2, спр. 222 Докладна записка щодо тяжкого становища українського населення у Польщі, арк. 28.
- ¹⁷ Ю. Михальський, А. Сова, *Москвофіли та український національний рух у Галичині в кінці XIX — на початку XX століття: погляд крізь призму сучасності* [Moscowphiles and the Ukrainian National Movement in Galicia at the End of the 19th — Beginning of the 20th Century: A View Through the Prism of the Present], in «Вісник Львівської комерційної академії. Серія: гуманітарні науки», 2010, вип. 9, с. 13.
- ¹⁸ Л. Матюшко, *Політико-національна ідеологія галицьких москвофілів у міжвоєнний період*, с. 67.
- ¹⁹ Ю. Михальський, А. Сова, *Москвофіли та український національний рух у Галичині в кінці XIX — на початку XX століття: погляд крізь призму сучасності*, с. 13.
- ²⁰ Л. Матюшко, *Етнічна самоідентифікація українців Східної Галичини у міжвоєнний період: феномен галицького москвофільства*, с. 21.
- ²¹ М. Кугутяк, *Галичина: сторінки історії: Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. — 1939 р.)* [Galicia: Pages of History. A Sketch of the Socio-Political Movement (19th century — 1939)], Івано-Франківськ, 1993, с. 176.
- ²² Центральний державний історичний архів України у м. Львові (ЦДІА у м. Львові), ф. 351 Українське селянсько-робітничє соціалістичне об'єднання «Сель-Роб», м. Львів, оп. 1, спр. 99 Вирізки статей, заміток із газети «Наше Слово» про діяльність партії «Сель-Роб» 1926–1932 рр., арк. 20.
- ²³ М. Пиріг, *Становлення та організаційні принципи діяльності «Українського селянсько-робітничого соціалістичного об'єднання» («Сельроб») у 1926–1928 роках*, с. 60.
- ²⁴ О. Власюк, *Діяльність українського соціалістичного об'єднання «Селянський союз» у 1924–1930 рр.*, с. 157.
- ²⁵ О. Власюк, *Діяльність українського соціалістичного об'єднання «Селянський союз» у 1924–1930 рр.*, с. 157.
- ²⁶ Державний архів Львівської області (ДАЛО), ф. 121 Львівська воевідська команда державної поліції, оп. 2, спр. 112 Справа спостереження за з'їздом партії «Народна воля» та «Українського селянського союзу», що відбувся у Львові, з питання їхнього об'єднання в «Українське селянсько-робітничє об'єднання» та списки делегатів. 1926 р., арк. 1.
- ²⁷ М. Пиріг, *Становлення та організаційні принципи діяльності «Українського селянсько-робітничого соціалістичного об'єднання» («Сельроб») у 1926–1928 роках*, с. 61.
- ²⁸ О. Власюк, *Діяльність українського соціалістичного об'єднання «Селянський союз» у 1924–1930 рр.*, с. 159.
- ²⁹ М. Пиріг, *Український ліворадикальний рух у Польщі (1919–1929 рр.): дис. канд. іст. наук; спец.: 07.00.01 — історія України* [The Ukrainian Left-Radical Movement in Poland (1919–1929): PhD Diss. in Hist.; Spec.: 07.00.01 — History of Ukraine], Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, 2016, с. 61.
- ³⁰ О. Власюк, *Діяльність українського соціалістичного об'єднання «Селянський союз» у 1924–1930 рр.*, с. 158.

- ³¹ М. Пиріг, *Український ліворадикальний рух у Польщі (1919–1929 рр.)*, с. 62.
- ³² ДАЛО, ф. 121, оп. 2, спр. 112, арк. 2.
- ³³ ДАЛО, ф. 121, оп. 2, спр. 112, арк. 6.
- ³⁴ О. Власюк, *Діяльність українського соціалістичного об'єднання «Селянський союз» у 1924–1930 рр.*, с. 159.
- ³⁵ М. Пиріг, *Український ліворадикальний рух у Польщі (1919–1929 рр.)*, с. 62.
- ³⁶ О. Власюк, *Діяльність українського соціалістичного об'єднання «Селянський союз» у 1924–1930 рр.*, с. 159–160.
- ³⁷ О. Власюк, *Діяльність українського соціалістичного об'єднання «Селянський союз» у 1924–1930 рр.*, с. 158.
- ³⁸ О. Власюк, *Діяльність українського соціалістичного об'єднання «Селянський союз» у 1924–1930 рр.*, с. 158–159.
- ³⁹ О. Власюк, *Діяльність українського соціалістичного об'єднання «Селянський союз» у 1924–1930 рр.*, с. 159.
- ⁴⁰ М. Пиріг, *Український ліворадикальний рух у Польщі (1919–1929 рр.)*, с. 62.
- ⁴¹ М. Пиріг, *Становлення та організаційні принципи діяльності «Українського селянсько-робітничого соціалістичного об'єднання» («Сельроб») у 1926–1928 роках*, с. 32.
- ⁴² ЦДІА у Львові, ф. 351, оп. 1, спр. 1 *Статут і програма організації. 1927–1929*, арк. 15.
- ⁴³ ЦДІА у Львові, ф. 351, оп. 1, спр. 1, арк. 15.
- ⁴⁴ ЦДІА у Львові, ф. 351, оп. 1, спр. 1, арк. 15.
- ⁴⁵ М. Пиріг, *Становлення та організаційні принципи діяльності «Українського селянсько-робітничого соціалістичного об'єднання» («Сельроб») у 1926–1928 роках*, с. 62.
- ⁴⁶ Р. Гусак, *Ліворадикальний рух Східної Галичини та Західної Волині міжвоєнного періоду*, с. 52.
- ⁴⁷ М. Пиріг, *Становлення та організаційні принципи діяльності «Українського селянсько-робітничого соціалістичного об'єднання» («Сельроб») у 1926–1928 роках*, с. 35.
- ⁴⁸ ЦДІА у м. Львові, ф. 351, оп. , спр. 3 *Обіжники*, арк. 1–3.
- ⁴⁹ М. Пиріг, *Становлення та організаційні принципи діяльності «Українського селянсько-робітничого соціалістичного об'єднання» («Сельроб») у 1926–1928 роках*, с. 36.
- ⁵⁰ М. Пиріг, *Становлення та організаційні принципи діяльності «Українського селянсько-робітничого соціалістичного об'єднання» («Сельроб») у 1926–1928 роках*, с. 36.
- ⁵¹ В. Місько, *Комуністична експансія на терени Польської держави (перша половина 1920-х рр.)*, с. 135.

References

1. Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti, f. 121 Lvivska voievidska komanda derzhavnoi politsii, op. 2, spr. 112 Sprava sposterezhenia za zizdom partii «Narodna volia» ta «Ukrainskoho selianskoho soiuzu», shcho vidbuvsia u Lvovi, z pytannia yikhnoho obiednannia v «Ukrainske seliansko-robitnyche obiednannia» ta spysky delehativ. 1926 r., 28 ark.
2. Husak R., *Livoradykalnyi rukh Skhidnoi Halychyny ta Zakhidnoi Volyni mizhvoiennoho periodu* [The Left-Radical Movement of Eastern Galicia and Western Volhynia in the Interwar Period], in «Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii. Istorii», 2014, vyp. 2, ch. 3, s. 51–56.
3. Kuhutiak M., *Halychyna: storinky istorii: Narys suspilno-politychnoho rukhu (XIX st. — 1939 r.)* [Galicia: Pages of History. A Sketch of the Socio-Political Movement (19th century — 1939)], Ivano-Frankivsk, 1993, 200 s.
4. Matiushko L., *Etnichna samoidentyfikatsiia ukraintsv Skhidnoi Halychyny u mizhvoiennyi period: fenomen halytskoho moskvofilstva* [Ethnic Self-Identification of Ukrainians in Eastern Galicia in the Interwar Period: The Phenomenon of Galician Russophilism], in «Cuspilni transformatsii i bezpeka: liudyna, derzhava, sotsium: materialy dopovidei Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii» (17 chervnia 2016 r.), Lviv, Lvivskiy instytut MAUP, 2016, s. 20–23.
5. Matiushko L., *Polityko-natsionalna ideolohiia halytskykh moskvofiliv u mizhvoiennyi period* [Political and National Ideology of Galician Russophiles in the Interwar Period], in «Hileia: naukovyi visnyk». Zbirnyk naukovykh prats», 2017, vyp. 124, s. 66–69.
6. Misko V., *Komunistychna ekspansiia na tereny Polskoi derzhavy (persha polovyna 1920-kh rr.)* [Communist Expansion into the Territory of the Polish State (First Half of the 1920s)], in «Ukraina — Yevropa — Svit». Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats. Serii: Istorii, mizhnarodni vidnosyny, 2016, vyp. 18, s. 131–138.
7. Mykhalskyi Yu., Sova A., *Moskvofily ta ukrainskyi natsionalnyi rukh u Halychyni v kintsi XIX — na pochatku XX stolittia: pohliad kriz pryzmu suchasnosti* [Moscophiles and the Ukrainian National Movement in Galicia at the End of the 19th — Beginning of the 20th Century: A View Through the Prism of the Present], in «Visnyk Lvivskoi komertsiinoi akademii. Serii: humanitarni nauky», 2010, vyp. 9, s. 10–14.
8. Pyrih M., *Stanovlennia ta orhanizatsiini pryntsyipy diialnosti «Ukrainskoho seliansko-robitnychnoho sotsialistychnoho obiednannia» («Selrob») u 1926–1928 rokakh* [Formation and Organizational Principles of the Ukrainian Peasants and Workers Socialist Association («Selrob») in 1926–1928], in «Mandrivets», 2013, № 4, s. 31–37.
9. Pyrih M., *Ukrainskyi livoradykalnyi rukh u Polshchi (1919–1929 rr.): dys. kand. ist. nauk; spets.: 07.00.01 — istoriia Ukrainy* [The Ukrainian Left-Radical Movement in Poland (1919–1929): PhD Diss. in Hist.; Spec.: 07.00.01 — History of Ukraine], Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka, Lviv, 2016, 245 s.
10. Soliar I., *«Selrob» vid stvorennia do rozkolu (1926–1927 rr.)*. [«Selrob» from Formation to Split (1926–1927)], in «Halychyna», 2006–2007, № 12–13, s. 126–132.

11. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy, f. 6 Tsentralnyi Komitet Komunistychnoi partii Zakhidnoi Ukrainy, op. 2, spr. 222 Dokladna zapyska shchodo tiazhkoho stanovyshcha ukrainskoho naselennia u Polshchi, 29 ark.
12. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Lvovi, f. 351 Ukrainske seliansko-robitnyche sotsialistychne obiednannia «Sel-Rob», m. Lviv, op. 1, spr. 1 Statut i prohrama orhanizatsii. 1927–1929, 27 ark.
13. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Lvovi, f. 351 Ukrainske seliansko-robitnyche sotsialistychne obiednannia «Sel-Rob», m. Lviv, op. 1, spr. 3 Obizhnyky, 3 ark.
14. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u m. Lvovi, f. 351 Ukrainske seliansko-robitnyche sotsialistychne obiednannia «Sel-Rob», m. Lviv, op. 1, spr. 99 Vyrizky statei, zamitok iz hazety «Nashe Slovo» pro diialnist partii «Sel-Rob» 1926–1932 rr., 24 ark.
15. Vasiuta I., Halytsko-Volynske selo mizh svitovymy viinamy [The Galicia–Volhynia Village Between the World Wars], Lviv, 2010, 507 s.
16. Vasiuta I., Perehrupuvannia v zakhidnoukrainskomu natsionalnomu rusi v pershi roky pislia aneksii Skhidnoi Halychyny (1923–1926) [Reorganization in the Western Ukrainian National Movement in the Early Years After the Annexation of Eastern Galicia (1923–1926)], in «Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia istorychna», 1999, vyp. 34, s. 341–354.
17. Vasiuk O., Diialnist ukrainskoho sotsialistychnoho obiednannia «Selianskyi soiuz» u 1924–1930 rr. [Activities of the Ukrainian Socialist Association «Peasant Union» in 1924–1930], in «Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Istorychni nauky», 2011, vyp. 17, s. 149–162.

УДК 050.48-053.2(477.85)«1933/1940»

© Лідія Ковалець* (Чернівці)

ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ ДИТЯЧИЙ ЖУРНАЛ «УКРАЇНСЬКА ЛАСТІВКА» 1933–1940 РОКІВ ЯК ЗРЕАЛІЗОВАНИЙ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ ПРОЄКТ

У статті на широкому фактичному матеріалі, в т. ч. й архівному, досліджено історію та значення дитячого журналу «Українська ластівка» (1933–1940), який видавало товариство «Українська школа» в Чернівцях і який став унікальним національно-культурним феноменом на Буковині періоду румунської окупації. Розглянуто передумови виникнення та функціонування часопису, його редакційну політику, звернено увагу на структуру й жанрово-тематичне наповнення журналу. Основний акцент зроблено на висвітленні історико-патріотичної спрямованості видання, систематичному ознайомленні юних читачів з українськими історичними постатями, народними традиціями, здобутками загальноукраїнського письменства й адаптованими перекладами з чужих мов тощо. Наголошено на унікальності підходу редакційної колегії, яка через залучення дітей до співпраці, створення родинної атмосфери та збалансоване поєднання розважального й виховного компонентів спромоглася реалізувати вагомий національно-патріотичний проєкт.

Ключові слова: журнал «Українська ластівка» 1930-х років, товариство «Українська школа», українська література для дітей, українські часописи Буковини міжвоєнного періоду, українські дитячі журнали.

Lidiia Kovalets (Chernivtsi)

CHERNIVTSI CHILDREN'S MAGAZINE «UKRAINSKA LASTIVKA» 1933–1940 AS A REALIZED NATIONAL-CULTURAL PROJECT

Abstract. The article investigates, based on extensive factual material including archival sources, the history and significance of the children's magazine «Ukrainska Lastivka» (Ukrainian Swallow) (1933–1940), which was published by the «Ukrainian School» society in Chernivtsi and became a unique national-cultural phenomenon in Bukovyna during the Romanian occupation. The magazine served multiple functions: as a periodical publication, a literary collection, an educational textbook, and an instrument of national education. Its conceptual foundations included family values, patriotic education, moral development, religious upbringing, and nurturing love for the Ukrainian language and culture. Despite financial difficulties, the 16-page monthly reached up to 1,000 subscribers.

«Ukrainska Lastivka» published works by classical national literature authors, young Bukovynian writers, and translated world literature. There were regular sections devoted to Ukrainian history («Something from Our Past»), moral teachings, folk wisdom, and humour. The magazine introduced children to Ukrainian historical figures (from the princes of Kyivan Rus to leaders of the national revival), described traditional calendar customs, discussed current events, including the Holodomor of 1932–1933 in Soviet Ukraine. Editorial materials were often signed with pseudonyms, such as «Uncle Omelko» (Omelian Masykevych) and «Grandfather Svyryd» (Svyrydon Cherkasenko), creating an atmosphere of family closeness.

The publication actively engaged children as contributors of stories, riddles, and folklore collections, encouraging them to develop creative abilities and national consciousness. «Ukrainska Lastivka» maintained connections with other Ukrainian periodicals, creating a unified informational and cultural space despite the political borders dividing Ukrainian lands.

The magazine functioned as a cultural oasis where Ukrainian language, traditions, and national identity were preserved and developed during foreign domination. Its influence is confirmed by the memories of former readers who credit the publication with their national upbringing. The traditions of the periodical were revived in 1993 after Ukraine's declaration of independence, when a new «Ukrainska Lastivka» was established in Chernivtsi. This historical example demonstrates

* докторка філологічних наук, доцентка, професорка кафедри української літератури Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Doctor of Philology, Associate Professor, Professor, Department of Ukrainian Literature, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University.

orcid.org/0000-0003-3022-522X

e-mail: l.kovalets@chnu.edu.ua

effective mechanisms for preserving national-cultural identity under political pressure and offers valuable ideas for modern approaches to national education.

Keywords: «*Ukrainska Lastivka*» (Ukrainian Swallow) magazine of the 1930s, «Ukrainian School» society, Ukrainian literature for children, Ukrainian periodicals of Bukovyna during the interwar period, Ukrainian children's magazines.

Постановка проблеми. Дитяча періодика завжди посідала особливе місце в історії української культури та освіти. Але надважливою є роль дитячих видань у часи переломові, часи соціальних, політичних та культурних трансформацій, коли суспільство потребує збереження своїх духовних основ і передачі культурного спадку новим поколінням. Історія журналу «Українська ластівка», що виходив у Чернівцях із 1933-го до червня 1940 року, тобто до окупації Буковини радянськими військами, припадає саме на таку пору. Ще в 1918 році після Першої світової війни регіон, що досі був частиною Австро-Угорської імперії, потрапив у залежність до королівської Румунії. Нова влада одразу ж почала проводити жорстку політику румунізації краю, спрямовану на асиміляцію українського населення. Закривалися українські школи, обмежувалася діяльність українських культурних товариств, українська мова витіснялася з офіційного вжитку. І все ж зусилля української інтелігенції щодо відродження Буковини не пішли на марне: на зламі 1920–1930-х років, за Д. Квітковським, «найбільше ваги з самого початку було присвячено рідній пресі як чинникові, який найкраще єднає всю розкинену громаду в одну духову родину, керує нею згідно з загальним інтересом»¹. Активізувалася й діяльність учительства, українська преса, надто дитяча, відіграла роль ще й своєрідного культурного резервату, де зберігалася й розвивалася рідна мова, культурні традиції, формувалася національна ідентичність молодого покоління. Власне, «Українська ластівка» виявилася одним із небагатьох видань, котрі змістом, ідейним спрямуванням послідовно працювали на збереження українства на Буковині в міжвоєнний період. Навіть прикметник «українська» в назві зі свого боку підкреслював національну спрямованість часопису.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано розв'язання проблеми. Віхи історії української журналістики, зокрема західноукраїнської періодики доволі добре вивчені, і до цього прислужилися такі відомі фахівці з означеної теми, як М. Галушко, А. Животко, С. Кость, І. Михайлин, М. Романюк, Л. Сніцарчук. Дослідженням історії дитячої літератури й періодики займалися У. Гнідець, Е. Огар, Н. Марченко. Важливо вказати й на ґрунтовні розвідки з історії культурно-освітнього життя Буковини міжвоєнного періоду — праці В. Ботушанського, О. Добржанського. Усі вони так чи інакше стосуються широких, більше контекстуальних параметрів проблеми і з цього погляду є по-своєму значущими для нас. Що ж до статей, безпосередньо присвячених журналові «Українська ластівка» (авторства М. Гнепа, Л. Ковалець, О. Романця), то вони мають популярний виклад, готувалися з розрахунку передовсім на учнівську аудиторію і закономірно не охоплюють усього спектру важливих питань. На черзі — ґрунтовне наукове висвітлення історії та функціонування «Української ластівки» 30-х років, окреслення її феномену й ролі в житті тодішнього суспільства, що у свою чергу стане зрозумілим також завдяки аналізу контенту часопису і на рівні його змісту, і на рівні жанрових, тематичних пластів уміщеного там матеріалу.

Загалом **актуальність** дослідження журналу «Українська ластівка» продиктована по суті кількома чинниками. По-перше, необхідністю заповнення окремих прогалів у вивченні історії української періодики міжвоєнного періоду. По-друге, важливістю розуміння механізмів збереження національно-культурної ідентичності в умовах політичного тиску й асиміляційних процесів. По-третє, потребою у вивченні педагогічного досвіду та літературно-мистецьких традицій, представлених на сторінках указанного видання, які можуть бути актуальними і для сучасної системи національного виховання.

Виклад основного матеріалу. Історія виникнення та функціонування в Україні дитячих часописів розпочинається зі спеціального, розрахованого на юних читачів, літературного додатка до львівського журналу «Учитель» (1869–1874). А вже в 1887 році київські студенти впорядкували й зусиллями І. Франка видали призначений для дітей альманах «Веселка» з уміщеними тут деякими фольклорними матеріалами, зокрема колисковими піснями, казками, поезією Т. Шевченка, Л. Боровиковського, Л. Глібова, прозою Марка Вовчка, І. Нечуя-Левицького, статтями про громадське життя, світ природи тощо. З 1890 року там же, у Львові, починає виходити (аж до початку Першої світової війни) журнал для дітей «Дзвінок», що став по суті загальноукраїнським виданням, оскільки надавав трибуну для виступів і письменникам із Наддніпрянщини, загалом сприяв помітній активізації справи творення української дитячої літератури.

Що ж до Буковини, то тут із 1885 року додатком до газети «Буковина» почав виходити щомісячник «Бібліотека для молодіжи, міщан і селян». Видання це редагував педагог, публіцист, громадсько-політичний діяч Омелян Попович, у ньому активно друкувався і Юрій Федькович. Журнал відіграв помітну роль у вихованні малих українців на цій території і також проіснував до 1914 року. Серед висловлених у радянський час оцінок «Бібліотеки для молодіжи...» були й доволі критичні, одна з дослідниць, скажімо, дорікнула виданню в тому, що воно не завжди дотримувалось демократичної спрямованості: мовляв, у якомусь із номерів «було вміщено портрет цісаревича Рудольфа із закликом: “тримайте його в пошановку, як образ святий”»². Але ж це був час австро-угорського правління, тож видавці змушені були знаходити можливості для своєї праці, виявляючи й певну прихильність до лояльної влади. І вже зовсім надуманим виглядав інший аргумент: «У журналі за 1885 р. писалося: “Бог єсть творець світа, творець неба і землі”, “Хто на бога уповає, того бог не оставляє”»³. Власне, йдеться про часопис, який так само очікує на глибше, неупереджене наукове вивчення в контексті часу.

Щодо історії створення та функціонування дитячого журналу «Українська ластівка» 1933–1940 років, то вона закономірно тісно була пов'язана з культурно-історичними процесами, що відбувалися на Буковині в міжвоєнний період. Уже початок ХХ ст. відзначився активізацією українського національного руху на всіх етнічних українських землях. Незважаючи на різні політичні режими, під владою яких опинилися українці після Першої світової війни, прагнення до збереження національної ідентичності, мови, культури було спільним для представників української інтелігенції від Харкова до Чернівців. Особливого значення в цьому контексті набувала робота з молодим поколінням, яке в умовах асиміляційної політики чужих держав могло втратити зв'язок із національною культурою. Тож дитяча періодика значною мірою завдяки своїй систематичності виявляється одним із найважливіших засобів національного виховання, збереження мови та культурної ідентичності. Саме тому створення українських дитячих видань у різних регіонах розділеної України було не просто видавничим проєктом, а й важливою громадсько-політичною справою.

На Буковині ще в 1894–1896 роках товариство «Руська школа» видавало дитяче періодичне видання під назвою «Ластівка», яке редагував Омелян Попович. Це видання мало важливе значення для розвитку української культури в регіоні та сформувало модель дитячого часопису, який поєднував розважальну функцію з виховною та освітньою. Однак кількість передплатників була невеликою. Друга «Ластівка», і вже під назвою «Українська ластівка», з'явилася в період румунської окупації Буковини, у 1930–1931 роках. Вона виходила як «читаночка для наших дітей» на знак вшанування пам'яті Омеляна Поповича. На жаль, вдалося видати лише три числа цього часопису. Складні суспільно-політичні умови й фінансові труднощі не дозволили продовжити й це видання.

Ситуація дещо змінилась у 1931 році, коли на Буковині почав діяти закон, згідно з яким дозволялося вести викладання українською мовою в школах, де серед учнів було більше половини українців. Цей короткий період лібералізації національної політики Румунії (до 1934 року) дав можливість місцевій українській інтелігенції активізувати культурно-освітню діяльність. Саме в цей час, 15 листопада 1932 року, студент юридичного факультету Василь Якубович у своєму рефераті, виголошеному на віділовому засіданні товариства «Українська школа», запропонував розпочати видання українського дитячого журналу⁴. Пропозицію підтримали й на наступному засіданні товариства 29 листопада. Проф. М. Гарас тоді зізнався, що «його як старого педагога дуже втішила така путня праця молодого студента-правника, особливо його добре ознайомлення з виховними засадами, що він виявив в елабораті [тобто письмовому повідомленні] про “значіння виховання дітей пресою”»⁵. В. Якубович справді добре розумів потреби нового покоління українців Буковини, побачивши в майбутньому дитячому журналі потужний інструмент національного виховання. Сам ініціатор нове видання уявляв таким: сюди входили б «казочки, оповідання, віршики, загадки, знімки з курсів та поодиноких дітей-приятелів журналіка, переписка з дітьми, поміщення їх цікавіших листочків до журналіка і т. д.»⁶. Власне, підготовлена М. Гарасом «Ілюстрована історія товариства «Українська школа...» добре розкриває глибоко продумані концептуальні засади нового видання:

«1. Родинні обов'язки й повинности дитини (до мами, татка, старших і менших братчиків і сестричок, до бабки, діда, тітки, вуйка і т. д.).

2. Товариські обов'язки дитини до своїх ровесників і чужих людей (чемність).

3. Відношення дитини до їх природнього оточення (звірята, пташки, квіти, дерева...).

4. Патріотичне виховання (історія, географія, література, мова...).
5. Моральне виховання (самоопанування, заохота до праці, чистість характеру тощо).
6. Релігійне виховання (побожність, молитва за батьків, за великих людей українського народу...).
7. Ощадність, точність, витривалість.
8. Жертволюбивість на народні цілі і багато іншого»⁷.

Активні організаційні зусилля ініціаторів «Ластівки» на початковій стадії засвідчені, зокрема, в збережених матеріалах фонду 1183 («Українське товариство “Українська школа”») Державного архіву Чернівецької області. В одній зі справ міститься датована вже листопадом–груднем 1932 року чимала добірка засвідчених В. Якубовичем та печаткою товариства підписних листів на журнал, притому як із чернівецького терену, так із навколишніх населених пунктів (Мамаївців, Станівців, Неполоківців, Ставчан, Вашківців, Кліводина, Витилівки, Заставни, Юрківців) із вказівкою на прізвище, ім'я передплатника, зазначенням імені дитини, її адреси; є помітка про сплату грошей і спеціальну пожертву на фонд «Ластівки»⁸. Уже в першому числі новоствореного видання редакція оприлюднила ці ж заклики: «Кожний, хто любить свою дитину, передплатує для неї “Українську Ластівочку”»; «При всякій нагоді збирайте датки на пресовий фонд “Української Ластівочки”»⁹. До слова, серед передплатників значився сам Василь Якубович, а також відома письменниця, громадсько-культурна діячка, засновниця журналу «Самостійна думка» Сидонія Никорович. Вартість передплати зі свого боку відображала економічні реалії того часу та географію поширення видання. Річна передплата «Ластівки» на Буковині коштувала 75–60 левів, у Європі — 80 левів, в Америці — 100. Вартість одного примірника видання складала 5 левів.

Отож, перше число «Української ластівки» за 1933 рік вийшло наприкінці 1932 року (перед Різдом). Очолив видання сам Василь Якубович, який опікувався ним до свого вступу на військову службу в 1934 році. Відтак на короткий час редакторські обов'язки перебрав Омелян Драчинський, згодом журнал редагувала колегія у складі діячів товариства Теофіла Бриндзана, Миколи Гараса і Каєтана Горвацького. Відповідальним редактором був тогочасний голова «Української школи» Антін Кирилів. Зміна редакторського складу відображала не лише організаційні зміни в товаристві «Українська школа», а й загальну динаміку суспільно-політичного життя Буковини. Колегіальний принцип редагування, запроваджений у 1934 році, дозволяв об'єднати зусилля кількох досвідчених громадсько-культурних діячів для забезпечення високої якості видання та його відповідності різноманітним потребам українських дітей.

«Ластівка» була щомісячним 16-сторінковим журналом. У перші роки свого існування (1933–1937) видання виходило регулярно, щоразу даруючи буковинським дітям нові матеріали рідною мовою. Однак у 1938 році вийшов лише один номер часопису, а в 1939-му — два. Така нерегулярність могла бути пов'язана із загостренням політичної ситуації в Європі напередодні Другої світової війни та посиленням пильності до подібних видань з боку Румунії. З січня 1940 року «Українська ластівка» знову почала виходити регулярно і навіть у дещо оновленому вигляді. Однак її існування тривало недовго — останнє (шосте) число побачило світ у червні 1940 року з приходом радянських військ на Буковину видання було припинене, як і більшість незалежних українських культурних ініціатив того часу.

І ще про фінансове забезпечення «Української ластівки», оскільки воно по-своєму відображає характер національної солідарності українців того періоду. Проблема з передплатою справді належала до серйозних: спочатку кількість охочих отримувати видання сягала пів тисячі, потім вона дещо знизилась навіть до 280-ти. Вочевидь бракувало популяризації журналу серед ширшої громадськості, постало навіть питання про призупинення його виходу. Це питання обговорювалося й на засіданні «Української школи», де було ухвалено таки продовжувати видання часопису «хоч би й за значною допомогою т[овариства]»¹⁰. Тож основне фінансування часопису надалі отримував від товариства «Українська школа», розгорнулась ширша промоція видання — так що кількість передплатників сягнула тисячі. Зрештою, потреба в українській дитячій лектурі чимраз більше усвідомлювалось суспільством. У фонді товариства «Українська школа» зберігся датований 14 січня 1936 року лист від спортивного товариства «Довбуш» із проханням «подарувати більшу кількість диточої літератури»; тим же числом ухвалено резолюцію про виділення товариству бібліотеки «Ластівки»¹¹.

До справи підтримки журналу особисто долучались багато діячів української культури та освіти. Уже в першому числі за 1933 рік висловлювались подяки: редакторові часопису «Рідна школа» у Львові Івану Герасимовичу «за безкоштовну передачу кліше», професорові та художнику Евсебієві

Ліпечькому «за створення заголовного образка», професорці та письменниці Катерині Чертенко-Костецькій, співредакторці часопису «Самостійна думка» Сидонії Никорович та іншим особам¹².

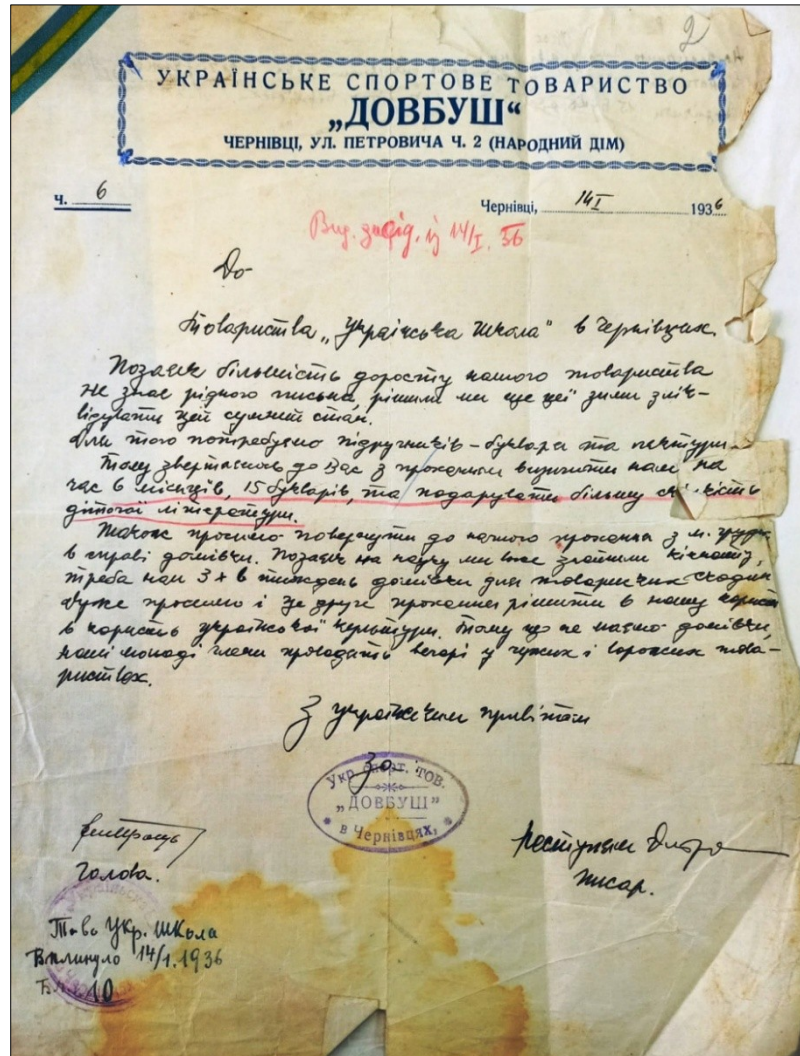
Про те, що географія фінансової підтримки «Української ластівки» була досить широкою і включала не лише Буковину, а й Галичину, а також українські діаспорні організації, свідчить фактичний матеріал. Зокрема, пожертви надходили від Союзу українських студійних організацій в Румунії (СУСОР) та «Української громади» у Гавані. Це свідчить про розуміння важливості дитячої періодики для збереження національної ідентичності українців у різних куточках світу.

Варто відзначити й те, що журнал привернув увагу видатних українських педагогів та громадських діячів. Зокрема, Софія Русова, в 1935 році проїжджаючи через Чернівці і зустрівшись тут із очільниками товариства «Українська школа», схвально відгукнулася про «Українську ластівку» й пообіцяла її експонувати на педагогічній виставці у Женеві, що свідчило про відповідність журналу прогресивним педагогічним ідеям того часу та європейським стандартам дитячої періодики¹³.

Найголовніше ж було те, що в умовах відсутності або нестачі українських підручників у школах Буковини «Українська ластівка» відігравала особливу роль. Фактично журнал часто виконував функцію підручника для буковинських дітей, поєднуючи розважальні матеріали з навчальними. О. Романець навіть назвав одну зі своїх статей про часопис так: «Журнал замість підручника»¹⁴, підкресливши таким чином його освітнє значення.

Тематичне наповнення «Української ластівки» відображало її багатофункціональність. Журнал публікував твори класиків (Тараса Шевченка, Юрія Федьковича, Ізидора Воробкевича, Степана Руданського, Леоніда Глібова, Бориса Грінченка, Лесі Українки, Івана Франка, Володимира Самійленка, Уляни Кравченко) і молодих письменників, котрі працювали на Буковині (Омельяна Масикевича, Дмитра Макогона, Осипа Дуди, Домки Ботушанської та багатьох інших), зразки українського фольклору, адаптовані для дитячого сприйняття зразки світової літератури, а також оригінальні матеріали, створені спеціально для журналу. Важливо підкреслити, що на сторінках «Української ластівки» публікувалися твори авторів з різних регіонів України. Це сприяло формуванню в буковинської дитвори розуміння єдності українського культурного простору, незважаючи на політичні кордони, що розділяли український народ. Часопис намагався прищепити дітям думку, що всі вони є членами великої української родини, що їхня мала батьківщина — Буковина — є частиною великої України.

Особливістю редакційної політики «Української ластівки» було створення атмосфери родинної близькості між авторами та юними читачами. Для цього редакційні матеріали часто виходили за підписами, що нагадували сімейні звертання: «Тітка Надя», «Ваш стрийко», «Дід Хома», «Дід

Прохання спортивного товариства «Довбуш» і читалень «Монастериска» і «Клокічка» про відпуск літератури і надання приміщення товариства для проведення культурно-освітніх заходів

Свирид», «Дід Олесь», «Дід Микола», «Вуйко Омелько». За деякими з цих псевдонімів стояли відомі українські письменники та громадські діячі. Наприклад, під псевдонімом «Дід Свирид» друкувався Спиридон Черкасенко, «Дід Микола» — це Микола Гарас, а «Вуйко Омелько» — Омелян Масикевич.

Важливим аспектом функціонування «Української ластівки» було залучення до співпраці багатьох освітян, зокрема вчителів-пенсіонерів. Як зазначала газета «Час» у 1938 р. у звіті про ювілейне святкування 50-літнього ювілею існування товариства «Українська школа» у Чернівцях: «Заходом редакторської колегії, а особливо пана шкільного інспектора Каєтана Горвацького вступили до адміністрації цього журналика кілька п. п. учителів-пенсіонерів, а саме: Юрій Гордійчук, Яків Зась, Віктор Реннер, Миколай Запаринюк, Теодор Гаврилюк і Онисим Аврам»¹⁵. Залучення освітян до роботи над журналом забезпечувало його професійний педагогічний рівень та відповідність віковим особливостям дитячої аудиторії. Учителі, які мали практичний досвід роботи з дітьми, добре розуміли їхні інтереси, потреби, психологічні особливості і могли добирати відповідні матеріали для публікації.

Примітно, що «Українська ластівка» не обмежувалася поданням готових матеріалів, а активно залучала дітей до співтворчості. Малі читачі часто виступали дописувачами до журналу, авторами загадок, байок, казок. Такий підхід не лише розвивав творчі здібності дітей, а й формував у них активну життєву позицію, почуття відповідальності за культурний розвиток своєї спільноти. Крім того, дітям пропонувалось збирати фольклорні матеріали (загадки, байки, казки, приповідки) й надсилати їх до редакції, розповідати про свої проблеми, пригоди, а також і собі намагались матеріально підтримувати видання, не випрошуючи грошей у батьків, а використовувати урочистості з участю дорослих і там збирати благодійні внески на свій часопис. «Такою вашою участю в праці коло журналика він стає вам рідним і дорогим, а що найважливіше, він стає вашим спільним скарбом... Ви тоді не скажете моя, але наша «Ластівка». Таким способом ви привикаєте цінити спільне добро і згодом порозумієте і відчуєте, що то є рідний край, рідний нарід, та навчитесь рідний нарід і край любити та для нього все жертвувати»¹⁶. Про те, що ці заклики відгукувалися в душах юних читачів реальними справами, свідчить, приміром, датований 18 травня 1936 року лист до редакції від Михася О гродніка із с. Ростоки-Бурчилів: «Дорога Ластівко! Чого Ти до мене так зрідка прилітаєш! Я хотів би, щоб Ти щонеділі до мене прилітала. Тоді я не натішивбися й не начитавбися Твоїх оповіданнячок! Люба Ластівко, будь така добра й зажди мені трохи за гроші, а я Тобі в липні пішлю передплату за 1936 рік»¹⁷.

Отож, структура, змістове наповнення «Української ластівки» були добре продуманими і відповідали її виховним та освітнім цілям. Ба більше: з погляду М. Романюка, «“Українська ластівка” спричинилася до створення невеличкої ілюстрованої енциклопедії українознавства для дітей, яку юні передплатники могли б собі впорядкувати вдома на основі часопису. Адже протягом усіх років видання часопису перша сторінка була присвячена видатним постатям української історії, письменникам, культурним діячам»¹⁸. Так малі буковинці довідались про київських правителів — княгиню Ольгу та князя Ярослава Мудрого, «галицького князя» Данила Романовича, гетьманів Петра Конашевича-Сагайдачного, Богдана Хмельницького, Петра Дорошенка, полковника Івана Богуна і сотника Івана Гонту, про письменників, громадських і культурних діячів Івана Котляревського, Григорія Квітку, Тараса Шевченка, Пантелеймона Куліша, Михайла Грушевського, Миколу Лисенка, Івана Франка, Лесю Українку, Софію Русову, Омеляна Поповича, Степана Смаль-Стоцького та інших українських достойників.

У журналі існували постійні рубрики, які забезпечували різнобічний розвиток юних читачів. «Дещо з нашої бувальщини» — це історична рубрика, під якою друкувались матеріали історичної тематики, скажімо, розповіді про те, як народжувались літописи, хто такі кобзарі й чумаки, яким був устрій на Запорозькій Січі тощо. «Поучний [тобто повчальний] куточок» уміщував матеріали морально-етичного змісту; рубрика «Мудрість» передбачала знайомство з прислів'ями, приказками, афоризмами, якими часто служили патріотичного змісту уривки з творів українських письменників; рубрика «Смішне» мала на меті розважати дітей через гумористичні твори. Водночас із дітьми тут спілкувались цілком по-дорослому, як-от про голод на підрадянській Україні і про потребу допомоги страждущим. Так, улітку 1933 року в замітці «Страшне лихоліття на Україні» повідомлялось, що «великі й малі гинуть з голоду, бо всякі дорібки забирають з України московські кати, большевики. /.../ Тому по всіх землях, де живуть українці, творяться комітети для рятуку нещасних, голодних братів на Україні. І в нас, в Чернівцях, створився такий комітет, який уже робить збірки,

щоб рятувати від голодової смерті наших нещасних братів. Тому й Ви, любі діточки, робіть збірки та посилайте для таких же діточок, як Ви, а зробите тим велике діло...»¹⁹.

Повторюємо, особливо пильна увага спостерігалась видавцями «Ластівки» до історичної тематики, притому загальноукраїнської. Про Ярослава Мудрого повідомлялось, зокрема, те, що він возз'єднав «у своїх руках усі землі, які колись належали до його батька, Володимира Великого», оборонив їх від печенігів, побудував Софію Київську; а ще «він засновував школи для українських дітей і дбав про те, аби в його краю був великий порядок. А на те він казав списати закони в велику книгу, яка зветься «Рускою Правдою»; «рід Ярослава був у великій пошані в цілім світі»²⁰.

Про гетьмана Івана Мазепу в «Ластівці» вперше заговорили в 1934 році на відзнаку його 225-ліття (ч. 9–10). Крім того, що було подано портрет видатного українця, в окремій статті підкреслено, що той «знав, які москалі нещирі до українців. Йому козаки часто скаржилися на московських генералів, що з українським народом обходяться несправедливо, кривдять його на кождім кроці /.../. Все це бачив Мазепа. Він у тайні постановив, як прийде добра нагода відірватися від Росії». І далі: «Від тої нещасної битви під Полтавою москалі зачали Україні забирати все більше й більше прав, аж доки не знесли цілком козацького війська й його порядків та не запровадили тяжку панщину на українській землі»²¹. Наступного, 1935 року, в ч. 5-му окрема стаття була присвячена Мазепі як великому меценатові, тим причетному до будівництво значних культових споруд.

Матеріал про гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного містив, зокрема, інформацію про те, як той відзначився в Хотинській війні 1621 року²². Закономірно значна увага була приділена видавцями «Української ластівки» постаті Богдана Хмельницького. Обкладинку одного з журналів прикрасила світлина роботи «нашого славного маляра-буковинця» Миколи Івасюка «В'їзд Богдана Хмельницького до Києва». Це «одна з найсвітліших і найкращих хвиль української минувшини», підкреслювалося в дописі²³.

Інтерес до героїчного минулого розвивався і через популяризацію відповідних художніх творів історичної тематики. Так, у переказі Антіна Лотоцького було подане «оповідання з народнього переказу» «Михайло Семиліток» про славного князенка, сина київського князя Володимира, та не просто сина, бо такий, як Михайло Семиліток — це «душа народу, його сила»²⁴. Окрасою одного з журналів став твір Бориса Грінченка «Олеся» про відважний вчинок нашої дівчинки з Волині, яка ціною свого життя врятувала рідне село від татар. Подаючи оповідання С. Черкасенка «Джура Тимко» (з підзаголовком «козацьке оповідання»), видавці вдалися до пояснення незрозумілих слів (яничар — це турецький вояк, чамбул — відділ війська); так зриміше постала історія хлопчини, якому судилося бути джурою самого Петра Сагайдачного²⁵. До речі, побіч цього твору в тому ж числі журналу було вміщено і статтю про гетьмана, і народну пісню «Марш Сагайдачного»; все це в комплексі посприяло глибшому знайомству малих читачів із героїчною сторінкою нашої

минувшини. Історична тематика проникливо звучала також у цілій низці поетичних творів різного плану. Так, вірш Віри Лебедової (псевдонім Костянтини Малицької) «Поставали козаченьки» (із зазначенням, що він співається на голос «Засвистали козаченьки») приваблював не тільки своїм маршовим ритмом, а й виразною патріотичною ідеєю, адже козаки «Присягали за Україну / Життя положити / І кайдани ворожії / З Матери здоймити»²⁶. Пізнавальне спрямування вміщених у «Ластівці» розповідей історичної тематики авторства переважно Миколи Гараса відчувається в інформаційній насиченості їх і доброму педагогічному такті. В одному з дописів М. Гарас так спонукає своїх читачів до пізнання: «Возьміть, діти, карту до рук і дивіться, де Україна, Дніпро, Крим і слідить за оповіданням!»²⁷. Джерелом інформації служили здебільшого праці Д. Яворницького. Безумовно, всіма цими стараннями виховувалось історичне мислення дітей, їхній патріотичний дух.

Ще одним аспектом культурно-історичного значення «Української ластівки» була її роль у збереженні традиційного календарного циклу української культури. Журнал регулярно публікував матеріали, пов'язані з народними та релігійними святами: Різдвом, Великоднем, Трійцею, Покровою тощо. Це допомагало дітям засвоювати традиційну систему часу українського народу, усвідомлювати циклічність народного календаря, знайомитися з обрядами та звичаями, пов'язаними з тими чи іншими святами. В умовах румунізації, коли офіційний календар орієнтувався на румунські національні та релігійні свята, такі публікації були особливо важливими для збереження культурної тяглості та формування у дітей розуміння власної культурної приналежності. Через знайомство з календарними обрядами, святковими традиціями, колядками, щедрівками, веснянками, гаївками юні читачі «Української ластівки» долучалися до тисячолітньої культурної спадщини українського народу.

Примітно, що в умовах, коли можливості для публікації українською були обмежені, дитячий часопис став місцем, де місцеві автори могли друкувати нею свої твори, експериментувати з різними жанрами дитячої літератури, набувати досвіду роботи з молодю аудиторією. Серед тих, хто регулярно дописував до «Української ластівки», були як відомі письменники з буковинського терену, так і початківці, для яких публікація в журналі ставала першим кроком у літературну творчість. Саме тут, до речі, дебютував хлопчина з Кіцманя, пізніше відомий прозаїк та поет Михайло Івасюк, тут друкувались письменники-вчителі Іван Бажанський, Остап Вільшина, Костянтина Малицька, Марійка Підгірянка, Дмитро Макогон. Це свідчить про те, що часопис відіграв роль своєрідної літературної школи, відкритої платформи для діалогу поколінь та обміну досвідом.

Особливо цінним був внесок Омеляна Масикевича, який під псевдонімом «Вуйко Омелько» публікував у журналі свої твори для дітей. Як відзначає О. Романець, О. Масикевич мав особливий талант писати для дитячої аудиторії, вмів знаходити прості і зрозумілі слова для передачі складних ідей, використовував яскраві образи та ситуації з повсякденного життя буковинських дітей. Його твори не лише розважали читачів, а й спонукали їх замислюватися над важливими моральними питаннями, прищеплювали любов до рідного краю, його історії та культури²⁸.

Публікації Спиридона Черкасенка під псевдонімом «Дід Свирид» також становлять вагомий частину літературного наповнення «Української ластівки». Як визнаний майстер дитячої літератури, Черкасенко збагатив репертуар журналу якісними творами, що відповідали найвищим художнім стандартам та були доступними для дитячого сприйняття. Його оповідання, вірші, казки виховували у дітей естетичні смаки, розвивали їхню уяву, вчили співчуттю та доброті.

Редакція часопису дбала й про те, щоб полегшити дітям їхнє читання українською мовою: задля цього було навіть запроваджено спеціальну рубрику «Українська азбука», де пояснювалось співвідношення між українською та румунською графікою. На розвиток читацьких інтересів дітей спрямовувалась також ціла низка матеріалів під назвою «Як то я дістав охоту читати книжки й що за користь з того вийшла», друкованих у журналі за 1935–1937 роки. А червневий, як з'ясувалось, останній номер видання за 1940 рік завершувався таким символічним побажанням, своєрідною вказівкою на будучину: «Вчіть своїх товаришів і товаришок українського письма, переповідайте їм казки та байки з “Української Ластівки”»²⁹.

Роль «Української ластівки» в міжкультурному діалозі також заслуговує на увагу. Попри виразне національне спрямування, журнал не замикався у вузьких етнічних рамках, а знайомив своїх читачів із культурою інших народів, зокрема через публікацію адаптованих творів світової дитячої літератури. Так, переклади з німця Гете сусідили з такими ж версіями творів данця Андерсена, французя Лафонтена, німців братів Грім, письменника з Герцоговини Светозара Чоровича, зразками

польської, англійської, індійської, фінської літератур. Це сприяло формуванню у буковинських дітей відкритості до міжкультурного діалогу, поваги до інших культур, розуміння загальнолюдських цінностей, що об'єднують різні народи.

«Українська ластівка» не обмежувалась історико-літературною складовою, але й приділяла увагу візуальному оформленню. Художнє оздоблення журналу, ілюстрації до текстів, заставки та віньєтки створювали особливу атмосферу видання, робили його привабливим для дитячої аудиторії. До оформлення часопису долучалися професійні художники, зокрема Евсебій Ліпечський. Якісні ілюстрації не лише прикрашали журнал, а й виконували важливу освітню функцію, особливо для наймолодших читачів, які ще не вміли читати. Через візуальні образи діти знайомилися з українською символікою, народними орнаментами, традиційним вбранням, предметами побуту, що сприяло формуванню їхньої візуальної культури та національної ідентичності.

Важливо підкреслити й те, що «Українська ластівка» не була ізольованим явищем, а становила частину системи української преси на західноукраїнських землях. У різних регіонах, що перебували під владою Польщі, Румунії, Чехословаччини, виходили українські газети, журнали, альманахи, які разом творили єдиний інформаційно-культурний простір та підтримували національну єдність українців, роз'єднаних державними кордонами. Зокрема, «Українська ластівка» мала творчі зв'язки із львівським журналом «Світ дитини» й уміщувала окремі матеріали цього видання. Обмін досвідом, ідеями збагачував зміст чернівецького часопису та розширював його можливості. Власне, у «Програмі навчання української мови в вакаційних курсах, які улаштовує тов. «Українська школа в Чернівцях», відзначалось: «Діти дуже цікавляться казками, байками та різними оповіданнями з природи, тому нехай учитель старається по змозі задовольнити їх в цім напрямі, подаючи їм як лектуру журналіки «Світ дитини», «Дзвінок, «Українську Ластівку» і їм подібні»³⁰.

Вплив «Української ластівки» на формування свідомості буковинських дітей підтверджується спогадами тих, хто читав журнал у дитинстві. Зокрема, М. Гнеп у статті «Слово спогаду про “Ластівку” 30-их років» поділився особистими враженнями від читання часопису та відзначає його роль у своєму національному вихованні: «справді був цей журнал для українських дітей усім: граматику, читанкою, історією і літературою»³¹. Такі свідчення є цінним джерелом для розуміння реального впливу видання на його цільову аудиторію.

Незважаючи на порівняно короткий термін існування (1933–1940 роки), «Українська ластівка» залишила помітний слід в історії української культури Буковини та в розвитку української дитячої періодики загалом. Журнал став важливим чинником збереження національної ідентичності буковинських українців у складний міжвоєнний період та подав приклад національно орієнтованого дитячого видання, що поєднувало високий літературний рівень із педагогічною доцільністю.

Після припинення виходу «Української ластівки» в 1940 році традиції української дитячої преси на Буковині були перервані. У радянський період дитячих часописів тут не існувало, а в Києві радянська влада заперечила проти таких видань, як «Українська ластівка», іншими, ідеологічно зорієнтованими журналами на зразок «Більшовиченята», «Червоні квіти» і т. под. Справжнє відродження традицій «Української ластівки» стало можливим лише після відновлення незалежності України, коли в 1993 р. обласне відділення Всеукраїнського товариства «Просвіта» започаткувало видання в Чернівцях четвертої за рахунком «Української ластівки». Вона також виявилась зорієнтованою на збереження національної ідентичності, розвиток творчих здібностей дітей, їхнє всебічне виховання. Звісно, змінилися суспільно-політичні умови, технічні можливості видання, з'явилися нові теми та форми роботи з аудиторією, але основна місія залишилася незмінною — виховання національно свідомого молодого покоління.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Таким чином, «Українська ластівка» 1933–1940 років займає важливе місце в історії української культури Буковини та в розвитку української дитячої періодики загалом. Журнал став унікальним явищем, що поєднував функції періодичного видання, літературного альманаху, навчального посібника та виховного засобу. В умовах румунської окупації «Українська ластівка» відіграла роль культурного оазису, де зберігалася й розвивалася українська мова, традиції, формувалася національна ідентичність молодого покоління. Дослідження історії «Української ластівки», її змісту, редакційної політики, зв'язків з іншими явищами культурного життя Буковини міжвоєнного періоду дозволяє краще зрозуміти механізми збереження національної ідентичності в умовах іноземного панування й предметніше оцінити внесок періодичних видань у цей процес. Водночас вивчення «Української ластівки» як педагогічного явища

може бути корисним для розуміння принципів створення ефективних дитячих видань, що поєднують розважальну функцію з освітньою та виховною. На черзі також скрупульозне вивчення жанрового, ідейно-тематичного змісту й художньої своєрідності матеріалів обговорюваного часопису, що зі свого боку сприяло б іще кращому розумінню його феномену.

- ¹ Буковина — її минуле і сучасне [Bukovyna — Its Past and Present], за ред. Д. Квітковського, Т. Бриндзана, А. Жуковського, Париж; Філадельфія, Детройт, 1956, с. 640.
- ² О. Кравецька, Журнал «Дзвінок» серед сучасних йому періодичних видань для дітей [The Journal «Dzvinok» Among Contemporary Children's Periodicals], in «Радянське літературознавство», 1972, ч. 10, с. 28.
- ³ О. Кравецька, Журнал «Дзвінок» серед сучасних йому періодичних видань для дітей, с. 28.
- ⁴ М. Гарас, Люстрована історія товариства «Українська школа» в Чернауць (1887–1937): Пропамятна книжечка, видана з нагоди 5-их роковин існування цього товариства [Illustrated History of the «Ukrainian School» Society in Chernivtsi (1887–1937): A Commemorative Book Published on the Occasion of the Society's 50th Anniversary], Чернауць, 1937, с. 144.
- ⁵ М. Гарас, Люстрована історія товариства «Українська школа» в Чернауць (1887–1937), с. 144.
- ⁶ М. Гарас, Люстрована історія товариства «Українська школа» в Чернауць (1887–1937), с. 144.
- ⁷ М. Гарас, Люстрована історія товариства «Українська школа» в Чернауць (1887–1937), с. 145.
- ⁸ Державний архів Чернівецької області (Держархів Чернівецької обл.), ф. 1183 Українське товариство «Українська школа в Чернівцях», оп. 1, спр. 9 Статут видавничої секції товариства. Підписні листи на журнал товариства «Українська ластівка», арк. 3–11.
- ⁹ [Б. п.], Кожний... [Everyone...], in «Українська ластівка», 1933, ч. 1, с. 9, 12.
- ¹⁰ М. Гарас, Люстрована історія товариства «Українська школа» в Чернауць (1887–1937), с. 145.
- ¹¹ Держархів Чернівецької обл., ф. 1183, оп. 1, спр. 3 Прохання спортивного товариства «Довбуш» і читалень «Монастирська» і «Клокічка» про відпуск літератури і надання приміщення товариства для проведення культурно-освітніх заходів, арк. 2, 2 зв.
- ¹² [Б. п.], Подяка [Acknowledgment], in «Українська ластівка», 1933, ч. 1, с. 15.
- ¹³ М. Гарас, Люстрована історія товариства «Українська школа» в Чернауць (1887–1937), с. 147.
- ¹⁴ О. Романець, Журнал замість підручника [A Journal Instead of a Textbook], in «Ластівка», 1997, ч. 4, с. 12–13.
- ¹⁵ Т. Бриндзан, Відчит про «Українську школу». До українського громадянства [Report on the «Ukrainian School». To the Ukrainian Community], in Час (Чернівці), 1938, 4 січня, с. 3.
- ¹⁶ Вуйко стрийко, Любі діти! [Dear Children!], in «Українська ластівка», 1933, ч. 2, с. 4.
- ¹⁷ [Б. п.], Переписка з нашими дорогими діточками-передплатниками [Correspondence With Our Dear Child Subscribers], in «Українська ластівка», 1936, ч. 7, с. 11.
- ¹⁸ М. Романюк, Українська преса Північної Буковини як джерело вивчення суспільно-політичного життя краю (1870–1940 pp.) [The Ukrainian Press of Northern Bukovyna as a Source for Studying the Socio-Political Life of the Region (1870–1940)], Львів, 2000, с. 391.
- ¹⁹ [Б. п.], Страшне лихоліття на Україні [Terrible Calamity in Ukraine], in «Українська ластівка», 1933, ч. 7–8, с. 30.
- ²⁰ Дід Хома, Великий князь Ярослав Мудрий [Grand Prince Yaroslav the Wise], in «Українська ластівка», 1934, ч. 2, с. 2.
- ²¹ Дід Хома, Гетьман Іван Мазепа [Hetman Ivan Mazepa], in «Українська ластівка», 1934, ч. 9–10, с. 2–3.
- ²² Дід Хома, Гетьман Петро Сагайдачний [Hetman Petro Sahaidachnyi], in «Українська ластівка», 1935, ч. 4, с. 2–3.
- ²³ Дід Хома, В'їзд Богдана Хмельницького до Києва [Bohdan Khmelnytskyi's Entry Into Kyiv], in «Українська ластівка», 1937, ч. 1, с. 2.
- ²⁴ А. Лотоцький, Михайло Семиліток (Оповідання з народнього переказу) [Mykhailo Semylytok (A Story from Folk Legend)], in «Українська ластівка», 1934, ч. 2, с. 4.
- ²⁵ С. Черкасенко, Джура Тимко (козацьке оповідання) [Dzhura Tymko (A Cossack Story)], in «Українська ластівка», 1935, ч. 4, с. 4–7.
- ²⁶ Віра Лебедова, Поставали козаченьки (Співається на голос «Засвистали козаченьки») [The Cossacks Rose Up (Sung to the Tune of «The Cossacks Began to Whistle»)], in «Українська ластівка», 1934, ч. 4, с. 8.
- ²⁷ Дід Микола, Запорозжя [Zaporozhzhia], in «Українська ластівка», 1934, ч. 7, с. 3.
- ²⁸ Див.: О. Романець, Вуйко Омелько [Uncle Omelko], in «Ластівка», 1997, № 4, с. 32–33.
- ²⁹ [Б. п.], Вчіть своїх товаришів... [Teach Your Comrades...], in «Українська ластівка», 1940, ч. 6, с. 16.
- ³⁰ Держархів Чернівецької обл., ф. 1183, оп. 1, спр. 5 Статут Українського культурно-просвітнього товариства «Українська школа» в Чернівцях, арк. 4.
- ³¹ М. Гнеп, Слово спогаду про «Ластівку» 30-их років [A Word of Remembrance About the «Swallow» of the 1930s], in «Ластівка», 1994, ч. 4, с. 28.

References:

1. Bryndzan T., Vidchyt pro «Ukrainsku shkolu». Do ukrainskoho hromadianstva [Report on the «Ukrainian School». To the Ukrainian Community], in Chas (Chernivtsi), 1938, 4 sichnia, s. 3.
2. Bukovyna — yii mynule i suchasne [Bukovyna — Its Past and Present], za red. D. Kvitkovskoho, T. Bryndzana, A. Zhukovskoho, Paryzh; Filiadelfia, Detroit, 1956, 965 s.
3. Cherkasenko S., Dzhura Tymko (kozatske opovidannia) [Dzhura Tymko (A Cossack Story)], in «Ukrainska lastivka», 1935, ch. 4, s. 4–7.
4. Derzhavnyi arkhiv Chernivetskoï oblasti, f. 1183 Ukrainske tovarystvo «Ukrainska shkola v Chernivtsiakh», op. 1, spr. 3 Prokhannia sportyvnoho tovarystva «Dovbush» i chytalen «Monasteryska» i «Klokichka» pro vidpusk literatury i nadannia prymishchennia tovarystva dlia provedennia kulturno-osvitnikh zakhodiv, 6 ark.
5. Derzhavnyi arkhiv Chernivetskoï oblasti, f. 1183 Ukrainske tovarystvo «Ukrainska shkola v Chernivtsiakh», op. 1, spr. 5 Statut Ukrainskoho kulturno-prosvitnoho tovarystva «Ukrainska shkola» v Chernivtsiakh, 4 ark.
6. Derzhavnyi arkhiv Chernivetskoï oblasti, f. 1183 Ukrainske tovarystvo «Ukrainska shkola v Chernivtsiakh», op. 1, spr. 9 Statut vydavnychoi sektsii tovarystva. Pidpysni lysty na zhurnal tovarystva «Ukrainska lastivka», 11 ark.
7. Did Khoma, Hetman Ivan Mazepa [Hetman Ivan Mazepa], in «Ukrainska lastivka», 1934, ch. 9–10, s. 2–3.
8. Did Khoma, Hetman Petro Sahaidachnyi [Hetman Petro Sahaidachnyi], in «Ukrainska lastivka», 1935, ch. 4, s. 2–3.
9. Did Khoma, Velykyi kniaz Yaroslav Mudryi [Grand Prince Yaroslav the Wise], in «Ukrainska lastivka», 1934, ch. 2, s. 2.
10. Did Khoma, Vyd Bohdana Khmelnytskoho do Kyieva [Bohdan Khmelnytskyi's Entry Into Kyiv], in «Ukrainska lastivka», 1937, ch. 1, s. 2.
11. Did Mykola, Zaporozhzhia [Zaporozhzhia], in «Ukrainska lastivka», 1934, ch. 7, s. 3.
12. Haras M., Iliustrovana istoriia tovarystva «Ukrainska shkola» v Chernautsi (1887–1937): Propamiatna knyzhchka, vydana z nahody 5-ykh rokovyn isnuvannia tsoho tovarystva [Illustrated History of the «Ukrainian School» Society in Chernivtsi (1887–1937): A Commemorative Book Published on the Occasion of the Society's 50th Anniversary], Chernautsi, 1937, 148 s.
13. Hnep M., Slovo spohadu pro «Lastivku» 30-ykh rokiv [A Word of Remembrance About the «Swallow» of the 1930s], in «Lastivka», 1994, ch. 4, s. 28–29.
14. Kozhnyi... [Everyone...], in «Ukrainska lastivka», 1933, ch. 1, s. 9, 12.
15. Kravetska O., Zhurnal «Dzvinok» sered suchasnykh yomu periodychnykh vydan dlia ditei [The Journal «Dzvinok» Among Contemporary Children's Periodicals], in «Radianske literaturoznavstvo», 1972, ch. 10, s. 28–33.
16. Lototskyi A., Mykhailo Semylytok (Opovidannia z narodnoho perekazu) [Mykhailo Semylytok (A Story from Folk Legend)], in «Ukrainska lastivka», 1934, ch. 2, s. 4.
17. Perepyska z nashymy dorohymy ditochkamy-peredplatnykamy [Correspondence with Our Dear Child Subscribers], in «Ukrainska lastivka», 1936, ch. 7, s. 11.
18. Podiaka [Acknowledgment], in «Ukrainska lastivka», 1933, ch. 1, s. 15.
19. Romanets O. Vuiko Omelko [Uncle Omelko], in «Lastivka», 1997, ch. 4, s. 32–33.
20. Romanets O. Zhurnal zamist pidruchnyka [A Journal Instead of a Textbook], in «Lastivka», 1997, ch. 4, s. 12–13.
21. Romaniuk M. Ukrainska presa Pivnichnoi Bukovyny yak dzherelo vyvchennia suspilno-politychnoho zhyttia kraiu (1870–1940 rr.) [The Ukrainian Press of Northern Bukovyna as a Source for Studying the Socio-Political Life of the Region (1870–1940)], Lviv, 2000, 585 s.
22. Strashne lykholittia na Ukraini [Terrible Calamity in Ukraine], in «Ukrainska lastivka», 1933, ch. 7–8, s. 30.
23. Vchit svoikh tovaryshiv... [Teach Your Comrades...], in «Ukrainska lastivka», 1940, ch. 6, s. 16.
24. Vira Lebedova, Postavaly kozachenky (Spivaietsia na holos «Zasvystaly kozachenky») [The Cossacks Rose Up (Sung to the Tune of «The Cossacks Began to Whistle»)], in «Ukrainska lastivka», 1934, ch. 4, s. 8.
25. Vuiko stryiko, Liubi dity! [Dear Children!], in «Ukrainska lastivka», 1933, ch. 2, s. 4.

УДК: 324:329(100-87)

© Sergiu Cornea* (Galați, România)

**ALEGERILE PARLAMENTARE DIN 17 IULIE 1932:
MESAJELE PROMOVATE DE CONCURENȚII ELECTORALI ÎN JUDEȚUL ISMAIL**

Rezumat. Scopul lucrării este de a studia particularitățile competiției electorale din județul Ismail în alegerile parlamentare din iulie 1932 prin intermediul analizei conținuturilor mesajelor electorale ale actorilor politici implicați la nivel județean. Au fost studiate modalitățile prin care concurenții electorali și-au alcătuit mesajele electorale potrivit cu realitățile existente în județul Ismail.

Cea mai mare provocare pentru concurenții electorali era dată de faptul că în județul Ismail locuiau reprezentanți ai câtorva etnii și, evident, trebuiau să ia în calcul acest fapt. În consecință, mesajele lor s-au pliat pe realitățile și particularitățile județului Ismail, printre care menționez componente etnică a electoratului și problemele existențiale specifice regiunii.

Partidele politice au depus puține eforturi pentru educația populației în spiritul valorilor democrației liberale, iar sărăcia și lipsa educației generale și politice au favorizat fenomenul corupției electorale.

Cuvinte cheie: județul Ismail, alegeri parlamentare, mesaje electorale.

Sergiu Cornea (Galați, Romania)

**PARLIAMENTARY ELECTIONS OF JULY 17, 1932:
MESSAGES PROMOTED BY ELECTORAL CONTESTANTS IN THE ISMAIL COUNTY**

The aim of the paper is to study the contents of the electoral messages of the political forces involved in the parliamentary elections of July 1932 at the level of Ismail County. The ways in which the electoral competitors adapted the contents of their electoral messages to the existing realities in Ismail County have been studied. The biggest challenge for the electoral competitors was the fact that Ismail County was home to representatives of several ethnic groups and, of course, they had to take this into account.

The main sources of documentation were the materials contained in the file «Manifestos and proclamations distributed by political parties in Romania during the parliamentary elections of July 17–20, 1932», preserved in the «County Police Directorate of Ismail fund» at the Ismail Municipal Archive, Ukraine. To study the stated problem, I used the method of thematic analysis of the data contained in the mentioned file, but also from other sources, such as works dedicated to the respective phenomenon or from periodical publications from that period.

Considering the realities of the interwar Romania, the parliamentary elections of 1932 were relatively free. Proof of this is the fact that the National Peasant Party, the organizer of the election, achieved a narrow victory, with only 40.3%.

The electoral contestants' messages aligned with the realities and particularities of Ismail County, among which I mention the ethnic composition of the electorate and the existential problems specific to the region.

Electoral legislation offered smaller parties limited chances of winning the elections, thus reserving for them, with certain exceptions, the role of advocating for their proposed objectives from the position of a party permanently in opposition.

Political parties made few efforts to educate the population in the spirit of liberal democratic values. Poverty and the lack of general and political education favoured the phenomenon of the electoral corruption.

Keywords: Ismail County, parliamentary elections, electoral messages.

* д.і.н., доцент Галацького університету «Нижній Дунай», д.політ.н., доцент Кагулського державного університету «Богдан Петрічейку Хашдеу».

Doctor of History, Associate Professor, «Lower Danube» University of Galati, Doctor of Political Science, Associate Professor, Cahul State University «Bogdan Petriceicu Hasdeu».

orcid.org/0000-0002-0888-59

e-mail: s_cornea@yahoo.com

Серджиу Корня (Галац, Румунія)

**ПАРЛАМЕНТСЬКІ ВИБОРИ 17 ЛИПНЯ 1932 РОКУ:
ПОВІДОМЛЕННЯ, ЯКІ ПРОСУВАЛИ ВИБОРЧІ КОНКУРЕНТИ В ІЗМАЇЛЬСЬКОМУ ОКРУЗІ**

Анотація. Метою статті є вивчення особливостей виборчої боротьби в Ізмаїльському повіті на парламентських виборах у липні 1932 року, шляхом аналізу змісту виборчих меседжів політичних діячів, задіяних на рівні повіту. Було досліджено, як виборчі конкуренти складали свої виборчі меседжі відповідно до реалій, що існували в Ізмаїльському повіті.

Найбільшим викликом для виборчих конкурентів був той факт, що в Ізмаїльському повіті проживали представники кількох етнічних груп, і, очевидно, вони мали його враховувати. Отже, їхні меседжі були адаптовані до реалій та особливостей Ізмаїльського повіту, серед яких етнічний склад електорату та екзистенційні проблеми, характерні для регіону.

Політичні партії доклали мало зусиль для навчання населення в дусі ліберально-демократичних цінностей, а бідність та брак загальної та політичної освіти сприяли явищу виборчої корупції.

Ключові слова: повіт Ізмаїл, парламентські вибори, передвиборчі меседжі.

Introducere. Odată cu venirea la putere a regelui Carol al II-lea s-au schimbat și tendințele politice care au dominat primul deceniu interbelic. Din 1930 Carol al II-lea a controlat partidele și persoanele care au ajuns la guvernare până în 1937, când a preluat în totalitate conducerea țării.¹

Guvernul de «uniune națională» condus de Nicolae Iorga (18 aprilie 1931–31 mai 1932), urmare a crizei economice mondiale, în primăvara anului 1932 făcea tot mai greu față situației complicate în care se afla România. La începutul anului 1932 și partidele politice, după o perioadă de expectativă, au dezlănțuit o amplă campanie antiguvernamentală. În situația creată, N. Iorga după o discuție cu regele, argumentând imposibilitatea rezolvării problemelor economice de către un guvern care nu avea un suport partinic, și-a prezentat demisia. Căderea guvernului a fost determinată de mai multe cauze: agravarea situației economice, fricțiunile interne, presiunile exercitate de partidele de opoziție, lipsa unei concepții clare asupra actului de guvernare, lipsa susținerii din partea regelui.

Carol al II-lea, fiind consecvent în acțiunile de slăbire a partidelor politice, i-a încredințat mandatul de formare a guvernului diplomatului Nicolae Titulescu, care avea o indiscutabilă autoritate, atât în România, cât și peste hotare și care nu era afiliat vreunui partid politic. Dar, eforturile lui N. Titulescu de a forma un guvern nu s-au încununat de succes. În consecință, Carol al II-lea a fost nevoit să reia relațiile cu partidele politice, încredințând misiunea de constituire a noului guvern Partidului Național Țărănesc. Pentru a masca eșecul guvernării «peste partide», Carol al II-lea a inițiat crearea unui cabinet «de alegeri». La 6 iunie 1932 s-a format guvernul prezidat de Alexandru Vaida-Voevod, iar la 10 iunie 1932 Parlamentul a fost dizolvat, alegerile pentru Adunarea Deputaților au fost fixate pentru 17 iulie și pentru Senat la 20–26 iulie.²

Alegerile parlamentare din anul 1932 s-au desfășurat potrivit dispozițiilor legii electorale din 27 martie 1926. Legea a fost adoptată la inițiativa guvernului liberal condus de Ion I. C. Brătianu, finalizând astfel unificarea sistemului electoral din România Întregită. Noua lege electorală a amendat principiul reprezentării proporționale cu inovația «primei electorale».³ În concepția Partidului Național Liberal, vociferată de ministrul Al. Constantinescu cu ocazia prezentării noii legi electorale în Senat, principiul respectiv trebuia să favorizeze crearea de «majorități mai complete și prin urmare de a asigura guvernului ce le reprezintă o tărie mai mare pentru o guvernare mai liniștită și mai fecundă».⁴

Scopul lucrării este de a studia conținuturile mesajelor electorale ale forțelor politice implicate în alegerile parlamentare din iulie 1932 la nivelul județului Ismail. Au fost studiate modalitățile prin care concurenții electorali își adaptau conținuturile și narativele electorale promovate la realitățile existente în județul Ismail. Cea mai mare provocare pentru concurenții electorali era dată de faptul că în județul Ismail locuiau reprezentanți ai câtorva etnii și, evident, trebuiau să ia în calcul acest fapt.

Metodologia cercetării. Principalele surse de documentare au fost materialele conținute în dosarul «Manifeste și proclamații distribuite de partidele politice din România în cadrul alegerilor parlamentare din 17–20 iulie 1932», păstrat în fondul «Direcția județeană a poliției din Ismail» al arhivei municipale Ismail, Ucraina. Dosarul include manifestele, afișele electorale și apelurile concurenților electorali distribuite pe raza județului Ismail în alegerile parlamentare din iulie 1932. Materialele din dosar sunt ordonate conform numărului atribuit formațiunilor politice la înscrierea lor în cursa electorală.

Pentru a studia problema enunțată am folosit metoda analizei tematice a datelor conținute în dosarul menționat, dar și din alte surse, cum ar fi lucrările dedicate fenomenului respectiv sau din publicațiile periodice din acea perioadă.

Rezultate.

1. Contextul politic în care au avut loc alegerile parlamentare din iulie 1932

Perioada interbelică în România a fost marcată de o instabilitate politică constantă. La guvernare s-au perindat 33 de guverne, media de activitate a unui guvern fiind de opt luni. În general, instabilitatea politică a fost alimentată de următorii factori: traficul de influență, mediu transpartinic pentru realizarea unor afaceri, implicarea instituțiilor puterii publice în afaceri private, acte de corupție, promovarea pe criterii sau relații politice.⁵

1.1. Alegerile parlamentare în România interbelică. În perioada interbelică au fost organizate 11 scrutinuri electorale.⁶ Scrutinele din perioada interbelică erau marcate de acuzații de trădare a interesului național, acuzații de fraudare a scrutinului, vot multiplu, mită electorală, altercații și comportament agresiv în timpul campaniei electorale, implicarea instituțiilor de forță ale statului în susținerea unor candidați etc.⁷

Campaniile electorale s-au desfășurat sub auspiciile unei propagande electorale cu puternice accente demagogice, rolul presei scrise fiind determinant. Începând cu anul 1928, în campaniile electorale a fost antrenat și radioul.⁸

De regulă, guvernul care organiza alegerile era și câștigătorul respectivelor alegeri, cu unele excepții în anii 1919, 1928, 1937.

Una dintre deficiențele întâlnite în perioada interbelică a fost lipsa de preocupare a clasei politice pentru educarea electoratului în materie de comportament electoral în cadrul alegerilor parlamentare.⁹

Un rol important în organizarea alegerilor, atât a celor parlamentare, cât și a celor locale îl avea administrația publică locală. Primarii și delegațiile permanente sau comisiile interimare ale comunelor urbane și rurale aveau obligația de a întocmi listele electorale, de a distribui certificatele de alegător, de a asigura respectarea liniștii și ordinii publice pe timpul desfășurării campaniilor electorale și a alegerilor etc. Notarii aveau obligația, printre altele, de a confirma sau infirma adevărata identitate a alegătorilor și a candidaților de pe listele electorale.

Dar, în perioada interbelică administrația a fost pusă în slujba forțelor politice și nu invers, primarii și prefecții fiind aleși sau numiți în funcție pornind de la interesele politice și nu după necesitățile specifice locale. Fiecare guvern care prelua guvernarea recurgea la schimbarea funcționarilor instalați de guvernarea precedentă.¹⁰

Cu toate că democrația reprezentativă în perioada interbelică era marcată de un șir de deficiențe, trebuie de menționat faptul că în această perioadă:

a) niciun ciclu electoral din perioada respectivă nu s-a soldat cu desființarea abuzivă a vreunui partid politic rămas în opoziție de către partidul care a câștigat alegerile,

b) niciun partid politic (în principal PNL și PNT, care au format guvernele în intervalul cel mai reprezentativ al epocii interbelice, 1928–1937) nu au intenționat să monopolizeze puterea și să se eternizeze la conducerea statului,

c) nu se puneau problema că votul popular să fie falsificat de către partidul care organiza alegerile.¹¹

1.2. Protagoniștii competiției electorale din iulie 1932. Partidele politice în România interbelică s-au constituit pe poli de centru-stânga și centru-dreapta, iar în jurul acestor partide gravitau diverse grupuri politice mai mult sau mai puțin importante în lupta politică.¹²

La alegerile parlamentare din 17 iulie 1932 au participat 19 partide și formațiuni politice care reprezentau o largă paletă de orientări ideologice — de la comuniști la Garda de Fier, ceea ce ne face să constatăm faptul că în perioada interbelică și partidele aflate la extremitățile scenei politice, într-o anumită perioadă, au avut posibilitatea de a participa în alegeri.

În timpul campaniei electorale formațiunile politice angajate în cursa electorală și-au elaborat și prezentat programele, manifestele, apelurile și sloganurile electorale.

În anul 1926, pe scena politică românească a apărut Partidul Național Țărănesc (PNT), rezultat din fuziunea Partidului Național Român din Transilvania (condus de Iuliu Maniu) cu Partidul Țărănesc din Vechiul Regat (condus de Ion Mihalache). Președinte al noului partid a fost ales Iuliu Maniu. Cu toate că avea un bazin electoral mai larg decât al Partidul Național Liberal (PNL), Partidul Național Țărănesc nu a guvernat decât în intervalele 1928–1931 și 1932–1933.

Până la crearea PNT, Partidul Național Liberal nu a avut niciun adversar politic puternic, fapt care a atenuat presiunile externe și a minimalizat tensiunile interne. Poziția partidului era consolidată și de faptul că liderul partidului Ion I. C. Brătianu avea relații foarte bune cu regele Ferdinand. În anul 1930, PNL deși trecuse printr-un proces de reorganizare, s-a confruntat cu noi sciziuni. Gheorghe Brătianu a format PNL-Gheorghe Brătianu, iar Constantin Argetoianu și-a întemeiat propria grupare politică, Uniunea Agrară.

PNL-Gheorghe Brătianu (partidul georgist) este rezultatul sciziuni produse în Partidul Național Liberal în anul 1930, când Gheorghe Brătianu a părăsit formațiunea și a format o nouă entitate partinică. Programul partidului creat de Gheorghe Brătianu propunea înnoirea morală a țării, instituirea unui regim sever de economii, reducerea taxelor și impozitelor, controlul averilor funcționarilor publici etc.

Gruparea politică Uniunea Agrară a fost înființată de un grup de persoane, sub conducerea lui Constantin Argetoianu, care s-a desprins din Partidul Național Liberal în anul 1930.¹³

Comuniștii, prin BMT (Blocul Muncitoresc-Țărănesc), îi chemau pe alegători să voteze listele acestei organizații afirmând că luptă pentru pâine, muncă, pământ și libertate, contra concedierilor de muncitori, pentru ajutorul de șomaj din contul statului și al patronilor. De asemenea, ei erau împotriva scăderii salariilor, optând pentru mărirea lor. Cereau plata regulată a salariilor și a pensiilor. Un manifest electoral, din iunie 1932, adresat muncitorilor, țăranilor și altor categorii nevoiașе, aprecia momentul politic și semnificația alegerilor în următorii termeni: «Alegerile apropiate trebuie să devină o campanie energică, o nouă luptă pentru revendicările voastre zilnice».¹⁴

1.3. Campania electorală pentru alegerile parlamentare din iulie 1932. La startul noii campanii electorale, organizate de această dată de un guvern național — țăranist condus de Alexandru Vaida-Voevod, s-au înscris 19 partide și grupări politice. PNT a încheiat cartel electoral cu minoritatea germană și cu cea ucraineană. Data alegerilor a fost fixată la 17 iulie pentru Adunarea Deputaților și la 20–26 iulie pentru Senat.¹⁵

În Basarabia, în cursa electorală s-au angajat 14 formațiuni politice. După cum relata un contemporan al evenimentelor, dânsul a căutat zadarnic în programele celor 14 grupări care solicitau voturile cetățenilor basarabeni «măcar o urmă despre șosele, școli, spitale, fisc, administrație și alte atâtea nevoi specifice». Partidele se mulțumeau să ceară voturi «în numele unei lungi poliloghii pe care alegătorul nu are timpul necesar s-o citească, necum s-o înțeleagă. În schimb, nici pomeneală despre felul în care înțeleg ele să rezolve problemele vitale ale provinciei».¹⁶

Ignorarea necesităților și problemelor importante de către reprezentanții formațiunilor politice au provocat nemulțumiri în unele organizații locale ale partidelor. Astfel, atitudinea guvernului Vaida și a conducerii Partidului Național-Țărănesc față de nevoile provinciei de peste Prut și a hotărârilor organizațiilor județene au stârnit nemulțumiri în rândurile național-țăranistilor basarabeni. Conducerea partidului i s-a reproșat că nu a ținut seamă de hotărârile organizațiilor județene referitor la înaintarea candidaturilor, centrul căutând să impună candidați străini de provincie și neacceptați de organizațiile locale. În unele județe, conducătorii locali ai formațiunii au refuzat categoric să se supună injoncțiunilor centrului, depunând liste fără modificările cerute de centru și fără candidații acestuia. Pe de altă parte, se aduceau grave acuzații guvernului Vaida, al cărui membri sunt învinuiți că nu țin seamă, ba chiar desconsideră nevoile Basarabiei.¹⁷

2. Mesajele electorale ale concurenților înscriși în județul Ismail

2.1. Componenta etnică a electoratului județului Ismail. Pentru a înțelege particularitățile desfășurării campaniei electorale în județul Ismail este foarte important să elucidăm problema componenței etnice a electoratului de aici, deoarece mesajele concurenților electorali au fost adaptate la realitățile existente în județul Ismail și, în mod special, componența etnică destul de pestriță. Potrivit datelor recensământului din decembrie 1930, populația statornică a județului Ismail era de 225.509 locuitori, dintre care: români — 72.020 (31,9 %), ruși — 66.987 (29,7 %), ruteni, ucraineni — 10.655 (4,7 %), bulgari — 43.375 (19,2 %), găgăuzi — 15.591 (6,9 %), evrei — 6.306 (2,8 %).¹⁸

Județul Ismail, după datele aceluiași recensământ, avea o suprafață de 4.212 km², densitatea populației era de 54 locuitori pe un km².¹⁹ În reședința județului — orașul Ismail erau 4.452 de clădiri rezidențiale în care locuiau 26.123 persoane.²⁰ În județ predomina, ca și în celelalte județe basarabene, populația rurală, situație reflectată în Tabelul 1:

Tabelul 1: Populația urbană și rurală în județul Ismail la 29 Decembrie 1930

Total	Comune urbane		Comune rurale
	reședințe	nereședințe	
225.509	24.998	50.862	149.649
	11,1 %	22,6 %	66,4 %

Sursa: *Anuarul statistic al României 1939 și 1940* [Statistical Yearbook of Romania 1939 and 1940], București, Imprimeria Națională, 1940, p. 44–45.

La nivel național rutenii-ucrainenii aveau o proporție de 3,2% din întreaga populație a țării, al 4-lea grup minoritar după ordinea lor de importanță. Pe locul următor erau rușii cu o proporție de 2,3%. Aceste două grupuri etnice erau repartizate pe sate și orașe în proporție inversă, rutenii-ucrainenii erau numeroși la sate, iar rușii — numeroși la orașe. Rutenii se găseau aproape exclusiv în Bucovina, în Maramureș și în Basarabia, pe când rușii erau așezați mai ales în Basarabia și Dobrogea. În Basarabia rușii erau ceva mai numeroși decât rutenii.

Bulgarii aveau o pondere de 2% din întreaga populație a țării, fiind concentrați în mediul rural. Ei constituiau un grup mai însemnat în Dobrogea, unde 25,6% din populația rurală și 13,8% din populația urbană era de etnie bulgară. În Basarabia locuiau un număr destul de însemnat de bulgari care se ridica la 6,1% din populația rurală și 3,4% din populația urbană.

Găgăuzii, cu 0,6% din populația țării, erau așezați preponderent în Basarabia (3,4% din totalul populației) și într-un număr relativ mic în Dobrogea (0,9% din populația provinciei). În niciuna din celelalte provincii ale României nu mai era atestată minoritatea găgăuză.²¹

Deoarece nu am dispus de date referitor la numărul și componența etnică a populației existente în județul Ismail la momentul alegerilor parlamentare din anul 1932, prezint datele disponibile, cele mai apropiate de perioada examinată (1938) în Tabelul 2:

Tabelul 2: Populația județului Ismail, după apartenența națională, în anul 1938

Naționalitate	Număr
Români	83.072
Bulgari	49.810
Ruși	42.097
Lipoveni	23.015
Găgăuzi	22.919
Ucrainenii	17.529
Evrei	8.333
Albanezi	1.655
Greci	817
Germani	559
Polonezi	257
Țigani	189
Cehoslovaci	88
Turci	87
Armeni	74
Total	250.501

Sursa: SJAN Galați, fond. 81 Inspectoratul General de Poliție Galați, d. 4/1938, f. 26.

2.2. Mesajele promovate de concurenții electorali. Dosarul menționat supra, păstrat în arhiva municipală din Ismail nu conține materiale referitor la doi concurenți electorali: concurentul electoral înregistrat cu numărul 1 — Partidul Național-Țărănesc și concurentul electoral înregistrat cu numărul 11 — Uniunea Națională (fostul Partid Național). Deoarece lista numărul 1 era a partidului aflat la guvernare și care organiza alegerile — Partidul Național-Țărănesc, intuim că poliția sau organele abilitate nu aveau misiunea să urmărească și activitatea electorală a respectivului partid. De aceea, posibil, manifestele electorale ale Partidului Național-Țărănesc nu se găsesc în acest dosar. Referitor la cel de-al doilea concurent electoral nu am putut găsi o explicație plauzibilă.

Fiecare concurent electoral înregistrat în județul Ismail, potrivit materialelor depistate în Arhiva Municipală din Ismail a valorificat oportunitatea de a-și prezenta viziunile prin mijloacele disponibile. În afară de tradiționalele întâlniri cu alegătorii, formațiunile politice au pus miză și pe agitația vizuală, elaborând diferite manifeste, proclamații, afișe și pliante electorale care erau difuzate pe teritoriul județului Ismail. Analiza acestor documente ne permite să înțelegem problemele principale ale dezbatelor politice la nivel local și național, dar și a formelor de prezentare către electorat a acestor probleme. Prezint, în cele ce urmează mesajele concurenților electorali:

2.2.1. Partidul Național-Liberal (Lista nr. 2). Manifestul distribuit de Partidul Național-Liberal, convențional, poate fi divizat în două părți distincte: a) apelul de a vota Partidul Național-Liberal însoțit de fotografiile înaintașilor și liderilor partidului și b) adresarea lui Constantin I.C. Brătianu prin care chema electoratul să nu susțină partidul lui Gheorghe Brătianu, care avea următorul conținut:

«Iubiții alegători, am văzut răspândite în diferite județe reclame electorale în numele lui Gheorghe Brătianu, cu portretele tatălui meu Ion C. Brătianu a fratelui meu Ion I.C. Brătianu și a lui Gheorghe Brătianu.

Prin aceste reclame se cer voturile alegătorilor pentru candidații Partidului Georgist, care se intitulează *prin fraudă* partid național liberal. Neputând, admite ca să se servească de nume ce îmi sunt scumpe ca să se facă o operă de distrugere a partidului creat și ilustrat de foștii săi șefi, vă atrag atenția că cei care vă cer voturile voastre caută să zăpăcească corpul electoral printr-un act de impostură, sunt uneltele vrăjmașilor partidului nostru.

Cei care s-au strâns împrejurul lui Gheorghe Brătianu sunt sau persoane eliminate în interior din organizațiile noastre sau ambițioși care caută să cucerească situații politice fără muncă? Și fără a face dovada capacității lor. Domnul Ion G. Duca după o activitate rodnică de peste 30 de ani ca colaborator a fraților mei Ion și Vintilă a fost proclamat în ziua de 22 februarie 1931, de unanimitate organizațiilor județene ale Partidului ca șef al nostru. Nici un fruntaș și nici un membru conștient al Partidului Național Liberal nu aprobă și nu urmează pe Gheorghe Brătianu.

Vă rog să respingeți cu hotărâre pe cei ce vă cer voturile în numele său încredințați fiind că faceți astfel o operă de asanare politică și vă împliniți o datorie către țara care astăzi este în pericol».²²

Apelul Partidului Național-Liberal adresat populației rurale conținea o accentuată critică îndreptată contra Partidului Social — Democrat:

«Plugari, Social-democrații în manifestul lor, fac apel la toți proletarii orașelor să se unească pentru a ne impune voința și programul lor.

Noi plugarii, acei ce lucrăm pământul ca să-i hrănim pe ei, trebuie să ne unim și noi pentru a ne apăra interesele noastre plugărești și a lupta contra acestei pacoste, ce s-a ivit la sate.

Ei vor să socializeze pământul, adică să nu mai existe proprietate; noi vrem să o întărim, căci pentru aceasta muncim.

Săteni, social-democrații nu vor ca cei harnici să aibă o bucată de pământ în deplina proprietate pentru a o lăsa copiilor lor.

Ei încurajează pe cei ce și-au băut pământul lor și pe acei ce și-au vândut pământul primit prin împroprietărire.

Ei se sprijină pe aceia care vor ca pământul vostru și vitele voastre agonisite cu truda voastră și a copiilor voștri să fie împărțite pe suflete.

Ei vor ca leneșii, bețivii și flecarii satelor să mai primească o dată pământ pentru a avea ce cheltui încă câțiva ani.

În fața acestui pericol muncitorii cinstiți ai satelor uniți-vă. Luați la goană pe acești noi șarlatani care tulbură mințile oamenilor.

Ei trebuie să simtă unirea și puterea voastră, iar la nevoie chiar brațele voastre, oțelite de munca câmpului».²³

Pentru a convinge populația rurală să îi voteze, Partidului Național-Liberal apela la următoarele argumente:

«Plugari, la 17 iulie, aveți ocazia să arătați că timpul leneșilor și bețivilor satelor și orașelor a trecut.

Votați cu partidul de ordine care luând cârmă statului, va pune la locul lor pe acești treieră vânt.

Votați cu Partidul Național Liberal, a căror fruntași de la orașe și de la sate sunt toți plugari.

Votați pe cei ce s-au îngrijit de agricultori.

Pe timpul guvernării liberale am avut prețuri la cereale și bani.

Votați pentru acei care au luptat ca munca plugarului să fie răsplătită și că orice sătean harnic să ajungă gospodar.

Votați lista numărul 2 cu semnul I a Partidului Național Liberal, care luptă pentru dărâmarea acestui guvern nevolnic și pentru timpuri mai bune».²⁴

Foaia volantă adresată plugarilor, având în vedere compoziția etnică pestriță a județului, avea imprimată pe verso traducerea în limba rusă.²⁵

2.2.2. Partidul liberal condus de Gheorghe Brătianu (Lista nr. 3). Foaia electorală a formațiunii avea mesajul tipărit în limbile română și rusă, în paralel, având în centrul foi fotografia lui Gheorghe Brătianu flancată de semnul electoral, având următorul conținut:

«Alegători, votați cu încredere lista numărul 3 al lui Gheorghe Brătianu.

Candidații listei noastre sunt:

La Cameră:

1. Vasile Paraladov, avocat.
2. Petre Cernea, industriaș.
3. D-r Vladimir Perceac.
4. Stan Chiriță, profesor.

La Senat:

1. Preotul Ion Hondru».

În partea de Jos a foi era amplasat sloganul electoral care suna în felul următor: «Votați semnul partidului liberal 3 linii în picioare, semnul cinstei și dreptății, reprezentată de Gheorghe I. Brătianu».²⁶

Partidul condus de Gheorghe I. Brătianu mai avea un afiș electoral, pe care în partea de sus era amplasată chemarea de a vota formațiunea: «Votați lista Național-Liberală cu semnul III (trei linii în picioare)».

Pe afiș erau plasate fotografiile lui Ion C. Brătianu, Ionel I. C. Brătianu și Gheorghe I. Brătianu. Sub fotografia era amplasat următorul text:

«Pentru toți bunii Români!

Bunicii voștri au luptat sub Ion C. Brătianu și au făcut România.

Părinții voștri au luptat sub Ionel I. C. Brătianu și au făcut România — Mare.

Pe voi vă cheamă acum la luptă Gheorghe I. Brătianu pentru a consolida marile înfăptuiri ale trecutului, pentru a aduce ordine și prosperitate în economia țării și pentru a renaște încrederea înăuntru și în afară în puterile de acțiune și de progrese ale neamului».

În partea inferioară a foi era plasată chemarea de a vota «candidații Partidului Național-Liberal cu semnul III».²⁷

Și partidul condus de Gheorghe I. Brătianu a utilizat în campania sa electorală un manifest al partidului redactat în limba rusă.²⁸

2.2.3. Partidul Poporului condus de Mareșalul Averescu (Lista nr. 4). Manifestul electoral bilingv româno-rus al Partidului Poporului avea următorul conținut:

«Iubiți cetățeni ai județului Ismail,

A sosit timpul când trebuie să vă gândiți pe cine să alegeți în Parlament, fostul guvern care, după cum îi era scris, s-a prăbușit fiindcă nu a putut ajuta cu nimic țara, ca niște nemernici a nenorocit pe Agricultori, pe Comercianți pe Industriași, pe funcționari, pe pensionari, pe invalizi de război și pe văduve, îmbogățindu-se unii dintre ei.

Astăzi, la cârma țării au fost aduși din nenorocire Partidul Național-Țărănesc, care a distrus țara în ultima sa guvernare și veniți din nou să o jecmănească amăgindu-vă cu fel de fel de promisiuni.

Cred că îi cunoașteți destul de bine.

La 17 iulie 1932 sunteți chemați din nou a alege un alt Parlament și cu acest prilej Partidul Poporului vă reamintește că în timpul scurtelor guvernări ale domnului mareșal Averescu care v-a împroprietărit, pe vremea aceea produsele țăranului erau bine plătite, într-un cuvânt, toată țara era mulțumită.

D-l Mareșal Averescu este fiu al Ismailului, Basarabean, Băstinaș.

Vă cerem voturile dumneavoastră pentru Partidul Poporului, al cărei șef este D-l Mareșal Averescu, singurul om al cărui gând, muncă și Voință este numai pentru binele țării în care s-a născut. Este cel mai mare patriot care a mai rămas din țara noastră și care se jertfește pentru binele tuturor.

Iubiți Alegători,

În patru ani de urmă, v-ați încredințat că toți aleșii dumneavoastră v-au dus la prăpastie și v-au sărăcit cu nepriceperea și neorânduiala lor.

Singurul om care nu fâgăduiește, dar ajută țara este D-l Mareșal Averescu, votați pe el care știe să vă ușureze greutățile ce vi le-au adus lăcustele din trecut și de astăzi pe capul vostru. Votați lista numărul 4». ²⁹

În manifest mai era indicat și semnul electoral al partidului.

2.2.4. Partidul țărănesc de sub șefia doctorului N. Lupu (Lista nr. 5). Se promova prin intermediul ziarului săptămânal «Secera» care apărea la Ismail și aparținea avocatului C. Șerbănescu.

În «Secera» din 27 iunie 1932 era inclusă adresarea electorală a partidului:

«La luptă! Trăim timpuri grele și ne așteaptă altele și mai grele. Am fost înșelați și păcăliți de toți până acum de ne-a ajuns cuțitul la os.

Țărani și muncitori, o ploaie de manifeste și de programe are să inunde satele acum pentru ca să vă convingă să le dați voturile. După 14 ani de minciuni și înșelătorie din partea celor ce i-ați ales până acum. Nu credeți că a venit timpul să nu mai credeți pe nimeni și să alegeți numai pe oamenii care îi cunoașteți și care știți că vă poate face ceva?

Ce ați folosit că ați stricat anul trecut voturile voastre pentru Garda de Fier sau pentru Socialiști?

Ați mai văzut vreunul din cei care i-ați ales prin satele voastre?

Toată lupta în Parlament pentru interesul țărănimii, muncitorimii și a orășenilor a adus-o numai Doctorul N. Lupu.

Unicul om care luptă azi și pentru conversiunea la orașe și pentru inflația monetară este tot Doctorul Lupu.

Cetățeni, noi știm că pe noi nu ne vor vota nici cămătarii, nici oamenii bogați, căci ei știu că cu programul nostru îi vom sărăci și îi vom băga la pușcărie pentru sângele ce au supt până acum din sudoarea muncitorului de la sate și de la orașe.

Noi știm că pe noi ne vor face bolșevici și că vor duce toată lupta în contra noastră ca să se salveze pe ei.

Cetățeni, noi cerem voturile nu numai de la țărănimea ajunsă în mizerie, de la muncitorul care nu mai are ce mânca și îmbrăca și de la negustorimea care este în pragul falimentului. Cetățeni oricare ar fi partidul din care faceți parte, singura voastră salvare este să vă uniți cu toți în greaua luptă ce s-a deschis și în interesul vostru să votați pentru ideea doctorului Lupu. Să votați lista cu 2 cercuri».

Tot aici era inserată și lista candidaților partidului intitulată «Candidații Partidului Lupist Ismail»:

- 1) Șerbănescu Crăciun, avocat Ismail,
- 2) Mocanu Ion, țaran Curci,
- 3) Spătaru Gheorghe, țaran Cășlița,
- 4) Chiriac Tihon, student Babele.

Ziarul mai conținea și un mesaj semnat de proprietarul și directorul publicației avocatul C. Șerbănescu adresat susținătorilor formației de a fi vigilenți la procedura de desfășurare a alegerilor și de a sesiza abuzurile comise cu titlul sugestiv «Păziți urnele» și care avea următorul conținut: «Toate gărzile noastre lupiste sunt datoare ca în ziua de votare să păzească urnele, să nu pășim ca anul trecut când la una din secțiuni ni s-a furat de guvernul de tristă amintire, toate voturile.

De altfel, facem cunoscut celor în drept ca să-i ferească Dumnezeu de orice nelegiuire în timpul alegerilor sau de cel mai mic abuz în contra vreunui membru al nostru, căci vom duce o campanie în urmă în contra lor până la distrugere și până nu va fi pedepsit, nu va scăpa de noi.

Suntem hotărâți să luptăm cu toate mijloacele legale și la nevoie cu forța pentru a împiedica abuzurile. Eu am știut la viața mea să apăr și să scap atâta lume. Dar voi știți să fac și să nu rămână nepedepsit cel ce va

continua nelegiui, în contra vreunui membru al partidului nostru.

Soldații noștri credincioși ai Partidului îmi vor aduce la cunoștință orice abuz al vreunui funcționar sau membru din alt partid și îi garantez de pe acum că va fi complet răzbunat.

Deci, toată lumea cu curaj și încredere la luptă, căci cine nu are curaj nu are ce căuta în partidul nostru. Votați și faceți propagandă pentru semnul lupist cu 2 cercuri și fiți siguri că va fi prima oară de la război încoace, când nu veți regreta că ați votat o listă.

Șeful nostru, doctorul Lupu, este cea mai bună garanție».³⁰

2.2.5. Partidului Social-Democrat (Lista nr. 6). Reprezentanții Partidului Social-Democrat din Ismail își adresau mesajele preponderent în limba rusă, ceea ce denotă că simpatizanții și susținătorii săi erau din rândurile minorităților etnice din județ.

Proclamațiile repartizate de reprezentanții Partidului Social-Democrat din Ismail, cu toate că erau adresate separat diferitor categorii de alegători, aveau conținuturi aproape identice. Am identificat două categorii de grupuri-țintă: «Tovarășii» și «Țăranii și muncitorii». La cel de-al doilea grup sloganul tradițional «Proletari din toate țările uniți-vă» era înlocuit cu «Țărani și muncitori din toate țările uniți-vă».³¹

Mesajele succinte adresate populației în limba română aveau următorul conținut:

«Tovarăși, de 14 ani, sunteți prada minciunilor partidelor burgheze ați fost tratați ca niște sclavi ați fost arestați, bătuți, insultați etc și exploatați. Toate acestea v-au făcut partidele Burgheze, între care sunt Liberali, Țărăniști, Averescani, Georgiști, Lupiști etc.

Deci, dacă sunteți sătui de minciună și toate aceste procedee de-ale Burgheziei, dacă doriți să schimbați acest regim învechit, atunci votați cu toți pe reprezentanții Partidului Social Democrat, care sunt singurii reprezentanți ai proletarului în lupta contra burgheziei.

La luptă cu vechiul regim!

Trăiască libertatea, egalitatea și fraternitatea».

Filiala locală a partidului a mai elaborat și difuzat un document în limba rusă intitulat «Indicații speciale asistenților și delegaților Partidului Social-Democrat pentru alegerile din 17 iulie 1932» în care erau arătate drepturile reprezentanților formațiunii la secțiile de votare.³²

De către organizația teritorială a Partidului Social-Democrat din România era difuzat în cadrul campaniei electorale și ziarul «Lumea Nouă», care era organul de presă al partidului.³³

Partidul Social-Democrat din România a alcătuit și un mesaj electoral bilingv sub formă de versuri. Una din strofele poeziei-manifest suna astfel:

«Lăsați toate la pământ
Și votați triumghiul sfânt
Căci triumghiul e scăpare
Clasei noastre muncitoare».³⁴

2.2.6. Gruparea Socialist-Agrariană (Lista nr. 7). Gruparea Socialist-Agrariană (Aripa stângă a partidului «sterist») a promovat mesajele sale electorale în două limbi: română³⁵ și rusă.³⁶ Mesajele electorale erau adresate la două grupuri-țintă: 1) urmașilor coloniștilor și 2) plugarilor și pescarilor, care constituiau majoritatea populației județului.³⁷

Apelul adresat «Amicilor coloniști», redactat la Bolgrad și datat cu 20 iunie 1932 avea următorul conținut:

«Amici de nevoi și de obidă,
În ziua de 18 iunie 1932 asociația noastră a primit bălțile coloniale.
Lupta pe care a condus-o cel mai sincer apărător al plugărimii, dl Anfim Boghea, s-a încununat cu succes.

Unirea noastră a tuturor, deplina încredere în conducătorul nostru dl Anfim Boghea, ascultarea de povețele lui precum și munca depusă, toate la un loc, au făcut ca dreptatea a ieșit deasupra.

Cu toții avem merite, dar cel mai mare merit îl are dl Anfim Boghea, fiindcă el nu s-a speriat nici de prigoană și nici de arestări, dar a luptat până la sfârșit.

20 mii coloniști trebuie să îi fie recunoscători, fiindcă el a fost mucenicul pentru interesele acestor 20 mii coloniști.

Conducătorul nostru merită încrederea tuturor coloniștilor.

De aceea cu toții trebuie să fim oameni, să avem obraz și să votăm lista Steristă.
Dacă vom alege pe dl Anfim Boghea deputat, apoi el ne va face și mai mult bine...».³⁸

Mesajul Grupării Socialist-Agrariană (Aripa stângă a partidului «sterist») adresat plugarilor și pescarilor promova următoarele conținuturi:

«Camarazi plugari, camarazi pescari,
Ne aflăm în ajunul alegerilor pentru Camera deputaților și pentru Senat.
Candidații diferitelor partide politice au năvălit asupra satelor.
Ei se înjură și se ponegresc unii pe alții, dar se laudă singuri pe ei.
Nici un candidat însă nu arată programul pentru a cărui realizare trebuie să lupte.
De ce? Fiindcă ei nu au programe întocmite spre mai binele plugarilor și pescarilor.
Noi nu vom ponegri pe nimeni și nici singuri pe noi nu ne vom lăuda.
Noi vă prezentăm programul nostru. Dacă credeți că ar fi bine ca el să fie realizat, apoi votați lista noastră».³⁹

Programul Grupării Socialist-Agrariene (Aripa stângă a partidului «sterist») avea următoarele prevederi cu conținut general:

«I. Pământul să fie socializat și folosit numai de adevărații plugari care îl muncesc singuri cu familiile lor.
II. Deplină libertate a pescuitului.
III. Desființarea taxelor vamale care micșorează prețul grâului, orzului, porumbului etc.
IV. Organizarea sindicatelor agricole.
V. Anularea datoriilor către bănci și cămătari.
VI. Controlul și confiscarea averilor făcute din jaful banului obștesc.
VII. Pedepsirea aspră a funcționarilor bătăuși și fabricanți de învinuiri mincinoase, precum și a jefuitorilor banului obștesc.
VIII. Anularea legii care oprește pe plugari să sădească vii.
IX. Îndiguirea și punerea în valoare a bălților».

Pentru realizarea acestui program, populația era chemată să își ofere votul candidaților originari din județul Ismail:

«În județul Ismail la Camera deputaților candidează: în fruntea listei Anfim Boghea, care a luptat, a fost ponegrit și arestat pentru 20 mii coloniști, care a rupt din mâinile prefecturii 30 mii 800 hectare bălți coloniale.
Din partea găgăuzilor — Zinovie Petcu, plugar din comuna Cișmichioi,
Din partea bulgarilor — Petre Jelescov, plugar din orașul Bolgrad,
Din partea moldovenilor — Ilie Ciobanu, plugar din comuna Cuza-Vodă.
La Senatul cu vot universal, Gheorghe Ciupercă plugar, din comuna Pocrovca-Nouă, din partea moldovenilor, la senatul cu vot restrâns va candida Petre Rainov, plugar din comuna Cișmeaua Văruiță din partea bulgarilor. ...
Nu mai votați listele boiernașilor, avocați, doctori, farmaciști, etc., candidați pe listele partidelor capitaliste (burgheze).
Timp de peste 14 ani, ei au fost aleși și niciodată măcar nu au luat apărarea voastră».⁴⁰

2.2.7. Gruparea Corneliu Zelea Codreanu (Lista nr. 8). Și gruparea lui Corneliu Zelea Codreanu își promova mesajele electorale în română și rusă.⁴¹ Proclamațiile electorale conțineau următoarele mesaje:

«Români, țara vă cheamă iarăși ca la 17 iulie să alegeți reprezentanții voștri în Parlament.
Fiți la înălțimea conștiinței voastre și votați și de data aceasta cu gruparea Corneliu Zelea Codreanu.
Toate partidele politice n-au fost și nu sunt în stare să facă nimic, pentru că toți

au furat ca în codru.

Am fost singurii care am cerut în Parlament pedeapsa cu moartea pentru fraudatorii banului public.

Această Țară nu poate fi condusă de jidani, jidaniți sau comuniști. Ea trebuie să fie condusă de români.

Nu votați deci cu partidele politice care au ajuns în putrefacție.

Votați cu toți cu încredere semnul nostru Gardul de fier, căci el reprezintă vigoarea vlagă și speranța Neamului nostru ce au mai rămas încă nealterate în această țară.

În fruntea listei la Ismail candidează Avocatul Aurel Ibrăileanu. Votați-l! ».⁴²

Același afiș electoral, cu textul similar era difuzat și la Cahul, doar cu excepția că acolo candida Corneliu Zelea Codreanu și era inclus enunțul de a-l vota: „În fruntea listei la Cahul candidează Corneliu Zelea Codreanu. Votați-l!».⁴³

Un manifest electoral era intitulat «Pentru ce am cerut în Parlamentul țării» și prezenta alegătorilor solicitările înaintate în Parlamentul României:

1. Pedeapsa cu moartea pentru manipulatorii frauduloși ai banului public.
2. Revizuirea și confiscarea averilor celor care și-au furat Țara.
3. Tragerea la răspundere a tuturor oamenilor publici care au sprijinit afaceri necorecte.

În continuare era prezentată «Lista fraudelor săvârșite și descoperite numai în anul 1931» în care erau trecuți funcționarii care au delapidat banii publici.

După lista respectivă era înserat următorul text:

«Iată unde se duc birurile voastre din neagră sărăcie a satelor.

Iată unde sunt banii și lefurile: pensionarilor, funcționarilor, preoților, învățătorilor, invalizilor, orfanilor și văduvelor de război.

Sub domnia partidelor s-au înmulțit tâlharii.

Gândiți-vă la ziua în care cu braț de fier vom urmări, descoperii și pedepsi în numele românismului despoiat pe toți tâlharii.

Nu șovăiți. E timpul suprem când raportul experților, nu mai rămâne decât să-i condamnați la alegerile viitoare votând cu încredere în contra tuturor, gardul de fier. La luptă căci altfel veți pierde.

Votați lista numărul 8, Gardul de Fier. Candidați: A. Ibrăileanu, T. Țopescu, Gh. Bujoreanu, A. Colloglu».⁴⁴

2.2.8. Partidul evreiesc (Lista nr. 9). Proclamația electorală a partidului promovată în județul Ismail avea următorul conținut:

«Frați evrei, duminică 17 iulie veți fi chemați a îndeplini datoria Dvs. Cetățenească.

Țineți minte că numai candidații Partidului evreiesc vor apăra interesele voastre naționale, culturale și religioase.

Cine nu-și aduce aminte cu câtă demnitate au luptat reprezentanții partidului nostru: D-nii Landau, frații Fisher, Zingher ș. a. apărând drepturile și onoarea noastră națională.

Dacă vreți să aveți în Parlament adevărați apărători ai cauzei noastre, dacă vreți ca interesele noastre naționale să fie apărate ori de câte ori va fi nevoie votați lista partidului nostru.

Candidații noștri:

1. Moise Gherman (Cetatea Albă),
2. Ușer Zusevici (Chilia-Nouă),
3. Michael Vainber (Ismail),
4. Rabinul Rainer (Ismail)».⁴⁵

Și Partidul evreiesc a lansat un manifest în versuri, scris în rusă, intitulat «La urne».⁴⁶

2.2.9. Partidul Național Creștin (Lista nr. 10). Partidul Național Creștin (Cuzist), caracterizat de o politică cu caracter naționalist și antisemit a distribuit în campania electorală proclamații cu următorul conținut:

«Gospodari, Toată lumea trebuia să lucreze la digurile oraşului şi ostroavelor lor când veneau apele mari. Care n-au lucrat au fost daţi în judecată. 80 de ovrei au lucrat, cinste lor, iar la 580 de jidani chiaburi care n-au lucrat li s-a făcut procese.

Ţărăniştii cum au venit au iertat pe aceşti jidani.

Adică ţăranul sărac sau bolnav, cu calul păcătos şi căruţa stricată a putut lucra şi jidanul milionar sau bogat, nu? Asta este democraţia ţărănistă?

Asta este dreptatea lor? De pe voi să ia 7 piei şi de pe jidani nici una?

Ţărăniştii, ca şi socialiştii, sunt slugile jidanilor. Cine le de votul încălzeşte vipera de a cărei muşcătură va muri. Jos cu ei. Votaţi lista cuzistă în frunte cu Doctorul I. Simionescu, Şeful spitalului Chilia-Nouă, Lista numărul 10».⁴⁷

2.2.10. Partidul conservator (Lista nr. 12). Partidul conservator venea în faţa alegătorilor din judeţul Ismail cu următoarele conţinuturi electorale:

«Cetăţeni, partidul Conservator este acelaşi cu Liga Vlad Ţepeş, care a apărut şi va apăra dreptul de proprietate al celor mici, cât şi al celor mari. Nu ne-am schimbat nici o clipă, am cerut în toate ocaziunile pedepse împotriva oricăror nelegiuiri de oriunde ar fi venit ele. Dovada o face tot ceea ce s-a scris de către noi şi tot ceea ce s-a spus de către reprezentanţii noştri în Parlament. Niciodată nu am amăgit pe nimeni.

Am spus întotdeauna adevărul, chiar când ştiam că supărăm şi că putem pierde ceea ce se cheamă popularitate.

Suntem stavilă împotriva nebuniilor care destramă ţară.

Dacă credeţi că a spune adevărul, este o greşeală;

Dacă credeţi că a cere puşcăria sau țeapa pentru hoţi, este o greşeală;

Dacă credeţi că a voi respectarea proprietăţii este o nebunie, *nesocotiţi-ne*.

Dacă însă împărtăşiţi ideile sănătoase ale unui partid cinstit al cărui şef Grigore Filipescu a văzut limpede răul şi l-a înfierat;

Dacă vreţi să scăpaţi, ce se mai poate scăpa de în această sărmană ţară,

Votaţi pe candidaţii ei partidului Conservator!».⁴⁸

O proclamaţie separată, redactată în limba rusă, aducea la cunoştinţa alegătorilor că Partidul conservator a încheiat un acord cu Comitetul central al minorităţii ruse din Chişinău prin care au stabilit că merg împreună la alegerile parlamentare şi vor lupta pentru ca minoritatea rusă să aibă aceleaşi drepturi ca şi celelalte minorităţi etnice din România.⁴⁹

Partidul conservator a elaborat şi un mesaj electoral, redactat în limba rusă, adresat credincioşilor de rit vechi. Mesajul era distribuit de către *Uniunea credincioşilor de rit vechi din Chişinău* şi pe lângă apărarea valorilor creştine autentice promova, de asemenea, şi ideea consolidării minorităţii ruse din Basarabia.⁵⁰

3. Rezultatele alegerilor

Partidul Naţional-Ţărănesc, organizatorul alegerilor, a reuşit să obţină puţin peste 40 % din totalul voturilor valabil exprimate (40,3 %), reprezentând cel mai scăzut procentaj obţinut vreodată de organizatorii alegerilor de la adoptarea legii electorale în martie 1926. Pentru cele 0,3 %, contestate vehement de opoziţie, Partidul Naţional-Ţărănesc cu 84 de mandate, a beneficiat de o primă de 190 de locuri în Adunarea Deputaţilor.⁵¹

La alegerile pentru Camera Deputaţilor din anul 1932 în judeţul Ismail au participat 32.555 votanţi,⁵² în scădere faţă de scrutinele precedente, după cum rezultă din datele privind participarea locuitorilor judeţului Ismail în alegeri, prezentate în Tabelul 3:

Tabelul 3: Totalul votanţilor în alegerile pentru Camera Deputaţilor din anii 1926–1932

Judeţul	1926	1927	1928	1931	1932
Ismail	34.183	35.224	34.993	34.284	32.555

Sursa: M. Ivan, *Evoluţia partidelor noastre politice: 1919–1932* [The Evolution of Our Political Parties: 1919–1932], Sibiu, Editura şi tiparul Krafft & Drotleff, 1933, Tabloul X.

Rezultatele alegerilor pentru Camera Deputaţilor din anul 1932 în judeţul Ismail sunt prezentate în Tabelul 4. Cu toate că Partidul Social-Democrat a acumulat cele mai multe voturi — 10.669 (32,77%) a

obținut doar un singur mandat (I. Mirescu), iar Partidul Național-Țărănesc cu 8.217 voturi ceea ce constituia 25,24%, dar care a fost pe primul loc la nivel național, potrivit legislației electorale din 1926, i-au fost atribuite trei mandate (Mihail Ghelmegeanu, Teodor Salachin și Vasile Bour).⁵³

Tabelul 4: Rezultatele alegerilor din anul 1932 pentru Camera Deputaților în județul Ismail

	Partide	Voturi	%	mandate
1	Partidul Național-Țărănesc	8.217	25,24	3
2	Partidul Național-Liberal (Duca)	2.657	8,16	-
3	Partidul Liberal (Gh. Brătianu)	1.633	5,02	-
4	Partidul Poporului (Averescu)	473	1,45	-
5	Partidul Țărănesc (Lupu)	2.150	6,60	-
6	Partidul Social-Democrat	10.669	32,77	1
7	Gruparea Socialist-Agrariană (Aripa stângă a partidului «sterist»)	1.126	3,46	-
8	Garda de Fier	2.822	8,67	-
9	Partidul Evreesc	829	2,55	-
10	Partidul L. A. N. C. (Cuza)	356	1,09	-
11	Uniunea Națională (fostul Partid Național)	499	1,53	-
12	Partidul Conservator (Filipescu)	271	0,83	-

Sursa: M. Ivan, *Evoluția partidelor noastre politice: 1919–1932*, Tablourile V, Va–Vg, VII.

Discuții. Sistemul electoral introdus în anul 1926 a permis partidelor câștigătoare de majorități relative să obțină majorități de mandate ceea ce asigura instalarea unor guverne monoculare din punct de vedere politic. Prețul pentru respectiva performanță era inechitatea concurenților, materializată prin avantajarea partidului câștigător. O consecință a acestui tip de sistem electoral era că a favorizat menținerea unui sistem politic neperformant.

În perioada interbelică, administrația publică locală politizată excesiv a fost factorul principal de influență a electoratului la nivel comunal și județean.

Coruperea electoratului a fost posibilă deoarece nu au fost create suficiente condiții economice și sociale pentru o bună funcționare a societății democratice.

Note finale. În încheiere, generalizând materialul prezentat, pot fi formulate următoarele concluzii:

Având în vedere realitățile României interbelice, alegerile parlamentare din anul 1932 au fost relativ libere. Drept dovadă este faptul că Partidul Național-Țărănesc, organizatorul scrutinului, a obținut o victorie la limită, cu doar 40,3%.

Concurenții electorali au folosit afișele și manifestele electorale pentru a-și prezenta mesajele electorale. Mesajele concurenților electorali s-au pliat pe realitățile și particularitățile județului Ismail, printre care menționez componente etnică a electoratului și problemele existențiale specifice regiunii.

Legislația electorală oferea partidelor de dimensiuni mai mici șanse reduse de a câștiga alegerile, rezervându-le astfel rolul, cu anumite excepții, de a milita pentru obiectivele propuse din poziția de partid aflat permanent în opoziție.

Partidele politice au depus puține eforturi pentru educația populației în spiritul valorilor democrației liberale. Sărăcia și lipsa educației generale și politice au favorizat fenomenul corupției electorale.

Anexă: Simbolurile electorale ale concurenților electorali

Concurent electoral	Simbol	Descriere simbol
Partidul Național-Liberal	I	Fără descriere
Partidul condus de Gheorghe Brătianu (partidul georgist)	III	«3 linii în picioare, semnul cinstei și dreptății»
Partidul Poporului condus de Mareșalul Averescu	X	Fără descriere

Partidul țărănesc de sub șefia doctorului N. Lupu		«Două cercuri»
Reprezentanții Partidului Social Democrat		Fără descriere
Gruparea Socialist-Agrariană (Aripa stângă a partidului «sterist»)		Fără descriere
Gruparea Corneliu Zelea Codreanu		«Gardul de fier»
Partidul evreiesc		Fără descriere
Liga Apărării Naționale Creștine		O linie dreaptă
Partidul conservator		Fără descriere

Sursa: Arhiva Municipală Ismail, fond. 312, inv. 1, d. 75, f. 1–37 v.

- ¹ *Dezbatere «Historia»: Cum se desfășurau alegerile în perioada interbelică* [Debate «Historia»: How Elections Were Held in the Interwar Period], URL: https://www.historia.ro/sectiune/general/articol/dezbatere-historia-cum-se-desfasu-rau-alegerile-in-perioada-interbelica?_cf_chl_managed_tk_=pmd_287f30571ef662cca8857da2075d345e8a4535f6-1628071967-0-gqNtZGzNAyKjcnBszRGi
- ² *Istoria românilor. vol. VIII. România Întregită (1918–1940)* [Romanian History. vol. VIII. Romania Entire (1918–1940)], ed. I. Scurtu, P. Otu, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 300, 305–306; S. Arhire, *Alegerile parlamentare din anul 1932 în județul Alba* [1932 Parliamentary Elections in Alba County], in «Annales Universitatis Apulensis. Series Historica», nr. 6, 2002, p. 213.
- ³ *Legea electorală pentru Adunarea deputaților și Senat cuprinzând și Expunerea de motive a Dlui Ministru de Interne I.G. Brătianu, Raportul dlui senator C. Dimitriu și raportul dlui deputat I.Th. Florescu precum și formularele relative, ce au fost publicate în «Monitorul Oficial» No. 71 din 27 Martie 1926* [Electoral Law for the Assembly of Deputies and the Senate Including the Statement of Reasons of the Minister of Interior I.G. Bratianu, Senator C. Dimitriu Report and the Report of the Deputy I.Th. Florescu as Well as the Relative Forms, Which Were Published in «Monitorul Oficial» No. 71 of 27 March 1926], București, Institutul de arte grafice și editură «Curierul judiciar» S.A., 1926.
- ⁴ S. Radu, *Modificarea legii electorale din martie 1926 în dezbaterile partidelor politice din România* [Amendment of the Electoral Law of March 1926 in the Debate of Political Parties in Romania], in «Sargetia», vol. XXXII, 2004, p. 477.
- ⁵ G. Popescu, *Alegeri parlamentare în România. Perioada interbelică* [Parliamentary Elections in Romania. Interwar Period], URL: http://www.romania-actualitati.ro/alegeri_parlamentare_in_romania_perioada_interbelica-46509
- ⁶ M. Dogan, *Comparații și explicații în știința politică și sociologie* [Comparisons and Explanations in Political Science and Sociology], Iași, Institutul European, 2010, p. 241.
- ⁷ *Dezbatere «Historia»: Cum se desfășurau alegerile în perioada interbelică.*
- ⁸ G. Popescu, *Alegeri parlamentare în România. Perioada interbelică.*
- ⁹ G. Popescu, *Alegeri parlamentare în România. Perioada interbelică.*
- ¹⁰ S. Radu, *Administrația și procesul electoral din România (1919–1937). Partea I* [Administration and Electoral Process in Romania (1919–1937). Part I], in «Annales Universitatis Apulensis. Series Historica», anul 7, 2003, p. 391–392.
- ¹¹ D. Dragomirescu, *Legitimitatea politică în România (1928–1946)* [Political Legitimacy in Romania (1928–1946)], URL: https://romanalibera.ro/aldine/history/legitimitatea-politica-in-romania--1928-1946--107286?_cf_chl_managed_tk_=pmd_94f2fc7a34ab3f43428e221b768205035331317c-1628083804-0-gqNtZGzNAw2jcnBszQ3i
- ¹² G. Popescu, *Alegeri parlamentare în România. Perioada interbelică.*
- ¹³ I.-A. Pop, I. Bolovan, *Istoria României: compendiu* [History of Romania: Compendium], ed. a 2-a, revăzută și adăugită, Cluj-Napoca, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, 2007, p. 588–589.
- ¹⁴ M.C. Stănescu, *Stânga politică din România în anii crizei (1929–1933)* [The Political Left of Romania in the Crisis Years (1929–1933)], București, Editura Mica Valahie, 2003, p. 176.
- ¹⁵ *Alegerile parlamentare și locale din perioada 1919–1937* [Parliamentary and local elections 1919–1937], URL: <https://administrare.info/istorie/2521-alegerile-parlamentare-si-locale-din-perioada-1919-1937>
- ¹⁶ A. Cădea, *Lupta electorală în Basarabia: Lucruri despre care partidele se feresc să vorbească* [Electoral Battle in Bessarabia: Things That Parties are Reluctant to Talk About], in «Adevărul», nr. 14880, 8 iulie 1932, p. 3.
- ¹⁷ *Nemulțumiri la național-țărăniștii din Basarabia* [Dissatisfaction With the Bessarabian Nationalists], in «Adevărul», nr. 14878, 6 iulie 1932, p. 5.
- ¹⁸ *Recensământul general al populației din 1930. Volumul II: Neam, limbă maternă și religie. Partea I: Neam, limbă maternă*

- [General Population Census of 1930. Volume II: Nationality, Native Language and Religion. Part I: German, Mother Tongue], București, Imprimeria Națională, 1938, p. 264–265.
- ¹⁹ *Anuarul statistic al României 1939 și 1940* [Statistical Yearbook of Romania 1939 and 1940], București, Imprimeria Națională, 1940, p. 42.
- ²⁰ *Populațiunea actuală a României. Cifrele preliminare ale recensământului general de la 29 decembrie 1930* [Current population of Romania. Preliminary census figures for December 29, 1930]. București, 1931, p. 40.
- ²¹ S. Manuilă, D.C. Georgescu, *Populația României* [Romania's Population], București, Ed. Institutului Central de Statistică, 1937, p. 58–59, 60.
- ²² Arhiva Municipală Ismail, fond. 312 Direcția județeană a poliției din Ismail, inv. 1, d. 75 *Manifeste și proclamații distribuite de partidele politice din România în cadrul alegerilor parlamentare din 17–20 iulie 1932*, f. 1.
- ²³ Arhiva Municipală Ismail, fond. 312, inv. 1, d. 75, f. 2.
- ²⁴ Arhiva Municipală Ismail, fond. 312, inv. 1, d. 75, f. 2.
- ²⁵ Arhiva Municipală Ismail, fond. 312, inv. 1, d. 75, f. 2 v.
- ²⁶ Arhiva Municipală Ismail, fond. 312, inv. 1, d. 75, f. 3.
- ²⁷ Arhiva Municipală Ismail, fond. 312, inv. 1, d. 75, f. 4.
- ²⁸ Arhiva Municipală Ismail, fond. 312, inv. 1, d. 75, f. 5.
- ²⁹ Arhiva Municipală Ismail, fond. 312, inv. 1, d. 75, f. 6.
- ³⁰ Arhiva Municipală Ismail, fond. 312, inv. 1, d. 75, f. 7.
- ³¹ Arhiva Municipală Ismail, fond. 312, inv. 1, d. 75, f. 8, 10, 12.
- ³² Arhiva Municipală Ismail, fond. 312, inv. 1, d. 75, f. 9.
- ³³ Arhiva Municipală Ismail, fond. 312, inv. 1, d. 75, f. 11.
- ³⁴ Arhiva Municipală Ismail, fond. 312, inv. 1, d. 75, f. 14.
- ³⁵ Arhiva Municipală Ismail, fond. 312, inv. 1, d. 75, f. 16, 18.
- ³⁶ Arhiva Municipală Ismail, fond. 312, inv. 1, d. 75, f. 15, 15 V.
- ³⁷ Arhiva Municipală Ismail, fond. 312, inv. 1, d. 75, f. 16, 18.
- ³⁸ Arhiva Municipală Ismail, fond. 312, inv. 1, d. 75, f. 16.
- ³⁹ Arhiva Municipală Ismail, fond. 312, inv. 1, d. 75, f. 18.
- ⁴⁰ Arhiva Municipală Ismail, fond. 312, inv. 1, d. 75, f. 18.
- ⁴¹ Arhiva Municipală Ismail, fond. 312, inv. 1, d. 75, f. 19, 20, 21.
- ⁴² Arhiva Municipală Ismail, fond. 312, inv. 1, d. 75, f. 20.
- ⁴³ Arhiva Municipală Ismail, fond. 312, inv. 1, d. 75, f. 24.
- ⁴⁴ Arhiva Municipală Ismail, fond. 312, inv. 1, d. 75, f. 21, 26.
- ⁴⁵ Arhiva Municipală Ismail, fond. 312, inv. 1, d. 75, f. 28.
- ⁴⁶ Arhiva Municipală Ismail, fond. 312, inv. 1, d. 75, f. 29.
- ⁴⁷ Arhiva Municipală Ismail, fond. 312, inv. 1, d. 75, f. 30.
- ⁴⁸ Arhiva Municipală Ismail, fond. 312, inv. 1, d. 75, f. 36.
- ⁴⁹ Arhiva Municipală Ismail, fond. 312, inv. 1, d. 75, f. 37.
- ⁵⁰ Arhiva Municipală Ismail, fond. 312, inv. 1, d. 75, f. 35.
- ⁵¹ *Alegerile parlamentare și locale din perioada 1919–1937*.
- ⁵² M. Ivan, *Evoluția partidelor noastre politice: 1919–1932* [Evolution of Our Political Parties: 1919–1932], Sibiu, Editura și tiparul Krafft & Drotleff, 1933, Tabloul X.
- ⁵³ *Rezultatele alegerilor pentru Camera Deputaților* [Election Results for the Chamber of Deputies], in «Adevărul», nr. 14896, 28 iulie 1932, p. 3.

References

1. Alegerile parlamentare și locale din perioada 1919–1937 [Parliamentary and local elections 1919–1937], URL: <https://administrare.info/istorie/2521-alegerile-parlamentare-si-locale-din-perioada-1919-1937>
2. *Anuarul statistic al României 1939 și 1940* [Statistical Yearbook of Romania 1939 and 1940], București, Imprimeria Națională, 1940. 762 p.
3. Arhire S., *Alegerile parlamentare din anul 1932 în județul Alba* [1932 Parliamentary Elections in Alba County], in «Annales Universitatis Apulensis. Series Historica», nr. 6, 2002, p. 225–232.
4. Arhiva Municipală Ismail, fond. 312 Direcția județeană a poliției din Ismail, inv. 1, d. 75, 37 f.
5. Căndea A., *Lupta electorală în Basarabia: Lucruri despre care partidele se feresc să vorbească* [Electoral Battle in Bessarabia: Things That Parties are Reluctant to Talk About], in «Adevărul», nr. 14880, 8 iulie 1932, p. 3.
6. *Dezbateri «Historia»: Cum se desfășurau alegerile în perioada interbelică* [Debate «Historia»: How Elections Were Held in the Interwar Period], URL: https://www.historia.ro/sectiune/general/articol/dezbateri-historia-cum-se-desfasurau-alegerile-in-perioada-interbelica?_cf_chl_managed_tk_=pmd_287f30571ef662cca8857da2075d345e8a4535f6-1628071967-0-gqNtZGzNAyKjcnBszRGi
7. Dogan M., *Comparații și explicații în știința politică și sociologie* [Comparisons and Explanations in Political Science and Sociology], Iași, Institutul European, 2010, 241 p.

8. Dragomirescu D., Legitimitatea politică în România (1928–1946) [Political Legitimacy in Romania (1928–1946)], URL: https://romanalibera.ro/aldine/history/legitimitatea-politica-in-romania--1928-1946--107286?_cf_chl_managed_tk__=pmd_94f2fc7a34ab3f43428e221b768205035331317c-1628083804-0-gqNtZGzNAw2jcnBszQ3i
9. Istoria românilor. vol. VIII. România Întregită (1918–1940) [Romanian History. vol. VIII. Romania Entire (1918–1940)], ed. I. Scurtu, P. Otu, București, Editura Enciclopedică, 2003, 793 p.
10. Ivan M., Evoluția partidelor noastre politice: 1919–1932 [Evolution of Our Political Parties: 1919–1932], Sibiu, Editura și tiparul Krafft & Drotleff, 1933, Tabloul X.
11. Legea electorală pentru Adunarea deputaților și Senat cuprinzând și Expunerea de motive a Dlui Ministru de Interne I.G. Brătianu, Raportul dlui senator C. Dimitriu și raportul dlui deputat I.Th. Florescu precum și formularele relative, ce au fost publicate în «Monitorul Oficial» No. 71 din 27 Martie 1926 [Electoral Law for the Assembly of Deputies and the Senate Including the Statement of Reasons of the Minister of Interior I.G. Bratianu, Senator C. Dimitriu Report and the Report of the Deputy I.Th. Florescu as Well as the Relative Forms, Which Were Published in «Monitorul Oficial» No. 71 of 27 March 1926], București, Institutul de arte grafice și editură «Curierul judiciar» S.A., 1926.
12. Manuilă S., Georgescu D.C., Populația României [Romania's Population], București, Ed. Institutului Central de Statistică, 1937, 240 p.
13. Nemulțumiri la național-tărăniștii din Basarabia [Dissatisfaction With the Bessarabian Nationalists], in «Adevărul», nr. 14878, 6 iulie 1932, p. 5.
14. Pop I.-A., Bolovan I., Istoria României: compendiu [History of Romania: Compendium], ed. a 2-a, revăzută și adăugită, Cluj-Napoca, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, 2007, 809 p.
15. Popescu G., Alegeri parlamentare în România. Perioada interbelică [Parliamentary Elections in Romania. Interwar Period], URL: http://www.romania-actualitati.ro/alegeri_parlamentare_in_romania_perioada_interbelica-46509
16. Populațiunea actuală a României. Cifrele preliminare ale recensământului general de la 29 decembrie 1930 [Current population of Romania. Preliminary census figures for December 29, 1930]. București, 1931, 68 p.
17. Radu S., Administrația și procesul electoral din România (1919–1937). Partea I [Administration and Electoral Process in Romania (1919–1937). Part I], in «Annales Universitatis Apulensis. Series Historica», anul 7, 2003, p. 391–397.
18. Radu S., Modificarea legii electorale din martie 1926 în dezbaterile partidelor politice din România [Amendment of the Electoral Law of March 1926 in the Debate of Political Parties in Romania], in «Sargetia», vol. XXXII, 2004, p. 477–491.
19. Recensământul general al populației din 1930. Volumul II: Neam, limbă maternă și religie. Partea I: Neam, limbă maternă [General Population Census of 1930. Volume II: Nationality, Native Language and Religion. Part I: German, Mother Tongue], București, Imprimeria Națională, 1938, 780 p.
20. Rezultatele alegerilor pentru Camera Deputaților [Election Results for the Chamber of Deputies], in «Adevărul», nr. 14896, 28 iulie 1932, p. 3.
21. S.JAN Galați, fond. 81 Inspectoratul General de Poliție Galați, d. 4/1938, 26 f.
22. Stănescu M.C., Stânga politică din România în anii crizei (1929–1933) [The Political Left of Romania in the Crisis Years (1929–1933)], București, Editura Mica Valahie, 2003, 316 p.

УДК 327(477:4-6ЄС):355.48(477-651.2:410-651.1)

© Оксана Каліщук* (Луцьк)

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ ТА УКРАЇНА: КЕЙС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Представлено та проаналізовано думку вітчизняного й зарубіжного політикуму та експертного середовища щодо впливу російсько-української війни на євроінтеграційний поступ України. Експерти вказують, що у випадку російсько-української війни (як загалом створення заморожених конфліктів на теренах колишніх радянських республік) одним із мотивів росії є саме недопущення європейської та євроатлантичної інтеграції. Аналіз думок експертів дозволив усталити, що російсько-українська війна має вплив і на Україну, і на країни ЄС. На переконання вітчизняних та зарубіжних авторів сучасний зовнішньополітичний діалог ЄС та України фокусується довкола питань російської агресії. Експерти виділяють основні напрями залученості Брюсселя: намагання залагодити конфлікт з РФ за допомогою дипломатичних інструментів, застосування санкцій та надання фінансової, військової, гуманітарної допомоги. Процес євроінтеграції є взаємовигідним для обох сторін і розуміння цього є важливим для його успішності. Визначено окреслені експертами виклики та завдання для України і країн ЄС для розбудови діалогу та офіційного оформлення міждержавних відносин. Констатовано, що експертні оцінки та аналітичні студії мають прикладний характер і аналізують регіональні та світові безпекові виклики.

Ключові слова: Україна, Європейський Союз, російсько-українська війна, євроінтеграція.

Oksana Kalishchuk (Lutsk)

THE EUROPEAN UNION AND UKRAINE: THE CASE OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

Abstract. The article presents and analyses the opinions of domestic and foreign politicians and experts on the impact of the Russian-Ukrainian war on Ukraine's European integration progress. On 24 February 2022, Russia escalated its conflict with Ukraine by attacking Ukraine on several fronts, which was the largest military attack on a sovereign state in Europe since World War II. Experts point out that in the case of the Russian-Ukrainian war (and the creation of frozen conflicts in the former Soviet republics in general), one of Russia's motives is to prevent European and Euro-Atlantic integration. An analysis of experts' opinions has shown that the Russian-Ukrainian war has an impact on both Ukraine and the EU. According to domestic and foreign authors, the current foreign policy dialogue between the EU and Ukraine is focused on the issue of Russian aggression. Experts identify the main areas of Brussels' involvement: attempts to resolve the conflict with Russia through diplomatic instruments, the application of sanctions and the provision of financial, military and humanitarian assistance. The process of European integration is mutually beneficial for both sides, and understanding this is important for its success. The article identifies the challenges and tasks for Ukraine and the EU countries to develop dialogue and formalise interstate relations, as outlined by experts. The political and strategic approach that should have underpin the EU's policy towards potential EU member states from the outset, has been sidelined over the years in favour of an overly bureaucratic and technical process that favours form over substance. It is stated that expert assessments and analytical studies are applied in nature and analyse regional and global security challenges. The issue of updating the methodological tools and changing value strategies.

Keywords: Ukraine, European Union, Russian-Ukrainian war, European integration, criteria for EU membership.

Постановка наукової проблеми та її значення. Повномасштабна російсько-українська війна суттєво змінила світ і геополітичну ситуацію, ускладнила визначення стратегічних пріоритетів та партнерів. Розпочнемо з констатації — взаємовідносини України та ЄС були хвилеподібними й, відповідно, моделі інтеграції української держави під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників

* д.і.н., професорка кафедри всесвітньої історії Волинського національного університету імені Лесі Українки.
Doctor of History, Professor, Department of World History, Lesya Ukrainka Volyn National University.
orcid.org/0000-0003-1272-7920
e-mail: kalishchuk.oxana@vnu.edu.ua

коливалися між вибором «західного» чи «східного» взірця. Російська агресія лише увиразнила неможливість «сидіння на двох стільцях» та необхідність вибору.

Аналіз останніх досліджень. Уже нині російсько-українська війна та її вплив на відносини ЄС — Україна стали предметом зацікавлення вітчизняних та зарубіжних вчених. Значний внесок у висвітлюванні цієї теми зробили А. О. Багатеренко, К. В. Бакал, А. І. Винокурова, Б. О. Галімух, К. Т. Гейдарова, Д. В. Коваль, О. М. Маєвська, О. М. Гончаренко, які дослідили проблеми євроінтеграції України та поглиблення відносин Європейського Союзу з Україною.

Виклад основного матеріалу. Ще задовго до 2022 р. частина знаних політиків та експертів застерігали, що це питання для України є питанням виживання. Збігнєв Бжезінський відверто називав умовою існування України як незалежної держави — перетворення її у частину Центральної Європи, а не Євразії¹. Не менш категорично формулював своє бачення ситуації й завбачливо застерігав уже німецький політик Едґар Бар: «У сучасному проміжному статусі Україні навряд чи вдасться самотійно підтвердити свою державність впродовж тривалого часу. Цей вакуум, ймовірно, вже зникне впродовж останніх 10–15 років... Україна або інтегрується до Європейського Союзу, або — коли не номінально, то де-факто — знову зіллється в союзі з Росією»². Гарантією утвердження України як незалежної держави вбачали входження її до інтегрованого євроатлантичного простору безпеки й українські вчені. На їхнє переконання, це є лише справою часу і усвідомлення цієї стратегічної мети.

Російсько-українська війна лише увиразнила безальтернативність цього вибору та його глибинну суть. На цивілізаційний характер російсько-української війни експертне середовище звертало увагу від її початку³. Передовсім небажання України вписуватися у російську цивілізаційну парадигму, орієнтація на загальноєвропейські й євроатлантичні демократичні цінності, на переконання Алли Киридон та Сергія Трояна, стали визначальним мотивом новітнього «хрестового походу» росії супроти України у політичному, соціальному, культурному, інформаційно-ідеологічному й збройному вимірах⁴.

Як сформулював Олег Калакура — для України перемога у війні це, окрім іншого, можливість завершити цивілізаційний транзит від посттоталітарного суспільства до демократичного і від євразійської до західної цивілізації⁵.

За визначенням Олександра Резніка, євроінтеграційні прагнення українців пройшли шлях від амбівалентності до увиразнення⁶. Однак лише від 2014 р. євроінтеграція стала визначальним напрямом української політики, а від початку повномасштабного вторгнення РФ 24 лютого 2022 р. — пріоритетним, єдино можливим й невідворотним шляхом подальшого розвитку України. Аналітики наголошують, що європейська інтеграція стала геополітичним вибором України, записаним з 2015 р. в Конституції й Концепції національної безпеки, та з 2021 р. в Стратегії зовнішньополітичної діяльності 2021 р. Війна активізувала та довела готовність українців захищати європейський шлях розвитку та зміцнила громадську підтримку руху до ЄС.

Так чи інак, саме європейські цінності стали чинником консолідації українського суспільства в умовах російсько-української війни. Ба більше — у ширшому сенсі деякі з учасників наукового дискурсу говорять про євроінтеграційний процес як складову української національної ідеї⁷.

При цьому експерти та експертки зауважують, що цей тектонічний зсув спостерігаємо не лишень в Україні, а й у країнах Європи (до того ж у короткі терміни): «Революція Гідності не призвела до, наприклад, формування більш амбітної стратегії ЄС щодо України. Я нагадаю, що і Угода про асоціацію, і План дій щодо візової лібералізації — все це було ще до Революції Гідності. Цей перетин бар'єру від сусідства — третя країна, сусід, партнер, — до член родини, *member of family*, це змінилося буквально протягом місяців 2022 року. Безумовно, ми можемо говорити про те, що це не виникло на порожньому місці, що це готувалося роками і десятиліттями, але відбулось саме тоді, у цей період між кінцем лютого і червнем 2022 року»⁸. Справа у тім, що російсько-українська війна істотно змінила підходи до безпекових питань на європейському континенті (не випадково її слушно назвали «європейською війною»).

Повномасштабна російсько-українська війна, що розпочалася 24 лютого 2022 року, власне була спрямована на те, щоб унеможливити євроінтеграцію⁹. Ситуація стала більш ніж очевидною, коли потрапивши під тиск росії Україна й український народ шляхом Майдану та волевиявлення стали на боротьбу за свою незалежність. «Підступна повномасштабна збройна агресія РФ проти України, що розпочалася 24 лютого 2022 р., викликана, окрім маніакального, безглузлого й нереалістичного наміру кремлівського керівництва здобути реванш та відродити імперський статус Росії після краху

й розпаду СРСР, також європейським вибором України, послідовним курсом української влади на європейську та євроатлантичну інтеграцію, підтримуваним абсолютною більшістю громадян України»¹⁰. Так звану «спеціальну операцію» для росії витлумачують як «самозахист» від потенційної євроінтеграції України та вступу в НАТО. Саме євроінтеграційний дрейф Києва від зони «привілейованих інтересів» Москви визначають як головну причину російсько-української війни¹¹. З цієї ж гіпотези виходив польський дослідник Чеслав Партач (відомий своїми зовсім не проукраїнськими поглядами), коли твердив, що саме інтенсифікацію кроків України на шляху до інтеграції із західними структурами Росія розглядає як безпосередню загрозу для її сфери впливів¹². Вочевидь це не є єдиним поясненням мотивів дій рф (адже будь-які історичні процеси мають завжди цілий комплекс причин). Дослідники вказують, що російсько-українська війна, яка розпочалася 2014 р., не перша неприхована неоколоніальна війна росії. Їй, зокрема, передували дві чеченські та короткочасна російсько-грузинська війна 7–12 серпня 2008 р., уроки з яких, на жаль, Київ не засвоїв. Порівняння дослідниками щонайменше окремих аспектів саме російсько-грузинської та російсько-української воєн дозволяє побачити, що росія ініціювала обидві війни саме щоб запобігти розширенню НАТО й ЄС на Схід Європи, входження в її сферу інтересів — Грузії та України¹³.

Двозначність позиції європейців (Україну, яка зробила свій вибір на користь євроатлантичної інтеграції ще 2014 р., довго тримали на порозі ЄС та НАТО) остаточно й переконала російського диктатора, що у разі воєнного вторгнення в Україну колективний Захід не надасть підтримки / допомоги¹⁴. Водночас, на думку частини дослідників, своєю чергою саме вступ України до НАТО, повна інтеграція до структур Євросоюзу, подальша розбудова Збройних сил України, зміцнення економіки — на найближче десятиліття — це єдино правильна відповідь на потенційну загрозу, яка й надалі виникатиме з боку росії¹⁵ та буде запорукою післявоєнного відновлення¹⁶.

Тімоті Снайдер, наголошуючи на глобальному та історичному вимірі конфлікту, не випадково зауважив: «Ця війна — про утвердження принципів у XXI ст. та про можливість демократичного майбутнього»¹⁷. Це, своєю чергою, відкрило для України моральне та геополітичне «вікно можливостей». Здійснюючи опір широкомасштабній збройній російській агресії, потерпаючи від величезних людських і фінансово-економічних втрат, країна набула статусу кандидата на вступ до ЄС, продовжує євроінтеграцію в різних сферах, поглиблює партнерство з ЄС, виконує рекомендації Єврокомісії і реалізовує положення Угоди про асоціацію.

Експерти звертають увагу на те, що війна мала і позитивні, і негативні впливи на євроінтеграційні процеси: «Російська збройна інтервенція прискорила євроінтеграційні процеси в нашій країні, сприяла об'єднанню нації, зміцнила солідарність України та ЄС, а також консолідувала країни Євросоюзу у спільному протистоянні агресії кремля. Виникла нова якість відносин Києва і Брюсселя, складовими якої є отримання Україною статусу кандидата на вступ до ЄС, високий рівень довіри та безпрецедентна інтенсивність взаємних контактів, лібералізація торгово-економічного співробітництва. Водночас російська експансія негативно вплинула та уповільнила європейську інтеграцію України, яка під час війни зазнала величезних людських та економічних втрат і має зосереджувати значні ресурси на протистоянні російській інтервенції. У нинішніх умовах політична підтримка, військова, фінансова, гуманітарна допомога країн ЄС є критично важливими для України. Також дієвим інструментом протистояння країні-агресору є санкційна політика ЄС, координувана з іншими країнами світу», — твердить Михайло Пашков.

Досвід «воєнної» євроінтеграції України (вперше за час існування ЄС), на переконання дослідників, не має аналогів. Прецедент надання для України (а також Молдови) статусу кандидата на вступ до ЄС ще до виконання попередньо визначених умов і готовності переходу країни на наступний рівень інтеграції є унікальним явищем у європейській політиці¹⁸. Так чи інак, темпи просування на європейському шляху — від подання заявки (лютий 2022 р.) до отримання статусу кандидата на вступ (червень 2022 р.) та включення України до Пакета про розширення на 2023 р. про початок перемовин визнають безпрецедентними в історії Євросоюзу.

Так, аналітики вказують, що процедура вступу до європейського співтовариства є чітко регламентованою і прецедентів розширення ЄС за «пришвидшеною процедурою» не було (та й саме поняття з'явилося лише після подання Україною заявки на членство)¹⁹. Слушним у цьому контексті є висновок, що стрімкий процес набуття Україною статусу кандидата на вступ до ЄС є передовсім відображенням політичної волі стати «повноцінною» частиною Європи; символічним жестом у контексті нашої розмови варто вважати подачу заявки про вступ до ЄС через чотири дні після початку повномасштабного вторгнення рф в Україну.

Вітчизняні та зарубіжні аналітики, провадячи аналіз перспектив євроінтеграції України в умовах війни, виділяють переважно три можливі сценарії. Перший сценарій «позитивний» або «оптимістичний»: членство України в ЄС у короткостроковій перспективі (перемовини успішно завершаться за 4–5 років, до 2030 р. Україна отримає статус повноцінного члена Європейського Союзу з усіма перевагами спільного ринку й правового доробку). Саме таке бачення висловлював, наприклад, аналітик міжнародних відносин, автор каналу «Закордонна політика» Марцін Кусьмерчик: «Зміни в ЄС відбуваються на наших очах і перспектива входження України до європейської спільноти взагалі не повинна бути так віддаленою у часі»²⁰. Другий сценарій «негативний» або «песимістичний»: чи доживе ЄС до вступу туди України? (перемовини про вступ не розпочинаються і Україна залишається у статусі кандидата на вступ до ЄС кілька десятиліть). Третій сценарій «реалістичний» або «нейтральний»: членство України в ЄС — довгострокова перспектива (Україна розпочне перемовини про вступ після закінчення (або «замороження») війни, в другій половині 2020-х рр. ЄС надаватиме фінансову допомогу Україні для проведення реформ, проводитиме моніторинг відповідності Копенгагенським критеріям; процес ратифікації договору про вступ триватиме кілька років і Україна стане членом ЄС після 2035 р.). Саме про крайній варіант свого часу говорили міністерка закордонних справ Німеччини Анналена Бербок²¹ та прем'єр-міністр Словенії Янез Янша²². Хоч, до прикладу, Ігар Тишкевич з Українського інституту майбутнього (Ukrainian Institute for the Future), описав аж сім можливих сценаріїв — від найнеймовірніших і фантастичних до цілком реалістичних і можливих до реалізації уже найближчим часом (сценарій чорного лебедя для російської політичної системи; поразка України; «кордон 1991 року» або повна поразка росії; сценарій «заморозки»; «Мінськ-3»; «38 паралель»; тактична поразка рф), два з яких вважає для України кращими з реальних²³.

При цьому аналітики (такі, як Юзеф Ланг) визначили фактори, які відіграють роль у тому, який з цих сценаріїв буде реалізований: здатність Збройних Сил України ефективно протистояти армії рф та відновити контроль над окупованими українськими територіями; довготривалість військової та фінансової допомоги з боку Заходу, яка має вирішальне значення для підтримки українських військових зусиль; внутрішня ситуація в рф — проблема внутрішньої стабільності та непередбачуваності, що засвідчує спроба державного перевороту з боку ПВК «Вагнер» у липні 2023 р.²⁴.

Отримання статусу кандидата на вступ до Європейського Союзу є лише початком довготривалого процесу. Саме тому експерти розцінюють отримання статусу кандидата як своєрідний виклик. Експерти Центру Разумкова, підсумовуючи 2022 р., виокремлюють наступні моменти: 1) відбувається мобілізація політико-дипломатичного, фінансово-економічного та кадрового потенціалу для протистояння російській інтервенції, щоб забезпечити сильний військовий контингент на українсько-російському фронті та збільшити фінансування. Це, своєю чергою, впливає на людські та фінансові ресурси для євроінтеграції; 2) війна спричинила уповільнення реформ в рамках Угоди про асоціацію Україна — ЄС. Необхідність адаптації загальноєвропейських норм до умов воєнного стану та режиму бойових дій; 3) війна вплинула на рівень інтересу та активності бізнес-партнерів до співпраці з Україною і навпаки; 4) війна перетворила Україну на довгострокового реципієнта міжнародної допомоги (тож європейську інтеграцію починають розглядати у контексті воєнної, фінансово-економічної підтримки України та відновлення повоєння)²⁵. І лише успішне проведення реформ в Україні, на їхнє переконання, є ключовим фактором для подальшого прогресу в євроінтеграційному процесі, який включає реформи у сфері правосуддя, боротьби з корупцією, підвищення ефективності державного управління та розвитку демократичних інституцій²⁶.

Російсько-українська війна стала викликом не лише для України, а й для ЄС. На переконання експертів, Україна стала своєрідним тестом на готовність Заходу, й передовсім Європи, знову знайти та реалізувати свою цивілізаційну місію, сформувавши активну зовнішню політику. Необхідно згадати знаний прогноз Жана Монне, який твердив, що «Європа буде викувана у кризі» і буде прийнята низка рішень, прийнятих в тих часах²⁷. На його переконання, розвиток регіональної інтеграції стане якнайкращою відповіддю на ті виклики і проблеми, які будуть з'являтися. І саме з цієї перспективи варто розглядати наслідки російської агресії. Не можна оминати думки тих науковців, які займаються теорією євроінтеграції і звертають увагу на те, що загрози для безпеки радше не пришвидшать державотворчі тенденції у ЄС. «Війна може рівно ж викликати брак єдності і конфлікт, виявить асиметрію, яка зазвичай здається політично малопомітною та неістотною»²⁸. Так

чи інак, питання про те, чи війна Росії з Україною зміцнить, а чи послабить Євросоюз, виявилось далеко не риторичним для європейських експертів²⁹.

Прикметно, що з початком широкомасштабного вторгнення західні аналітики та політики передовсім обговорювали, що Захід може зробити для України, водночас не погіршуючи відносин з рф. Ольга Брусиловська³⁰ звернула увагу на першу дискусію між Люціною Александрою Гікою та Азуоласом Багдонасом. Якщо перша наголошувала на відсутності правових підстав для військового втручання на підтримку України, то вихідною позицією другого, навпаки, була необхідність для кожної країни надати допомогу Україні у випадку неспровокованої агресії. Так чи інак, аналіз зовнішньої політики ЄС дозволяє побачити її радикальну трансформацію: від обережних дій проти росії та продовження співпраці у стратегічних напрямках (зокрема енергетика) до уведення жорстких санкцій щодо найприбутковіших галузей російської економіки (ОПК, енергетика, транспорт) та ускладнення доступу до міжнародних фінансів³¹, яка стала предметом окремого розгляду³². Нині аналітики виділяють кілька основних напрямів залученості офіційного Брюсселя до врегулювання російсько-української війни: дипломатичні кроки врегулювання, застосування санкцій та надання всілякої (фінансової, військової, гуманітарної) підтримки Україні у цьому протистоянні. І кожен з них є важливим.

Висновки. Ускладнена сучасна міжнародна обстановка та російсько-українська війна ще більше спонукають науковців до осмислення тенденцій та пріоритетів взаємодії України й ЄС для реального визначення шляхів оптимального виміру реалізації європейського курсу України. Автори, які висловлювалися щодо причин широкомасштабного вторгнення у лютому 2022 р., тлумачать його як спробу перегляду безпекової ситуації, яка склалася у Європі після 1989 р., і вказують, що це не лишень спроба домогтися васальності України на кшталт Білорусі, а й сигналізувати неприйняття можливості подальшого розширення ЄС і НАТО на схід. Аналітики одностайні у взаємовиключності наслідків повномасштабної російсько-української війни: з одного боку, вона завдала й продовжує завдавати непоправних втрат Україні та українському суспільству, а з іншого, всупереч російським цілям, стимулювала і зробила безальтернативним європейський вектор розвитку. Здійснюючи опір збройній агресії рф, країна отримала статус кандидата на вступ до ЄС, поглибила рівень співробітництва з країнами ЄС. Внаслідок повномасштабної війни Україна опинилася у новій ролі «передової» оборонної боротьби демократичної Європи проти російської імперської агресії. При цьому експертні висновки чітко виявляють двосторонність процесу євроінтеграції. Саме тому формулюючи чинники, котрі вплинуть на місце, яке займе Україна в європейській сім'ї, Мирослав Маринович визначив два: перше — Україна має увійти в об'єднану Європу повноцінним державним суб'єктом, який тямить свою ідентичність і має еліту, що усвідомлює національні інтереси; друге — цілком ймовірне переформатування і самого Європейського Союзу (зокрема в бік вияву культурних особливостей)³³.

¹ З. Бжезінський, *Велика шахівниця* [Large Chessboard], Львів — Івано-Франківськ, Лілея-НВ, 2000, с. 121.

² *Die Europäische Union, Russland und Eurasien: die Rückkehr der Geopolitik* Winfried Schneider-Deters [The European Union, Russia and Eurasia: the Return of Geopolitics Winfried Schneider-Deters], Berlin, Berliner Wissenschafts-Verlag, 2008, 656 s.

³ Детальний аналіз історіографії характеру російсько-української війни (в тому числі й цивілізаційного) див.: М. Галів, В. Ільницький, *Характер сучасної російсько-української війни (2014–2023): вітчизняний історіографічний дискурс* [The Nature of the Modern Russian-Ukrainian War (2014–2023): Domestic Historiographical Discourse], in «Проблеми гуманітарних наук: зб. наук. пр. Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Історія», 2023, вип. 13/55, с. 47–73.

⁴ А. Киридон, С. Троян, *Цивілізаційна війна 2014–2022: національно-визвольна війна України XXI століття (теоретичний дискурс)* [Civilization War 2014–2022: Ukraine's National Liberation War of the Twenty-First Century (Theoretical Discourse)], in «The Russian-Ukrainian War (2014–2022): Historical, Political, Cultural-Educational, Religious, Economic and Legal Aspects», Riga, «Baltija Publishing», 2022, с. 523–534.

⁵ О. Калакура, *Етнополітичні дослідження системи наукового осмислення уроків війни російської федерації проти України* [Ethno-Political Studies of the System of Scientific Comprehension of the Lessons of the Russian Federation's War Against Ukraine], in «Наука і освіта в умовах російсько-української війни: виклики та завдання в контексті національної безпеки», Київ–Дрогобич–Львів–Переяслав–Ужгород–Запоріжжя, Видавничий дім «Гельветика», 2024, т. II, с. 236.

⁶ О. Резнік, *Євроінтеграційні прагнення українці: від амбівалентності до увіраження* [European Integration Aspirations of Ukrainians: From Ambivalence to Clarity], URL: <https://dif.org.ua/article/evrointegratsiyni-pragnennya-ukraintsiv-vid-ambivalentnosti-do-uviraznennya>

- ⁷ І. Тодоров, *Євроатлантична інтеграція України. Історія та сучасність* [Euro-Atlantic Integration of Ukraine. History and Present], Ужгород, ТОВ «РІК-У», 2022, с. 10.
- ⁸ К. Заремко, *Від країни-невидимки до топ-пріоритету ЄС: еволюція відносин України та ЄС очима експертів* [From an Invisible Country to a Top EU Priority: Evolution of Ukraine-EU Relations in the Eyes of Experts], URL: https://www.google.com/url?esrc=s&q=&rct=j&sa=U&url=https://neweurope.org.ua/uk/analytics/vid-krayiny-nevydymky-do-top-priorityetu-yes-evolyutsiya-vidnosyn-ukrayiny-ta-yes-ochyma-ekspertiv/&ved=2ahUKEwjyuaCCmoGKAxUOh_0HHacRELoQFnoECAQQAg&usg=AOvVaw2-wboCaZAWnlwe5MabAePj
- ⁹ О. Віннічук, В. Маркітантов, В. Чабанов, *Російська агресія як чинник європейської інтеграції України* [Russian Aggression as a Factor of Ukraine's European Integration], in «Політикус: науковий журнал», 2022, вип. 4–2, с. 26.
- ¹⁰ С. Віднянський, *Україна — Європейський Союз: новий етап взаємовідносин в умовах російсько-української війни 2014–2022 рр.* [Ukraine — the European Union: a New Stage of Relations in the Context of the Russian-Ukrainian War of 2014–2022], in «Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки», 2022, вип. 31, с. 10.
- ¹¹ М. Пашков, *Російсько-український конфлікт: фактор відчуження* [The Russian-Ukrainian Conflict: the Alienation Factor], in «Агора: Російсько-українські відносини: від травм та конфліктів до примирення та співучасті», 2015, вип. 15, с. 22.
- ¹² Cz. Partacz, *Historyczno-polityczne przyczyny wojny rosyjsko-ukraińskiej 2022* [Historical and Political Reasons for the Russian-Ukrainian War of 2022], in «Symbolas Europaeae. Studia Humanistyczne Politechniki Koszalińskiej (2021–2023)», 2024, nr. 16, s. 115.
- ¹³ Ю. Тишкун, Д. Процько, *Російсько-українська війна в призмі сучасних критичних подій міжнародних теорій міжнародних відносин* [The Russian-Ukrainian War in the Prism of Current Critical Events in International Theories of International Relations], in «Політичне життя = Political Life», 2022, № 2, с. 52.
- ¹⁴ А. Киридон, С. Троян, *Метанпростори російсько-української війни в причинно-наслідковій парадигмі* [Metaspaces of the Russian-Ukrainian War in the Causal Paradigm], in «Російсько-українська війна. Енциклопедичний глосарій», Київ, Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2024, вип. 1, с. 78.
- ¹⁵ М. Козловець, *Вплив російсько-української війни на світовий порядок* [The Impact of the Russian-Ukrainian War on the World Order], in «Україна в умовах формування нового світового порядку: зб. матеріалів XXXV Харків. політ. читань» (м. Харків, 28 квітня 2023 р.), Харків, Право, 2023, с. 24.
- ¹⁶ В. Гришко, Б. Киричук, *Євроінтеграція як запорука післявоєнного відновлення України: актуальні проблеми та перспективи розвитку* [European Integration as a Key to Ukraine's Post-War Recovery: Current Issues and Development Prospects], in «Південноукраїнський правничий часопис», 2022, № 4, ч. 1, с. 30–36.
- ¹⁷ T. Snyder, *Ukraine Holds the Future. The War Between Democracy and Nihilism*, «Foreign Affairs», 2022, September–October, URL: <https://www.foreignaffairs.com/ukraine/ukraine-war-democracy-nihilism-timothy-snyder>
- ¹⁸ О. Близняк, А. Риков, *Процес євроінтеграції України в умовах повномасштабної російсько-української війни: проблеми та перспективи* [The Process of Ukraine's European Integration in the Context of a Full-Blown Russian-Ukrainian War: Problems and Prospects], in «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії», 2023, № 2 (16), с. 123.
- ¹⁹ Н. Макаренко, *Нові перспективи вступу України до Європейського Союзу: вплив російсько-української війни 2022 року на євроінтеграцію* [New Prospects for Ukraine's Accession to the European Union: The Impact of the Russian-Ukrainian War of 2022 on European Integration], in «Аналітично-порівняльне правознавство: електронне наукове видання», 2022, № 1, с. 369.
- ²⁰ *Publicyści i analitycy o wejściu Ukrainy do UE i NATO: to duże wyzwanie dla Polski* [Columnists and Analysts on Ukraine's Accession to the EU and NATO: it is a Big Challenge for Poland], URL: <https://www.pap.pl/mediaroom/publicysci-i-analitycy-o-wejsciu-ukrainy-do-ue-i-nato-duze-wyzwanie-dla-polski>
- ²¹ *Politico. Germany Tells Ukraine «No Shortcut» to EU Membership as Baerbock Meets Zelenskyy*, URL: <https://www.politico.eu/article/annalena-baerbock-no-shortcut-ukrainian-eu-membership>
- ²² *Прем'єр Словенії: є країни, які хотіли б лишити Україну в «залі очікування» ЄС* [Slovenian Prime Minister: There Are Countries That Would Like to Leave Ukraine in the EU's «Waiting Room»], URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/05/31/7140339/>
- ²³ І. Тишкевич, *Сценарії завершення війни. 2023* [Scenarios for the End of the War. 2023], URL: <https://uifuture.org/publications/scenariyi-zavershennya-vijny-v-uif-prezentuvaly-dopovid-shhodo-togo-koly-ta-zakyh-umov-ukrayini-mozhlyve-zavershennya-vijny/>
- ²⁴ J. Lang, *Jak zakończyć wojnę na Ukrainie? Scenariusze zakończenia konfliktu* [How to End the War in Ukraine? Scenarios for Ending the Conflict], Kraków, Centrum Analiz Klubu Jagiellońskiego, 2023, 65 s.
- ²⁵ *Євроінтеграція в умовах війни: виклики і перспективи. 2022* [European Integration in Times of War: Challenges and Prospects. 2022], URL: <https://razumkov.org.ua/images/2022/12/28/2022-MATRA-IV-KVARTAL-7.pdf>
- ²⁶ І. Діп, *Євроінтеграція України на сучасному етапі: постановка проблеми* [Ukraine's European Integration at the Present Stage: Problem Statement], in «Часопис Київського університету права», 2022, № 2–4, с. 182.
- ²⁷ J. Monnet, *Memoirs*, London, Collins, 1978, p. 417.
- ²⁸ P. Gendhel, L. Leek, J. Weyns, *War and Integration The Russian Attack on Ukraine and the Institutional Development of the EU*, in «Journal of European Integration» 2023, vol. 45, no. 3, p. 356.

- ²⁹ Z. Czachór, *Czy wojna Rosji z Ukrainą wzmocni czy osłabi Unię Europejską? Neofunkcjonalizm versus neorealizm — zderzenie perspektyw i ujęć* [Will Russia's War With Ukraine Strengthen or Weaken the European Union? Neofunctionalism Versus Neorealism — a Clash of Perspectives and Approaches], in «*Studia Polityczne*», 2024, vol. 52, nr. 1, s. 119–133.
- ³⁰ О. Брусилівська, *Російсько-українська війна: попередні уроки для ЄС та сценарії майбутнього* [The Russian-Ukrainian War: Previous Lessons for the EU and Future Scenarios], in «Політикус: науковий журнал», 2022, вип. 1–2, с. 17.
- ³¹ Є. Горюнова, *Зовнішня політика ЄС щодо російсько-української війни (2014–2022 рр.)* [EU Foreign Policy on the Russian-Ukrainian War (2014–2022)], in «Політикус», 2022, вип. 4, с. 49.
- ³² Є. Стоян, К. Артеменко, О. Пищенко, *Санкційна відповідь ЄС на повномасштабну війну в Україні (політико-правовий аспект)* [The EU's Sanctions Response to the Full-Scale War in Ukraine (Political and Legal Aspect)], in «Юридичний науковий електронний журнал», 2023, № 4, с. 735–738.
- ³³ М. Маринович, *Європейський сентимент українців* [European Sentiment of Ukrainians], URL: <https://www.robert-schuman.eu/ua/questions-d-europe/735-європейський-сентимент-українців>

References

1. Blyzniak O., Rykov A., *Protses yevrointehratsii Ukrainy v umovakh povnomasshtabnoi rosiisko-ukrainskoi viiny: problemy ta perspektyvy* [The Process of Ukraines European Integration in the Context of a Full-Blown Russian-Ukrainian War: Problems and Prospects], in «*Mizhnarodni vidnosyny, suspilni komunikatsii ta rehionalni studii*», 2023, № 2 (16), s. 119–135.
2. Brusylovskaya O., *Rosiisko-ukrainska viina: poperedni uroky dlia YeS ta stsenarii maibutnoho* [The Russian-Ukrainian War: Previous Lessons for the EU and Future Scenarios], in «*Politykus: naukovyi zhurnal*», 2022, vyp. 1–2, s. 15–22.
3. Bzhezinskiy Z., *Velyka shakhivnytsia* [Large Chessboard], Lviv — Ivano-Frankivsk, Lileia-NV, 2000, 236 s.
4. Czachór Z., *Czy wojna Rosji z Ukrainą wzmocni czy osłabi Unię Europejską? Neofunkcjonalizm versus neorealizm — zderzenie perspektyw i ujęć* [Will Russias War With Ukraine Strengthen or Weaken the European Union? Neofunctionalism Versus Neorealism — a Clash of Perspectives and Approaches], in «*Studia Polityczne*», 2024, vol. 52, nr. 1, s. 119–133.
5. Die Europäische Union, Russland und Eurasien: die Rückkehr der Geopolitik Winfried Schneider-Deters [The European Union, Russia and Eurasia: the Return of Geopolitics Winfried Schneider-Deters], Berlin, Berliner Wissenschafts-Verlag, 2008, 656 s.
6. Dir I., *Yevrointehratsiia Ukrainy na suchasnomu etapi: postanovka problemy* [Ukraines European Integration at the Present Stage: Problem Statement], in «*Chasopys Kyivskoho universytetu prava*», 2022, № 2–4, s. 179–183.
7. Gendhel P., Leek L., Weyns J., *War and Integration The Russian Attack on Ukraine and the Institutional Development of the EU*, in «*Journal of European Integration*» 2023, vol. 45, no. 3, p. 343–360.
8. Haliv M., Ilnytskyi V., *Kharakter suchasnoi rosiisko-ukrainskoi viiny (2014–2023): vitchyzniani istoriohrafichni dyskurs* [The Nature of the Modern Russian-Ukrainian War (2014–2023): Domestic Historiographical Discourse], in «*Problemy humanitarnykh nauk: zb. nauk. pr. Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Istoriia*», 2023, vyp. 13/55, s. 47–73.
9. Horiunova Ye., *Zovnishnia polityka YeS shchodo rosiisko-ukrainskoi viiny (2014–2022 rr.)* [EU Foreign Policy on the Russian-Ukrainian War (2014–2022)], in «*Politykus*», 2022, vyp. 4, s. 45–51.
10. Hryshko V., Kyrychuk B., *Yevrointegratsiia yak zaporuka pisliavoiennoho vidnovlennia Ukrainy: aktualni problemy ta perspektyvy rozvytku* [European Integration as a Key to Ukraines Post-War Recovery: Current Issues and Development Prospects], in «*Pivdenoukrainskyi pravnychi chasopys*», 2022, № 4, ch. 1, s. 30–36.
11. Kalakura O., *Etnopolitychni doslidzhennia systemy naukovoho osmyslennia urokiv viiny rosiiskoi federatsii proty Ukrainy* [Ethno-Political Studies of the System of Scientific Comprehension of the Lessons of the Russian Federations War Against Ukraine], in «*Nauka i osvita v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny: vyklyky ta zavdannia v konteksti natsionalnoi bezpeky*», Kyiv–Drohobych–Lviv–Pereiaslav–Uzhhorod–Zaporizhzhia, Vydavnychiy dim «*Helvetyka*», 2024, t. II, s. 235–238.
12. Kozlovets M., *Vplyv rosiisko-ukrainskoi viiny na svitovy poriadok* [The Impact of the Russian-Ukrainian War on the World Order], in «*Ukraina v umovakh formuvannia novoho svitovoho poriadku: zb. materialiv XXXV Kharkiv. polit. chytan*» (m. Kharkiv, 28 kvitnia 2023 r.), Kharkiv, Pravo, 2023, s. 20–25.
13. Kyrydon A., Troian S., *Metaprostory rosiisko-ukrainskoi viiny v prychynno-naslidkovii paradyhmi* [Metaspaces of the Russian-Ukrainian War in the Causal Paradigm], in «*Rosiisko-ukrainska viina. Entsyklopedychnyi hlosarii*», Kyiv, Derzhavna naukova ustanova «*Entsyklopedychne vydavnytstvo*», 2024, vyp. 1, s. 65–90.
14. Kyrydon A., Troian S., *Tsyvilizatsiina viina 2014–2022: natsionalno-vyzvolna viina Ukrainy XXI stolittia (teoretychnyi dyskurs)* [Civilization War 2014–2022: Ukraines National Liberation War of the Twenty-First Century (Theoretical Discourse)], in «*The Russian-Ukrainian War (2014–2022): Historical, Political, Cultural-Educational, Religious, Economic and Legal Aspects*», Riga, «*Baltija Publishing*», 2022, s. 523–534.
15. Lang J., *Jak zakończyć wojnę na Ukrainie? Scenariusze zakończenia konfliktu* [How to End the War in Ukraine? Scenarios for Ending the Conflict], Kraków, Centrum Analiz Klubu Jagiellońskiego, 2023, 65 s.

16. Makarenko N., *Novi perspektyvy vstupu Ukrainy do Yevropeiskoho Soiuzu: vplyv rosiisko-ukrainskoi viiny 2022 roku na yevrointehratsiiu* [New Prospects for Ukraines Accession to the European Union: The Impact of the Russian-Ukrainian War of 2022 on European Integration], in «Analitichno-porivnialne pravo-znavstvo: elektronne naukove vydannia», 2022, № 1, s. 366–369.
17. Marynovych M., *Yevropeyskyi sentyment ukrainsiv* [European Sentiment of Ukrainians], URL: <https://www.robertschuman.eu/ua/questions-d-europe/735-yevropeyskyi-sentyment-ukrainsiv>
18. Monnet J., *Memoirs*, London, Collins, 1978, 544 p.
19. Partacz Cz., *Historyczno-polityczne przyczyny wojny rosyjsko-ukraińskiej 2022* [Historical and Political Reasons for the Russian-Ukrainian War of 2022], in «Symbolas Europaeae. Studia Humanistyczne Politechniki Koszalińskiej (2021–2023)», 2024, nr. 16, s. 115–126.
20. Pashkov M., *Rosiisko-ukrainskyi konflikt: faktor vidchuzhennia* [The Russian-Ukrainian Conflict: the Alienation Factor], in «Ahora: Rosiisko-ukrainski vidnosyny: vid travm ta konfliktiv do pryvyrennia ta spivuchasti», 2015, vyp. 15, s. 21–26.
21. Politico. *Germany Tells Ukraine «No Shortcut» to EU Membership as Baerbock Meets Zelenskyy*, URL: <https://www.politico.eu/article/annalena-baerbock-no-shortcut-ukrainian-eu-membership>
22. Premier Slovenii: *ye krainy, yaki khotily b lyshyty Ukrainu v «zali ochikuvannia» YeS* [Slovenian Prime Minister: There Are Countries That Would Like to Leave Ukraine in the EUs «Waiting Room»], URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/05/31/7140339/>
23. *Publicyści i analitycy o wejściu Ukrainy do UE i NATO: to duze wyzwanie dla Polski* [Columnists and Analysts on Ukraines Accession to the EU and NATO: it is a Big Challenge for Poland], URL: <https://www.pap.pl/mediaroom/publicysci-i-analitycy-o-wejsci-ukrainy-do-ue-i-nato-duze-wyzwanie-dla-polski>
24. Reznik O., *Yevrointehratsiini prahnennia ukrainsi: vid ambivalentnosti do uvyraznennia* [European Integration Aspirations of Ukrainians: From Ambivalence to Clarity], URL: <https://dif.org.ua/article/evrointegratsiyni-pragnennya-ukrainsiv-vid-ambivalentnosti-do-uvyraznennya>
25. Snyder T., *Ukraine Holds the Future. The War Between Democracy and Nihilism*, «Foreign Affairs», 2022, September–October, URL: <https://www.foreignaffairs.com/ukraine/ukraine-war-democracy-nihilism-timothy-snyder>
26. Stoian Ye., Artemenko K., Pyschenkova O., *Sanktsiina vidpovid YeS na povnomasshtabnu viinu v Ukraini (polityko-pravovy aspekt)* [The EUs Sanctions Response to the Full-Scale War in Ukraine (Political and Legal Aspect)], in «Iurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal», 2023, № 4, s. 735–738.
27. Todorov I., *Yevroatlantychna intehratsiia Ukrainy. Istoriia ta suchasnist* [Euro-Atlantic Integration of Ukraine. History and Present], Uzhhorod, TOV «RIK-U», 2022, 376 s.
28. Tyshkevych I., *Stsenarii zavershennia viiny. 2023* [Scenarios for the End of the War. 2023], URL: <https://uifuture.org/publications/scenariyi-zavershennya-viiny-v-uif-prezentuvaly-dopovid-shhodo-togo-koly-ta-za-yakyh-umov-v-ukrayini-mozhlyve-zavershennya-viiny/>
29. Tyshkun Yu., Protsko D., *Rosiisko-ukrainska viina v pryzmi suchasnykh krytychnykh podii mizhnarodnykh teorii mizhnarodnykh vidnosyn* [The Russian-Ukrainian War in the Prism of Current Critical Events in International Theories of International Relations], in «Politychne zhyttia = Political Life», 2022, № 2, s. 48–55.
30. Vidnianskyi S., *Ukraina — Yevropeyskyi Soiuz: novyi etap vzaiemovidnosyn v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny 2014–2022 rr.* [Ukraine — the European Union: a New Stage of Relations in the Context of the Russian-Ukrainian War of 2014–2022], in «Mizhnarodni zviazky Ukrainy: naukovi poshuky i znakhidky», 2022, vyp. 31, s. 10–37.
31. Vinnichuk O., Markitantov V., Chabanov V., *Rosiiska ahresiia yak chynnyk yevropeiskoi intehratsii Ukrainy* [Russian Aggression as a Factor of Ukraines European Integration], in «Politykus: naukovyi zhurnal», 2022, vyp. 4–2, s. 23–29.
32. *Yevrointehratsiia v umovakh viiny: vyklyky i perspektyvy. 2022* [European Integration in Times of War: Challenges and Prospects. 2022], URL: <https://razumkov.org.ua/images/2022/12/28/2022-MATRA-IV-KVARTAL-7.pdf>
33. Zaremko K., *Vid krainy-nevydymky do top-priorytetu YeS: evoliutsiia vidnosyn Ukrainy ta YeS ochyma ekspertiv* [From an Invisible Country to a Top EU Priority: Evolution of Ukraine-EU Relations in the Eyes of Experts], URL: https://www.google.com/url?esrc=s&q=&rct=j&sa=U&url=https://neweurope.org.ua/uk/analytics/vid-krainy-nevydymky-do-top-priorytetu-yes-evolyutsiya-vidnosyn-ukrayiny-ta-yes-ochyma-ekspertiv/&ved=2ahUKEwjyjaCCmoGKAxUOh_OHHacRELoQFnoECAQQAQAg&usg=AOvVaw2-wboCaZAWnlwe5MabAePj

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

Науковий вісник Чернівецького
університету імені Юрія Федьковича:
Історія. № 1. 2025. С. 110–115
History Journal of Yuriy Fedkovych
Chernivtsi National University. № 1. 2025.
pp. 110–115
DOI <https://doi.org/10.31861/hj2025.61.110-115>
hj.chnu.edu.ua

УДК 27(37-9)«-0027/0284»

© Василь Балух* (Чернівці)

ХРИСТИАНСТВО ЕПОХИ ПРИНЦИПАТУ

У статті на основі писемних джерел і монографічної літератури проаналізовано протистояння імператорської влади і християнства упродовж перших двох з половиною століть н.е. Доведено, що рівень жорстокості переслідувань християн змінювався: були часи толерантного ставлення до християнської релігії, проте загальна тенденція боротьби з християнством витримувалася. Водночас це протистояння спонукало християнство рухатися вперед у віроповчальному та ідейному напрямках, борячись проти зовнішніх і внутрішніх противників.

Християни зазнавали жорстоких переслідувань за імператорів Нерона, Доміціана, Траяна, Септимія Севера, а останні гоніння відбулися за правління Доміціана та Галерія. Імператори Марк Аврелій, його син Коммод та Олександр Север були більш відданими християнській релігії, завдяки впливу своєї матері, Юлії Маммеї.

Ключові слова: гоніння, імператорська влада, принципат, Рим, християнство, юдео-християни, язичники.

Vasyl Balukh (Chernivtsi)

CHRISTIANITY OF THE ERA OF THE PRINCIPATE

Abstract. Thus, for almost two and a half centuries, there was a brutal confrontation between the imperial power and Christianity. The level of cruelty of the persecutions varied: sometimes there were times when the Christian religion was legalized, but the general tendency of the struggle against Christianity was maintained.

Christians were severely persecuted under the emperors Nero, Domitian, Trajan, Septimius Severus, and the last persecutions occurred during the reigns of Domitian and Galerius. Emperors Marcus Aurelius, his son Commodus, and Alexander Severus were more loyal to the Christian religion, thanks to the influence of their mother, Julia Mammea.

At the same time, for the new religion, these were times of natural selection, and the weak in spirit could not stand it, renounced the faith, that is, there was a moral and ideological hardening of Christianity. This confrontation forced Christianity to move forward in the doctrinal and ideological direction, repelling the attacks of external and internal opponents.

The attitude of the Roman state towards Christianity cannot be considered in isolation from the internal policy of Rome as a whole. The essence of this policy was to ensure a broad social base for the current regime. Everything that hindered the achievement of this goal, including the activities of Christians, had to be destroyed or changed.

Therefore, the relationship between the Roman state and Christianity in the 1st–3rd centuries was determined both by the position of Christians towards the state and traditional religion, and by the perception of Christianity by Roman society. And periods of aggravation of relations were replaced by times of peaceful coexistence.

* д.і.н. професор кафедри філософії та культурології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України.

Doctor of History, Professor, Department of Philosophy and Culturology, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Corresponding Member, National Academy of Educational Sciences of Ukraine.

orcid.org/0000-0001-5633-5035

e-mail: v.balukh@chnu.edu.ua

Even during the time of persecution, there were regions in the Roman Empire where Christians felt at ease. And, finally, it was the realities of existence within the Roman Empire that turned Christianity into a phenomenon of world religion and world culture.

Keywords: persecution, imperial power, principate, Rome, Christianity, Judeo-Christians, pagans.

Постановка наукової проблеми. Антична цивілізація подарувала людству цілу низку неперевершених здобутків і звершень. До таких доленосних і епохальних світових надбань належить зародження у Стародавньому Римі християнського вчення у період становлення нової системи правління — принципату, коли зникають поліси і формується бюрократично-правова космополітична держава. Саме імператорський Рим забезпечив широке соціально-політичне та ідеологічно релігійне підґрунтя для виникнення раннього християнства, оскільки тут релігійне життя було не приватною, а державною справою, що перетворило християнство на феномен світової культури.

Утворення в сучасній Європі єдиного соціально-економічного, політичного і особливо культурного простору, де християнство займає надважливе місце, викликає нагальну необхідність ґрунтовного вивчення античної спадщини.

Проте, щоб зайняти своє чільне місце в ідеології і свідомості римлян, християнству довелося пройти нелегкий шлях становлення у боротьбі і з державою, і з римським політеїзмом, який мав давні традиції.

Метою статті є аналіз взаємовідносин імператорської влади і християнських общин епохи принципату (II–III ст.).

Виходячи з поставленої мети ставимо низку **завдань**:

- з'ясувати етапи гоніння на християн;
- вивчити причини конфліктів державної влади з новою релігією;
- в часи яких імператорів християнські общини жорстоко переслідувалися;
- проаналізувати результати протистоянь християнства і державної влади.

Ступінь наукової розробки проблеми. Означена проблема забезпечена достатньою кількістю джерел, хоча різних за своєю повнотою і рівнем об'єктивності. Серед українських істориків активно аналізували історію раннього християнства В. Балух, С. Головащенко, В. Коцур, О. Петrenchко та ін. Та все ж вона потребує подальшого вивчення. У статті використані також матеріали зарубіжних дослідників: В. Лапідського, Е. Дж. Ханта та А. Д. Тані.

Виклад основного матеріалу. Необхідні засади для успішного утвердження християнської ідеології у римському суспільстві формувалися досить повільно через спротив традиційної римської релігії та імператорської влади, хоча ідеї християнства про безсмертність і віру в її безсмертя поширюються у римському суспільстві. Тому християнство не могло не вступати в конфлікт із державною владою, яка захищала офіційну релігію із суспільством, яке її сповідувало. Крім того, вкрай вороже до християн ставилися юдеї, хоча християнство перейняло в них ідеї монотеїзму та деяких моральних засад.

Активний пошук новонавернених і жвава практична діяльність християн призвели до того, що нова релігія стала переслідуваною і незаконною. Перші відомості про переслідування християн належать до періоду епохи Клавдія, хоча римляни не робили на перших порах різниці між юдеями та прихильниками християнства. Так, Светоній писав, що імператор «вигнав з Рима юдеїв, постійно підбурюваних Христом».¹

Існує думка, що відокремлення християн від юдеїв пов'язане з Юдейською війною, внаслідок якої було зруйновано Єрусалимський храм і відбулося розселення юдео-християн по всій Римській імперії. Проте це лише припущення, оскільки воно відбувалося поступово і різними шляхами в різних місцях: найповільніше у Палестині.² Але на середину II ст. н.е. число християн з язичників переважало кількість юдео-християн. Свідченням цього є повідомлення Юстина в «Апології», що за правління Антоніна Пія (138–161) християни з язичників чисельніші за християн з юдеїв та самаритян.³

Уже Тацит (бл. 56–117) сприймав християн як окрему, відмінну від юдеїв релігійну групу⁴, яку згодом почала переслідувати державна влада. Так, християн звинуватили у пожежі Рима 64 р. н.е. за правління Нерона (54–68), який, імовірно, прагнучи відвернути підозру від себе (Діон Касій прямо звинувачував його у причетності до підпалу)⁵, поклав провину за пожежу на християн, яких почали жорстоко переслідувати, внаслідок чого загинув і апостол Павло.

Отже, у 60–70-ті рр. християнство було відоме по всій території Імперії. Під час розкопок у Помпеях виявили низку зображень основного символу християнства — хреста.⁶ Ми не будемо розглядати соціальний склад перших християнських общин і його зміну упродовж I ст. н.е. Лише зазначимо, що вступ до них частини знатних і заможних римлян викликав чергову хвилю переслідувань християн за правління Доміціана (81–96), які відмовлялися визнати його божественність. Тому прихильники нової віри змушені були здійснювати свої обряди таємно у римських катакомбах. Саме в цей час формується євангельська традиція і починається перехід до єпископської церкви.

Проте більшість дослідників вважають переслідування християн за Нерона і Доміціана окремими епізодами, а не державною політикою. Ситуація змінюється за Антонінів у II ст. н.е., коли Траян (98–117), незважаючи на проголошений принцип «краще залишити безкарним злочин, аніж засудити невинного», через своїх легатів переслідував християн за доносами (правда, анонімки не бралися до уваги), тобто християнство стає забороненою релігією.⁷ Негативне ставлення до християнства зумовлювалося значною мірою тим, що воно розглядалося як украй вороже до римської релігії, яка освячувала владу імператорів і магістратів. Невід'ємною її складовою було переконання, що військова могутність та й сама держава перестануть існувати того ж дня, коли буде втрачена традиційна релігія,⁸ складовою частиною якої у період Імперії став культ імператора. А нижчі верстви римського суспільства вважали, що нехтування релігійними церемоніями могло викликати стихійні лиха. Отже, переслідування християн за Траяна стало реакцією на нехтування ними обов'язків щодо римських богів і порушення указу про заборону таємних товариств.

За правління Марка Аврелія (117–168) держава не вдавалася до організованих заходів проти християн, хоча з правової точки зору їхнє становище суттєво не змінилося. Уявлення про толерантність імператора-філософа дали підстави згодом Елію Лампрідію в «Історії Августів» твердити, що Адріан хотів збудувати храм Христу, давши йому місце серед богів.⁹ Проте частина істориків пов'язують з іменем Марка Аврелія чергове гоніння на християн. Утім ініціатива переслідування належала не державній владі, а народним масам. Приводів для незадоволення щодо християн було чимало: відмова служити в армії, заборона участі у язичницьких святах, негативне ставлення до розваг, які так полюбили римляни. Але поряд зі справедливими звинуваченнями на адресу християн були й абсолютно надумані. Наприклад, поширилося переконання, що християни поклоняються осяячій голові, поклоніння хресту вважали фетишизмом, про «тієстові» банкети християн, едіпові зв'язки між ними, стихійні лиха тощо — у всьому звинувачувалися християни.¹⁰

Християн виганяли з будинків, не пускали в лазні і на ринок, забороняли з'являтися у громадських місцях, ображали словесно, били, закидали камінням, грабували, ув'язнювали, чинили так, як зазвичай чинить озвірілий натовп з ворогом, — писав Євсевій Памфіл у «Церковній історії».¹¹ До звичайної вимоги *panet et circenses* (хліба і видовищ) додалася вимога *christianos ad leones* (християн — левам).¹² Уряд прагнув домогтися від християн зречення своєї віри навіть під тортурами, проте звичним ставало добровільне прагнення мучеництва, бо навіть зречення не тягло за собою автоматичного звільнення звинувачених християн.

Християнська традиція поширила необґрунтовану тезу про припинення чи суттєве обмеження переслідування християн в останні роки правління Марка Аврелія. Так, Євсевій передає історію про римське військо, яке опинилося у скруті під час Маркоманської війни (116–180) через відсутність води. Воїни-християни звернулися з молитвою до Бога і почалася злива, яка не лише втамувала спрагу воїнів, але й розігнала наляканих варварів. Після цього імператор заборонив доноси на християн під загрозою смерті донощикам.¹³

По-іншому трактують цей епізод світські історики (Діон Кассій, Юлій Капітолін та ін.),¹⁴ які заслугу у врятуванні армії віддавали язичницьким богам. Отже, навряд чи імператор пов'язував усе, що сталося, з християнськими молитвами.

Часом повного послаблення переслідувань християн став принципат Коммода (180–192), на якого впливала улюблена наложниця християнка Марція.¹⁵ А прихід до влади Септимія Севера (193–211) став початком нових випробувань для християн, згідно з християнською традицією. Вони базувалися на едикті Септимія Севера щодо юдеїв і християн, який під страхом покарань заборонив навернення в юдейство і християнство. Деякі дослідники обґрунтовано вважали, що цей едикт був спробою уряду покласти край пропаганді християнства, не зазіхаючи на права християн. Закон швидше за все захищав *status quo* язичницької релігії, аніж нападав на релігії, що суперечать панівному культу.¹⁶

Якщо толерантність Септимія Севера до християнської релігії породжує небезпідставні сумніви, то ставлення до християн іншого представника цієї династії — Олександра Севера (222–235) — більш визначене. Його, як і Антонія Пія, називали благочестивим і добродішним за шанування римських традицій. У спеціальному приміщенні із зображенням лаврів він здійснював жертвопринесення. Були тут зображення і деяких праведників. Серед них історик Лампрідій називає Аполлонія, Авраама, Орфея і Христа.¹⁷ У нас немає достатніх підстав категорично заперечити свідчення щодо зображення Христа, але воно перегукується із повідомленням про терпимість Олександра до християн, його задумом побудувати храм Христу та підтримку християн у конфлікті за земельну ділянку з трактирниками.¹⁸

Можливо, не всі свідчення про прихильність Олександра Севера до християн відповідають дійсності. Наприклад, сумнівним можна вважати повідомлення про його наказ написати у Палатинському палаці євангельський вислів, почутий ним від юдеїв чи християн: «І як бажаєте, щоб вам чинили люди, чиніть їм і ви так, люди».¹⁹

Але, безсумнівно, відзначимо толерантне ставлення імператора до християн, який перебував під впливом своєї матері Юлії Маммеї (185–235), яка не лише була обізнана з християнським вченням, але й часто спілкувалася з відомим тогочасним християнським письменником Оригіном (бл. 185–254). А інший християнський теолог та історик Павло Орозій (бл. 380 — бл. 420) навіть називає її християнкою.²⁰ Проте толерантність Олександра аж ніяк суттєво не покращила правового статусу християн.

Подальші взаємовідносини Імперії з християнством повинні були завершитися або якимись поступками сторін, або знищенням однієї з них. Зрозуміло, що слабшою стороною тут було християнство. Польський історик Борис Лапіцький справедливо стверджував, що саме християнство першим пішло на компроміс, суть якого сформулював апостол Павло.²¹ У своєму «Посланні до римлян» (59 р. до н.е.) він повчав: «Усяка душа нехай буде покірна вищій владі... не лише через страх покарання, але й через сумління».²² А в першому листі Тимофію апостол наголошує, що потрібно молитися за царів і всіх тих, хто при владі.²³

Такої ж позиції дотримувалися і християнські теологи. Сучасник подій Тертуліан (155/65–220/40) відзначав, що християнин знає, що імператор поставлений його Богом, тому правителя потрібно любити, боятися, шанувати, бажати йому благоденства разом із процвітанням усієї Римській імперії. Тому християни здійснюють жертвопринесення за здоров'я імператора, але не нашому Богові і молимося за здоров'я імператора.²⁴ Саме така практика сприяла тому, що у взаєминах між християнами і владою у I–II ст. були тривалі безконфліктні періоди, хоча за три століття протистояння між Римом і християнством сягало високого рівня.

Позиція християн, які не визнавали традиційних римських вірувань, ухилялись від виконання обов'язків громадянина, викликала гостру реакцію уряду. Тому деякі римські імператори вважали за необхідне боротися з цією ідеологією. Відособленість християн та утаємниченість їхніх обрядів вели до розповсюдження найрізноманітніших чуток серед населення Імперії. Здебільшого під цими чутками не було жодного підґрунтя.

Утім, переслідування християн було відображенням позиції римської влади щодо християнства, яке не вписувалося у традиційну схему римського релігійного життя. Ворожість християнства до римської релігії спричинювало зворотну реакцію імператорів. Християни вважали неможливим виконання певних умов держави, а остання вважала за необхідне карати християн за невиконання ними суспільного обов'язку.

Для римлян було природним, що імператорська влада контролює усі сторони життя громадян, у т. ч. і духовне. А християнство пропонувало виведення релігійного життя з-під опіки держави. Оскільки римляни сприймали свою релігію як частину державного устрою, то поведінка християн вважалася зазіханням на основи державної організації. Щоправда, існували мотиви, через які влада по-старому розглядала християнство як таємну, підпільну секту. А в боротьбі з опозиційним рухом римський уряд не завжди бажав розбиратися у справжньому стані справ і міг приймати християн за бунтівників, тим паче, що в деяких випадках вони самі давали для цього підстави. Так, християни відмовлялися приносити пожертви богам, поклонятися генію імператора, служити в армії тощо. Це створювало навколо них атмосферу підозри і в кризових ситуаціях могло викликати переслідування. До того ж у III ст. церква уже була багатою структурою, тому поширена практика конфіскації майна знаходила тут благодатний ґрунт.

Церковні історики нараховують 10 великих гонінь, не рахуючи місцевих. Проте кількість і розміри гонінь не були такими великими, як зображувалися у пізньохристиянській традиції.²⁵ Найпоплідовніше переслідували християн саме ті імператори, які найретельніше дбали про державні інтереси.

Наприклад, Доміціан, за переказами, у 95 р. вислав на острів-пустелю Патмос престарілого апостола Павла, де той нібито написав Апокаліпсис. А перше історично встановлене короткочасне гоніння відбулося за правління Деція (249–251), який 250 р. видав едикт про гоніння християн. Згідно з ним, християн змушували у визначені дні в присутності спеціальної комісії приносити жертви язичницьким богам і статуям імператорів, за що вони одержували про це спеціальне посвідчення. Християни намагалися втікати, підкуповувати чиновників тощо.

Дії цього указу відчувалися і при імператорові Валеріані (253–260), який 253 р. видав указ проти церковних організацій, а в 257 р. заборонив єпископам здійснювати богослужіння і влаштовувати збори християн. У 258 р. сенаторів-християн почали позбавляти звання і конфісковувати їхнє майно. Християн, які обіймали державні посади, відправляли на примусові роботи, а єпископа Рима Кіпріана стратили. Християнські апологети пов'язували трагічну долю цього імператора з покараннями за здійснене: він потрапив у полон до персів, і коли цар сідав на коня, то Валеріан згинув спину для опори ноги царя. У результаті його син Галлієн (260–268) скасував гоніння.²⁶

Ще одне гоніння зафіксовано за імператора Авреліана (270–275), який 275 р. видав едикт проти християн. Крім того, він оголосив неділю вихідним днем на честь бога Сонця.

Останні переслідування відносяться до правління імператорів Діоклетіана (284–305) на Галерія (305–311). Згідно з указами 303–304 рр., заборонялося богослужіння в Імперії, наказувалося руйнувати церковні споруди, конфісковувати майно тощо. Усі християни змушені були приносити жертви язичницьким богам, їх виганяли з армії і державного апарату. Навіть дружина Діоклетіана змушена була здійснювати жертвопринесення тощо. Протре це були останні спроби державної влади побороти християнство,²⁷ хоча ці події відносяться уже до періоду домінату.

Висновки. Отже, майже два з половиною століття йшло жорстоке протистояння імператорської влади і християнства. Рівень жорстокості переслідувань змінювався: інколи наставали часи легалізації християнської релігії, але загальна тенденція боротьби з християнством витримувалася. Християни жорстоко переслідувалися за часів імператорів Нерона, Доміціана, Траяна, Септимія Севера, а останні гоніння припадають на правління Доміціана і Галерія. Лояльніше ставилися до християнської релігії імператори Марк Аврелій, його син Коммод і Олександр Север завдяки впливу своєї матері Юлії Маммеї.

Водночас для нової релігії це були часи природного відбору, і слабкі духом не витримували, зрікалися віри, тобто відбувалося моральне та ідейне загартування християнства. Це протистояння змушувало християнство рухатися вперед у віроповчальному та ідейному напрямку, відбиваючи напади зовнішніх і внутрішніх противників.

Ставлення Римської держави до християнства в жодному разі не можна розглядати відокремлено від внутрішньої політики Риму загалом. Суть цієї політики зводилася до забезпечення широкої соціальної бази для чинного режиму. Усе, що перешкоджало досягненню цієї мети, в т.ч. і діяльність християн, повинно бути знищене або змінене. Тому взаємини між Римською державою і християнством у I–III ст. визначалися як позицією християн щодо держави та традиційної релігії, так і сприйняттям християнства римським суспільством. А періоди загострень відносин змінювалися періодами спокійного співіснування. Навіть у пору гонінь у Римській державі були регіони, де християни почувалися спокійно. І, нарешті, саме реалії існування у межах Римської імперії перетворили християнство на феномен світової релігії та світової культури.

Перспективи подальших досліджень. У руслі досліджень раннього християнства нового прочитання вимагають історичні факти у вивченні регіонів, де загалом мирно вживалися державна влада і християнство.

¹ Gajusz Swetoniusz Trankwillus, *Żywoty cesarów* [Lives of the Caesars], Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1987, 2, 25, 4.

² О. Петrenchко, *Соціально-політичний розвиток Римської імперії в I — на початку III ст.: від «відновленої» республіки до сенаторської монархії* [Socio-Political Development of the Roman Empire in the 1st — at the Beginning of the 3rd Century: From the «Rrestored» Republic to the Senatorial Monarchy], дис. на здоб. наук. ст. д.і.н. за спеціальністю 07.00.02. — Всесвітня історія, Львів, 2010, с. 191.

³ Justin, *Apologies* [Apologies], Milano, 1995, I, 53, 3.

- ⁴ Tacitus Cornelius, *Annales* [Annals], books XI–XVI, London, 1962, vol. II, XV, 38–40.
- ⁵ Dio Cassius, *Roman History*, London, 1917, vol. V, LXII, 16.
- ⁶ О. Петrenchко, *Соціально-політичний розвиток Римської імперії в I — на початку III ст.: від «відновленої» республіки до сенаторської монархії*, с. 193.
- ⁷ О. Петrenchко, *Соціально-політичний розвиток Римської імперії в I — на початку III ст.: від «відновленої» республіки до сенаторської монархії*, с. 195–197.
- ⁸ E.J. Hunt, *Christianity in the Second Century. The Case of Tatian*, London — New-York, 2003, p. 17.
- ⁹ О. Петrenchко, *Соціально-політичний розвиток Римської імперії в I — на початку III ст.: від «відновленої» республіки до сенаторської монархії*, с. 200.
- ¹⁰ Eusebius, *The Ecclesiastical History*, London, 1926, v. 1, 14; О. Петrenchко, *Переслідування християн у Ранній Римській імперії* [Persecution of Christians in the Early Roman Empire], Дрогобич, 2000, вип. IV, с. 67.
- ¹¹ Eusebius, *The Ecclesiastical History*, v. 1, 14.
- ¹² О. Петrenchко, *Соціально-політичний розвиток Римської імперії в I — на початку III ст.: від «відновленої» республіки до сенаторської монархії*, с. 204.
- ¹³ Eusebius, *The Ecclesiastical History*, v. 5, 1–6.
- ¹⁴ Dio Cassius, *Roman History*, vol. V, LXXI, 8; *Scriptores historiae Augustos* [Historia Augusta], Lipsiae, 1865, XXIV, 4.
- ¹⁵ Dio Cassius, *Roman History*, vol. V, LXXI, 4.
- ¹⁶ О. Петrenchко, *Соціально-політичний розвиток Римської імперії в I — на початку III ст.: від «відновленої» республіки до сенаторської монархії*, с. 208.
- ¹⁷ Pliny, *Letters and Panegyrius*, London, 1969, vol. I Alex. Sew, XXIX, 2.
- ¹⁸ Pliny, *Letters and Panegyrius*, vol. I, XXII, 4; XLIII, 6; XLIX, 6.
- ¹⁹ Pliny, *Letters and Panegyrius*, vol. I, LI, 8.
- ²⁰ Eutropius, *Breviarium Historiae Romanae* [Breviary of Roman History], Lipsiae, 1850, VII, 18, 7.
- ²¹ B. Łapicki, *Etyczna kultura starożytnego Rzymu a wcześnie chrześcijaństwo* [The Ethical Culture of Ancient Rome and Early Christianity], Łódź, 1958, s. 260.
- ²² Римл. 13. 1:5, *Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту* [The Bible or Books of the Holy Scriptures of the Old and New Testament], пер. проф. Івана Огієнка, Київ, 2002.
- ²³ Тим. 2, 1:2, *Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту*.
- ²⁴ В. Балух, *Тертуліан: між «Афінами» і «Єрусалимом». Феномен релігії в творах античних і середньовічних мислителів* [Tertullian: Between «Athens» and «Jerusalem». The Phenomenon of Religion in the Works of Ancient and Medieval Thinkers], Чернівці, 2012, с. 73.
- ²⁵ В. Балух, *Історія античної цивілізації: в 3-х т., т. 2. Стародавній Рим* [History of Ancient Civilization: in 3 vol., vol. 2. Ancient Rome], Чернівці, 2008, с. 575.
- ²⁶ В. Балух, *Візантиністика* [Byzantine Studies], Чернівці, 2006, с. 27.
- ²⁷ В. Балух, *Історія античної цивілізації: в 3-х т., т. 2. Стародавній Рим*, с. 575.

References

1. Balukh V, *Istoriia antychnoi tsyvilizatsii: v 3-kh t., t. 2. Starodavnii Rym* [History of Ancient Civilization: in 3 vol., vol. 2. Ancient Rome], Chernivtsi, 2008, 848 s.
2. Balukh V, *Istoriia antychnoi tsyvilizatsii: v 3-kh t., t. 2. Starodavnii Rym* [History of Ancient Civilization: in 3 vol., vol. 2. Ancient Rome], Chernivtsi, 2008, 848 s.
3. Balukh V, *Istoriia antychnoi tsyvilizatsii: v 3-kh t., t. 2. Starodavnii Rym* [History of Ancient Civilization: in 3 vol., vol. 2. Ancient Rome], Chernivtsi, 2008, 848 s.
4. Balukh V, *Istoriia antychnoi tsyvilizatsii: v 3-kh t., t. 2. Starodavnii Rym* [History of Ancient Civilization: in 3 vol., vol. 2. Ancient Rome], Chernivtsi, 2008, 848 s.
5. Balukh V, *Istoriia antychnoi tsyvilizatsii: v 3-kh t., t. 2. Starodavnii Rym* [History of Ancient Civilization: in 3 vol., vol. 2. Ancient Rome], Chernivtsi, 2008, 848 s.
6. Balukh V, *Istoriia antychnoi tsyvilizatsii: v 3-kh t., t. 2. Starodavnii Rym* [History of Ancient Civilization: in 3 vol., vol. 2. Ancient Rome], Chernivtsi, 2008, 848 s.
7. Balukh V, *Istoriia antychnoi tsyvilizatsii: v 3-kh t., t. 2. Starodavnii Rym* [History of Ancient Civilization: in 3 vol., vol. 2. Ancient Rome], Chernivtsi, 2008, 848 s.
8. Balukh V, *Istoriia antychnoi tsyvilizatsii: v 3-kh t., t. 2. Starodavnii Rym* [History of Ancient Civilization: in 3 vol., vol. 2. Ancient Rome], Chernivtsi, 2008, 848 s.
9. Balukh V, *Istoriia antychnoi tsyvilizatsii: v 3-kh t., t. 2. Starodavnii Rym* [History of Ancient Civilization: in 3 vol., vol. 2. Ancient Rome], Chernivtsi, 2008, 848 s.
10. Balukh V, *Istoriia antychnoi tsyvilizatsii: v 3-kh t., t. 2. Starodavnii Rym* [History of Ancient Civilization: in 3 vol., vol. 2. Ancient Rome], Chernivtsi, 2008, 848 s.
11. Balukh V, *Istoriia antychnoi tsyvilizatsii: v 3-kh t., t. 2. Starodavnii Rym* [History of Ancient Civilization: in 3 vol., vol. 2. Ancient Rome], Chernivtsi, 2008, 848 s.
12. Balukh V, *Istoriia antychnoi tsyvilizatsii: v 3-kh t., t. 2. Starodavnii Rym* [History of Ancient Civilization: in 3 vol., vol. 2. Ancient Rome], Chernivtsi, 2008, 848 s.
13. Balukh V, *Istoriia antychnoi tsyvilizatsii: v 3-kh t., t. 2. Starodavnii Rym* [History of Ancient Civilization: in 3 vol., vol. 2. Ancient Rome], Chernivtsi, 2008, 848 s.
14. Balukh V, *Istoriia antychnoi tsyvilizatsii: v 3-kh t., t. 2. Starodavnii Rym* [History of Ancient Civilization: in 3 vol., vol. 2. Ancient Rome], Chernivtsi, 2008, 848 s.
15. Balukh V, *Istoriia antychnoi tsyvilizatsii: v 3-kh t., t. 2. Starodavnii Rym* [History of Ancient Civilization: in 3 vol., vol. 2. Ancient Rome], Chernivtsi, 2008, 848 s.
16. Balukh V, *Istoriia antychnoi tsyvilizatsii: v 3-kh t., t. 2. Starodavnii Rym* [History of Ancient Civilization: in 3 vol., vol. 2. Ancient Rome], Chernivtsi, 2008, 848 s.

УДК 94(477.85):355.27(=411.16)]«1853»

© Олександр Безаров* (Чернівці)

**ВИКОНАННЯ ЄВРЕЯМИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ РЕКРУТСЬКОЇ ПОВИННОСТІ У 1853 РОЦІ
(НА ПРИКЛАДІ ДІЯЛЬНОСТІ ХОТИНСЬКОЇ ПОВІТОВОЇ ПРИСУТНОСТІ
З РЕКРУТСЬКОЇ ПОВИННОСТІ)**

Проаналізовано діяльність Хотинської повітової присутності з рекрутської повинності, що діяла у листопаді 1853 р. у Хотині, з метою забезпечення чергового рекрутського набору з єврейського населення Хотинського повіту Бессарабської губернії Російської імперії. Підтверджено висловлену сучасними дослідниками думку про масове ухиляння євреїв від виконання військової повинності та непросту систему обліку й надання єврейськими громадами чергових рекрутів. Зауважено, що, по-перше, на території Хотинського повіту, зокрема у Хотині, у 1853 р. виявлено чимало євреїв з інших губерній, до прикладу — Гродненської, Київської, Подільської, Волинської та Могилевської, які ухилялися від військової повинності, а по-друге, що більшість євреїв Хотинського повіту скористалися правом сплатити встановлений урядом грошовий еквівалент (300 карбованців сріблом) замість натуральних рекрутів. У висновках зазначено про необхідність уточнення тези деяких істориків про економічне зубожіння єврейських громад на території смуги осілості євреїв Російської імперії у середині XIX ст., зокрема у Бессарабії, і традиційно високий рівень хабарництва та корупції на місцевому рівні упродовж здійснення рекрутських наборів.

Ключові слова: рекрутський набір, євреї, єврейська громада, Хотин, Бессарабія, Російська імперія.

Oleksandr Bezarov (Chernivtsi)

**THE CONSCRIPTION OF JEWS IN THE RUSSIAN EMPIRE IN 1853
(ON THE CASE OF THE ACTIVITIES OF KHOTYN COUNTY RECRUITMENT OFFICE)**

Abstract. The conscription of Jews in the Russian Empire in the mid-19th century occurred, on one hand, against the backdrop of a general reorganization of the conscription system in the Empire, and on the other hand, amid the systematic evasion of military duty by Jews, who perceived conscription as a personal tragedy. Obviously, the 25-year military service posed a mortal danger not only for Jewish subjects of Nicholas I, but for Jews in particular it represented a real threat of losing their national identity, being placed in a foreign environment, and suffering systematic oppression and humiliation based on religious grounds. In turn, in the second quarter of the first half of the 19th century Russian officials attempted to transform conscription into a strict tool for the assimilation of Jews.

Since, as contemporary researchers have noted, Jewish conscription was accompanied by various abuses by the leadership of Jewish communities, increased administrative oversight, and widespread Jews' evasion of conscription, the author of this article believes it is worth analyzing these phenomena using the case of Khotyn County in the Bessarabia Governorate in 1853.

Based on the analyzed cases preserved in the archives of the Khotyn County Recruitment Office (Fund 363) of the State Archive of Chernivtsi Region, the author notes, in particular, that: firstly, many Jews from other governorates — namely Grodno, Kyiv, Podillia, Volyn, and Mogilev — were found in the Khotyn area, including in the city of Khotyn itself, having evaded military service. In the commission's documents, they were listed as fugitives «without a written permit for residence» or with «invalid passport». Secondly, a common practice among Jewish conscripts became the substitution of «natural» recruits with a monetary contribution of 300 silver rubles per conscript. In total, out of 105 conscripts from Khotyn County scheduled for mobilization in 1853, 90 individuals were released from military service due to monetary payments of 300 silver rubles each. The remaining conscripts served as actual recruits.

* д.і.н., доцент кафедри всесвітньої історії Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.
Doctor of History, Associate Professor, Department of World History, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University.
orcid.org/0000-0002-8467-0647
e-mail: alex.bezarov@gmail.com

In conclusion, the author determines that there was mass evasion of military service among Jews and that the system of accounting for and assigning conscripts by Jewish communities was complex. On the other hand, the claims by some historians regarding the economic impoverishment of Jewish communities in the Pale of Settlement in the mid-19th century require some clarification. The sum of 27,000 silver rubles paid by the Jews of Khotyn County to the state treasury in lieu of conscripts indicates a satisfactory financial condition of Jewish communities in the Bessarabia Governorate. Taking into account the traditionally high levels of bribery and corruption at the local level during conscription campaigns in general, the actual amount of money paid in lieu of conscripts may have been twice as high. Nevertheless, the author did not find any direct or indirect evidence of unlawful actions by members of the Khotyn County Recruitment Office, though this does not rule out the possibility that such facts existed. The finding and study of such facts may become a promising topic for future research.

Keywords: conscription, Jews, Jewish community, Khotyn, Bessarabia, Russian Empire.

Постановка наукової проблеми. Відомо, що рекрутчина залишила сумний відбиток в історії багатьох народів Російської імперії, зокрема єврейського. Проте виконання рекрутської повинності серед російських євреїв у середині XIX ст. відбувалося, з одного боку, на тлі реорганізації системи рекрутського набору в Російській імперії загалом, а з другого — систематичним ухилянням євреїв від виконання рекрутської повинності, яка сприймалася ними як особиста трагедія. Звісно, що 25-річна військова служба була смертельною небезпекою не тільки для єврейських підданих Миколи I, однак саме для них вона становила реальну загрозу втратити національну ідентичність, опинитися у чужому середовищі, зазнавати систематичних утисків та приниження на релігійному ґрунті. У свою чергу російські урядовці у другій чверті першої половини XIX ст. намагалися перетворити рекрутську повинність на суворий засіб для асиміляції євреїв, що натомість призвело до збільшення кількості єврейських ухилянтів, поширення корупції та хабарництва на місцевому рівні.

Зауважимо, що система рекрутських наборів у Російській імперії у середині XIX ст., особливо напередодні Кримської війни 1853–1856 рр., зазнала деяких змін (наприклад, від виконання натуральної рекрутської повинності звільнялися учні і студенти училищ, гімназій та університетів, Академії мистецтв, Медико-хірургічної академії, «технічні фахівці», випускники різних начальних закладів Міністерства державного майна; збільшено перелік осіб, які визнавалися непридатними до військової служби за станом здоров'я; узгоджено правову норму «почергового порядку» постачання рекрутів та умови їх зарахування до війська; запроваджено «залікові квитанції», які звільняли від зобов'язання постачати чергових рекрутів тощо)¹. Натомість рекрутський набір у 1853 р. залишався вельми складною процедурою комплектування російської армії.

Російські євреї виконували натуральну рекрутську повинність з 1827 р. незалежно від християнських громад на загальних засадах, але із певними особливостями. Наприклад, якщо віковий ценз неєврейських рекрутів становив 20–35 років, то у євреїв — 12–25 років. У 1851 р. за новими правилами усе єврейське населення було розподілене на п'ять розрядів (купці, землероби, ремісники, осілі та неосілі міщани). Осілими євреями вважалися ті, які мали нерухоме майно або торгували у містах. Більшість євреїв потрапили до розряду неосілих міщан, які зобов'язувалися виконувати посилений рекрутський набір. Їм заборонялося залишати місця приписки. Нові правила виявилися настільки суворими, що навіть не оприлюднювалися у формі окремого закону, а підготовлені Державною радою як службова інструкція для генерал-губернаторів, яким складно було визначитися з приводу осілих та неосілих євреїв. Водночас за кожного незархованого єврейського рекрута брали трьох інших у віці до 20 років, а з кожних 2 тисяч несплачених єврейською громадою податків до державної скарбниці визискували по одному дорослому рекруту. Ганебною практикою в історії рекрутчини була система єврейських кантоністів, коли до війська забирали малолітніх єврейських рекрутів.

Проблема виконання євреями Російської імперії рекрутської повинності у 1853 р., на думку багатьох дослідників, полягала у тому, що упродовж попередніх десятиліть рекрутчини єврейські громади заборгували необхідну кількість новобранців до російського війська. Для того, щоби уникнути чергового рекрутського набору, чимало євреїв тікали за кордон, в інші губернії, свідомо ставали інвалідами або просто переховувалися у знайомих. Однак фізичний стан напівголодних єврейських новобранців, яких зобов'язували постачати до війська бідні єврейські родини, насправді був жалюгідним. Деякі медичні комісії, навіть всупереч інструкціям «згори», бракували багатьох кандидатів до рекрутів з євреїв унаслідок їхньої фізичної непридатності до військової служби. Щоправда, невідомо, наскільки об'єктивними були критерії, якими керувалися військово-медичні комісії у визначенні придатності єврейських рекрутів.

Натомість Микола І був упевненим у тому, що проблема недобору рекрутів з євреїв пояснювалася небажанням останніх служити у російському війську. Відповідно, урядом на початку 1850-х рр. посилювалася адміністративна відповідальність за ухиляння від виконання рекрутської повинності. Зокрема, з метою запобігти можливості ухиляння євреїв від рекрутчини, усім єврейським громадам дозволялося у цілком легальний спосіб виявляти, затримувати і доправляти до рекрутських дільниць ухилянтів або тих із євреїв, які не мали відповідних документів. Після запровадження нових правил, у багатьох губерніях смуги осілости розпочалися роки хаосу і справжнього терору. Зрештою, виник ганебний інститут *хаперів* або *ловчиків* («ловцерів» на ідиш) — осіб, які за гроші або з інших міркувань у буквальному сенсі викрадали потенційних рекрутів, хапали (звідси назва) їх на вулицях міст і містечок. Жертвою хаперів міг стати будь-який єврейський юнак або молода людина, в якій не було відповідних документів на перебування або проживання у певній місцевості. Зазвичай хапери ошукували своїх жертв, викрадали або знищували їхні документи, а отже, недолугі молодики автоматично перетворювалися на потенційних рекрутів. Подібних прикладів в історичній літературі чимало². Щоправда, як зауважував сучасний американський дослідник Й. Петровський-Штерн, практика цинічного шахрайства або відвертого насильства в історії рекрутської повинності за часів Миколи І стосувалася не лише євреїв, адже «плачі про несправедливість рекрутчини — такий самий жанр українського фольклору, як і єврейського»³. На жаль, але ми змушені констатувати, що сумнозвісний історичний феномен хаперства залишається актуальним і для сучасної України.

З іншого боку, на думку відомого російсько-єврейського історика Ю.І. Гессена, проблема виконання євреями рекрутської повинності відображала складні процеси соціально-майнового розшарування тогочасних єврейських громад Російської імперії, які заборгували до державної скарбниці чималу суму несплачених податків, але запровадження натуральної рекрутської повинності з єврейського населення, зазначав Ю.І. Гессен, натомість, збільшило у 1854 р. розмір заборгованості єврейських громад щонайменше у п'ятнадцять разів⁴, а отже, «виникло зачароване коло: громади бідували і не могли сплачувати податки, але за борги у них забирали годувальників, що, у свою чергу, збільшувало заборгованість у сплаті податків»⁵.

Дискримінаційні вимоги рекрутської повинності (наприклад, єврейське населення зобов'язувалося щорічно постачати 10 рекрутів від кожної тисячі чоловіків, натомість християни — 7 рекрутів від кожної тисячі раз на два роки; у прикордонній смузі імперії для християн рекрутчина замінювалася грошовим стягненням, але євреїв це не стосувалося; євреї могли служити у російській армії лише рядовими або унтер-офіцерами; щоправда, від виконання рекрутської повинності звільнялися взагалі єврейські купці та рабини⁶, а це у свою чергу створювало додаткову соціальну напруженість всередині єврейських громад), зубожіння єврейських родин у смузі осілости, свавілля місцевих чиновників і керівників єврейських громад, які вочевидь визискували тих євреїв, які не мали пільг або відстрочки з приводу виконання військової повинності, створювали поживний ґрунт для корупції, хабарництва, шантажу і абсолютно легальної торгівлі людьми (новобранцями). Недосконалість правової системи стосовно виконання євреями рекрутської повинності, на наш погляд, додавали зазначеним процесам особливої ваги. Наприклад, не зовсім зрозумілим був статус єврейських вихрестів і єврейських колоністів у системі рекрутського набору (останні, зокрема, користувалися певними пільгами, але яким чином вони застосовувалися упродовж рекрутських наборів, невідомо). Не визначеними були критерії встановлення особи єврейського ухилянта, місця його прописки, придатності або непридатності до військової служби, зарахування чергових рекрутів тощо. Однак цілком очевидно, що відповідальність за виконання євреями рекрутської повинності покладалася урядом на уповноважених представників єврейських громад.

Аналіз останніх досліджень. У середині XIX ст. здійснення рекрутського набору серед єврейського населення містило низку умовностей та зобов'язань, а отже, на думку сучасної української дослідниці Т. М. Трофімук, було вельми складною процедурою пошуку та зарахування рекрутів серед єврейських громад⁷. Наприклад, у 1851 р. урядом запроваджено припис, за яким особа, яка перебувала на обліку на момент оголошення набору, зникала, то до війська брали представника родини, що була наступною у черзі рекрутів. Проте, зауважувала Т. М. Трофімук, коли втікача знаходили, то його віддавали «в рекрути негайно» або на заміну наявних рекрутів, але якщо їх іще не було доправлено на місце служби або його зараховували визначеним родинам за майбутні набори. Після затримання втікачів тілесно карали, а з громади, що його переховувала, стягували штраф у розмірі 300 карбованців. Особа, яка надавала інформацію про місце переховування ухилянта або допомагала в його розшуку, отримувала винагороду у розмірі 30 карбованців⁸. У підсумку,

систематичне ухиляння євреїв Російської імперії від військової повинності у 1827–1856 рр. перетворилося, як зазначав сучасний білоруський дослідник П. Некрашевич, на історичний феномен, який мав свою логіку розвитку⁹. Автор слушно зауважував, що «до російської армії зрештою потрапляли ті, хто не мав можливості відкупитися від військової служби», хоча поширеним методом ухиляння від рекрутчини, особливо серед незаможних єврейських родин, був не хабар, а втеча новобранців з місць їхньої офіційної прописки¹⁰. П. Некрашевич справедливо наголосив на особливостях виконання рекрутської повинності у Бессарабії, де перед кожним набором імператор надавав регіону свободу від постачання рекрутів. На думку дослідника, питання про те, чому Бессарабія отримала таку важливу пільгу від російських властей, залишається відкритим¹¹. Щоправда, у той час, як 60 років поспіль більшість населення Бессарабії було звільнене від виконання рекрутської повинності, місцеві євреї, натомість, зобов'язувалися постачати рекрутів¹². Крім цього, за словами відомого дослідника В. Н. Руденка, представники єврейських родин не мали права брати участь у процедурі жеребкування чергових рекрутів, яку було запроваджено у листопаді 1853 р. на всій території Російської імперії, крім Бессарабської губернії¹³.

Мета статті. Оскільки, як стверджували сучасні дослідники, виконання євреями рекрутської повинності супроводжувалося різноманітними зловживаннями з боку керівництва єврейської громади, посиленням адміністративного контролю, масовим ухилянням євреїв від рекрутчини, то, на наш погляд, варто проаналізувати зазначені явища на прикладі Хотинського повіту Бессарабської губернії у 1853 році.

Виклад основного матеріалу. Набір рекрутів на території Хотинського повіту здійснювала у листопаді 1853 р. Хотинська повітова присутність з рекрутської повинності (далі — Рекрутська присутність), відповідно до вимог Рекрутського статуту 1831 р. та на підставі імператорського маніфесту від 18 липня 1853 р. про десятий (посилений) набір рекрутів зі Східної смуги імперії, який передбачав 10 новобранців від кожної 1000 осіб. Рекрутська присутність діяла як тимчасова комісія, до складу якої належали повітові голови дворянства Хотина і Сорок, Хотинський городничий, представник військового відомства (*«военный приёмщик»*), Хотинський повітовий лікар та лікарі військового госпіталю й міської лікарні Хотина. Після завершення своєї діяльності Рекрутська присутність звітувала до Казенної палати Бессарабської губернії.

Усіх чергових новобранців від єврейських громад розподілили на декілька ділень (11–15 ділень), до складу яких, зокрема, належали Хотин, частина Липкан і Новоселиця. Бричани, частина Липкан і Атак, землеробська колонія євреїв у Ломачинцях становили «середню» (об'єднану) ділень (18 і 10 рекрутські ділень). Зрештою, частина Бельців і Сорок, частина Атак, Рашкова та єврейські землеробські колонії Валелуй Влад, Александріні, Бричева, Дибровини, Люблін і Маркулешти утворили 1–6 рекрутські ділень¹⁴.

За Рекрутським статутом 1831 р. розподіл рекрутських черг та визначення кандидатів у рекрути здійснювалися самими родинами. Передусім це стосувалося тих родин, які мали найбільшу кількість ревільких душ працездатного віку (18–60 років). У другу чергу ставилися родини, які мали найменшу кількість зареєстрованих (працездатних) осіб, і так далі, аж до «одиначок» (тобто тих родин, де був лише один годувальник). Рекрутів ставили в чергу залежно від кількості тих родин, які були першочерговими. Якщо їх було недостатньо, до набору залучали тих, хто був у другій черзі, згодом — у третій, аж до «двійників», але до «одиначок» зазвичай справа не доходила. Родини не повинні виставляти одного рекрута в один набір і не більше трьох — у різні набори. Якщо у родині було декілька осіб, які вважалися кандидатами до війська, то насамперед забирали неодружених, якщо всі були одружені, то спочатку брали бездітних¹⁵. Якщо у всіх були діти, то кандидатів обирали за рішенням батьків або внаслідок жеребкування (загальна процедура останнього на території Бессарабії вочевидь не застосовувалася). Коли черга обходила усі родини ділень, то вона розпочиналася знову.

Наприклад, у 1853 р. єврейські громади Липкан, Новоселиці і Хотина, які мали на момент оголошення чергового рекрутського набору 298, 299 і 399 потенційних новобранців відповідно, утворили 11-тисячну ділень, з якої до війська вони зобов'язалися виставити по 9 «повноцінних» (натуральних) рекрутів¹⁶. Зокрема, у Новоселиці першочерговими родинами виявилися родини Мошки Вайнберга, Мошки Когана, Айзіка Адлера, Файбіша Пекаря і Мошки Гендельмана. Однак, як зазначали члени Хотинської рекрутської присутності 26 листопада 1853 р., вдалося набрати лише шість рекрутів від новоселицьких родин, адже три з них «зазнають труднощів у виконанні рекрутської повинності в натурі»¹⁷. За словами керівників єврейської громади Новоселиці, виявилося, що усі

члени родин, які були першими у черзі, зникли (тобто на момент набору родини М. Вайнберга і М. Когана де-факто були відсутніми). Відповідно черга посувалася до родин А. Адлера та М. Гендельмана, які, натомість, на підставі відповідної постанови Комітету міністрів, сплатили до державної скарбниці по 300 крб сріблом за кожного чергового рекрута. У такий спосіб вони отримали залікову квитанцію про зарахування натуральних рекрутів за набором 1853 року¹⁸.

Можливість виконання євреями рекрутської повинності у вигляді грошового еквівалента впливала з розпорядження міністра внутрішніх справ від 14 квітня 1852 р. і виконувача обов'язків генерал-губернатора Новоросійського краю та Бессарабії П. І. Федорова від 17 листопада 1853 р. про те, що бессарабські євреї замість натуральних рекрутів мали право сплатити по 300 крб за кожного рекрута. Члени Рекрутської присутності посилялися на доповідну колишнього генерал-губернатора Новоросійського краю та Бессарабії графа М. С. Воронцова, котрий у 1853 р. був Кавказьким намісником. У доповідній відомий державний діяч клопотав перед Комітетом міністрів про нужденних єврейських родин Бессарабії, які, на думку М. С. Воронцова, мали усі підстави замість натуральних рекрутів сплачувати відповідну суму грошей. Доповідна графа М. С. Воронцова, котрий вирізнявся своїми ліберальними поглядами з єврейського питання, на думку сучасної української дослідниці В. С. Шандри, була подана до Комітету міністрів у жовтні 1843 р. і стосувалася проблеми розподілу євреїв на «корисних» і «некорисних» підданих¹⁹. Зрештою, уряд із пропозицією Новоросійського та Бессарабського генерал-губернатора погодився та ухвалив рішення про сплату замість чергового рекрута 300 крб сріблом, але тільки тими єврейськими родинами, які насправді були не здатні поставити повноцінного новобранця. Рішення про грошовий еквівалент у постачанні рекрутів стосувалося тільки набору 1853 р., а отже, на наступні рекрутські набори не поширювалося²⁰. Очевидно, що замість натуральних рекрутів євреї могли сплачувати зазначену суму на загальних засадах, але за умови, якщо єврейська громада не мала на момент рекрутського набору жодних заборгованостей у сплаті чергових податків або інших стягнень²¹.

На підставі проаналізованих нами справ, які зберігаються у фонді Хотинської повітової присутності з рекрутської повинності (ф. 363) Державного архіву Чернівецької області²², можна стверджувати, що, по-перше, на території Хотинського повіту, а саме у Хотині, виявлено чимало євреїв з інших губерній, зокрема, Гродненської, Київської, Подільської, Волинської та Могилевської, які ухилялися від військової повинності. У документах комісії вони зазначалися як утікачі «без письмового дозволу на проживання» або із «недійсними паспортами» («безписьменновидные иногородние евреи»)²³. Як нам видається, вони переховувалися або ставали об'єктами шахрайства з боку спритних голів єврейських громад, які, мабуть, намагалися підставити недолугих єврейських юнаків з бідних родин. Якщо єврейські громади виявляли і доправляли до Рекрутської присутності утікачів, то від останньої вони отримували залікові квитанції, які звільняли їх від постачання чергових рекрутів. Так, наприклад, 6 листопада 1853 р. у Хотині спіймали без відповідних документів 24-річного Янкеля Старомиського, котрий виявився мешканцем містечка Погребище Бердичівського повіту Київської губернії. Його визнали придатним до військової служби та зарахували єврейській громаді Хотина як чергового рекрута. Я. Старомиського спіймали хотинські євреї на чолі з уповноваженим 14-тисячної дільниці Хотина Йосею Нудельманом за участі місцевої поліції. У свою чергу єврейська громада Хотина зобов'язувалася сплатити за новобранця до скарбниці 10 крб 20 коп. за його обмундирування, харчування (2 крб 55 коп.) і на жалування (90 коп.) сріблом. Лише після укладання усіх формальностей громада отримала відповідну квитанцію про зарахування їй рекрута²⁴. Натомість, на наш погляд, залишається відкритим питання про те, яким чином уповноважені єврейської громади або члени рекрутської повинності встановлювали особи та місце прописки утікача (ухилянта), якщо у нього взагалі не було документів... З проаналізованих нами справ можна припустити, що для встановлення особи ухилянта для членів Рекрутської присутності цілком достатніми були усні свідчення повірених або самого утікача. Зрештою, як нам видається, ідентифікація особи потенційного рекрута особливої ролі у процедурі його зарахування не грала.

Наприклад, 10 листопада 1853 р. у Рекрутській присутності слухалася цікава справа Хаїма Шнайдера, котрий, за повідомленням його родича, хотинського міщанина Мошки Кракшанського, приїхав до Хотина у справах із Сатанова Подільської губернії. 26 вересня т.р. Х. Шнайдер зареєструвався у Хотинській поліції як такий, що мав право на тимчасове перебування у Хотині, однак термін дії його паспорта незабаром спливав, а тому він 24 жовтня через Хотинську пошту надіслав до Проскурова документи для продовження терміну дії свого паспорта. Цією обставиною вочевидь скористалися уповноважені 13-тисячної дільниці й схопили нещасного як такого, що не мав

необхідних документів, і спробували запроторити його у рекрути. Проте М. Кракшанський пояснив членам Рекрутської присутності, що, мовляв, Х. Шнайдер не волоцюга, адже переоформлював паспорт, що у нього нібито була розписка від поштової контори Хотина про те, що 27 жовтня 1853 р. знайомий Х. Шнайдера Янкель Галер у Проскуріві отримав його старий паспорт, і що Х. Шнайдер, мовляв, сплатив державне мито за переоформлення паспорта у розмірі 14 крб сріблом. За словами М. Кракшанського, 8 листопада т. р. Проскурівський магістрат нібито видав Х. Шнайдеру новий паспорт терміном на 6 місяців, але уповноважені єврейської громади Хотина затримали його 3 листопада, тобто до моменту отримання ним нового паспорта. Оскільки Х. Шнайдера затримали без допомоги поліції та керівництва єврейської громади (про місце перебування останнього повідомив хотинський міщанин Янкель Гройсман), то уповноважені клопотали у Рекрутській присутності про зарахування Х. Шнайдера як чергового рекрута від родини Я. Гройсмана, а не від усієї громади Хотина. Члени Рекрутської присутності не знайшли достатніх підстав для того, щоби звільнити Х. Шнайдера від виконання військової повинності, адже на момент його затримання у нього насправді не було відповідних документів. З іншого боку, клопотання уповноважених також не задовольнили, оскільки справу доправили на розгляд Бессарабському військовому губернатору. Крім цього, за імператорським маніфестом від 18 липня 1853 р., виявлених ухиянтів зараховували як чергових рекрутів не від окремих родин, а від громади загалом²⁵.

Натомість більшість подібних справ завершувалися не на користь недолугих ухиянтів. Так, 19 листопада 1853 р. уповноваженим 10-ї та 11-ї дільниць Мошкою Файнбергом затримані неповнолітні мешканці Подільської та Волинської губерній Абрам Вайсерман і Шая Гдалевич відповідно. Їх було визнано волоцюгами та зараховано єврейській громаді м. Липкани як таких, що були черговими новобранцями від певної дільниці²⁶. Щоправда, третьому затриманому М. Файнбергом, 16-річному Давиду Лейбовичу з Томашполя пощастило уникнути мобілізації через хворобу. Не виключено, що М. Файнберг виконував сумнозвісну роль хапера у Хотинському повіті, адже його прізвище неодноразово зустрічалося нами у звітах Рекрутської присутності як заповзятого уповноваженого 10-тисячної дільниці, який постачав «*безписьменновидных*» євреїв. Так, 7 листопада 1853 р. у Липканах ним було затримано і доправлено до Хотина трьох єврейських підлітків, які проживали у Подільській губернії. Рекрутська присутність визнала їх ухиянтами та зараховала черговими рекрутами від єврейської громади Липкан²⁷.

По-друге, поширеною практикою рекрутського набору серед євреїв стало заміщення «натуральних» новобранців грошовим внеском у розмірі 300 крб сріблом за кожного рекрута. Майже усі справи, які розглядалися членами Рекрутської присутності після 23 листопада 1853 р., стосувалися саме грошового внеску замість зарахування натуральних рекрутів²⁸. Серед типових причин, які зазначалися єврейськими родинами у клопотаннях до Хотинської міської думи або Хотинської повітової рекрутської присутності про неможливість надати натуральних рекрутів, були захворювання або перебування чергових новобранців на заробітках. Поширеними захворюваннями були сухоти (туберкульоз), епілепсія (падуча), хвороби очей або інвалідність, тобто такі фізичні стани новобранців, які ставали переконливим аргументом для визнання їх непридатними до служби. Проте у клопотаннях зустрічалися поодинокі випадки, коли, приміром, варикозне розширення вен у потенційного рекрута не вважалося достатньою підставою, аби лікар Рекрутської присутності визначив такого новобранця як непридатного до війська.

Однак більшість клопотань мали однотипний характер і зазвичай задовольнялися. Очевидно, що євреї знали про те, що урядом було збільшено загальний перелік хвороб і фізичних станів, які звільняли від рекрутчини, зокрема психічні захворювання²⁹. Так, 29 листопада 1853 р. міщани міста Сороки Лейбл-Меїр Райзнер, Лейба Портной, Ойзер Димант, Мошко Любарський та інші звернулися до Рекрутської присутності з клопотаннями, в яких, зокрема, зазначалося, що їхні сини готові служити, але усі вони «дурні на голову», «хворі на очі», «слабі», «малолітні», «азнавали золотушних страждань», «азнавали частих припадків падучої», «сухотів», «не володіли правою рукою» або «каліка на ногу»; дехто перебував на заробітках³⁰. 30 листопада т. р. до Рекрутської присутності із відповідним клопотаннями звернулися «першочергові» міщани-євреї міста Липкани, в яких, зокрема Волько Гельфельд, зауважив, що, мовляв, у нього «за літами» до військової служби придатний один син, який натомість «мав сухоти і слабкий»; у Гершка Фельдмана було п'ятеро синів, але трое малолітніх хворіли на сухоти, двоє дорослих синів заробляли у сусідніх селах «із надією на те, що можна відкупитися від служби». Зрештою, черга посувалася. Першочергові родини, яким було зараховано натуральних рекрутів, пропускали вперед наступні у черзі родини доти, доки усій громаді

не зараховували запланованих на 1853 р. рекрутів. Гроші сплачувалися до Хотинського скарбництва, а до Рекрутської присутності надавалися відповідні квитанції про сплату³¹.

Траплялися випадки, коли замість першочергових родин зараховували рекрутів із позачергових родин, але для цього уповноважені єврейської громади мали подати до Хотинської думи відповідне клопотання. Наприклад, Мошко Рабинович виявив бажання стати землеробом у колонії Згуру Сорокського повіту. Його 20-річний син Хаїм перебував на заробітках, а 15-річний Юдко «страждав на сухоти». М. Рабиновичу дозволили сплатити 300 крб сріблом за кожного зарахованого поза чергою новобранця³². Щоправда, з проаналізованих нами документів не зовсім зрозуміло, з якою метою єврейські повірені Рекрутської присутності посували чергу, але, мабуть, це пов'язувалося з обґрунтованістю вимог про можливість сплатити грошима замість натуральних рекрутів. З іншого боку, матеріали справ не містять медичних довідок про стан здоров'я новобранців, а отже, визначити об'єктивність ухвалених рішень про непридатність єврейських рекрутів до військової служби непросто. Хай там що, але маніпуляції із черговістю надання рекрутів від певної єврейської громади створювали неабиякий ґрунт для зловживання уповноваженими громади своїми обов'язками забезпечувати справедливий розподіл новобранців поміж родинами.

Зрештою, усі відомості про сплату єврейськими родинами грошей замість натуральних рекрутів надсилалися до Департаменту різних податків і стягнень Міністерства фінансів, а Бессарабському військовому губернатору повідомлялося про всіх відсутніх на момент набору новобранців і рішення Рекрутської присутності з цього приводу³³.

Загалом зі 105 рекрутів Хотинського повіту, яких у 1853 р. заплановано мобілізувати до війська, 90 осіб було звільнено від виконання військової повинності завдяки грошовим внескам у розмірі 300 крб сріблом за кожного рекрута. Усі інші стали натуральними рекрутами³⁴.

Висновки. Отже, на прикладі Хотинської повітової присутності з рекрутської повинності, що діяла у листопаді 1853 р., вдалося уточнити питання стосовно виконання євреями Російської імперії рекрутської повинності, а саме умови та результати рекрутського набору серед євреїв Хотинського повіту Бессарабського губернії. Проаналізовані нами справи загалом підтверджують висловлену сучасними дослідниками думку про масове ухиляння євреїв від виконання військової повинності та непросту систему обліку й надання єврейськими громадами чергових рекрутів. З іншого боку, зауваження деяких істориків про економічне зубожіння єврейських громад на території смуги осілості євреїв Російської імперії у середині XIX ст. потребує, як нам видається, певного уточнення, адже 27 тис. крб сріблом, які євреї Хотинського повіту сплатили до державної скарбниці замість натуральних рекрутів, на наш погляд, засвідчують про задовільне фінансове становище єврейських громад у Бессарабській губернії. Якщо врахувати традиційно високий рівень хабарництва і корупції на місцевому рівні упродовж здійснення рекрутських наборів загалом, то фактична сума сплачених замість рекрутів грошей могла бути вдвічі більшою. Щоправда, ми не знайшли у діяльності Хотинської повітової присутності з рекрутської повинності жодного факту, який хоча би дотично вказував на протиправну діяльність її членів, що, звісно, не виключає наявності таких фактів, виявлення та вивчення яких може стати перспективним предметом для майбутніх досліджень.

¹ Ф. Иванов, *История рекрутской повинности в России (1699–1874 гг.)* [History of Conscription in Russia (1699–1874)], Москва, Перо, 2017, с. 32–66.

² А. Паперна, *Из Николаевской эпохи* [From the Nicholas Era], in «Евреи в России: XIX век», Москва, Новое литературное обозрение, 2000, с. 68–69; И. Левитац, *Еврейская община в России, 1772–1917* [The Jewish Community in Russia, 1772–1917], в 2 томах, пер. с англ. Е. Левина, Москва, Книжники, Текст, 2013, с. 331–332; Ю. Гесен, *История еврейского народа в России* [History of the Jewish People in Russia], в 2-х томах, т. 2, Москва, Еврейский университет в Москве, Иерусалим, Гешарим, 1993, с. 114–115; Й. Петровский-Штерн, *Евреи и армия: социально-культурные аспекты* [Jews and the Army: Socio-Cultural Aspects], in «История еврейского народа в России. От разделов Польши до падения Российской империи», Москва, Мосты культуры, Гешарим, 2012, с. 70.

³ Й. Петровский-Штерн, *Евреи и армия: социально-культурные аспекты*, с. 70.

⁴ Ю. Гесен, *История еврейского народа в России*, с. 117.

⁵ Ю. Гесен, *История еврейского народа в России*, с. 115.

⁶ Ф. Леонтович, *Исторический обзор постановлений о евреях в России* [Historical Overview of the Decrees on Jews in Russia], in «Сион. Орган русских евреев», 1862, 5 января (№ 27), с. 425.

⁷ Т. Трофімук, *Удосконалення законодавчої бази виконання рекрутської повинності єврейським населенням Правобережної України у 20–50-х рр. XIX ст.* [Improvement of the Legislative Framework for the Performance of Conscription by the Jewish Population of Right-Bank Ukraine in the 1820s–1850s], in «Актуальні проблеми

- вітчизняної та всесвітньої історії. Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету», 2010, № 20, с. 15–16.
- ⁸ Т. Трофімук, *Удосконалення законодавчої бази виконання рекрутської повинності єврейським населенням Правобережної України у 20–50-х рр. XIX ст.*, с. 16.
- ⁹ Ф. Некрашевич, *Уклонение евреев от рекрутской повинности на примере Витебской губернии (1827–1856 гг.)* [Evasion of Jews From Conscription: the Example of Vitebsk Province (1827–1856)], in «Judaic-Slavic Journal», 2021, № 2 (6), с. 29–30.
- ¹⁰ Ф. Некрашевич, *Уклонение евреев от рекрутской повинности на примере Витебской губернии (1827–1856 гг.)*, с. 16, 18.
- ¹¹ Ф. Некрашевич, *Особенности рекрутской повинности на территории Бессарабской области (1812–1856 гг.)* [Peculiarities of Conscription in the Territory of Bessarabian Region (1812–1856)], in «Știință, educație, cultură», Comrat, Universitatea de Stat din Comrat, 2021, vol. 2», p. 245.
- ¹² Ф. Некрашевич, *Особенности рекрутской повинности на территории Бессарабской области (1812–1856 гг.)*, p. 246.
- ¹³ В. Руденко, *Институт жребия в комплектовании вооружённых сил: опыт Российской империи и СССР* [Institute of Lottery in the Recruitment of Armed Forces: the Experience of the Russian Empire and the USSR], in «Научный ежегодник Института философии и права Уральского отделения РАН», 2009, вып. 9, с. 455.
- ¹⁴ Державний архів Чернівецької області (Держархів Чернівецької обл.) [State Archives of Chernivtsi Region], ф. 363 Хотинское уездное по рекрутское повинности присутствие, оп. 1, *спр. 1* *Определения Хотинского уездного по рекрутской повинности присутствия за ноябрь 1853 года*, арк. 61.
- ¹⁵ Ф. Леонтович, *Исторический обзор постановлений о евреях в России*, с. 425.
- ¹⁶ Держархів Чернівецької обл., ф. 363, оп. 1, *спр. 1*, арк. 116–117.
- ¹⁷ Держархів Чернівецької обл., ф. 363, оп. 1, *спр. 1*, арк. 60.
- ¹⁸ Держархів Чернівецької обл., ф. 363, оп. 1, *спр. 1*, арк. 60.
- ¹⁹ В. Шандра, *Генерал-губернаторства в Україні: XIX — початок XX століття* [Governorates-General in Ukraine: 19th — early 20th Century], Київ, НАН України, Інститут історії України, 2005, с. 197.
- ²⁰ Держархів Чернівецької обл., ф. 363, оп. 1, *спр. 1*, арк. 117.
- ²¹ Ф. Леонтович, *Исторический обзор постановлений о евреях в России*, с. 424.
- ²² Держархів Чернівецької обл., ф. 363, оп. 1, *спр. 1*, 124 арк.
- ²³ Держархів Чернівецької обл., ф. 363, оп. 1, *спр. 1*, арк. 39.
- ²⁴ Держархів Чернівецької обл., ф. 363, оп. 1, *спр. 1*, арк. 3–4.
- ²⁵ Держархів Чернівецької обл., ф. 363, оп. 1, *спр. 1*, арк. 8.
- ²⁶ Держархів Чернівецької обл., ф. 363, оп. 1, *спр. 1*, арк. 39–40.
- ²⁷ Держархів Чернівецької обл., ф. 363, оп. 1, *спр. 1*, арк. 7, 9, 11.
- ²⁸ Держархів Чернівецької обл., ф. 363, оп. 1, *спр. 1*, арк. 47.
- ²⁹ Ф. Иванов, *История рекрутской повинности в России (1699–1874 гг.)*, с. 47.
- ³⁰ Держархів Чернівецької обл., ф. 363, оп. 1, *спр. 1*, арк. 75.
- ³¹ Держархів Чернівецької обл., ф. 363, оп. 1, *спр. 1*, арк. 91.
- ³² Держархів Чернівецької обл., ф. 363, оп. 1, *спр. 1*, арк. 92.
- ³³ Держархів Чернівецької обл., ф. 363, оп. 1, *спр. 1*, арк. 93.
- ³⁴ Держархів Чернівецької обл., ф. 363, оп. 1, *спр. 1*, арк. 121–122.

References

1. Derzhavnyi arkhiv Chernivetskoï oblasti (Derzharkhiv Chernivetskoï obl.) [State Archives of Chernivtsi Region], f. 363 Khotynskoe uездное po rekrutskoe povynnosty prysutstviye, op. 1, spr. 1 *Opredeleniya Khotinskogo uyezdnogo po rekrutskoy povinnosti prysutstviya za noyabr 1853 goda*, 124 ark.
2. Gesen Yu., *Istoriya evreyskogo naroda v Rossii* [History of the Jewish People in Russia], v 2-kh tomakh. t. 2, Moskva, Evreyskiy universitet v Moskve, Ierusalim, Gesharim, 1993, 234 s.
3. Ivanov F., *Istoriya rekrutskoy povinnosti v Rossii (1699–1874 gg.)* [History of Conscription in Russia (1699–1874)], Moskva, Pero, 2017, 107 s.
4. Leontovich F., *Istoricheskiy obzor postanovleniy o evreyakh v Rossii* [Historical Overview of the Decrees on Jews in Russia], in «Sion. Organ russkikh evreyev», 1862, 5 yanvarya (№ 27), s. 421–427.
5. Levitats I., *Evreyskaya obshchina v Rossii. 1772–1917* [The Jewish Community in Russia. 1772–1917], v 2 tomakh, per. s angl. E. Levina, Moskva, Knizhniki, Tekst, 2013, 656 s.
6. Nekrashevich F., *Osobennosti rekrutskoy povinnosti na territorii Bessarabskoy oblasti (1812–1856 gg.)* [Peculiarities of Conscription in the Territory of Bessarabian Region (1812–1856)], in «Știință, educație, cultură», Comrat, Universitatea de Stat din Comrat, 2021, vol. 2, p. 244–247.
7. Nekrashevich F., *Ukloneniye evreyev ot rekrutskoy povinnosti na primere Vitebskoy gubernii (1827–1856 gg.)* [Evasion of Jews From Conscription: the Example of Vitebsk Province (1827–1856)], in «Judaic-Slavic Journal», 2021, № 2 (6), s. 15–33.

8. Paperna A., Iz Nikolaevskoy epokhi [From the Nicholas Era], in «Evrei v Rossii: XIX vek», Moskva, Novoe literaturnoe obozrenie, 2000, p. 68–69.
9. Petrovskiy-Shtern Y., Evrei i armiya: sotsialno-kulturnyye aspekty [Jews and the Army: Socio-Cultural Aspects], in «Istoriya evreyskogo naroda v Rossii. Ot razdelov Polshi do padeniya Rossiyskoy imperii», Moskva, Mosty kultury, Gesharim, 2012, s. 66–85.
10. Rudenko V., Institut zhrebiya v komplektovanii vooruzhennykh sil: opyt Rossiyskoy imperii i SSSR [Institute of Lottery in the Recruitment of Armed Forces: the Experience of the Russian Empire and the USSR], in «Nauchnyy ezhegodnik Instituta filosofii i prava Uralskogo otdeleniya RAN», 2009, vyp. 9, s. 444–480.
11. Shandra V., Heneral-hubernatorstva v Ukraini: XIX — pochatok XX stolittia [Governorates-General in Ukraine: 19th — early 20th Century], Kyiv, NAN Ukrainy, Instytut istorii Ukrainy, 2005, 427 s.
12. Trofimuk T., Udoshkonalennia zakonodavchoi bazy vykonannia rekrutskoi povynnosti yevreiskym naseleнням Pravoberezhnoi Ukrainy u 20–50-kh rr. XIX st. [Improvement of the Legislative Framework for the Performance of Conscription by the Jewish Population of Right-Bank Ukraine in the 1820s–1850s.], in «Aktualni problemy vitchyznianoï ta vsesvitnoï istorii. Zbirnyk naukovykh prats. Naukovi zapysky Rivnenskoho derzhavnoho humanitarnoho universytetu», 2010, № 20, s. 13–17.

УДК 339.9.314/327(4-6ЄС)

© Людмила Стрільчук* (Луцьк)
© Василь Притулюк** (Луцьк)

МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В СУЧАСНОМУ СВІТІ ЯК ФАКТОР СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

У статті доведено, що сучасні міграційні процеси несуть із собою кардинальні зміни у приймаючі суспільства, що пов'язані не просто із збільшенням питомої ваги мігрантів різних національностей, релігій та культур, але й із соціокультурними трансформаціями, які загрожують національним ідентичностям та культурам. Країни ЄС, що в останні десятиліття прийняли мільйонні потоки мігрантів із країн Близького Сходу, постали перед низкою проблем економічного, соціального та культурного характеру.

Простежено причини активізації потоку мігрантів до країн ЄС через дестабілізацію ситуації на Близькому Сході (війни, революції, терористичні дії, демографічні проблеми та недостатню кількість життєвих ресурсів). Доведено, що частина мігрантів складно адаптується (або не здатна до адаптації) у приймаючих суспільствах, а тому відбувається культурна та релігійна асиміляція європейських країн мігрантами. Саме тому більшість країн ЄС, які прийняли мігрантів у попередні десятиліття, постали перед проблемою соціальних, культурних та релігійних трансформацій. Наслідком таких трансформацій стало, наприклад, офіційне визнання у Франції ісламу як другої державної релігії.

Ключові слова: міграційні процеси, еміграція, сучасний світ, суспільні трансформації, соціально-культурні трансформації, релігія, культура, ідентичність, міжнародні відносини, міжнаціональні взаємини, Європейський Союз, Близький Схід, іслам.

Liudmyla Strilchuk (Lutsk)
Vasyl Prytuliuk (Lutsk)

MIGRATION PROCESSES IN THE MODERN WORLD AS A FACTOR OF SOCIAL AND CULTURAL TRANSFORMATION

The article argues that modern migration processes bring about fundamental changes in host societies, which are associated not only with an increase in the proportion of migrants of different nationalities, religions and cultures, but also with socio-cultural transformations that threaten national identities and cultures. The countries of the European Union, which have received millions of migrants from the Middle East in recent decades, have faced a number of economic, social and cultural problems.

The article traces the reasons for the intensification of the flow of migrants to the European Union due to the destabilization of the situation in the Middle East (wars, revolutions, terrorist acts, demographic problems and lack of vital resources). It is proved that some migrants have difficulty adapting (or are not able to adapt) in host societies, and therefore, cultural and religious assimilation of European countries by migrants who not only try to preserve traditional forms and ways of life, but also try to spread their own way of life in host societies. That is why most EU countries that received migrants in previous decades faced the problem of social, cultural and religious transformations. The result of such transformations was, for example, the official recognition of Islam as the second state religion in France.

* д.і.н., професорка, завідувачка кафедри всесвітньої історії Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Doctor of History, Professor, Head of the Department of World History, Lesya Ukrainka Volyn National University.
orcid.org/0000-0002-0700-6080
e-mail: strilchuk.lyudmila@vnu.edu.ua

** аспірант кафедри всесвітньої історії Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Postgraduate Student, Department of World History, Lesya Ukrainka Volyn National University.
orcid.org/0009-0006-7462-5136
e-mail: prytuliuk.vasyl@vnu.edu.ua

In addition, large flows of migrants require additional financial costs, such as social benefits, from host countries, undermining economic stability. Migrants bring their language, culture, values, and mentality to the societies where they settle, posing a threat to the identity of entire nations. That is why mass migration of people with different religion, culture and identity poses a number of threats to host societies. And these threats are quite delayed in time, and therefore difficult to predict.

Keywords: migration processes, emigration, modern world, social transformations, socio-cultural transformations, religion, culture, identity, international relations, interethnic relations, European Union, Middle East, Islam.

Постановка наукової проблеми та її значення. Тисячолітня історія людства має численні приклади гострої нестачі життєво важливих ресурсів, з якою стикалися як окремі люди, так і цілі суспільства. Відомі також і інші обставини, як-от голод, епідемії, природні катаклізми, що призводили до переселення/міграції цілих племен та народів. Сучасний світ є наслідком цих та інших міграційних процесів. І якщо давня історія рясніє прикладами таких переселень, то у сучасному світі міграційні процеси набули насправді глобального характеру. Останні двадцять-тридцять років позначилися небаченими досі (за чисельністю та віддаленістю) міграційними процесами, які окрім переміщення значних груп людей, несуть із собою потужні соціокультурні трансформації у суспільства, що приймають мігрантів. Названа проблема набула гострої актуальності, зокрема для країн Європейського Союзу, приклад якого і запропоновано розглянути у цій статті.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженням сучасних міграційних процесів та їхнього впливу на соціокультурні трансформації займаються історики, демографи, соціологи та політологи. Серед цитованих у дослідженнях зарубіжних авторів найперше варто згадати американських дослідників Дж. Бхагваті та Е. Валлерстайна. Вітчизняні дослідники, серед яких С. Білошицький, Н. Пак, Л. Стрільчук, Б. Шапталов, С. Якубовський, які аналізують вплив міграційних потоків із Близького Сходу на соціокультурні трансформації у країнах Європи, одностайно сходяться на думці, що міграція несе чимало загроз європейській ідентичності.

Виклад основного матеріалу. Не секрет, що сучасні міграційні процеси головно націлені у країни Європейського Союзу, які в останні десятиліття прийняли мільйонні потоки мігрантів із країн Близького Сходу. Масова міграція жителів арабських країн поставила на порядок денний перед Європою низку проблем економічного, соціального та культурного характеру. Вдамося до короткого аналізу причин цього явища. Так от, головними важелями сьогодні, які спричиняють міграції, є: недостатня кількість харчових запасів та запасів питної води; війни, зміни політичних режимів, національно-релігійні утиски та політичні переслідування; екологічні катастрофи та природні аномалії.

За оцінками ООН, кількість міжнародних мігрантів щорічно стрімко зростає. До 2016 року вона досягла понад 250 млн осіб проти 175 млн у 2000 році та 154 млн у 1990 році, збільшившись, таким чином, на понад 50%. Найбільший приріст кількості міжнародних мігрантів припав на період 2000–2010 років, коли вона щорічно збільшувалася в середньому на 4,6 млн осіб (на 2,3%). У 1990–2000 роках середньорічний приріст становив 2 млн (1,2%) осіб, а у період 2010–2015 років кількість мігрантів становила 3,6 млн осіб щорічно, що визначається як 1,6%¹. На сьогодні спостерігається помітна тенденція постійного збільшення кількості мігрантів. Одним із найбільших джерел сучасної міграції є регіон Близького Сходу, де в останні десятиліття, з одного боку, відбуваються численні воєнні конфлікти, а з іншого боку, відбувається стрімке зростання кількості населення, яке відчуває гострий дефіцит життєво важливих ресурсів, як-от питної води та їжі.

Про те, що війна має відчутний вплив на міграцію, нині знає кожен українець. За даними Організації Об'єднаних Націй, кількість українських мігрантів, які перебувають за кордоном, станом на вересень 2023 року складала 6,2 млн², а на початку 2022 року ця цифра була значно вищою, оскільки на перші місяці російського вторгнення в Україну ця цифра наближалася до 10 млн³. У представленій статті автори свідомо опускають аналіз міграційних потоків з України, цій проблемі варто присвятити окреме дослідження. Увага ж буде зосереджена на регіоні Близького Сходу, який у релігійному, культурному та ментальному плані є надзвичайно відмінним від країн ЄС, до яких у досліджуваний період спрямовувалися мігранти.

Не секрет, що окрім кардинальних соціокультурних трансформацій, що несуть із собою міграційні процеси, вони ж становлять і численні виклики та проблеми для приймаючих суспільств. Деякі із цих викликів є очевидними і, найперше, пов'язані з економічними моментами, інші ж є більш прихованими і мають тривкий ефект гібридних загроз.

Аналізуючи міграцію як явище, варто зауважити, що впродовж останніх десятиліть загальною тенденцією міграційних потоків є її економічна складова. Основні потоки мігрантів завжди спрямовуються із держав із низьким рівнем доходів мігрантів у країни із більш високим економічним рівнем. Тому країни ЄС є економічно дуже привабливими для міжнародних мігрантів із регіону Близького Сходу та країн Африки. Окрім того, географічна близькість (порівняно з Америкою чи Океанією) є додатковим фактором, що зумовлює міграцію саме у цьому напрямку.

Країни Євросоюзу приваблюють потенційних мігрантів достатньою кількістю робочих місць, а у випадку, коли йдеться про колонії колишніх західноєвропейських держав, то і знаннями мови (французької, англійської), що є додатковим стимулюючим фактором поряд із традиційними культурними та торговельними зв'язками. Згідно зі статистикою, кількість іммігрантів у країни Західної Європи у 90-х роках XX століття щорічно становила близько 180 тис. осіб. Окрім того, у рамках західноєвропейської інтеграції було створено і активно розвивається спільний ринок робочої сили, котрий передбачає свободу переміщення працівників між країнами ЄС та уніфікацію трудового законодавства, що є досить привабливим для мігрантів.

Відомо, що впродовж 1990–2015 років приріст мігрантів сягнув понад 25 млн осіб (в середньому 1 млн на рік), із них 22% припадає на мігрантів із країн Близького Сходу та Азії і 18% — на мігрантів із Африки. Решта це мігранти із країн Східної та Центральної Європи й Америки. Загалом у період 1990–2015 років кількість мігрантів збільшилася фактично у 75% країн світу⁴. Як відомо, в останнє десятиліття мешканці Близького Сходу та Африки вдавалися до міграції через війну та загрозу життю, адже саме в цих регіонах постійно відбувалися нові збройні заворушення, внаслідок чого серед постраждалих були десятки й сотні людей, в основному мирне населення⁵. Головними дестабілізуючими чинниками міграційних процесів в останні десятиліття стали широкомасштабні збройні конфлікти в Сирії, Лівані, Ємені, Іраку⁶.

Власне, у сучасному світі через економічні, політичні причини та війни кількість мігрантів сягнула величезної цифри, утворивши «своєрідну націю мігрантів», тому не даремно проблема міграції на сьогодні стала однією із глобальних проблем людства. Адже окрім свіжих трудових ресурсів, міграційні потоки несуть у собі цілу низку проблем для приймаючих країн, серед них:

- наростання протиріч між громадянами приймаючого суспільства та мігрантами, що проявляється через зростання соціальної напруженості у місцях концентрації мігрантів у зв'язку із доступністю сфери медичного обслуговування та освіти;
- посилення расової та національної ворожнечі, ксенофобії;
- загострення економічних протиріч, що проявляються у небажанні виплачувати або збільшувати різноманітні соціальні допомоги; різниця у заробітній платні між мігрантами та національними громадянами (що увиразнюється у значно нижчому рівні життя мігрантів тощо);
- складнощі культурної, мовної, релігійної адаптації, з якими стикаються вихідці з Африки та Азії у країнах ЄС, що призводить до відчуження або агресивного сприйняття європейського соціуму з боку мігрантів;
- проблеми збереження ідентичності. Тут ідеться навіть не про національну ідентичність кожної із країн Європи, а радше про так звану «європейську ідентичність».

Кожну із вищеназваних проблем вважаємо за доцільне проаналізувати більш детально, адже саме у цих проблемах, на переконання авторів, криються приховані загрози для країн Європи від міграційних процесів загалом та мігрантів зокрема. Щодо першої проблеми — наростання протиріч між громадянами приймаючого суспільства та мігрантами, варто наголосити, що ейфорія, яку на початку переживають мігранти з арабського сходу чи країн Африки, потрапивши до Європи, швидко змінюється болісною ностальгією. Адже ЄС це не лише високий рівень життя, необмежений доступ до прісної води, продовольчих ресурсів чи інших благ цивілізації. Європейські реалії — це також високі ціни, зовсім інші культурні та цивілізаційні цінності, відмінний менталітет тощо. Тому на зміну згаданий ейфорії приходять складнощі мовної, культурної, релігійної та економічної адаптації. Адже стати членом німецького чи французького суспільства не означає жити на рівні статків середньостатистичного німця чи француза, мати такий самий доступ до системи охорони здоров'я, освіти, працевлаштування, а значить, і рівня життя. Складність адаптації до реалій європейських країн веде за собою розчарування, ностальгію за батьківщиною, загострення соціальної напруженості між мігрантами та приймаючими суспільствами, депресії, а в окремих випадках і до озлоблення та агресії з боку мігрантів⁷.

Якими б загальнолюдськими і гуманістичними цінностями не керувався сьогодні світ, завжди знайдуться ті, хто вдається до проявів расової та національної дискримінації і ксенофобії. Далеко не всі європейські суспільства вирізняються, як, наприклад, французи, спокійним ставленням до змішаних шлюбів, ісламу і т.п. Прояви ксенофобії, расової та національної нетерпимості щодо мігрантів з боку європейців лише поглиблюють соціальну напруженість і конфлікти між приймаючими суспільствами та мігрантами.

Загострення економічних протиріч між мігрантами та національними громадянами — це іще один наслідок міграційних процесів, що пов'язаний із загостренням конкуренції на національних ринках праці. Окремі прояви таких протиріч простежуються і між мігрантами-працівниками та підприємцями, що проявляється у посиленні експлуатації з боку останніх через зменшення (або меншу) заробітної плати, небажанні збільшувати або взагалі виплачувати різні допомоги (приклад — Угорщина), що, до речі, є одним із основних факторів, що перешкоджають возз'єднанню родин трудящих мігрантів. Між розвиненими європейськими країнами і країнами, що розвиваються, звідки, власне, і походить міграція, стрімко збільшується розрив не лише в економічному розвитку, а й, зокрема, нерівноправними відносинами в галузі міграції висококваліфікованих кадрів, тобто так званого «витоку мізків».

Схожі висновки робить і американський вчений Дж. Бхагваті, котрий, досліджуючи проблеми сучасної міжнародної міграції, виділяє три аспекти. Зокрема, він констатує: «Найперше слід враховувати, що міграція з бідних країн у багаті дуже сильно відрізняється від поїздки у зворотному напрямі. Далі необхідно розрізняти міграцію кваліфікованої і некваліфікованої робочої сили. У першому випадку країни, що розвиваються, стикаються з проблемою «витоку мізків», а у другому вони розглядають еміграцію, як благо. По-третє, необхідно відокремлювали легальну міграцію від нелегальної, добровільну — від вимушеної, яка виникає у випадку збройних конфліктів або репресій (згідно із міжнародним правом, люди, що отримали статус біженців, наділяються певними (ширшими) правами, а країни, що їх приймають, — низкою обов'язків)»⁸.

У світі, на думку Дж. Бхагваті, наростає асиметрія між багатими та бідними країнами. Багаті країни намагаються залучати кваліфікованих іммігрантів, а тому змінюють свою імміграційну політику таким чином, аби збільшити вплив за рахунок обмеження доступу некваліфікованих працівників. Саме тому для мігрантів з Близького Сходу та Африки, що опинилися в Європі через вимушені обставини, як-от війни чи репресії, влаштуватися на європейському ринку праці досить складно, оскільки більшість із них є некваліфікованими працівниками. Такі мігранти вимушені жити на мізерні соціальні допомоги, а економічні протиріччя між ними та приймаючими суспільствами лише поглиблюються.

Мігранти — вихідці із регіону Близького Сходу чи країн Африки, які приїждять до країн Європейського Союзу, постають перед проблемою культурної, мовної та релігійної адаптації. Останніми роками усе більше актуалізуються питання позаекономічних наслідків міграції. Цілком очевидно, що переселення народів супроводжується деякими особливими явищами, пов'язаними із зіткненням та дифузією різних культур, релігійних та національних традицій, які дестабілізують приймаючі суспільства. На переконання дослідника міграційних процесів Б. Шапталова, трудова міграція у західний світ давно переросла першу фазу і веде до «формування сегрегованого суспільства за національно-етнічною ознакою». Поява етнічного протистояння пов'язана уже не із сезонною чи тимчасовою трудовою міграцією, а, швидше, з колонізацією. «Усвідомити цей факт заважає стереотип, що колонізацією можуть займатися лише європейці, а народи Азії та Африки повинні перебувати у пасивній статичі. Так було раніше, отже так має бути і надалі. Однак часи змінюються і настав час зрозуміти, що тепер саме Європа та Північна Америка стали об'єктами колонізації»⁹. Прикладом може слугувати ситуація, що нині склалася у Франції, коли іслам є офіційно визнаною другою державною релігією, а кількість французів, що мають арабське чи африканське походження, наближається або дорівнює кількості етнічних французів.

Тому не дивно, що кількість голосів, які висловлюють занепокоєння з приводу наслідків міграційних процесів для сучасної західної цивілізації, з року в рік зростає. Так, наприклад, американський вчений Е. Валлерстайн вважає за неможливе припинити потік масової незаконної міграції з Півдня на Північ політичними заходами і прогнозує, що у найближчому часі мігранти із Півдня у країнах Півночі становитимуть від 30 до 50% від усього населення¹⁰.

Фактично усі міжнародні аналітики сходяться на тому, що міграційні потоки, які в останні роки спрямовані до країн ЄС, є загрозою соціокультурній сфері приймаючих країн, оскільки переважна

більшість мігрантів не бажає освоювати мову, культуру та базові цінності західноєвропейської цивілізації.

Як зауважує український дослідник С. Білошицький, в останні десятиліття практично усі провідні західні країни перейшли до асиміляційно-імміграційної моделі, яка отримала назву «миска салату» або «мультикультуралізм». Ця модель передбачає майже повну і повсюдну відмову від політики асиміляції (принаймні її явних форм). Замість формування великої нації відбувається процес ствердження «множинних» лояльностей, «сакралізації «різноманітності» походження культури та рас»¹¹.

Фактично аналіз міграційних процесів приводить до висновку про неминучість їхніх руйнівних наслідків для європейської цивілізації, адже окрім соціального напруження, загострення економічних та політичних протиріч, міграція несе із собою й загрозу ідентичності європейського суспільства.

Проблема збереження ідентичності для більшості країн Європи не нова. В останні десятиліття вона лише актуалізується й із національних проблем збереження ідентичності перетворилася у загальноєвропейську проблему особливо на тлі так званого «старіння європейських націй» та демографічного вибуху, що нині переживає арабський світ і Африка.

Говорячи про світову демографію, варто зазначити, що проблема «демографічного вибуху» або прискореного зростання народонаселення планети, залишається найважливішим фактором, що визначає динаміку глобальних міграцій. Вважається, що до XIX століття на планеті проживав 1 млрд населення, на початку XX століття — 1,5–2 млрд, станом на 1960 рік — 2,5 млрд, на 1980 рік — 4,4 млрд, на поч. XXI століття — більше 6 млрд, а станом на 2015 рік — 7,5 млрд населення¹². Демографи відзначають, що із середини XX століття відбувається безпрецедентне в історії людства як за темпами, так і в абсолютних величинах зростання чисельності світового населення. Як наслідок, це призвело до неконтрольованого розширення/збільшення чисельності людських популяцій. На сьогодні, за даними Американського бюро перепису населення світу, загальна кількість населення Землі збільшується зі швидкістю 1000 осіб на годину або 80–90 млн осіб у рік¹³.

Демографи також вважають, що ситуація на планеті ускладнюється тим, що основний приріст населення відбувається у країнах, що розвиваються. За даними дослідницької групи Великобританії, до 2035 року імовірно є зростання населення планети до 8,5 млрд осіб, причому 98% зростання припадатиме на менш розвинені країни: впродовж зазначеного періоду, за прогнозами експертів, населення країн Південної та Центральної Африки зросте на 81%, а Близького Сходу — на 132%¹⁴.

Аналіз статистичних даних підтверджує правильність прогнозів, адже впродовж останніх десятиліть населення низки близькосхідних країн зростає надзвичайно швидкими темпами. Так, за оцінками експертів, населення Єгипту з 57,7 млн у 1995 році зросло до 80 млн у 2015 році (Іраку, відповідно, з 21 млн до 36 млн, Ірану — з 64,8 до 106,6 млн, Саудівської Аравії — з 18,6 до 34,4 млн і т.д.)¹⁵. Водночас кількість жителів європейських країн залишиться або незмінною, або має помітні тенденції до зменшення.

Підсумовуючи, вважаємо за необхідне зазначити, що міграція має доволі багатогранні економічні, політичні та соціокультурні наслідки, а самі мігранти стають дедалі важливішим фактором політики як країн походження, так і країн, де вони осідають. Серед основних загроз, що несе у собі масова міграція, виділимо:

- по-перше, загрозу територіальній цілісності. Механізми експансії через зміну етнічного складу населення є незворотними тенденціями у сучасному світі. При цьому зміна етнічного складу населення за порівняно стислий період часу, звісно ж, призводить до загострення міжетнічних проблем;

- по-друге, зростання політичної нестабільності. Неконтрольована міграція впливає на політичну стабільність країн Європи, оскільки суспільна і політична активність мігрантів та етнічний сепаратизм відчутно обмежують функціонування соціальних, правових та політичних європейських інститутів. Політизація міграційних процесів проявляється у спробах переселенців висувати й обстоювати власні соціально-економічні, політичні та культурні інтереси за допомогою різноманітних радикальних рухів і навіть політичних партій;

- по-третє, загрозу поширення тероризму, яка виникає унаслідок того, що мігранти часто виступають у ролі перевізників «живого товару», зброї, наркотичних речовин тощо. Наприклад, згідно із заявою уряду Лівану, близько 2% біженців із Сирії, які прямують до країн Європейського Союзу, є членами терористичного угруповання «Ісламська держава». Не виключено, що декілька тисяч бойовиків цієї організації мігрують до Європи цілеспрямовано, задля створення мережі нелегальних резидентур і підготовки масштабних терористичних актів (які, до речі, почастишали в Європі у останні десятиліття);

- по-четверте, загрозу трансформації існуючої системи міжнародних відносин всередині ЄС та у світі. В умовах масової міграції частина країн Євросоюзу вживає заходів, аби не допустити на власну територію мігрантів із арабського сходу та Африки. З-поміж інших заходів, як приклад, наведемо заяви про готовність використовувати власні збройні сили задля недопущення мігрантів на свої території, які зробили Угорщина, Хорватія, Фінляндія, Чехія та Австрія;

- по-п'яте, загроза втрати ідентичності. Національні європейські суспільства зокрема і уся Європа загалом на початку XXI століття стикнулася із гострою проблемою — збереження власної ідентичності (мовної, культурної, релігійної, ментальної, етнічної). Враховуючи зростаючу кількість мігрантів, які практично не піддаються асиміляції, проблема втрати ідентичності залишається лише питанням часу, як не сумно це констатувати. В умовах інтенсивної міграції кардинально змінюється етнічний склад населення європейських країн (що ми нині спостерігаємо у Франції);

- по-шосте, загострення економічної та соціальної напруженості. Масове неконтрольоване переселення іноземних громадян у благополучні європейські країни однозначно погіршує там соціально-економічну ситуацію, включаючи неконтрольовану ситуацію на національних ринках праці та процвітання «тіньової економіки».

Окрім того, сучасна масова міграція населення Близького Сходу та Африки до європейських країн несе із собою загрозу поширення епідемій та інфекційних захворювань, дегуманізацію у ставленні приймаючих суспільств до мігрантів і, як результат, загрози, пов'язані із деформацією соціально-демографічної структури населення в статевих та вікових сегментах, адже зміна статеві-вікової структури європейських суспільств також загрожуватиме радикальною зміною соціокультурної ситуації в системі освіти, де частка мігрантів ставатиме усе більшою, аніж у дорослому сегменті суспільства.

Масштабність міграційних потоків перетворила неконтрольовану міграцію в одну із глобальних суспільних проблем і змусила всі країни розглядати її як кризове явище. Рішення про міграцію часто мають різні причини: економічні, соціальні, політичні, особистісні. Як правило, вирішальним фактором є надія на те, що покращиться індивідуальна ситуація. Однією з відмінних рис сьогоденної кризи є злиття декількох міграційних потоків — легальної та нелегальної, економічної міграції та біженців в один потужний потік. До причин виникнення міграційної кризи можна віднести: відсутність у великої кількості громадян Близького Сходу можливості працевлаштування на батьківщині; нестабільна економічна ситуація; значне зубожіння та високий ризик померти від голоду на батьківщині; бажання отримати гідну освіту та роботу; захист від політичних переслідувань; демографічну кризу; соціальну несправедливість; природні катаклізми, що загрожують здоров'ю та життю людей, усе це — з одного боку, та висока ймовірність опинитися в епіцентрі воєнних подій; неготовність та неузгодженість дій країн ЄС як реципієнтів міжнародних мігрантів.

Вагомим наслідком масового напливу біженців із зон збройних конфліктів Близького Сходу є навантаження на бюджети країн Європейського Союзу, що відчутно впливає на рівень життя населення приймаючих країн, і як наслідок, на наростання антиміграційних настроїв. Міграційна криза завдала суттєвих ударів по рівню благополуччя європейців та призвела до виникнення етноконфесійних конфліктів, поставила на порядок денний кран ЄС питання збереження культурної ідентичності.

¹ С. Білошицький, *Міграційні процеси як фактор соціокультурної трансформації європейського та українського суспільства* [Migration Processes as a Factor in the Socio-Cultural Transformation of European and Ukrainian Society], in «Етнополітичний контекст суспільних трансформацій у сучасній Україні», Київ, 2017, с. 394.

² *Кількість мігрантів з країни може перевищити 2022 рік, НАБУ це пов'язує з опалювальним сезоном* [The Number of Migrants Leaving the Country May Exceed That of 2022, Which NABU Attributes to the Heating Season], URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/11/3/706217/>

³ *Кількість українців та їх міграція за кордон через війну* [The Number of Ukrainians and Their Migration Abroad Due to the War], URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3732355-killist-ukrainciv-ta-ih-migracia-za-kordon-cerez-vijnu.html>

⁴ Л. Стрільчук, *Міграційні процеси в сучасному світі: фактор соціально-культурної трансформації чи гібридна загроза?* [Migration Processes in the Modern World: a Factor of Socio-Cultural Transformation or a Hybrid Threat?], in «Public History: Selected Issues», Riga, Baltija Publishing, 2024, с. 168–170.

⁵ Н. Пак, *Неконтрольована міграція як загроза безпеці країн Європейського Союзу* [Uncontrolled Migration as a Threat to the Security of European Union Countries], in «Вісник КНУ імені Тараса Шевченка», 2016, № 44–45, с. 30–32.

⁶ С. Якубовський, *Міграційна політика ЄС: еволюція та соціально-економічні наслідки* [EU Migration Policy: Evolution and Socio-Economic Consequences], in «Міграційна політика ЄС: стан, виклики та перспективи: наук.-

практич. симпозиум, присвяч. 15-річчю міжнар. дня мігранта та 25–73 річчю міжнар. конвенції про захист прав усіх трудящих-мігрантів та їх сімей (Одеса, 18 грудня 2015 р.)», Одеса, Фенікс, 2015, с. 12–17.

⁷ Л. Стрільчук, *Міграційні процеси в сучасному світі: фактор соціально-культурної трансформації чи гібридна загроза?* с. 160–179.

⁸ Дж. Бхагвати, *В захист глобалізації* [In Defence of Globalisation], Москва, Ладомир, 2005, с. 280–281.

⁹ Б. Шапталов, *Російська експансія: бий першим або загинеш!* [Russian Expansion: Strike First or Die!], Київ, Алгоритм, 2005, с. 354–355.

¹⁰ Е. Валлерстайн, *Опісля лібералізму* [After Liberalism], Київ, 2009, с. 27–29.

¹¹ С. Білошицький, *Міграційні процеси як фактор соціокультурної трансформації європейського та українського суспільства*, с. 422.

¹² *На Землі проживає майже 7,3 млрд осіб — американські демографи* [There are Almost 7.3 Billion People Living on Earth, According to American Demographers], URL: <https://www.unian.ua/health/worldnews/1229321-na-zemli-projivae-mayje-73-mlrd-osib-amerikanski-demografi.html>

¹³ *Офіційний сайт Бюро перепису США* [Official Website of the United States Census Bureau], URL: <http://www.census.gov/>

¹⁴ R. Norton-Taylor, *Revolution, Flashmobs, and Brain Chips. A Grim Vision of the Future*, in «The Guardian», 2007, 9 April, URL: <https://www.theguardian.com/science/2007/apr/09/frontpagenews.news>

¹⁵ *Близький Схід: міжнародна безпека, регіональні відносини та перспективи для України* [The Middle East: International Security, Regional Relations and Prospects for Ukraine], Київ, «Фоліант», 2008, с. 111–116.

References

1. Bkhahvaty Dzh., V zashchyту hlobalyzatsyy [In Defence of Globalisation], Moskva, Ladomyr, 2005, 420 s.
2. Biloshytskyi S., Mihratsiini protsesy yak faktor sotsiokulturnoi transformatsii yevropeiskoho ta ukrainskoho suspilstva [Migration Processes as a Factor in the Socio-Cultural Transformation of European and Ukrainian Society], in «Etnopolitychnyi kontekst suspilnykh transformatsii u suchasni Ukraini», Kyiv, 2017, s. 394–471.
3. Blyzkyi Skhid: mizhnarodna bezpeka, rehionalni vidnosyny ta perspektyvy dlia Ukrainy [The Middle East: International Security, Regional Relations and Prospects for Ukraine], Kyiv, «Foliant», 2008, 566 s.
4. Kilnist mihrantiv z krainy mozhe perevyschyt 2022 rik, NABU tse poviazue z opaliuvalnym sezonom [The Number of Migrants Leaving the Country May Exceed That of 2022, Which NABU Attributes to the Heating Season], URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/11/3/706217/>
5. Kilnist ukraintiv ta yikh mihratsiia za kordon cherez viinu [The Number of Ukrainians and Their Migration Abroad Due to the War], URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3732355-kilnist-ukraintiv-ta-ih-migraciia-za-kordon-cerez-vijnu.html>
6. Na Zemli prozhyvaie maizhe 7,3 mlrd osib — amerykanski demohrafi [There are Almost 7.3 Billion People Living on Earth, According to American Demographers], URL: <https://www.unian.ua/health/worldnews/1229321-na-zemli-projivae-mayje-73-mlrd-osib-amerikanski-demografi.html>
7. Norton-Taylor R., Revolution, Flashmobs, and Brain Chips. A Grim Vision of the Future, in «The Guardian», 2007, 9 April, URL: <https://www.theguardian.com/science/2007/apr/09/frontpagenews.news>
8. Ofitsiyni sait Biuro perepysu SSHA [Official Website of the United States Census Bureau], URL: <http://www.census.gov/>
9. Pak N., Nekontrolovana mihratsiia yak zahroza bezpetsi krain Yevropeiskoho Soiuzu [Uncontrolled Migration as a Threat to the Security of European Union Countries], in «Visnyk KNU imeni Tarasa Shevchenka», 2016, № 44–45, s. 30–34.
10. Shaptalov B., Rosiiska ekspansiia: byi pershyim abo zahynesh! [Russian Expansion: Strike First or Die!], Kyiv, Alhorytm, 2005, s. 350–372.
11. Strilchuk L., Mihratsiini protsesy v suchasnomu sviti: faktor sotsialno-kulturnoi transformatsii chy hibrydna zahroza? [Migration Processes in the Modern World: a Factor of Socio-Cultural Transformation or a Hybrid Threat?], in «Public History: Selected Issues», Riga, Baltija Publishing, 2024, s. 160–179.
12. Vallerstain E., Opislia liberalizmu [After Liberalism], Kyiv, 2009, 321 s.
13. Yakubovskiy S., Mihratsiina polityka YeS: evoliutsiia ta sotsialno-ekonomichni naslidky [EU Migration Policy: Evolution and Socio-Economic Consequences], in «Mihratsiina polityka YeS: stan, vyklyky ta perspektyvy: nauk.-praktych. symposium, prysviach. 15-richchiu mizhnar. dnia mihranta ta 25–73 richchiu mizhnar. konventsii pro zakhyst prav usikh trudiashchykh-mihrantiv ta yikh simei (Odesa, 18 hrudnia 2015 r.)», Odesa, Feniks, 2015, s. 12–19.

Наукове видання

Науковий вісник Чернівецького університету імені Юрія Федьковича:

Ч-49 Історія. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2025. № 1. 132 с.
ISSN 2414-9012

Літературний редактор ***Л. Звенигородська***

Макетування ***Т. Ковальця***

Підписано до друку 25.06.2025. Формат 60x84/8.

Папір офсетний. Друк різнографічний.

Умов.-друк. арк. 15,3. Обл.-вид. арк. 16,5. Наклад 50. Зам. 3-013.

Видавництво та друкарня Чернівецького національного університету

58002, Чернівці, вул. Коцюбинського, 2

e-mail: ruta@chnu.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК No 891 від 08.04.2002